

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Lábadi Károly – Lábadiné Kedves Klára

A kálvinista és a nemzeti öntudat ébresztetője. Sebestyén Jenő életútja

Horváth Péter

Az I. világháború témájának megjelenése a kalocsa-bácsi főegyházmegyei körlevelekben

Mucsi András

Balogh Mátyás református lelkész szolgálata és koncepciópere (1953)

Szabó Xénia

Az erdélyi ferences rendtartomány kihívásai az államosítás közepette

Tamási Lénárt Orsolya

Pyrker János László kapcsolata Joseph Hormayr és Caroline Pichler állampatrióta körével

Doncsecz Etelka

„Mikép lehetne Tunizias Attyában a' Poétát a' Püspökkel megegyeztetni?”.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

38 (2026/1–2)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2026

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged
www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

honlapunkon: www.heh.hu és

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyhaztortenet_i_vazlatok.html

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Érszegi Márk
Aurél, Fejérdy András, Illés Pál Attila, Kiss Ulrich, Koltai András, Lakatos Andor,
Molnár Antal, Mózes György, Németh László Imre, Solymosi László, Somorjai Ádám,
Szabó Csaba, Tóth Tamás, Várszegi Asztrik, Véghseő Tamás, Zombori István;*

ITALY: Tóth Krisztina

ROMÁNIA: Nagy Mihály Zoltán

GERMANY: Tempfli Imre

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

LÁBADI Károly LÁBADINÉ Kedves Klára	A kálvinista és a nemzeti öntudat ébresztgetője A drávaszögi Csúzáról indult el Sebestyén Jenő (1884–1950) teológiai professzor életútja <i>The Awakener of Calvinist and National Consciousness</i> <i>The Life Journey of Jenő Sebestyén (1884–1950), a Theological</i> <i>Professor from Csúza in the Drávaszög Region</i>	5
HORVÁTH Péter	Az I. világháború témájának megjelenése a kalocsa-bácsi főegyházmegyei körlevelekben <i>The Appearance of the Theme of World War I in the Circulars</i> <i>of the Archdiocese of Kalocsa-Bács</i>	26
MUCSI András	Balogh Mátyás református lelkész szolgálata és koncepció pere (1953) <i>The Ministry of the Reformed Pastor Mátyás Balogh</i> <i>and his Conception Trial</i>	38
SZABÓ Xénia	„A kérdésben alku nincs. Mi nem adhatunk át semmit még kevésbé egy kolostort!“. Az erdélyi ferences rendtartomány kihívásai az államosítás közepette <i>„There is no Compromise on this Matter. We Cannot Hand Over</i> <i>Anything, Let Alone a Monastery!“ The Challenges</i> <i>of the Transylvanian Franciscan Province Amid Nationalization.</i>	65

PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ EGRI ÉRSEK

TAMÁSSY-LÉNÁRT Orsolya	Pyrker János László kapcsolata Joseph Hormayr és Caroline Pichler állampatrióta körével <i>János László Pyrker's Relationship with the Patriotic Circle of</i> <i>Joseph Hormayr and Caroline Pichler.</i>	81
DONCSECZ Etelka	„Mikép lehetne Tunizias Attyában a' Poétát a' Püspökkel megeggyeztetni?“. Pyrker János László <i>Tunizias</i> című eposzának katolikus fogadtatása. <i>“How Could the Poet Be Reconciled with the Bishop in</i> <i>Tunizian Authorship?“ The Catholic Reception of</i> <i>János László Pyrker's Epic Tunizias</i>	92

KÓSA Györgyi	I. Habsburg Rudolf és II. Přemysl Ottokár figurája Pyrker János László <i>Rudolph von Habsburg</i> (1825) című eposzában <i>The Characterization of Rudolf I of Habsburg and Ottokar II Přemysl in János László Pyrker's Epic Poem, Rudolph von Habsburg (1825)</i>	116
--------------	--	-----

BENEI Bernadett	A himlő elleni védekezés Pyrker János László érseksége idején <i>Protection against Smallpox During the Archbishopric of János László Pyrker</i>	127
-----------------	---	-----

FORRÁSOK – SOURCES

ADRIÁNYI Gábor	A magyar katolikus püspöki kar a kommunista állambiztonsági szolgálat szorításában. A vatikáni Ostpolitik árnyoldala (1946–1989)	134
----------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

LAKATOS Adél	Csillag Margit ötvösművész (1908–1967 körül) <i>Margit Csillag Goldsmith (1908- around 1967)</i>	157
--------------	---	-----

KARSAI László	Válasz Somorjai Ádámnak	174
---------------	-------------------------	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

SZOKOL Réka–SZŐNYI Szilárd: <i>Jezsuiták Magyarországon. A kezdetektől napjainkig</i> (Ism.: Klestenitz Tibor)	175
---	-----

A Metabyzantina sorozat legújabb kötetei

ANTHONY Bloom: Ortodoxként a nyugati világban II. 178

Szent Dumitru Stăniloae: Ortodox dogmatikus teológia I.–II. 180

(Ism.: Czétényi Gellért)

VÁRSZEGI Asztrik OSB: „Az én feladatomban az, hogy átvezessem a rendet a Vöröstengeten”. Legányi Norbert pannonhalmi főapát küzdelme a kommunista államhatalommal (1958–1969). (Ism.: Mózes György)	181
---	-----

LÁBADI KÁROLY – LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA

A KÁLVINISTA ÉS A NEMZETI ÖNTUDAT ÉBRESZTGETŐJE

A drávaszögi Csuzáról indult el Sebestyén Jenő (1884–1950) teológiai professzor életútja

A Drávaszög a 16. századtól a dél-baranyai reformáció életre hívója. A református egyháztörténet megannyi kiemelkedő tudós lelkészt tart nyilván, akinek bölcsője valamelyik alsó-baranyai Árpád-kori településen ringott, vagy aki rövidebb-hosszabb ideig ott-tartózkodott, illetve onnan indult, vagy bontakozott ki munkássága. A Sebestyén ároni család egyik ága is a 19–20. században a drávaszögi Csuzán hozott új hajtást. A borairól nevezetes település szülötte dr. Sebestyén Jenő teológiai professzor,¹ a történelmi kálvinizmus magyarországi képviselője.

Olyan ősei voltak, akik közül többen a református lelkészséget választották élethivatásul. Dédszülei Sebestyén Pál (1782–1868) kölkedi lelkész és Varga Zsuzsanna, akiknek tíz gyermekük született, közülük többen lelkészek lettek. Nagyszülei Sebestyén Ádám (Újvidék, 1820–1875) váraljai jegyző és neje, Szappanos Róza, Szappanos László várदारóci lelkész leánya. Édesapja Sebestyén Ádám (Váralja, 1857 – Mohács, 1941), Csúza község megbecsült jegyzője, a községi és körjegyzők egyletének elnöke, szőlőbirtokos. Édesanyja Fuhrman Antónia, ki Baranyabánon született, és 1950. május 24-én halt meg. A szülők öt gyermeket neveltek fel: Jenőt, Ilonát, Andort, Jankát és Piroskát.

A legidősebb gyermek, Jenő a történelmi levegőjű, buzgó hitéletű Csuzán született 1884. június 8-án. A gyermekévek játéka a templom és a község háza közeli kis téren és más játszóhelyeken folytak. Fél évszázad múlva a csuzai templomban minderre szeretettel gondolt vissza: „alig van ebben a faluban nagyobb udvar, pajta, szalmakazlas kert, amelyben ne játszottam volna.”² A kálvinizmus szellemisége ebben a faluban hatott reá először. Amikor „életének érdekes emlékeit” idézte fel egyik előadásában, maga mondta el, hogy „Gyermeki koromat tiszta református faluban töltöttem, hol a kálvinizmus kategóriái és erői, ha öntudatlanul is sokszor, de éltek. Innen hoztam olyan kincseket, amikből ma is táplálkozom. Istennel volt tele a levegő, és minden a templom körül folyt le. A reggeli könyörgésre különös gondot fordítottak, arról véletlenül se lehetett elmaradni. Mikor a tanító nem lehetett jelen, nem egyszer rám, a negyedik elemistára bízta az ének vezetését. Óriási felelősség volt, jól eltalálni a hangot, kellően nyújtani, hogy zöngéjéből kezdeni lehessen a következő sort. Különösen nagy esemény volt, ha az öreg

¹ A dolgozat az egyházi élet megújítására vállalkozó lelki áramlatot elindító gazdag életútból elsősorban a szülőföldhöz való kapcsolódásra, a tábori lelkészi szolgálatra és a történelmi kálvinizmusra fókuszál.

² TÓTH 2018. 76.

harangozó jóvoltából meghúzhattuk a harangot. Nem kis művészet úgy elhagyni, hogy egyszerre elhallgasson, tovább ne kongjon, mert a falu azt hinné, hogy félreverték.”³

Sebestyén Jenő alsóbb iskoláit szülőfalujában végezte. Mint édesapja, Gyöngyösön, az algimnáziumban folytatta tanulmányait, utána Zomborban a gimnázium első osztályát, majd az utolsó három évet a Kecskeméti Református Főgimnáziumban fejezte be. 1900-ban Kecskeméten 7. osztályos vidéki tanulóként 20 korona félévi tandíjfelengedésben részesült.⁴ Ugyanebben az évben felmérték a tanulók testi, fizikai jellemzőit: Sebestyén Jenő 169 cm magas és 62 kg testsúlyú volt.⁵ Az ifjúsági „Önképzőkör” 1900. szeptember 23-án alakult meg Marton Sándor tanár-elnök vezetése alatt, az alapítók között Sebestyén Jenő neve is olvasható.⁶ A művészetek iránti vonzalma végig kísérte életét: szerette a költeményeket, rajzolt, festett, gitározott, szép hangján énekelt.

A jogtudomány is vonzotta, de apja kérésére a Budapesti Református Teológiai Akadémiára iratkozott be 1902-ben. A Budapest Kálvin téri segédlelkészi szolgálata után szerezte meg lelkészi oklevelét 1917. október 15-én.⁷

Budapesten a racionalista teológiától, de a belmissziós irányzattól is idegenkedett, kereste a maga helyét, így tanulmányait 1907–1910 között Utrechtben folytatta. Itt vált igazán reformátussá, figyelme egyre jobban Kálvin felé fordult. „Az a három év, amit így Utrechtben töltöttem, életem legproduktívabb esztendei közé tartozik. Valóban »megtaláltam!«, amit kerestem. A kálvinizmus tiszta, húsító és illatos vizeit”⁸ – vallotta. Hugo Visscher professzor híveként, aki Abraham Kuyper tanítványa volt. Megismerte a Református Mozgalmat, mely az egyházat belülről akarta megújítani.⁹ Abraham Kuyper református teológus – akit a neokálvinizmus atyjaként is emlegetnek – munkásságának hatására alakultak ki Sebestyén Jenő egyház-politikai elképzelései.¹⁰

Budapesten tett teológiai magántanári vizsgát *A bűn lényege* című dolgozatával, melyet már Hollandiában kezdett írni. 1910-től 1918-ig vallástanárként tevékenykedett. *Nietzsche és Kálvin* című értekezésével filozófiai doktorátust szerzett. 1918-ban a Budapesti Református Teológiai Akadémia dogmatika tanszékére tanszékvezetőnek nevezték ki, melyet nyugdíjba vonulásáig, 1946-ig töltött be. 1928–1938 között a teológiai akadémia igazgatója volt. Munkásságát nemzetközi elismerés is megkoronázta: az amszterdami református egyetem díszdoktorrá avatta. Sebestyén professzor a korabeli híradások szerint meleg szavakkal köszönte meg a rendkívüli kintünetést, „s azt a kérést intézte a holland társadalom jelenlévő vezetőembereihez, hogy őrizzék meg szeretetüket továbbra is a magyar nemzet és a magyar református egyház iránt”.¹¹

3 „Életem érdekes emlékei” címmel tartott dr. Sebestyén Jenő budapesti professzor, a Kálvinista Szemle és Hongaarsche Heraut szerkesztője, előadást. Kivonata megjelent: In Református diákmozgalom. *Magyar református diákok Soli deo gloria szövetségének lapja*. I. évf., 2. sz. (1925 máj.), 3–5. pp.

4 *Református Gimnázium...*, Kecskemét, 1900. 125.

5 Uo. 85.

6 Uo.

7 LADÁNYI 1986. 11.

8 In Református diákmozgalom. *MAGYAR REFORMÁTUS DIÁKOK Soli deo gloria szövetségének lapja*. I. évf., 2. sz. (1925 máj.), 3–5. pp.

9 LADÁNYI 1986. 11.

10 Uo.

11 In *Budapesti Hírlap*, 50. évf., 241. sz. (1930. 10. 22.), 7.

TÁBORI LELKÉSZSÉGE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN

Amikor az első nagy háború forgószele 1914-ben Magyarországot is elérte, a református egyház lélekmentő akciót indított: szerepet vállalt a katonai lelki gondozásban. Tapasztalatai nem voltak, a feladatot vállaló lelkészársaknak maguknak kellett kidolgozniuk azt a módszert, amely révén vigaszt, lelki erősítést nyújthatnak a kórházba került sebesült honvédeknek. Sebestyén Jenő 1915-ben kapta meg tábori lelkési kinevezését. A szenvedések láttán csak megerősödött benne a hit, hogy a háború nem tudja megoldani a társadalmi problémákat. Feladatának megkezdésekor naplót nyitott, melybe 1914. november 27-én a következő sorokat írta: „*Szép bevezetésül munkámnak az Illustrierte Zeitungban egy szép képet láttam, amin egy pap a sebesültszállító vonatban vagy kórházban ott ül a fájdalomtól eltorzult arcú katona ágya mellett, és feléje hajolva hallgatja annak szavait kezét a kezében tartva.*”¹² Tétováság, módszerek ismeretének hiánya cseng vissza mondatából. Hogyan küzdött meg a nehézségekkel, arról többé nem készített feljegyzést. Az öt kockás fedelű, 1915. február 22. és 1916. március 13 között vezetett naplóban¹³ mindvégig csak szűkszavú bejegyzések olvashatók: mikor, hol látogatta a sebesülteket ápoló kórházakat. Mellettük pedig a kórház ellenjegyzései kaptak helyet, mellyel igazolták a lelkész megjelenését. Saját magának kellett rájönnie, hogy ténykedése során milyen formákat vegyen igénybe. Legfőbb feladata a súlyosan sebesült honvédek lelki gondozása volt, ezenkívül istentiszteleteket tartott, segédkezett a hozzátartozóknak szánt levelek megírásában, vallásos irodalmat terjesztett, sőt amíg a sebesülteket látogatta, nem egyszer temetési szolgálatot vállalt.

Aki hasonló feladatot fogadott el, nagy terheket vett a vállára, ugyanis a háborús évek során „Általánosságban elmondható, hogy a magyar református egyház első és legnagyobb, egyúttal mindvégig megoldatlan problémája volt az állandó lelkészhiány”.¹⁴ Sebestyén Jenő a külhoni harcterek közelében felállított kórházakban tett látogatásairól a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* több írásában számolt be. Pardubitzban töltött egyik napjának leírásában azt emelte ki, hogy volt értelme látogatásának: „*Egy nagy kórház főápolónője, aki nagyon szereti a magyarokat, nagy örömmel vállalkozott arra, hogy a címére küldött vallásos iratokat és olvasmányokat állandóan fogja osztogatni a magyar katonák között.*”¹⁵ Brünben sok nagy kórházat járt végig, ahol az ott gyógyuló magyar katonák közül többen vettek úrvacsorát. Küldetéséről egyházi feletteseinek is beszámolt, akiktől 1914. november 23-án azt a megbízatást nyerte el, hogy a háború folytán az ausztriai kórházakban elhelyezett magyar református sebesülteket meglátogassa.¹⁶ A helyszínen az volt a benyomása, hogy „...az elhagyatottan, szomorúan, honvágytól kínosan élő magyar katonák igaz, benső örömmel fogadták”. Jelentésében hangsúlyozta, hogy „...különösen vallásos olvasmányokra lenne óriási mértékben szükség. Az Újtestamentumok, bibliai részek és imádságos füzetek most már mégis csak terjednek, de nagyon kevés a rendelkezésemre álló vallásos olvasmányok és füzetek száma.”¹⁷

Amikor a prágai házat és az ausztriai protestáns intézményeket látogatta végig, a diaconisszák vendége volt, ott-tartózkodásakor felismerte a diaconisszai munka fontosságát

12 Sebestyén Jenő iratai. A Dunamelléki Református Egyházkerület Levéltára, C/68.

13 Sebestyén Jenő levelezése 1908–1950. C/68, 1. doboz, Ráday Levéltár

14 SZABÓ 2013. 52.

15 SEBESTYÉN 1914a. 4.

16 SEBESTYÉN 1915b. 15–16. pp.

17 Uo. 16.

és lenyűgöző voltát, valamint annak fontosságát, hogy szükség van a mozgalom magyarországi elterjedésére.¹⁸

Látogatásai során két fontos dologra figyelt fel, s ezeket a közvélemény és lelkész-társainak figyelmébe ajánlotta: „Mind a kettő a sebesült katonák érdekeit van hivatva előmozdítani. Az egyik azoknak Ausztriából való hazahozatalára vonatkozik. Már eddigi körutam alatt is minden látogatásnak a legállandóbb refrénje a katonák hazai kórházba való kívánczósága volt [...] A magyar sebesültek haza szállítása csak akkor sikerül, ha egy hazai kórház vezetősége vagy orvosa hivatalosan átír az illető katona kórházának vezetőségéhez, átiratában kijelenti, hogy a vezetése alatt álló kórházban N. N. katona számára hely van s gyógykezeléséről gondoskodás történik. Lelkészeink tehát úgy segíthetnek legjobban híveiken, hogy összekötéseik révén a közellevő kórházak valamelyike által hivatalosan haza kéretik az illető katonát. A másik megjegyzés az Ausztriában levő magyar sebesültek meglátogatására vonatkozik... Nagyon jó lenne tehát, ha esetleg egyházi lapjaink útján is tudomására jutna a papságnak s általa népünknek, hogy mindenki, aki valami hozzátartozóját meglátogatni megy Ausztriába, az osztrák tartományok területén az illető városba és vissza feljeggyel utazhatik.”¹⁹

Kórházlátogatásainak egyik legmegrázóbb látványát is közreadta: „*Egész eddigi utamnak legszomorúbb képe is Sternbergben tárult elém. Öt magyar katona feküdt egymás mellett. Mind az ötnek mind a két lába le volt vágva térden alól, mert elfagyott. És ezek az emberek mégsem voltak elkeseredve, s ha igen, úgy az erősebb vigasztalta a gyengébbet. Eszükbe jutott, hogy vakok is lehetnek, sőt el is pusztulhattak volna a csata-téren. Az élet pedig mindig erősebb a halálnál, s csak a lélek egészségességét bizonyítja, ha amazit minden körülmények között elébe helyezük emennek...*”²⁰

Miután Sebestyén Jenő teológiai magántanár a konvent kiküldöttéként sorra látogatta az ausztriai kórházakban fekvő sebesülteket, és hazatért, a hadügyminisztérium Budapestre nevezte ki tábori lelkésznek.²¹ Kórházzról kórházra járt, látogatta a sebesülteket, vigaszt nyújtott, istentiszteleteket tartott. Ez időre esett, hogy 1916-ban a világháború csapásainak enyhítésére Hollandia hadikórház részleget működtetett Budapesten. Hogy ez megvalósulhatott, abban Sebestyén Jenőnek múlthatatlanok az érdemei. A holland–magyar kapcsolatok kiépítésével a későbbiek folyamán is lelki és materiális segítséget közvetített egyházának.

A kórház vezetői között volt Kuyper Ábrahám holland miniszterelnök, a neokálvinizmus vezéralakjának két lánya²² is. Mivel Sebestyén Jenő kiválóan beszélt hollandul, tolmácsként segítette munkájukat, szoros munkakapcsolat alakult ki közöttük. Elsősorban a tábori lelkészként tevékenykedő professzortól kaptak fontos információkat, amelyek révén objektív képet nyertek a hadikórházakban folyó tevékenységről. Egyikő-

18 SEBESTYÉN 1915c. 29.

19 SEBESTYÉN 1915d. 39–40.

20 SEBESTYÉN 1915e. 64.

21 *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 58. évf., 9. sz., 1915. 02. 28., 105.

22 Kuyper Johanna és Henriette fél évig a budapesti holland missziós kórház szolgálatában dolgoztak. Johanna később a magyar gyermekek üdültetését szervezte, húga, Katalin a Református Gyermekekéztetési Akciót. Henriette a külföldi híveket buzdította adakozásra. Nekik köszönhetően jött létre a Pestújhelyi Kuyper Henriette Otthon az árváknak, valamint a Julianna Református Elemi Iskola. L. bővebben: <https://regi.reformatus.hu/mutat/majus-9-keresztyen-segitseg-hollandiabol> (2025. 11. 13.) Sebestyén Jenő a holland–magyar kapcsolatok ápolásában elvülhetetlen érdemeket szerzett.

jük naplót is írt, amely nyomtatásban is megjelent.²³ A napló fejezetei Sebestyén Jenő tevékenységét is bemutatják: „Sebestyén lelkész úr [...] tábori lelkész. Egy a 65 református tábori lelkész közül, kiket a kormány a magyar hadsereghez kinevezett. Nagyon szép egyenruhát visel. Fekete posztó, aranszegélyllyel. Ízlésük van a magyaroknak, az biztos. [...] Azok a férfiak, akik Sebestyén lelkész úr prédikációját jöttek hallgatni, mindnyájan a kemény szenvedés útját járják, melynek a végét közülük még senki nem láthatja. Hogy Sebestyén lelkész úr mit mond nekik, azt nem értjük, azt azonban jól hallhatjuk, hogy nagy szónok, aki mély érzéssel és nagy szóerővel beszél. És ó, milyen szépen cseng a magyar nyelv, ha azon egy szónok modulálja élő mondatait! [...] Mihelyt Sebestyén lelkész úr beszélni kezd, magatartásuk, tekintetük megnyugszik, többé nem zavart. Látható, hogy a csendet élvezve ülnek és fekszenek a sebesültek, és mozdulatlanul figyelnek.” Sebestyén Jenő már a háború kezdetekor, 1914-ben – bár nem sejtette, hogy évekig elhúzódik – egyik írásában²⁴ igyekezett megvonni az erkölcsi mérlegét, s érezte, hogy a zajló nagy összecsapás „még sok szomorúságra fog megtanítani bennünket”. A megmenekülés mentőövének a keresztyén erkölcsöt vélte: „Mi menti meg a népeket egymás barbár bosszújától – tette fel a kérdést –, ha nem az egyesek keresztyéni lelkülete és gondolkozásmódja?”

Tábori lelkészi szolgálata idején, 1916-ban megházasodott, feleségül vette az egyik iskolában megismert nemesi származású tanítónőt, Tabódy Erzsébetet. Két gyermekük született: Ádám, aki teológus és Eszter Márta, aki belgyógyász– röntgenorvos lett. Feleségét hosszú betegségében hűségesen gondozta élete végéig.

KAPCSOK A SZÜLŐFÖLDDEL

Sebestyén Jenőnek, ameddig lehetett, megmaradt kapcsolata a szülőfölddel, de az egyre jobban lazult, melyben a történelemnek nem kis szerep jutott. A trianoni kálvária az új határok kijelölése révén gátat emelt utazásai elé. Édesatyjuk, Sebestyén Ádám körjegyző, akit az új szerb hatalom elmozdított hivatalából, levélben tájékoztatta fiait az előállt helyzetről: Andor fiának 1922. március 3-án keltezett levelében²⁵ írja, hogy a helyi jegyző szerint július 26-ig távoznia kell családjával az országból. Úgy tájékoztatták, hogy birtoka háborítatlanul tulajdonában marad mint külföldi állampolgáré, ingó vagyonnát vám- és illetékmentesen elviheti Magyarországra. „A birtok még megvan, egy gombosi ember erősen áll 1 millió jug. koronát ígérve az összes ingatlanomért. Tartom magam 1^{2/10} mill. igényelvén, ez sem sok tekintettel, hogy Bácskában 80–100 kor. fizetnek négyszögölenként jug. árban”. Ahogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság a Drávaszöveget bekebelezte, a trianoni döntés nyomán hatalmas értékvesztés következett be. Akik a hatalom számára nemkívánatosak lettek, és távozniuk kellett az országból, igyekeztek túladni áron alul is földjeiken. A volt csúzai jegyző és szőlőbirtokos, Sebestyén Ádám²⁶ végül feladta virágzó gazdaságát, családi házát, és feleségével, családtagjaival Mohácsra költözött.

23 H. S. S. Kuyper: Hongarie, 1919. A naplóból magyarul részleteket közöl FEJES 1986.

24 SEBESTYÉN 1914. 526.

25 Ráday Levéltár C/68 VIII/1. Sebestyén Jenő iratai.

26 Sebestyén Ádám ny. főjegyző, az alsó-baranya-bács-szlavóniai református egyházmegye volt tanácsbírája, Baranya vármegye törvényhatósági bizottságának volt tagja, Baranya vármegye községi és körjegyzői egyletének volt elnöke. 1941. szeptember 2-án, életének 85. évében az Úrban csendesen elhunyt.

BARANYAI PÁRTFOGOLTJAI

Sebestyén Jenő tanulmányai idején, a szünidőkben visszatért szülőfalujába, Csúzára. Az ifjúság lelki életét figyelemmel kísérte, összejövetelein részt vett. Hollandiai tanulmányai közben tűnhetett fel neki jobban az akkor már boldogtalan, összetört életű, férje hibájából elvált húszéves fiatalasszony, a vörösmarti Novák Olga, aki még öt–hat évvel azelőtt Mohácson, a polgáriban lánytestvéreinek volt iskolatársa. Beszélgetéseik, levelezésük közben választ kapott a fiatal lelkésztől, miért kell szenvedni, hogyan érthetjük meg Isten akaratát. Sebestyén Jenő ezzel a gondoskodással kísérte később pályáját. Novák Olgát elhívták a budapesti Lorántffy Kollégiumba gazdasági vezetőnek, közben leérettségizett a Lónyay Gimnáziumban. Sebestyén Jenő egy amerikai lelkészről prédikációja idején a Szilágyi Dezső téri templomban vetette fel neki, hogy „milyen rendkívüli dolog lenne az”, ha ő lehetne az első magyar református teológusnő.²⁷

Novák Olga, hogy Istent még jobban megismerje, 1917-ben beiratkozott a Budapesti Református Teológiai Akadémiára. Ott Sebestyén Jenő a *Bevezetés a kálvinizmus szellemébe*, a *Vallástörténet*, a *Keresztény erkölcsstan*, az *Apologetika*, a *Református dogmatika* és a *Polemika* tárgyakat oktatta. Tanulmányai befejezése után a Kálvinista Szemle cikkben adott hírt az első magyar teológusnő abszolválásáról, búcsúzásáról a teológiai egyetemtől, aki „Oly gazdag talentumokkal rendelkezik, amelyekből nagy dolgokra való predestináltságát sejtethetjük”.²⁸

Novák Olgának a trianoni események utáni sokrétű délvidéki egyházi szolgálatát, a drávaszögi bibliakörök megszervezését, a hitélet serkentését figyelemmel kísérték a teológiai akadémián is. A főszerkesztő-professzor Sebestyén Jenő és Ravasz László püspök ugyanakkor tudta, hogy állandó egzisztenciára otthon nem számíthat az első magyar református teológusnő. Nekik is köszönhető, hogy meghívták vallásánárnőnek a Baár-Madas Református Leánynevelő Intézetbe. Novák Olga szorgalma, rátermettsége, tudása, a történelmi kálvinizmushoz való kötődése biztosítékot jelentett Sebestyén professzor és Ravasz püspök számára, hogy szívebbe kerül az ige magva a leánygimnáziumban.

Sebestyén Jenő két volt tanítványa, Novák Olga, az első magyar református teológusnő, vallásánárnő és Berta Imre nagypiszanicai, majd csúzái lelkész segítségével ismerte meg közelebbről Borkó Juliánát, a kopácsi bibliakör vezetőjét, evangelizátort, biblikus énekek és versek szerzőjét. Sebestyén Jenő tudott arról is, hogy a zsolttáros asszony megírta önéletrajzát. Felkérésére a hívő asszony nyolc nap alatt lemásolta számára egy vonalas füzetbe, és a professzor Kopácsról elszármazott rokona által elküldette számára Fonyódra.²⁹ Elolvasásakor megrendítette a gyermekei halála miatt súlyos szívbeteg asszony, akit a férje is elhagyott, megtérése, gyógyulása, bizonyágtétele. Ennek hatására rövid bevezető cikkben ismertette Borkó Juliánna lelkeket megnyerő tevékenységét a kopácsi gyülekezetben.³⁰ Majd 1928-ban holland nyelven írt róla részletes tanulmányt a *De Reformatie* című folyóiratba *Konnensreuth és Kopács* címmel.³¹ Tanulmányában arra szeretne ráirányítani a figyelmet: Borkó Juliánna szolgáló, példamutató életvitelével, mélységes hitével, közösségszervező erejével hogyan tudta elérni, hogy az üres

27 Novák Olga szavait idézi LÁBADINÉ KEDVES 2013. 133.

28 In *Kálvinista Szemle*. IV. évf. 23. sz. (1923. jún 23.), 234. A szerző megjelölése nélkül is ráismerünk Sebestyén Jenő szavaira.

29 Ez a példány található meg a Ráday Levéltárban, hagyatékában: C/68 VIII/1. Sebestyén Jenő iratai.

30 SEBESTYÉN 1927. 432.

31 SEBESTYÉN 1928. 363–364, 371–372.

templom újra megteljen hívekkel, az ősi ének erővel zengjen a hívek ajkán. A következő évben újra szentelt neki egy írást, ahol „őskeresztyén jellemű önkéntes magyar református diakonisszának” nevezte.³² Az isteni elhívattatásról szóló gondolatai a beteg, összetört, látszólag tanulatlan földműves asszony életére is érvényesek: „És a Szentlélek az imádkozó hívőnek arra is ad erőt naponkint, hogy »életnek beszéde« által is tudja dicsőíteni Istent, akinek szolgálatára rendeltetett.”³³ A református nő hivatását vizsgálva arra a meggyőződésre jutott, hogy „a női lélek öntudatra ébredése és szolgálata nélkül nem lehet virágzása egyházunknak”.³⁴ Borkó Juliánna élete példáját azért is értékelte nagyra, tartotta egyedülállónak „mert magyar református talajon fakadt”.³⁵

1941-ben, amikor visszacsatolták a Drávaszöveget az anyaországhoz, és a magyar csapatok bevonultak a Hegyalja falvaiba, Csúzára és Vörösmartra, Sebestyén Jenő és az otthoni református hívek május 25-én a zászlóátadási ünnepségen találkoztak.

Az ünnepi istentiszteleteken és a nemzeti zászlók megáldásakor Sebestyén Jenő és fivére, Sebestyén Andor szolgált.

A Dunántúl napilap így adott hírt az eseményről: „A Csúzáról elszármazott Sebestyén-testvérek, Sebestyén Jenő ref. teológiai tanár és Sebestyén Andor kelenföldi ref. lelkész nemzeti lobogót hoztak szülőföldjük népének. Ugyanezt tette Novák Olga, Vörösmartról elkerült ref. vallásanárnő, a Baár-Madas intézet kiváló tanárja szülőföldjével. Mindkét helyen nagyszerű, lélekemelő, templomi ünnepség. Ének-ima. Bibliás asszonyok kórusa. (Csak Finnországban hallottam ilyen jól fegyelmezett női kórust bekötött fejű, egyszerű asszonyoktól.) Vérbeli szavaló művészt is túlszárnyaló egyik-másik helyi szavaló előadói művésze. Egyszerű parasztasszony, Borkó Julis néni maga szerezte, biblikus nyelvű költeménye a felszabadulásról. Mintha a szent könyvből lépne az Úrasztala mellé. Sok művészi és vallásos élmény. De egyik sem meghatóbb és magával ragadóbb, mint Sebestyén Andor református tiszteletes vörösmarti szentbeszéde. A nagy bűnre, az egykére eszméleti a híveket. S mintegy válaszképp érkezik a gyermek a templomba. Éva leányzó, akit gondos kezek bontanak ki a pólyából, s Sebestyén Jenő keresztel meg... Mintha a hazahozott magyar lobogó csodát tenne. Mintha megtörnék a népirtó kígyó fejét. Mintha az első csapást mérnék az egyke-járványra. A zászló ki van bontva, lobogtatja a szél. Minden magyarnak össze kell fognia, hogy véget vessenek a nemzetpusztításnak. Magyarok, támogassátok a baranyai és az ország bármely részén dühöngő egyke pusztítása ellenére megindult küzdelmet. A visszahódított földet így hódítják vissza igazában.” (részlet)³⁶

Az 1940-es években Sebestyén Jenő, Novák Olga és Berta Imre, akik „Baráti Szövetségnek” nevezték összefogásukat, tűzték ki célul Borkó Juliánna életrajzának – melyet Novák Olga felkérésére írt meg – és a *Buzgóság* című énekeskönyvének újabb kiadását. Miután a Drávaszöveget újból elcsatolták az anyaországtól, tervük meghiúsult.³⁷

Pártfoglaltjai és a délvidéki lelkészek, mint Ágoston Sándor püspök révén is értesült a szülőföldön történekről, s ezeket a híreket rendszeresen megosztotta a Kálvinista Szemlében. Ugyanígy foglalkoztatta a baranyai egyke kérdése, felfigyelt az délszláv rezsim

32 SEBESTYÉN 1929. 431–432.

33 SEBESTYÉN 1941. 13.

34 RÁCZ 1986. 57.

35 Ráday Levéltár C/68 VIII/1. Sebestyén Jenő iratai

36 KISS 1941. 5.

37 Azóta Borkó Juliánna önéletírása és a Buzgóságban található általa szerzett énekei megjelentek a róla szóló könyvben. L. LÁBADINÉ KEDVES 2017.

által a drávaszögi falvakból kiutasított lelkészek ügyére is. Példaként írt arról, hogy az ottani lelki élet megerősítésére miképpen hatottak a missziós tevékenység, a bibliakörök, amelyek mind-mind az egyházi élet és a közösség egybekovácslódását szolgálták.

MEGTALÁLT GYÖKEREK – A TÖRTÉNELMI KÁLVINIZMUS,
A REFORMÁTUS EGYHÁZ MEGÚJÍTÁSA

Sebestyén Jenő egész életművében arra a kérdésre kereste a választ, hogyan legyen református. A választ először a holland reformátusok között találta meg.

Utrechtben ismerkedett meg azzal a mozgalommal, amely a református egyházat belülről akarta megújítani. Már 1907-ben foglalkoztatta a gondolat, hogy a Kálvin János tanításait gyakorlókat szövetségbe kellene tömöríteni.

Sebestyén Jenő kereste az utat a reformátusság számára az országnak az első világháború utáni összetörtségében, hogy megújulhasson, újra életre kaphasson. A trianoni trauma mélyen megrendítette, családja is áldozatul esett az új határok meghúzásával, szülőföldje határon túlra került. Közben az egyházon belül is törések jelentkeztek. A liberálisizmust és a racionalizmust a református egyházban is ártónak tartotta, és szerinte az új mozgalmak sem az egyház javát szolgálták, inkább töredezettségét. A szektásodás is állandó veszélyforrást jelentett. Emiatt úgy vélte, ahogy a társadalomnak, ugyanúgy a magyar református egyháznak is meg kell újulnia, amely révén ellenállóvá válik a külső hatásoknak. Ennek kulcsát a történelmi kálvinizmusban látta. A holland egyházban szerzett tapasztalatait próbálta átültetni a magyar társadalmi és egyházi viszonyokra oly módon, hogy a kálvinizmus mély gyökereit megtartsa, tanítását az élet minden területén érvényre juttassa. A történelmi kálvinizmus „kísérlet volt arra, hogy Isten Igéjének és Hitvallásainak fényében újra fogalmazza a református keresztyén egyház teológiáját és hivatását”.³⁸

Ő maga így vallott róla: „A történelmi kálvinizmus [...] a magyar református egyház református szellemét akarja restaurálni, s a történelmi (és pedig úgy az elvi, mint speciális) alapokon tovább építeni. Ne gondolja tehát senki, hogy mi csak azért akarunk visszatérni Kálvinhoz a XVI–XVII-ik századhoz, hogy ott megálljunk, s az emberi lelkeket a XVII. századbeli gondolkodás ódon vértetébe szorítsuk újra. Nem, mi nem akarunk reprimálni³⁹; de viszont a történelmi fundamentumokat sem akarjuk kiengedni a lábaink alól.”⁴⁰

A történelmi kálvinizmus „nemcsak az *egyénre* helyezi a súlyt, hanem az egyházra is. Éppen ezért nemcsak az egyént akarja megtérteni keresztyén életre vezetni, hanem ugyanakkor, sőt *azonnal az egyházat is megreformálni* életének minden vonatkozásában; de mindezt nem ötletszerűen, nem szertelenül, nem elvek nélkül, nem kisebb-nagyobb tehetségű teológusok és filozófusok erőteljén irányzatai és tanácsadásai alapján, hanem a *református keresztyénség négy évszázad alatt kiépített egységes teológiai, erkölcsi és egyház szervezeti ideálja alapján*.”⁴¹

38 PÁL 1986. 180.

39 Visszaállítani.

40 SEBESTYÉN 1921. 3.

41 SEBESTYÉN 1920. 3.

Arra törekedett, hogy megtartsa az eredeti reformátori hitvallás szellemét, s azt az egyház a gyakorlatban is alkalmazza. Hangsúlyozta: „Nem is új teológia a mi teológiánk, hanem nagyon is régi, az a tisztán kibányászott református teológia, amelyet a német és egyéb filozófiai szellem semmilyen formában nem fertőzött meg.”⁴²

Előnyt jelentett számára, hogy a nehéz gazdasági körülmények ellenére sikerült holland anyagi támogatást szereznie a *Kálvinista Szemle* elindításához, s ez a sajtóorgánum segítette nézeteinek, elképzeléseinek közreadásában és terjesztésében. Szókimondó vezércikkei miatt a cenzúra némely közlését nem engedte megjelenni. Ahol csak tehette, írásaival, előadásaival, sajtónyilatkozatokon, konferenciákon fáradhatatlanul népszerűsítette a történelmi kálvinizmust.

Számos követője, tanítványa, nézeteinek értelmezője szintén megfogalmazta tanításának lényegét:

Gilicze László szentesi lelkész, egykori tanítványa szerint: „[...] az egyház egészének hitbéli ébredése felé forduló figyelmeztetője, tanácsadója, féltő szeretet bizonyosága, a közönynek ellenzője volt a »történelmi kálvinizmus«, mint célkitűzés és mérték.”⁴³ A reformáció elvét – a hit által való megigazulás Isten ingyen kegyelméből – szűkítette, s vezértételként a második felére helyezte a hangsúlyt: megigazulás Isten ingyen kegyelméből. Majd még egyszerűsítette: az Isten mindenhatósága (szuverenitása) a döntő, „mert a kegyelem és a megigazulás is ennek a függvénye”.⁴⁴

A történelmi kálvinizmus egyik fontos sarokköve – fogalmazott másik volt diákja, Pál László –, hogy „az emberi vonalat teljesen alárendelte az isteni vonalnak, amint az egész általános emberi életet minden mozzanatával Isten uralma alatt akarta látni már itt a Földön, és amint az egész teológiájában volt valami emiatt az Ószövetség fenséges, komoly zordonságából”.⁴⁵

Id. Hörömpő Gergely lelkész tanítványa professzorának egy szemléletes hasonlatát idézte föl: „Van valakinek kertje és benne hatalmas gyümölcsfa. Erről a fáról ír valaki elmélkedést, a másik verset, a festő meg lefesti, a fotós fényképfelvételt csinál róla. [...] Az igazi fa mégis az, ami ott áll a kertben. Ez a »történelmi fa« a kálvinizmus is. A törzsében ott van Kálvin hite, munkája, a gyökerei lenyúlnak az őskeresztyén egyházba, sőt még mélyebbre, a Biblia éltető talajába. Az ágak átnőnek az évszázadokon, de minden nemzedék új hajtás, új gyümölcs lehet rajta, a maga éppen kellő időben meghozott termésével.”⁴⁶

Ahhoz, hogy a holland példát követni lehessen, s amit jónak ítélt, át lehessen ültetni a magyar református egyházba, hazai támogatókat és követőket kellett megnyernie. Elsősorban a teológiát hallgató diákjaira támaszkodott, azokat segítette holland ösztöndíjakhoz, hogy ők is megismerkedjenek az ottani állapotokkal, s hazatérve népszerűsítsék a látottakat. Akik az ő támogatásával kijutottak a protestáns országba, levelekben tudósították professzorukat a kinti tapasztalataikról.

Professzor kollégáira is hatást gyakorolt, mint pl. Hamar Istvánra, Kováts J. Istvánra, Budai Gergelyre, Csekey Sándorra és másokra. Nagy munkatársi gárdával rendelkezett, tagjai azonosultak nézeteivel. Az 1918–1944 közötti időszak a történelmi kálvinizmus

42 SEBESTYÉN 1920. 1.

43 GILICZE 1996. 78.

44 PÁL 1986. 160.

45 PÁL 1986. 161.

46 HÖRÖMPŐ 1986. 31.

korszaka lett az Akadémián. 1936-ban, Kálvin születésének 400. évfordulója alkalmából formálódott a „református kereszténység történelmileg kialakult és elfogadott tiszta alapján”⁴⁷ álló Kálvin János Társaság azzal a céllal, hogy terjessze a történelmi kálvinizmus tételeit.

A teológiai professzor a magyar reformátusságot „nemcsak lelkileg akarta szervezni, hanem – holland mintára – politikailag is”.⁴⁸ Nézeteinek kialakulásában tagadhatatlan dr. Kuyper Ábrahám, Hollandia volt miniszterelnökének és a holland neokálvinizmusnak a hatása. Amikor Budapestre látogatott, Sebestyén Jenő tábori lelkészként írásban számolt be az eseményről, s azt emelte ki, „Kuyperre várt a feladat, hogy a holland kálvinizmust teljesen restaurálja és nemzete életében mint szellem-erkölcsi és politikai faktort elsőrangú hatalommá emelje”.⁴⁹

A reformátusok nagygyűlésén 1920-ban Sebestyén Jenő olyan határozati javaslatokat terjesztett elő, amelyek az egyház, a magyarországi kálvinizmus megújulását, a történelmi gyökerekhez való ragaszkodását segítik: „1. A nagygyűlés megállapítja, hogy a kálvinizmusnak ma is történelmi küldetése és szent kötelességei vannak. 2. A nagygyűlés érzi azt, hogy a magyar református kereszténység e gondviseleltszerű misszióját csak úgy teljesítheti tovább, ha Istentől nyeri erőit, talentumait ma is érvényesíteni igyekszik a magyar nemzet életének minden területén. 3. Szükségesnek tartja azt is, hogy a református kereszténység erői és gondolatai a jövőben a politikai élet területén öntudatos és szerves egységben is éreztessék hatásuk, és a kálvinizmus politikai alap gondolatai alapján befolyásolják a nemzeti élet irányítását. 4. A célok elérésére a közgyűlés szükségesnek tartja először azt, hogy a magyar kálvinizmus történelmi misszióját elismerő és azért lelkesedő magyarság szigorúan elvi alapon álló kálvinista politikai szövetségbe tömörüljön, másodsor pedig azt, hogy a református kereszténységből folyó nagy politikai elvek minden rendelkezésre álló eszközzel való propagálása a társadalom minden rétegében megkezdődjék. 5. Amidőn azonban a nagygyűlés kálvinista politikai szövetség megalakulását kimondja, egyszersmind hangsúlyozni kívánja azt is, hogy e lépése csak megerősítése akar lenni annak az egységes keresztény irányzatnak, mely az új Magyarország életét az igazi keresztény elvek alapján akarja a nagy keresztény magyar egység biztosításával felépíteni.”⁵⁰

A Kálvin Társaság egyik ülésén az alkotmányos szabadságról, a hívő demokráciáról és a polgári szabadságjogról értekezett, s kiemelte, hogy hívő alapon is lehet politikát csinálni: „A magyar kálvinizmus egyik gyönyörű hivatása tehát itt az, hogy magasra tartsa a politikai, társadalmi és nemzeti életben is az Isten szuverenitásának lényegét és politikai alkalmazásának nagy következtetéseit, mert ezzel nagymértékben megtermékenyül a magyar politikai élet, s meggazdagodnék így gyümölcseiben is a politikai alkotómunka.”⁵¹ Úgy vélte, hogy a kálvinizmus történelmi gyökereitől való eltérés kiszolgáltatottságot jelent, melyet a különböző politikai erők kihasználnak: „A kálvinizmusnak az elmúlt évtizedekben az volt a katasztrófája, hogy nem akart a saját ideáljaiból élni, ennek következtében nem lett egyéb, mint a politikai pártoknak jobb vagy baloldali segédcsa-

47 SEBESTYÉN 1936. 1.

48 LADÁNYI 1986a. 16–17.

49 SEBESTYÉN 1916. 6.

50 In *Pesti Napló*, 71. évf., 6. sz. (1920. 01. 7.), 4.

51 In *Pesti Napló*, 90. évf., 10. sz. (1939. jan. 23.), 4.

pata, afféle repülő hadsereg, amit egyik politikus így, a másik úgy használt ki”⁵² – nyilatkozta az egyik vele készült interjúban.

A reformátusok első nagygyűlésén is azt fejtegette, hogy „A kálvinizmus nem elégedhetik meg azzal, hogy csak vallásában nevelje öntudatosá a maga gyermekeit, hanem a huszadik század világának megfelelő politikai szervezethez kell szolgálnia a maga eszményeit [...] A kálvinizmus csodálatos módon találkozott a történelemben a magyar nemzet lelkével, s amikor ez a nemzet elnyert, mindig a kálvinizmus segítette felébredni álmából. – Küldetésünk, misszióink van, és ezt a feladatot nemzetünk javára be kell töltenünk, az egyháznak nem szabad politizálnia, de a református állampolgároknak nemcsak szabad, hanem kötelességük is. A Biblia igazságaira felépített élet és közélet a mi eszményünk. Kicsiny nemzet is lehet java a világ életének, s ilyenén kívánjuk tenni a magyar nemzetet.”⁵³ Demokráciafelfogása szerint a választójog a modern demokráciák elengedhetetlen terméke. A Budapesti Hírlap vezércikkében írta, hogy „... a kálvinizmus teremtette meg a modern demokráciát, a kálvinizmus nevelte a modern világot alkotmányosságra és parlamentarizmusra, tehát a kálvinizmusnak különösképpen is lelkesedni kell a modern demokrácia minden sebet gyógyító csodaszeréért, az általános választójogért stb.”⁵⁴ A kálvinizmus politikai elvei szerint „a választói jog tehát nem természetes jog, hanem előjog, szent privilégium, amelyet teoretice ugyan mindenki igényelhet, de lényegében csak azoknak szabad használni, akik a saját nemzetük sorsának irányítására a leglelküimeretesebben tudják felhasználni”⁵⁵

Dr. Sebestyén Jenőt a korabeli sajtó „*a harcos kálvinisták vezérének*” nevezte, amikor a reformátusok nagygyűlésén azt is felvetette, hogy akár pártot is kellene alapítania a magyarországi reformátusságnak: „A református embernek – mondta – vérében kell lennie, hogy a közügyekkel törődjék. Éppen ezért felveti a kérdést: megelegedhetik-e a kálvinizmus azzal, hogy egyéneiben nevelje híveit jó magyarokká, vagy továbbmenően arra is törekedjék, hogy világnézetének politikai elvei alkotó erőként jelentkezzenek a nemzeti élet politikai területein is. Beszédének ennél a részénél élénk felkiáltások hangzottak el: – Meg kell csinálni a kálvinista politikai pártot! Erre Sebestyén tanár így folytatta: – A kálvinisták körében eddig az a veszedelmes felfogás élt, hogy a református vallásnak csak a magánéletben van helye, és a nemzeti életben nincs mit csinálni vele. Ez csak a százalékos kálvinisták álláspontja lehet. Ennek az álláspontnak következménye az, hogy ma a reformátusok a legszélsőbb jobboldali politikai szárnytól kezdve a legszélsőbb baloldali pártokig mindenütt elhelyezkednek.”⁵⁶

A kálvinizmust nemzetmegtartó erőnek is vélte, amit a kálvinisták edinburgi világgyűlésén fejtett ki. *A magyar kálvinizmus történelmi missziója* című előadásában megfogalmazta, „*hogy a kálvinizmus külön keresztyén jellemet és külön életstílust formál; ezt igazolták a kálvinizmus négyszáz éves története során a rendkívüli jellemek sokaságának példái. [...] A Habsburgok politikája elleni küzdelemben a nemzet megmaradása érdekében örök érdemeket szerzett. Az erdélyi fejedelemség kialakulása után olyan atmoszférát biztosított, amelyben a különböző nemzetek békés harmóniában éltek társadalmi és ál-*

52 In *Magyarország*, 2. évf., 51. sz. (1921. 03. 9.), 1.

53 In *Pesti Hírlap*, 49. évf., 116. sz. (1927. 05. 22.), 5.

54 In *Budapesti Hírlap*, 38. évf., 74. sz. (1918. 03. 28.), 1.

55 Uo. 2.

56 In *Esti Kurir*, 5. évf., 116. sz. (1927. 05. 22.), 5.

*lami életüket, ezzel a mai világnak is szemléltető példát nyújtott a nemzetiségi kérdések megoldása tekintetében.*⁵⁷

Sebestyén Jenő és a vele egyetértők elsőik között ítélték el a nemzeti szocializmust, az antiszemitizmust és a fajvédelmet és az azt sugalmazó német bibliakritikát. Követelték, hogy az egyház foglaljon állást a szorongatott helyzetben.

A történelmi kálvinizmus korszaka 1918 és 1944 között tartott. Hogy miért nem maradhatott mindmáig egyedül ható irányzatként, az tanítványait is sokat foglalkoztatta. Pro és kontra vélemények fogalmazódtak meg. Volt tanítványa, Józán László alcúti lelkész a Református Gyülekezeti Evangelizáló Barátság megbízottjaként például levélben⁵⁸ kereste meg volt professzorát. Először háláját fejezte ki azért „az egyszerű – világos tanításért”, melyből megismerhette református egyházának dicsőséges keresztyéni múltját, és a saját nem metodista úton való megtérését. Ugyanakkor kételyeit fogalmazta meg, s szóvá tette, hogy a „Nagyiszteletű Úr a holland szigorú egyház elveinek hangoztatásánál sokszor nem veszi tekintetbe, hogy nálunk más a helyzet. Itt nem lehetne szigorú egyházat szervezni [S. J. a levélbe beszűrt bejegyzése: „nem is akarunk”], mert ez idő szerint nincs kívül. A magyar realitások tekintetbevételével kell végrehajtani munkánkat a százszázalékos bibliai református keresztyén elvek szerint. [...] A sajtómunka azonban csak előkészítő munkának bizonyult. Éppen így nem ért célt az új papi nemzedék nevelésén keresztül se. Emlékszem, mit mondott egyszer Novák Olgának a visegrádi hajóki-rándulásról hazatérőben a fedélzeten: Ha visszatérnek a külföldről az én neveltjeim, akkor fog megkezdődni az igazi ébresztő munka. S hol van ez a tábor?” Szóvá tette, hogy professzora kifogást emelt az evangelizáció és az általa alkalmazott „emberi eszközök, hangulateltetés stb. ellen”. A levélíró szerint „A teljes református keresztyénséget csak evangelizációs úton lehet a lelkekbe vezetni. Színtere a teológiák, és elengedhetetlen a gyermekek, ifjak és felnőttek evangelizációja.” Nézeteltérésük a belmissziói mozgalomról alkotott különböző véleményükből adódhatott. A mozgalom felekezeti, modernista szemlélete és módszerei ütköztek a történelmi kálvinizmus egyházi identitásával, nem erősítették a kálvinista öntudatot. Sebestyén professzor amiatt is veszélyt láthatott benne, hogy meglazulhat a református egység, gyengülhet az egyház központi ellenőrző szerepe. Sokféle egyesületeiben a szektásodás veszélyét is feltételezte. Ugyanakkor, mivel Józán László Németországban járt tanulmányúton, feltételezhette, hogy a német liberális teológia hatása alá kerülhetett. Sebestyén professzornak legtöbb vitája Victor János református lelkésszel, teológiai tanárral, a belmisszió elkötelezett támogatójával volt. Úgy vélte, hogy Victor János és mozgalmának tagjai az egyén megtérésében túlzott fontosságot tulajdonítottak az emberi döntésnek, mely által lecsökkentették Isten szerepét. Minden az Ő kegyelmének a gyümölcse, tartotta Sebestyén professzor. „Kegyelemből ígérte a bűnből való szabadulást, az újjáteremtést. [...] Az üdvösségre való áldások éppen úgy a kegyelem ajándékai, mint maga az újjászületett élet.”⁵⁹

Sebestyén Jenő halála után lelkésztársak, teológusok közül sokan méltatták elképzeléseit.⁶⁰ „Politikai koncepciója [...] nem a magyar társadalmi és gazdasági realitásokból indult ki, hanem a holland példát vette alapul, nem véve figyelembe, hogy ez a közép-

57 In *Pesti Hírlap*, 60. évf., 161. sz. (1938. 07. 20.), 4.

58 Sebestyén Jenő levelezése 1908–1950. Józán László levele Sebestyén Jenőhöz. Alcút, 1935. jan. 18. Ráday Levéltár. C/68.

59 Rácz 1986. 102.

60 Dr. Ladányi Sándor szerkesztésében Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára emlékkönyv készült tizenegy szerző részvételével. L. LADÁNYI 1986b.

kelet-európai kis ország egészen más történelmi múlt, gazdasági, társadalmi, politikai adottságok között áll ott, ahol éppen állt akkor” – értékelte Ladányi Sándor professzor. A református tömörülés, a Kálvinista Politikai Szövetség, mellyel a magyar reformátusság keresztyén alapon való politikai szervezését akarta megvalósítani, nem formálódott párttá, ahogy tervezte. A feudális maradványokkal terhes magyar hazában nem voltak azonosak a politikai viszonyok a fejlett holland kapitalista lehetőségekkel. De a „kialakuló rendszerrel szemben a demokrácia tisztább, magasabb formája felé fordulást, kibontakozás keresést a maga korában feltétlenül haladó jellegű tetteknek kell minősítenünk”.⁶¹

Többen elismerik, hogy „Meghatározó jellegű volt az adott korszakban, előrevivő, református voltunkat komolyan vevő hatása ma is érezhető teológiai gondolkodásunkban”.⁶² A Sebestyén Jenő által megfogalmazott, megalapozott történelmi kálvinizmusról még napjainkban is születnek értékelések. Az egyik szerint „Sebestyén Jenő a két világháború közti református teológia és egyházi közélet meghatározó jelentőségű alakja volt, aki tanítványai által mindmáig érezhető hatást gyakorolt. Kiemelkedő szerepe volt a hazai reformátusság külföldi, elsősorban holland kapcsolatrendszerének megerősítésében. Az általa képviselt »történelmi kálvinizmus« fontos hozadéka volt a magyar református egyház felekezeti identitásának tisztázása és megerősítése. Széles körben támasztotta fel a kálvini és a 400 év kálvinista magyar és külföldi teológiai, kegyességi irodalom iránti igényt, és teremtette meg e művek terjesztését, ismertetését. A »történelmi kálvinizmus« másik fontos szerepe az volt, hogy interkonfesszionális bírálataival önvizsgálatra készítette a belmissziói mozgalmat, és végeredményben megerősítette annak felekezeti kötődéseit, amely – persze a Ravasz-féle »integráló kálvinizmus« ráhatásával – hozzájárult ahhoz, hogy a belmissziói szervezetek a hivatalos egyház megújulására szolgáló eszközökké váljanak.”⁶³ Jelentősége elvitathatatlan, ugyanis a történelmi kálvinizmus Sebestyén Jenő szerint nem csupán vallási állásfoglalást, annál sokkal többet, életformát és egyben átfogó világnézetet jelentett. Elutasította a korabeli modernista, liberális teológiai irányzatokat, következetesen ragaszkodott a hitvalláson alapuló református identitás és életvitel megvallásához, gyakorlásához.

A TEOLÓGIA PROFESSZORA, A FIATALOK NEVELŐJE, A SZERKESZTŐ

A fiatal lelkészi gárda professzora már küllemével is példát mutatott. Öltözködésében nem volt semmi hivalkodó, inkább elegancia, rend és tisztaság: fekete, félhosszú kabát, fehér sál, hófehér kemény inggallér, fekete puhakalap, melyet mindig udvariasan megemelt. Igazi úriember volt, magatartása előzékeny, mentes a túlzásoktól. Elmondta, hogy „sok szegény lelkipásztor nem öltözködhet megfelelően, de a jelleme kifogástalan lehet”.⁶⁴ „Mindenképp tisztelettel állapította meg róla, hogy a hitből él, hogy nem a meghátrálás embere, s – emberi mértékkel mérve – igaz ember.”⁶⁵

Az 1920-as években világszerte felébredt a felelősség és figyelem az ifjúsággal való törődésre. „az a református ifjúsági ébredés, amely 20 éven át, 1928–48-ig végezhetett

61 LADÁNYI 1986a. 17–18.

62 Uő. 21.

63 LÁNYI 2021. 31–32.

64 HÖRÖMPŐ 1986. 248.

65 RAVASZ 1986. 249.

gyülekezeteinkben szilárd bibliai keresztyén erkölcsi alapon álló munkáját, s melynek ihletője és elindítója Sebestyén Jenő volt, kimondhatatlan sok áldásul lett református családok, gyülekezetek, magyar népünk életében”⁶⁶ – vallotta Dobos Károly. 1927-ben a Soli Deo Gloria Református Diákszövetség megválasztotta elnökének Sebestyén Jenőt, alelnöke Töltéssy Zoltán lett. A diákszövetség úgy vélte: „...egyházunk és népünk megújulásának egy feltétele van: megreformálni a nemzetet az egyház által és az egyházat az Evangélium által.”⁶⁷

A *Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE)* református ágának titkárává Dobos Károlyt választották. Sebestyén Jenő kérésére a holland szigorú református Ifjúsági Szövetség látogatást tett, és megállapodtak, hogy kiküldik a titkárt Hollandiába továbbképzésre. Meghívásukra Dobos Károly bejárta Hollandiát, ahol előadásokat tartott. Az ottani adakozás alapján öt évre fedezték a fizetését, hogy majd otthon szervezze a református ifjúsági hitéleti munkát. A KIE a református ifjúsági munkát igeszerűnek, valamint gyülekezetszerűnek vallotta, melynek Kálvin tanai szerint a következők az ismertetőjegyei: 1. az Ige tisztán hirdettetik, 2. a sakramentumok helyesen szolgálnak ki s azokkal élnek, 3. ahol Ige szerinti fegyelem van, 4. ahol a szeretetszolgálatot gyakorolják.⁶⁸ Sebestyén Jenő hatása volt az is, hogy a zsoltárok elsőbbséget kaptak, mert „*ezek az Isten Lelke által ihletett Szentírásból valók, s ezek voltak Jézus Krisztus énekei is*”.⁶⁹ A kirándulásokon, tábortüzeknél, társas összejöveteleken pedig felcsendültek a magyar népdalok. Dobos Károly tízévi ifjúsági lelkészi munkáját a magyarságért való ugyanezen felelősségérzetben utóda, Kovács Bálint folytatta, aki országszerte református népfőiskolákat szervezett a falusi fiatalok részére.”⁷⁰

Sebestyén Jenő nagyratörő tervei közé tartozott a *Kálvinista Politikai Szövetség* létrehozása 1920-ban. Végső célja az volt, hogy idővel felekezeti jellegű politikai párttá váljon. Számítása azonban nem vált be, nem lett belőle jelentős politikai erő. Sebestyén Jenő elképzelése szerint alapjai a Szentírás politikára vonatkozó tanításain alapultak volna. A szervezet gyorsan elhalt, nem tudott szélesebb tömegeket megszólítani.

A szervezetekben való részvétele mellett folyóiratokat is alapított, hogy azokon keresztül közvetítse a református egyház és híveinek lelki megújulását szolgáló, a történelmi kálvinizmusban gyökerező elképzeléseit. Kezdetben cikkeit a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban* jelentette meg. Az 1920-ban az általa alapított *Kálvinista Szemle* jó és nagy hatású forrása lett a történelmi kálvinizmus népszerűsítésének. Megszűnését követően helyébe a *Magyar Kálvinizmus* (1934–1938) lépett, amely cikkeivel szintén a történelmi kálvinizmus eszméit ápolta. Írásai a kálvinizmus, a dogmatika és etika témaköre mellett a református élet szinte minden területét érintették.

Tanárként jelentős hatást gyakorolt a teológus- és lelkésznevezdékekre, valamint a református egyház szellemi életére. Tanítványi köréből jól felkészült professzorok kerültek ki. Bizonyára nagy öröm volt számára, hogy Piroska nevű hűgának fia, Sebestyén-Zsilli János is, akit Sebestyén Andor fogadott örökbe édesapja halála után, teológiai professzor lett, tanulmányok szerzője, lelkész, a Reformátusok Lapjának munkatársa.

66 DOBOS 1986. 100.

67 RÁCZ 2000/2. 15.

68 DOBOS 1986. 99.

69 Uo. 99.

70 Uo. 100.

A MEGFUTOTT PÁLYA VÉGE

Az 1950-es év szomorú eseményei közé tartozott Sebestyén Jenő halála. A nyugalmazott teológiai tanár, az amszterdami református egyetem teológiai doktora, egyházkerületi tanácsbíró biznyságtevő élet után 1950. június 2-án 66 éves korában hosszas betegségét alázattal hordozva, édesanyja halála után tíz nappal hazatért mennyei Urához.

Távozásával egy gazdag, fáradhatatlan, de csalódásoktól sem mentes életpálya zárult le úgy, hogy nem lehetett biztos abban, a megváltozott körülmények következtében nézeteit maradéktalanul folytatják-e. A második világháborút követő társadalmi változások nem kedveztek az egyháznak. Akadtak bírálói, még tanítványai körében is. Életében gyakran érte az a vád, hogy holland mintára akarja a magyar református egyházat megváltoztatni. Ő csodálta a holland nép teológiai műveltségét, és abban szerette volna követni, ami onnan példamutató lehet. Hangsúlyozta, a cél nem a hollandiai reformátusok életének másolása, hanem hogy virágzó egyházi és teológiai életükből tanuljon a magyar testvér egyház, és úgy épüljön újjá.⁷¹ Neki köszönhető, hogy a történelmi kálvinizmus a két világháború között a magyar református teológia meghatározó irányzata lett. E neves egyházi kiválóság halála után lelkészek, teológusok között sokan vallották továbbra is a hitvallásos megújulást, az eredeti „ős” kálvini tanítások folytatását, mely a nemzeti egyház identitásának, megerősítésének szolgálatába állhat. A kommunista diktatúra azonban elnyomta tanainak hatását, s azok már nem tudtak érvényre jutni a békepap-ság, a liberális és modernista teológiai áramlatok ellenében. Sebestyén Jenő vitathatatlan érdeme, hogy sokat tett hazájában az egyén és népközösség istenhívővé válásáért, szemléletmódváltásáért. Az általa választott életige egész létének, tartalmas munkásságának is kifejezője: „Azért nem csüggedünk, sőt ha a mi külső emberünk megromol is, a belső mindazonáltal napról napra újul. Mert a mi pillanatnyi könnyű szenvedésünk igenigen nagy örök dicsőséget szerez nekünk. Mivelhogy nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók.” (2Kor 4, 16–18)

IRODALOM

DOBOS Károly

Sebestyén Jenő és az ifjúsági egyesületek. In Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 96–100.

FEJES Sándor dr.

1986 *Sebestyén Jenő, a táborigényes. Ahogy a hollandok látták.* In Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 143–150.

GILICZE László

1996 *Gondolatok a történelmi kálvinizmusról.* In Confessio, 20. évf., 1–4. sz., 78.

71 RÁCZ 1986. 117.

HÖRÖMPŐ Gergely id.

- 1986 *Sebestyén Jenő, az ember: személye, teológiája, hatása.* In Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 23–41.

LÁBADINÉ KEDVES Klára

- 2013 *Novák Olga, Isten szőlőjének munkása. Az első magyar református lelkész nő élete és pályarajza.* Pragma–Media Hungarica, Eszék
- 2017 „Égi gondolatát tisztulhassak” Borkó Juliánna református vers- és énekszerző, evangelizátor életútja, munkássága. Megjelent a Rovátkák, a horvátországi magyar kulturális és tudományos folyóirat 2017. évi 3–4. számaként.

LADÁNYI Sándor dr.

- 1986a *Sebestyén Jenő (1894–1950).* In Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 10–22.
- 1986b *Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára.* Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest

LÁNYI Gábor

- 2021 *Sebestyén Jenő (1884–1950) és a történelmi kálvinizmus.* In Petrás Éva (szerk.): A 20. századi magyar protestáns közéletiség arcképcsarnoka, Barankovics István Alapítvány – Gondolat Kiadó, Budapest, 13–32.

PÁL László

- 1986 *A történelmi kálvinizmus.* In Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 151–184.

RÁCZ Lajos

- 1986 *Sebestyén Jenő, a tanár: katedrán és katedrán kívül.* In Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára. 42–65. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 101–142.
- 2000 *A Soli Deo Gloria.* In Theologiai Szemle, 43. új évf., 2000/2. sz., 15.

Református Gimnázium

- 1900 *Református Gimnázium évkönyve, Kecskemét*

SEBESTYÉN Jenő

- 1914 *A háború erkölcsi mérlege.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 57. évf., 36. sz. (1914. 09. 6.), 526.
- 1915a *Brünni levél.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 58. évf., 1. sz. (1915. 01. 3.), 4–5.
- 1915b *Beszámoló.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 58. évf., 2. sz. (1915. 01. 10.), 15–16.
- 1915c *Újra Prágában.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 58. évf., 3. sz. (1915. 01. 17.), 28–30.
- 1915d *Rövid levél.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 58. évf., 4. sz. (1915. 01. 24.), 39–40.
- 1915e *A morva városokban.* Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 58. évf., 6. sz. (1915. 02. 7.), 68–69.
- 1916 *Kuyper Budapesten.* In Budapesti Hírlap, 36. évf., 112. sz. 6.

- 1920 *A történelmi kálvinizmus*. In Kálvinista Szemle, I. évf., 1. sz. (júl. 25.), 1.
- 1921 *A kálvinizmus lényege*. II. In Kálvinista Szemle, II. évf. (nov. 19.), 386–387.
- 1923 *Az első nő theologus búcsúzása a főiskolától*. In Kálvinista Szemle IV. évf., 23. sz. (1923. június 23.), 234.
- 1927 *A református nő lelkivilága I–II. köt.*, Bp., 1927.
- 1927 *A kétféle csoda*. In Kálvinista Szemle, VIII. évf., 40. sz. (1927. december 24.), 432.
- 1928 *Konnersreuth és Kopács I.* [Konnersreuth en Kopács] In De Reformatie szeptember 14. 363–364.
- 1928 *Konnersreuth és Kopács II.* [Konnersreuth en Kopács] In De Reformatie szeptember 21. 371–372.
- 1929 *Református ébredés Alsó-Baranyában*. In Kálvinista Szemle, X. évf. 51. sz. (1929. dec. 21.) 431–432.
- 1936 *A Kálvin Társaság megalakulása*. In Magyar Kálvinizmus, III. évf., 1–2. sz. (jan.–márc.), 210–212.
- 1941 *Az isteni elhivatottság öntudata a református ember életében*. Budapest
- 1993 *Református etika*. Iránytű Kiadó, Budapest–Gödöllő
- SZABÓ Éva
- 2013 *A református katonai lelkigondozás nehézségei az első világháborúban*. Egyháztörténeti Szemle 14. (2013/4.), 52.
- TÓTH Lajos dr.
- 2018 *Emlékezés egy csúzai református lelkészre [Berta Imrére]*. In Csúza könyve. Fejezetek egy Árpád-kori magyar falu történetéből. HMDK, Bellye, 70–83.

KÁROLY LÁBADI – KLÁRA LÁBADINÉ KEDVES

THE AWAKENER OF CALVINIST AND NATIONAL CONSCIOUSNESS
 THE LIFE JOURNEY OF JENŐ SEBESTYÉN (1884–1950), A THEOLOGICAL PROFESSOR FROM
 CSÚZA IN THE DRÁVASZÖG REGION

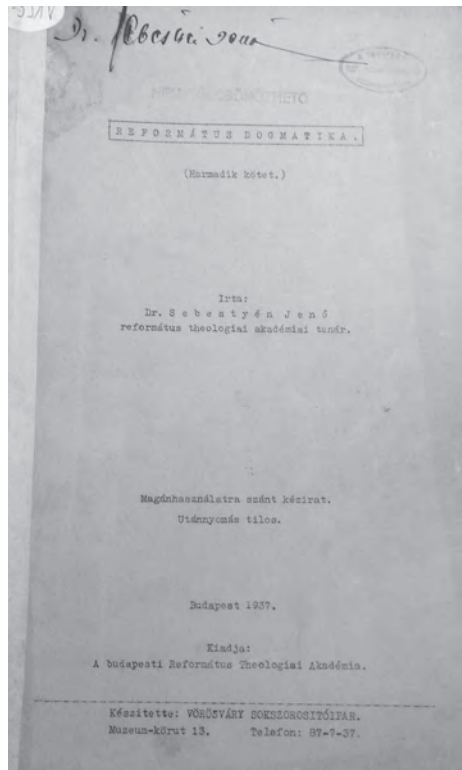
Sebestyén Jenő, a theological professor, originated from Csúza in the Dráva region, where he grew up in a Reformed family, and from an early age was influenced by the spirit of Calvinism. He began his theological studies in Budapest and continued them in Utrecht, where he committed himself to historical Calvinism. Inspired by the Dutch model, he considered it important to renew the Hungarian Reformed Church both spiritually and politically, while preserving its historical Calvinist roots. Dr. Sebestyén Jenő was a professor for several decades at the Budapest Reformed Theological Academy, where he led a department and served as director for a time. He had significant influence on the intellectual life of Hungarian Reformed Christianity and worked to strengthen Calvinist consciousness. During World War I, he served as a military chaplain, caring for the spiritual needs of wounded soldiers. He played an important role in building Dutch-Hungarian church relations. Sebestyén Jenő always emphasized the principle of divine sovereignty. He rejected contemporary modernist and liberal theological trends, consistently adhering to the confession-based Reformed identity and lifestyle in both profession and practice. After the Trianon tragedy, even cut off from his homeland, he maintained ties with home and supported his spiritual colleagues. He passed away in 1950, leaving behind a church and theological legacy that continues to influence Hungarian Reformed Christianity today. His work marked an important phase in the renewal of Reformed Church and historical Calvinism in the first half of the 20th century.

A szülőfalu, Csúza központja

Dr. Sebestyén Jenő

*Sebestyén Jenő által írt
Református dogmatika jegyzet címlapja*

1920. április 18. I. évfolyam. 3. szám.

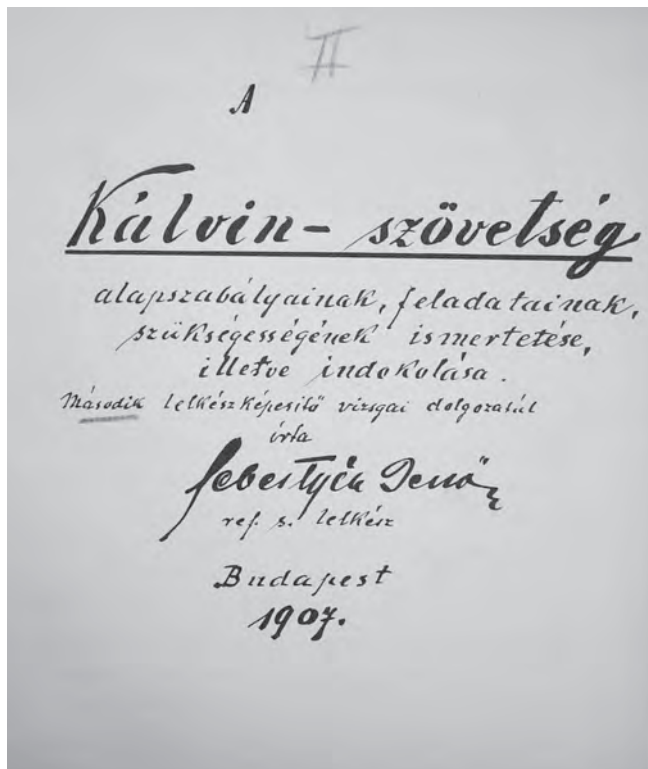
KÁLVINISTA SZEMLE

<p>Megjelenik minden vasárnap.</p> <p>Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IX., Ráday-utca 28. sz., ahová a kéziratok és előfizetések küldendők.</p>	<p>Felolós szerkesztő: Dr. SEBESTYÉN JENŐ</p> <p>Társzerkesztő: Dr. NAGY SÁNDOR</p>	<p>Előfizetési ára: Egész évre 80 korona, félévre 40 korona negyedévre 20 korona.</p> <p>Hirdetési díjak egyezség szerint.</p>
--	---	--

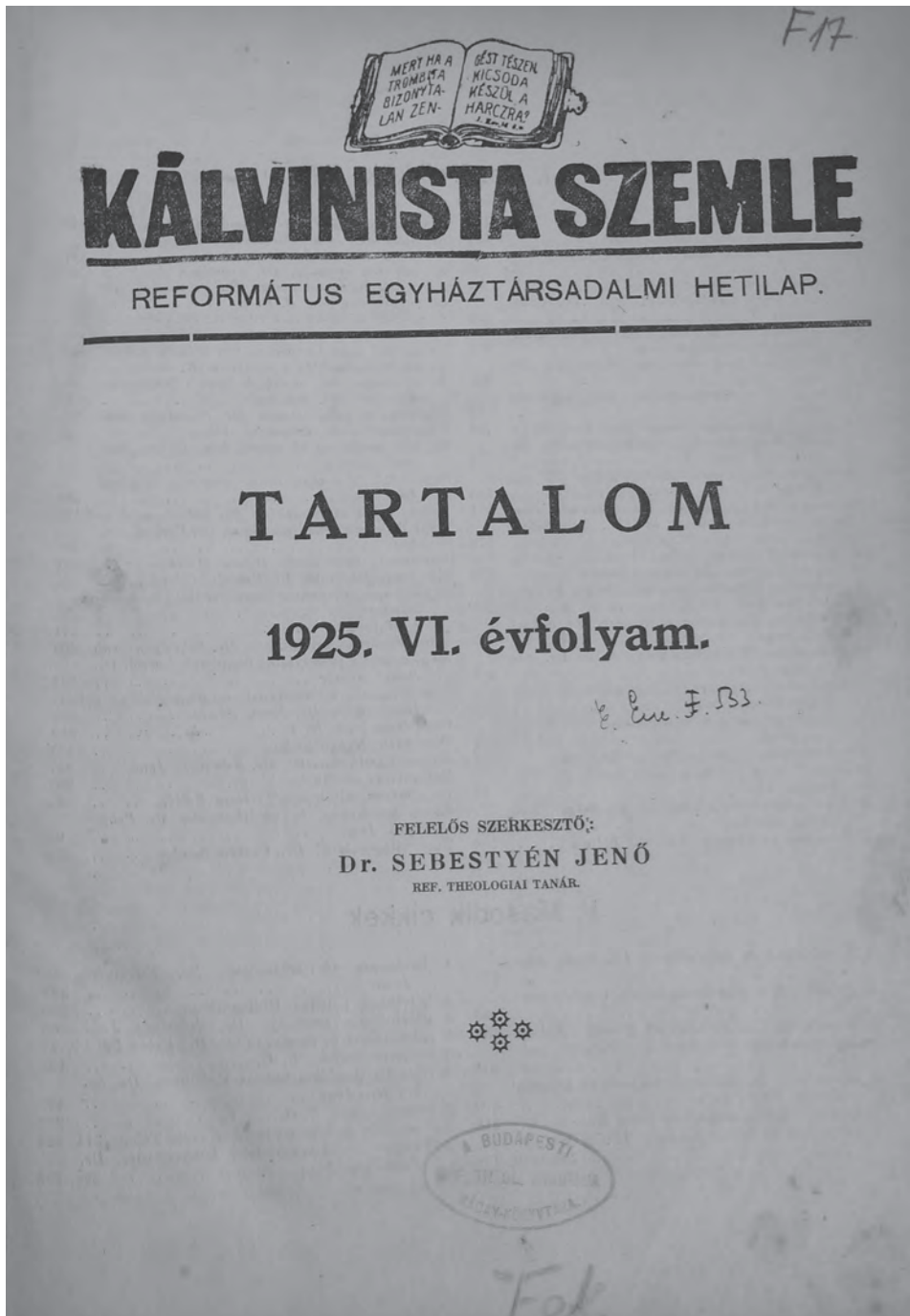
TARTALOM. Veséőrikk: (A cenzura által törölve.) — II. oikk. *Dr. Sebestyén Jenő*: Szabadkőművesség. — *Memento*. Memento a róm. katollikusoknak — Történelmi alapok. — Hírek. — Társadalmi kérdések. *Ungvályi*: Megújulás? — Egyesületek. — Szövetségek. — Az Ur színe előtt. *Hörömpő Dező*: Hit és kételkedés. — Külföld. A presbiteri világszövetség konferenciája. — Hollandiai levél. — Irodalom. — Sajtó. — Művészet. — Szerkesztői üzenetek.

Első cikkünket a cenzura nem engedélyezte.

A Kálvinista Szemle 1920. évi száma, melyben a vezércikket letiltotta a cenzúra

A Sebestyén Jenő által írt Kálvin Szövetség tervezete 1907-ből

A Kálvinista Szemle borítója 1925-ből

futásomat elvégeztem, a hilet megtartottam: végeztetve eltelettem nekem az igazság koronája, melyet megad nekem az Úr ama napon. < (II. Timotheus 4:7-8.)

A B. F. R. A.

A nemes harcot hűséggel megharcolt, biznyságtévő élet után hazatért mennyei Urához

Dr. Sebestyén Jenő

nyug. theologiai tanár, az amsterdami ref. egyetem theologiai doktora, egyházkerületi tanácsbíró stb.

66 éves korában, hosszas betegségét alázattal hordozva, édesanyja halála után 10 nappal, 1950. június hó 2-án.

Porsátorát június 5-én délután 2 órákor helyeztük nyugalomra a **Kerepesi-úti temetőben**. Az Úr magyar református egyházának ébresztését és építését szenvedélyes odaadással végezte egy hosszú emberöltőn át, „nem lévén engedetlen a mennyei látás iránt” (Apost. cselek 26:19.), amit ifjú korában a hollandiai református egyházban nyert.

„Az értelmek fénylenek, mint az égnék fényessége; és akik sokakat az igazságra visznek, miként a csillagok örökkön-örökké.” (Dániel kv. 12:3)

Ittmaradt szerettei áldják Istent harcos, munkás, biznyságtévő életéért:

<p>Dr. Sebestyén Ádám Dr. Bugyi Istvánné szül. Sebestyén Márta (Szenleis) gyermekai Bugyi Istványa, Tamáska és Péterke unokái</p>	<p>Vollweiter Henrikné szül. Sebestyén Ilona Sebestyén Andor (XI., Schönherz Z.-u. 5.) özv. Zsifli Gézané szül. Sebestyén Piroska testvérei</p>	<p>Sebestyén Mária nagynénje Oláh Gizella hűséges gondozója</p>
---	--	--

SOLI DEO GLORIA!

Merkur nyomda.

Dr. Sebestyén Jenő gyászjelentése. OSZK Gyászjelentések

*Sebestyén Jenő urnasírja a Farkasréti temetőben, száma: D D 2081.
(A születési éve tévesen van feltüntetve, helyesen: 1884.)*

HORVÁTH PÉTER

AZ I. VILÁGHÁBORÚ TÉMÁJÁNAK MEGJELENÉSE A KALOCSA-BÁCSI FŐEGYHÁZMEGYEI KÖRLEVELEKBEN

I. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban az I. világháború idején megjelent kalocsa-bácsi főegyházmegyei körleveleket vizsgálom meg abból a szempontból, hogy miként jelent meg azokban az akkor csak *Nagy háborúnak* nevezett esemény. Nemcsak azokat az iratokat említem meg, melyeket a főpásztor írt a papság vagy a hívek számára, hanem azokat is, melyek valamely minisztériumtól, legtöbbször a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól érkeztek, és ezeket a körlevelek is leközlök. Ugyanakkor csak az 1914–18 közötti időszakot veszem figyelembe, s csak néhol tekintek ki később megjelent szövegekre.

Leendő doktori disszertációm témája, mely *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye Várady Lipót Árpád érseksége idején* címet viseli, részben ezt az időszakot vizsgálja. Ez az érseki működés 1914–1923 közé esik. Nem egy kifejezetten hosszú idő (nem egész kilenc év), de Magyarország történetében kétségtelenül az egyik, ha nem a legviharosabb és legfájdalmasabb időszak. Kezdeténél már ott volt a kitörni készülő világháború, mely négy évig (és utána még sokáig) rányomta a bélyegét az ország minden lakosának életére. Utána jött az őszirózsás forradalom, a rövid életű első magyar köztársaság, majd a kommunista Tanácsköztársaság, melyet aztán a Horthy Miklós kormányzó nevével fémjelzett időszak követte. Várady érsek működését leginkább a trianoni békeszerződés aláírása tette nehezzé, hiszen a kilencszáz éves Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyének jelentős része a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság része lett.

Jelen tanulmány három részből áll: először röviden bemutatnám Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érsek életútját, mert meggyőződésem, hogy ő egyike azon (talán nem is kevés) XX. századi főpásztoroknak, akiknek tevékenysége szélesebb körben alig ismert, és élettörténetének ismerete fontos későbbi működése szempontjából, a második részben a főegyházmegyei körlevelek 1914–1918 közötti azon szövegeit mutatom be, melyek a világháborúra vonatkoznak, míg a harmadik részben összefoglalom a témákat, és kitekintek a reménybeli tovább kutatás irányára.

II. VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD ÉRSEK ÉLETE

Temesváron született 1865. június 18-án. Édesapja Várady Lajos gyógyszerész, édesanyja Hazler (vagy Hassler) Leopoldina volt. 1865. június 25-én keresztelte meg Gaál Emil Temesvár gyárvárosi káplán.¹ 1882-ben a nagybecskereki főgimnáziumban érettségizett. Teológiai tanulmányait 1882–1886 között Budapesten, a Központi Papnevelő Intézetben végezte.² Ezután részt vett egy továbbképző teológiai tanfolyamon a bécsi Augustineumban. 1888-ban szentelték pappá. A temesvári püspöki papnevelő intézet tanulmányi felügyelője lett. Teológiai doktorátusának megszerzése után a csanádi püspöki alulába került. Előbb szertartó, majd 1891-től Dessewffy Sándor csanádi püspök titkára lett. 1896. december 29-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. Ügyosztályának miniszteri osztálytanácsosa, majd 1905. október 1-jétől miniszteri tanácsosa 1911. március 18-ig. Közben 1901. október 26-án a király a csanádi székeskáptalan ifjabb kano-nokjává nevezte ki. 1902. április 14-én a királytól sebenicói címzetes püspöki kinevezést kapott (az akkori egyházi törvények szerint nem szentelték püspökké). 1906. október 24-én a csanádi székeskáptalan örkanonokja lett. 1908. február 15-én a Ferenc József-rend középkeresztjét a csillaggal nyerte el. 1911. március 9-én győri megyéspüspökké nevezték ki, püspökké pontosan a 46. születésnapján, június 18-án szentelték. Püspöki jelmondata: „Spes nostra salve” (Üdvözlégy reményünk). 1914. április 22-én I. Ferenc József a már közel másfél éve üres kalocsa-bácsi érseki székre nevezte ki. A pápai megerősítés május 4-én történt meg. (Elődje, Csernoch János még 1912. november 20-án esztergomi érseki kinevezést kapott, a primási széket 1913. január 1-jén foglalta el. A székvárossá válás idején a főegyházmegyét Kleiner Lajos káptalani helynök vezette, aki már az előző érsekváltás idején, Várogy Gyula halála után is ilyen minőségben működött). Várady Lipót Árpád beiktatására 1914. június 29-én, a szarajevói merénylet másnapján került sor Kalocsán. A nagyszabású beiktatási ünnepség a körülmények miatt elmaradt, a meghívott magas rangú vendégek jó része addigra már el is hagyta Kalocsát. 1914. november 23-án a király belső titkos tanácsossá nevezte ki. A világháború idején elhatalmasodott szívbetegségének is köszönhető, hogy utolsó nyilvános, országos szereplése az új uralkodó, IV. Károly király koronázásakor, 1916. december 30-án volt. Egyházmegyéjében ugyanakkor továbbra is igyekezett aktívan tevékenykedni. Székvárosában egyik legmaradandóbb alkotása a Rokkantelep létesítése volt, mely segítette a frontról visszatérő hadirokkantá vált katonák foglalkoztatását és lakáshoz jutását. Érsekségének időszakában 16 új lelkeszséget szervezett, két új templom és plébánia építését készítette elő. Várady Lipót Árpád életének 58. évében, 1923. február 18-án hunyt el Kalocsán, három nappal azután, hogy a Szentszék az érsekségnek a trianoni békeszerződés értelmében Jugoszláviához csatolt részeiből megalapította a Bácskai Apostoli Kormányzóságot. Temetési szertartását a kalocsai érseki széken elődje, Csernoch János bíboros, hercegprímás végezte 1923. február 21-én.³

Várady Lipót Árpád fontosabb munkái: A kongrua ügyről (1887), A népmissziók jelentőségéről és terjesztéséről (1905), A párbékkérdésről (1908),⁴ A szent László-társulat

1 687/892. számú, temesvár-gyárvárosi plébánia kereszteltek anyakönyvi kivonata. Megtalálható: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (továbbiakban: KFL) I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886–1958, 0,72 ifm

2 Végbizonyítványa megtalálható: KFL.I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886–1958, 0,72 ifm

3 *Nemzeti Újság*. V. évf. 40. sz. (1923. február 20.) 3-4. V. évf. 41. sz. (1923. február 21.) 4.

4 VÁRADY L. Á.: *A párbékkérdésről*, Stephaneum Nyomda, Budapest 1908.

ismertetése, A szent László-társulat alapszabályai (1915), A szentolvasó titkainak magyarázata [külön is megjelent, de a körlevelek is közlik] (1915–1916), Szociális irányelvek (posztumusz – 1923),⁵ Lonovics József római küldetése (posztumusz – 1924).⁶

Nyomatásban megjelent művei és főpásztori tevékenysége alapján is megállapítható, hogy szociális érzékenységgel rendelkező főpap volt. Gondja volt a szegényekre, a hadirokkantakra, hadiárványokra. Igyekezett megcsonkolt egyházmegyéjét talpra állítani a világháború és a forradalmak után, noha egészsége addigra már meglehetősen rossz állapotban volt.

Ahogy azt már a fentiekben megemlítettem, Várady Lipót Árpád kalocsa-bácsi érseki működése egy meglehetősen furcsa keretbe került. Kezdetét és végét egyaránt az ország, valamint az egyház számára tragikus esemény jelzi. A helyi sajtóorgánium, a Kalocsai Néplap 1914. július 4-i száma hosszú oldalakon keresztül foglalkozik a beiktatási ünnepség szervezésével, majd a gyász hírével és annak következményével. Meglehetősen érzékletes az a leírás, ahogy a szerző, akinek nevét nem ismerjük, részletesen tárgyalja, hogy miként zajlott volna az ünnepség, majd egy hirtelen váltással közli, hogy mindez elmaradt, és a vendégek nagy része, értesülve a trónörökös és felesége meggyilkolásáról, az éjszaka folyamán visszatért a fővárosba.⁷

III. A VILÁGHÁBORÚVAL KAPCSOLATOS KÖZLEMÉNYEK A KÖRLEVELEKBEN

III. 1. Buzdítások, szózatok

Kalocsa-bácsi érsekként kiadott első körlevele, az úgynevezett beköszöntő szózata még értelemszerűen nem foglalkozik a gyászos eseménnyel, hiszen az pár nappal az események előtt íródott, noha június 29-re dátumozták. Ebben a szövegben inkább egy nagyívű elmélkedést olvashatunk az Egyházzal, annak jegyeiről (egy, szent, katolikus és apostoli), anyai tulajdonságáról. Az érsek fontosnak tartja az imádkozást, a szentségekhez való járulást, valamint a gyermekek katolikus hitben való nevelését. Hitet tesz a jó szellemű sajtó, és a katolikus egyesületi élet mellett. A végén az egyházat Noé bárkájához hasonlítja, melyben a háborgó víz ellenére sem esett bántódás. Noé bárkája alatt az egyházat érti: aki bemegegy a bárkába (vagyis az egyházban van), az bizonyosan meg fog menekülni. Az egész levelet áthatja a bizalom a jobb jövőben. Néhány nappal később viszont már a hercegi párról történt megemlékezésről olvashatunk.⁸

A körlevelekben szerepelnek különböző irodalmi művek ajánlásai is, melyek a háborúval kapcsolatosak: Háborús imakönyv ajánlása (1915. április 6.),⁹ Két háborús ének ajánlása (1916. március 14.).¹⁰

5 VÁRADY L. Á.: *Szociális irányelvek*, Magyar Kultúra, Budapest 1923.

6 VÁRADY L. Á.: *Lonovics József római küldetése*, Szent István Akadémia, Budapest 1924.

7 Kalocsai Néplap XXXVII. évf. 31. sz. (1914. július 4.) 3–6.

8 *Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Baciensis anno 1914 dimissae*, Procudebat Antonius Jurcsó typographus, Colocae 1914. (továbbiakban: *Circulares* 1914) 113–122. A *Circularesoknál* a továbbiakban a teljes címet nem adjuk meg. Ld. Felhasznált irodalom részben a teljes címet.

9 *Circulares* 1915: 75

10 *Circulares* 1916: 50

Nagyjából két és fél évvel a háború kitörése után, 1917. február 15-én a főpásztor szózatot intézett egyházmegyéjéhez a világháború tanulságairól.¹¹ Ez a szöveg is a szokásoknak megfelelően több nyelven: magyarul, németül, a körlevél végén bunyevácul is közlésre került. A levél elején kárhóztatja az Amerikai Egyesült Államokat, mely szerinte más elvet hirdet, mint amelyet végül cselekszik. Felteszi a kérdés, hogy melyek a háború tanulságai? Fontos tanulság szerinte, hogy sok ámitó jelszóról (mint pl. a nemzetiségek felszabadítása, Amerikába vándorlás) kiderült, hogy csak a népek nyugalmát, fejlődését zavarta meg. Párhuzamba állítja ezeket az angol, francia és példakkal, és bemutatja, hogy azok a népek sem jártak jobban, melyek az alkotmányosságukkal és a népuralmukkal büszkélkedtek. Azok is csak inkább felszínes jelszavak voltak. Úgy véli, hogy a magyar nép akarata ellenére sodródott bele a háborúba, azt is csak a gaztett megtorlása okán, mindenféle hódítás vagy idegen tulajdon megszerzésének szándéka nélkül. Végül megállapítja, hogy a legerősebb szövetségesünk a szent kereszt és a kereszt útja.

A körlevelekben is megjelent Várady érsek elmélkedéssorozata a szentolvasó titkairól. 1915. szeptember 15-én *Felhívás a szent olvasó ájtatosság buzgó megtartására*¹² címmel: ebben a felhívásban már szerepelt az örvendetes szentolvasó titkainak magyarázata. 1916. március 5-én a fájdalmas,¹³ míg április 14-én a dicsőséges szentolvasó titkainak magyarázata¹⁴ is megjelent. Ezekben a szövegekben az érsek a titkok felett elmélkedve, a Jézus és Szűz Mária életének eseményeit kapcsolatba hozza a jelen idő szenvedéseivel és megpróbáltatásaival, és megpróbál utat mutatni a hívek számára.

Ezek közül az első szövegben, a *Felhívás a szent olvasó ájtatosság buzgó megtartására* címűben az érsek azzal indokolja ezeknek az elmélkedéseknek a kiadását, hogy a rózsafüzér imádságának jó végzésével mérhetetlen, győzelmes erőt tudnak a hívek szolgáltatni a harctéren küzdő katonáknak. Az örvendetes szentolvasó első titka kapcsán arra kéri a híveket, hogy maradjanak meg a csendes visszavonultságban és imádságban, valamint fel kell ajánlani a mindennapi teendőket a harctéren küzdőkért. Ez a két dolog, az ima és a felajánlások, az áldásokat lehozzák számukra. A második titok kapcsán az asszonyok hadi szolgálatát említi meg. Ez persze nem a tényleges harctéri szolgálatot jelenti, hanem a magányosok és szükségét szenvedők felé való odafordulást. Amint Mária meglátogatta Erzsébetet, az asszonyoknak is ezt kellene tenniük a szükségét szenvedőkkel. A harmadik titok, Jézus világra születésének idején a világon mindenhol béke volt, az érsek ezt szembe állítja a jelen kor időszakával. A rózsafüzér ezen titkának imádkozása a béke újra eljövételéért való könyörgés, s akkor Mária és Jézus hamarabb megadhatja a világ számára ezt a békét. A negyedik titkot a katonákra vonatkoztatja. Mária parancsot kapott Jézus bemutatására a templomba, csakúgy, mint ahogy a katonák parancsot kaptak a hadba vonulásra. Ahogy az egyik, úgy a másik is egyfajta templomba járás. Imádkozni kell azért, hogy a katonákat Szűz Mária oltalmazza nemcsak a csatákban, de a vonulások során is, egészen a győzelem kiharcolásáig. A szöveg megjelenésekor még Várady érsek is hitt a háború győzelmes befejezésében. Az ötödik titokkal, Jézus jeruzsálemi megtalálásával kapcsolatban párhuzamba állítja Mária reményét, hogy ott viszontlátja fiát azzal, hogy a hívek is viszontláthatják majd azokat, akik hadba vonultak. Amekkora öröm volt Jézus megtalálása a Templomban, olyan öröm lesz majd viszontlát-

11 *Circulares* 1917: 17–20

12 *Circulares* 1915: 131–134

13 *Circulares* 1916: 29–33

14 *Circulares* 1916: 85–89

ni a katonákat is. Ahhoz, hogy ezt a pillanatot a hívek siettetni tudják, az szükséges, hogy buzgón imádkozzák a szentolvasó titkait.¹⁵

A következő év márciusában, a fájdalmas szentolvasó első titkáról elmélkedve az érsek állítja, hogy az Olajfák hegyén vérről verejtékező Krisztus előre látta a mostani világháború borzalmait, de látta a bűnöket is, melyek ezt okozták. Imádságra buzdítja a keresztény hívőt, hogy vegye kézbe a szentolvasót és fogadjon bűnbánatot, valamint a bűn kerülését. Jézus megostorozása kapcsán Szodoma és Gomorra vétkét, melynek büntetése a testi halál volt, összekapcsolja a világháborúval, mely szerinte éppen ezen bűnök büntetése. Kéri az imádkozót, hogy imádkozzon a házastársak megszenteléséért, és az ifjúság megóvásáért ettől a szörnyű büntőtől. Krisztus tövissel való megkoronázásának szenvedését a harctéren lévő katonák szenvedéseivel hasonlítja. A katonáknak ott kellett hagyni a tűzhely melegét, hogy sokat szenvedjenek a harctéren. Ennek a titoknak az imádkozását értük ajánlja a főpásztor. Jézus kereszthordozását összekapcsolja azok szenvedéseivel, akik aggódnak a harctéren küzdő rokonaikért. A férfiaknak a csatatéren, az otthon maradt nőknek pedig a türelemben és az Istenbe vetett bizalomban kell hősöknek lenniük. A fájdalmas szentolvasó utolsó titkát a haldoklókért ajánlja az érsek. Reméli, hogy közülük senki nem maradt súlyos bűn állapotában. Felteszi a kérdést, hogy lehetséges-e tudva és akarva Isten ellenségének maradni a csaták idején, miközben bármikor véget érhet a földi létünk. Kéri, hogy a hívek vegyék kézbe a rózsafüzért, bízva abban, hogy az imádság ellensúlyozni tudja a harctéri ellenség számbeli fölényét.¹⁶

A dicsőséges szentolvasó titkairól elmélkedve az alábbi fő gondolatok jelennek meg: az emberek elhanyagolták a lelki életet, ezen felül a papok a szent szolgálatot, ezért látogatta meg Isten a világháború által az ő népét. Aki megérti, és felhagy rossz szokásaival, az új életre fog támadni, miként Krisztus az első tized imádságában. A második titok kapcsán megjegyzi, hogy az embereknek állapotuk szerint teljesíteniük kell azt a kötelességet, melyet a mennyei Atya rájuk bízott, bármilyen életkörülményben legyenek is. Noha a háború miatt ez most még megterhelőbb, a mennybe ment Krisztusra tekintve sikerülni fog. A Szentlélek elküldése kapcsán kiemeli, hogy a nagy világfelfordulásból úgy lehet csak igazi, tartós béke, ha buzgón könyörgünk a Szentlélek kegyelméért, eljövételéért, és bűnbánatot tartunk. Tőle, az Igazság Lelkétől várható, hogy megújítja majd a Földet. A negyedik titok fölött elmélkedésben a test és lélek viszonyát taglalja. A test együtt munkálkodik a lélekkel, a lélek pedig megszenteli a testet. Az elesett hősök emlékét a hívek őrizték meg, értük imádsággal, jócselekedetekkel és misefelajánlásokkal járjanak közben. A halállal ugyanis az élet nem szűnik meg, csak átalakul. Végül Mária megkoronázása kapcsán kiemeli a remény fontosságát. Ugyan sok baj zúdult az emberiségre, ezt a reményt nem szabad elveszíteni. A nagy szenvedéseket az Isten még jobban meg fog jutalmazni. A hívek egyesítsék gyötrelmeiket az Üdvözítő szenvedéseivel, hogy Isten a bűnök bocsánatára és a bűnösök megtérésére elfogadjja azokat. Az elmélkedés végén az érsek ajánlja a szentolvasó ájtatosságának minél gyakoribb végzését a hívek számára, mert az az örökkévalósághoz kapcsolja a híveket.¹⁷

15 *Circulares* 1915: 131–134.

16 *Circulares* 1916: 29–33.

17 *Circulares* 1916: 85–89.

III. 2. Intézkedések

A *Segítő bizottság alakítása a háborúba vonultak családjai részére* című felhívást 4529. szám alatt a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei főispán adta ki július 29-én, tehát egy nappal a háború kitörése után. Ebben egy községi segítő bizottság alakítását írják elő melynek feladatai: a hadbavonultak családját támogatásban részesíteni, a földeken lévő betakarítatlan terményeket megóvni a pusztulástól, továbbá a segítő bizottság azokban a helyzetekben, amikor a problémát társadalmi tevékenység útján nem tudja megoldani, köteles a helyi hatósághoz, az elsőfokú közigazgatási hatósághoz, vagy a vármegye alispánjához fordulni. A segítő bizottságnak továbbá feladata a bevonult gyermekeinek védelmi, hozzátartozóinak pedig betegápolási ügyét is felkarolni. A körlevélben csak augusztus 7-én közölték a felhívást.¹⁸ A 4471. szám alatt 1914. augusztus 1-jén, tehát már a háború kirobbanása után kiadott *Intézkedések a háború idejére* című rendeletben¹⁹ az érsek bizakodik abban, hogy a most kezdődő világháború ránk (mármost az Osztrák-Magyar Monarchiára nézve) sikeresen zárul majd. Nagyon bízunk az isteni Gondviselésben. Felhívja a hívek figyelmét az imádságra, különösen a közösségre: a kitett Oltáriszentség előtt elmondandó három Miatyánk, három Üdvözlégy és egy, a katonákért elmondott, itt közölt könyörgés. Az intézkedés szövege tartalmazza Ferenc József király bad-ischli kiáltványát (melyben szerepel a sokat emlegetett „Mindent megdöntöttem, mindent megfontoltam” mondat) és a magyar kormány felhívását. A 4491. számú rendeletben, mely ugyanezen a napon kelt, kihirdetésre kerül, hogy a papi lelkigyakorlatok elhalasztásra kerültek.²⁰

Tizenegy nappal később, augusztus 12-én újabb intézkedések történtek a háború idejére a 4634. szám alatt. Ebben megengedi a szolgai munkát vasár- és ünnepnapon, amíg a katonák távol vannak. A szentmisék idejét a papok korábbra hozhatják, ha a hívek által végzett munka ezt megkívánja, hétköznapi is. A háromszori házassági hirdetéstől el lehet tekinteni, ha szükséges. A gyóntatók feloldozhatnak azon bűnök alól is, melyeket csak kizárólag az ordináriusnak lenne szabad. A kántor szolgálata helyettesíthető olyannal, aki ért hozzá; ha nincs ilyen, akkor a kántori teendő elhagyható. Az iskolai oktatást lehetőség szerint meg kell kezdeni a szokott időben.²¹ 1914. szeptember 15-i 5100. számú rendelet szerint a háború alkalmával katolikus szellemben végzett működésről jelentés teendő.²² 1914. szeptember 20-án, 5156. szám alatt kihirdetésre kerül, hogy a háború alkalmából írt imafüzetek a templompénztár terhére megrendelhetők.²³ November 29-én 6116. szám alatt, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium kérésére elrendelte az érsek, hogy az összes, háborúval kapcsolatos ügyiratot a plébániai levéltárakban meg kell őrizni.²⁴ 1915. január 8-ai 168. számú iratában ugyanezen minisztérium bekéri a háborús ügyben kiadott összes rendeletet három példányban, a bécsi udvari könyvtár számára.²⁵ A papság espereskerületi gyűlései 1915. március 11-i határozat szerint a háború időtartama alatt

18 *Circulares* 1914: 137

19 *Circulares* 1914: 131–136

20 *Circulares* 1914: 136

21 *Circulares* 1914: 141–144

22 *Circulares* 1914: 169–170

23 *Circulares* 1914: 173–174

24 *Circulares* 1914: 217

25 *Circulares* 1915: 32

elmaradnak.²⁶ 1916. március 14-én megjelent Jankovics Béla 521. sz. isk. miniszteri körrendelete a háborús emlékek gyűjtéséről és feldolgozásáról. A szöveg szerint történelmi és nemzetnevelési szempontból nagy jelentőséggel bír ez a gyűjtés és feldolgozás, emiatt az iskolai igazgatókat és tanítókat felhívja a miniszter, hogy buzgólkodjanak ennek megvalósításán.²⁷ A 2697. számú rendelet szerint, azoknak a harangoknak, melyeket a háború céljaira lefoglaltak, leszereltek és elszállítottak, 1916. augusztus 2-án törölték a biztosításukat. Emiatt a plébánosoknak az ügyben eljáró főkapitányi alapítványi hivatal felé a biztosítási kötvényben szereplő minden adatáról, a harangok és biztosítási összegük pontos felsorolásával jelentést kell tenni.²⁸ 1916. szeptember 13-én 4518. szám alatt Várady Lipót Árpád elrendeli, hogy a háborús célokra átengedett harangok ára az alapítványi hivatalba küldendő. Az érsek korábbi körlevelében úgy rendelkezett, hogy ezen harangok árát külön alapként kell kezelni, de ez a jelenlegi helyzetben nehézségekbe ütközik, emiatt arra kéri a plébániákat, hogy a pénzt Kalocsára, az alapítványkezelő hivatalba küldjék be.²⁹ 1917. május 7-én az érsek 2241. szám alatt rendeletet adott ki a katolikusok háborús tevékenysége adatainak összegyűjtéséről. Mellékelte hozzá egy kérdőívet is. Célja, hogy a magyarországi katolikusok háborús munkája meg legyen örökítve egy a magyar katolicizmushoz méltó műben. A történéseket a kortársak által szeretné megörökíteni a történelem számára. Ezt a kérdőívet a lelkészeknek kell kitölteniük.³⁰ Az érsek lényegében egy saját történelmi munka megírására buzdítja az egyházmegye minden papját. Az 1918. november 8-án 5381. szám alatt a Szociális Missió Társulat vállalkozását ajánlja az érsek a háború vége alkalmából. Ez a társulat a háború által sújtott egyégekről és családokról igyekszik gondoskodni, azon emberek szervezése által, akik nagyobb anyagi károsodás nélkül vészelték át a háborút. A társulat munkáját a Belügyminisztérium is támogatja. Kéri az érsek a papságot, hogy a szószékről magyarázza a körlevélben szereplő mellékelt nyomtatvány tartalmát, hogy a leginkább sújtott hívek számára támogatást tudjon nyújtani.³¹

A háború után két rendelet is foglalkozott még a háborúban elesettekkel. Mindkettőt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adta ki. Az első, az 1922. június 18-án 623. sz. isk. rendelet *A világháborúban elesett hőseink dicső emlékének ápolása és megőrzése az iskolában* címmel,³² mely azt írja elő, hogy községenként az elemi iskolák osztálytermeiben díszes papír falitáblán a helyi hősök neveit tüntessék fel. A falitáblát a *Hőseink, Nagyjaink Kultusza – Hősök Háza Országos Bizottsága* hozná forgalomba, melynek megvételéhez az iskolákban a növendékek körében gyűjtést lehet szervezni. A másik, az 1922. augusztus 23-i 3468. számú iratban a plébánosok felszólítatnak, hogy szorgalmazzák a háborúban elesett hősök holttányilvánítását.³³ Gyakori ugyanis, hogy szándékosan vagy véletlenül az özvegyek nem jelentik férjük elhunytát, de már mással ún. vadházasságban élnek. Ezért a rendelet külön kéri, hogy mind a világi, mind az egyházi hatóság előtt meg kell indítani a holttányilvánításokat.

26 *Circulares* 1915: 46

27 *Circulares* 1916: 102

28 *Circulares* 1916: 123

29 *Circulares* 1916: 147

30 *Circulares* 1917: 57–58

31 *Circulares* 1918: 92. *Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1922. évről*. Árpád Részevénrtársaság Nyomdája. Kalocsa, 1922. Ld. a továbbiakban *Hivatalos Közlemények*.

32 *Circulares* 1922: 26. *Hivatalos Közlemények*. 1922: 33–34.

33 *Circulares* 1922: 33–34

III. 3. Gyűjtések

A főegyházmegyei körlevelekben viszonylag nagy számban szerepelnek felhívások különféle gyűjtésekre. Nemcsak pénzgyűjtésről van szó, hanem különféle egyéb tárgyak, anyagok gyűjtéséről is.

Ami a pénzgyűjtést illeti, ilyen volt például a katonák karácsonyára szervezett gyűjtés, melyet a Hadsegélyező Hivatal köszönő levele követ 1914. december 22-én³⁴. A Hadsegélyező Hivatal által több alkalommal történt gyűjtés elrendelése a Vörös Kereszt egyesület részére: 1914. október 6-án,³⁵ 1916. augusztus 15-én,³⁶ 1917. június 29-én³⁷ és 1918. május 14-én.³⁸ Volt továbbá a kárpáti falvak javára szervezett gyűjtés 1915. augusztus 20-án,³⁹ a Központi Gyűjtő Gyermekkórház javára iskolai gyűjtés 1915. szeptember 6-án,⁴⁰ vagy a hadiárvak javára 1916. augusztus 20-án,⁴¹ az erdélyi gyermekek javára 1916. december 6-án.⁴² 1915. november 10-én a VKM jóváhagyta a tanulóifjúság karácsonyi szeretetadományának gyűjtését.⁴³ Történt egy gyűjtés a Nemzeti Fogadalmi Templom felépítése céljából 1916. március 7-én.⁴⁴ Ennek a templomnak a felépüléséről nem találtam később adatot. A kárpáti elpusztult falvak javára engedélyezett ifjúsági iskolai gyűjtés volt 1916. márciusában,⁴⁵ valamint a kárpáti sírok gondozása ügyében gyűjtés, melyet 1916. október 14-én hagyott jóvá Jankovich Béla miniszter.⁴⁶ 1918. május 14-én Zichy János, az új vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedett a szegény sorsú, beteges gyermekek részére vonatkozó gyűjtésről. Ebben felkéri a helyi hatóságot és a nagyközönséget, hogy az év végi vizsgák alkalmával vagy a tanévzárókon ébresszék fel a tehetősek figyelmét ezen szegények iránti gondoskodásra. Szeretné, ha ezeket a gyerekeket vagy a tengerpartra, vagy az alpesi jó levegőre lehetne küldeni, egészségi állapotuk függvényében. Az adományokat pedig a Néptanítók Lapjához mellékelt csekklapra kell elküldeni *A Háborúban Feldúlt Tűzhelyeket Ujraépítő Országos Bizottságához*. Az iskolaigazgatókat megkéri, hogy a gyűjtés eredményét hozzák az ő tudomására, egy közvetlenül a minisztérium VI/a. ügyosztályához címzett levelezőlapra.⁴⁷

Több alkalommal szerepel a szederlevél gyűjtésére vonatkozó rendelet (1914. augusztus 30.,⁴⁸ 1914. szept. 15.,⁴⁹ 1915. szeptember 8.⁵⁰), gubacs-gyűjtés (szintén 1915. szeptember 8.),⁵¹ vadgesztenye gyűjtés (1916. szeptember 14.),⁵² gyümölcs és zöldség-

34 *Circulares* 1915: 10

35 *Circulares* 1914: 177–179

36 *Circulares* 1916: 101

37 *Circulares* 1917: 70

38 *Circulares* 1918: 58

39 *Circulares* 1915: 147–148

40 *Circulares* 1915: 130

41 *Circulares* 1916: 117

42 *Circulares* 1916: 202–203

43 *Circulares* 1915: 163–164

44 *Circulares* 1916: 39

45 *Circulares* 1916: 47–48

46 *Circulares* 1916: 196

47 *Circulares* 1918: 61

48 *Circulares* 1914: 170–171

49 *Circulares* 1914: 171–172

50 *Circulares* 1915: 144–145

51 *Circulares* 1915: 143–144

52 *Circulares* 1916: 152

félék konzerválása (1914. augusztus 30.),⁵³ fém tárgyak gyűjtése hadi célokra iskolák segítségével (1915. április 29.),⁵⁴ hadifogoly lelkészek javára könyvgyűjtés (1917. február 20.),⁵⁵ gyógynövények gyűjtése (1917. április 26.).⁵⁶

III. 4. Rokkantügy, és a kalocsai rokkanttelep kiépítése

A körlevelekben szerepel néhány olyan gyűjtés, amely kifejezetten a rokkantügy támogatásával kapcsolatos, ezeket az alábbiakban mutatom be. Ilyen volt Apponyi Albert Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter 1915. június 28-ai felhívása,⁵⁷ hogy augusztus 8-án a rokkant katonák javára gyűjtés eszközzendő, vagy a győri katonai rokkantház javára történő gyűjtés ajánlása 1916. február 11-én.⁵⁸ A rokkant vitézek foglalkoztatásáról Klebelsberg Kuno gróf államtitkár levele 1915. november 19-én kelt.⁵⁹ Valamint megjelent egy felhívás a rokkantak, özvegyek és hadiárvak gondozása ügyében 1917. március 26-án.⁶⁰

Az 1917. évi VIII. körlevélben az érsek beszámol arról, hogy jól halad a kalocsai rokkanttelep kiépítése, mely a világháború során megsérült katonák, valamint családtagjai számára készül. Figyelmében ajánlja a kalocsai rokkanttelepet a kedves papsága számára, „amely annyiban szorul még kiépítésre, amennyiben a közönség adakozásából kell 150 család számára lakóházat emelni, arra törekedvén, hogy rokkant hőseink lehetőleg ingyen jussanak új hajlékhoz. Amennyiben más helyeken az egyházmegyében történének még kezdeményezések a rokkantak érdekében, figyelmünket azokra is kell majd fordítani.”⁶¹ Ugyanezen évi XV. körlevélben⁶² az érsek utal arra, hogy a rokkanttelep létrehozásával már a hadirokkantakkal szembeni kötelezettségeit lerőta, ezért a hadiárvak felé kíván fordulni. Ennek teljesítésére létrehozta a Zita királyné árvaalapot, 200 ezer korona összeggel.

A Rokkanttelep építésével a körlevelek nem foglalkoznak részletesen, de a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár iratanyagában jelentős mennyiségű irat áll rendelkezésre ezzel a témával kapcsolatban.

III. 5. Katonai szolgálatot teljesítő lelkészek

A háború idején a Főegyházmegye területéről több káplán és hitoktató is kinevezést kapott katonai lelkészi szolgálatra. Mivel a hívek lelkipásztori ellátása még ezen időszak alatt sem szünetelhetett, így értelemszerűen katonai lelkésznek plébánosokat nem hívtak be, legfeljebb olyan személyt, aki az adott plébániát adminisztrátorként igazgatta.

53 *Circulares* 1914: 170–171

54 *Circulares* 1915: 79

55 *Circulares* 1917: 30

56 *Circulares* 1917: 59–60

57 *Circulares* 1915: 99–100

58 *Circulares* 1916: 28

59 *Circulares* 1915: 167–168

60 *Circulares* 1917: 41–44

61 *Circulares* 1917: 43

62 *Circulares* 1917: 75–77

1914. október 17-én Mészáros Béla tompai adminisztrátor, Belt Antal kerényi, Erdődy Gyula mélykúti, Ivánovics András és Kanyó Lajos szabadkai, Kertész József topolyai, Koráni Elemér futaki, Sütő János bácsalmási segédlelkészek, Werner Mihály magyarkanizsai katekéta, Wildinger Jakab újvidéki segédlelkész tábori lelkészek lettek.⁶³ 1914. december 7-én Dr. Kostialik Antal szabadkai katekétát, Gyurics József csonoplyai segédlelkészt, Vojnich-Tunich Antal szondi segédlelkészt és Berger Antal szabadka-szentgyörgyi segédlelkészt hívták be katonai szolgálatra.⁶⁴ A következő év elején, január 15-én Hauk Márton csávolyi segédlelkész, Svarka Ferenc szabadka-szentgyörgyi hitoktató-segédlelkész és Szorgh Péter katymári segédlelkész vonult be aktív katonai szolgálatra.⁶⁵ 1915. április 12-én a következő káplánok lettek aktív hadi szolgálatra behívva: Schäffer Ferenc adai káplán, Raile Károly bácsordai káplán, Ditelján István szabadkai gimnáziumi professzor, Vajay László keceli káplán,⁶⁶ ugyanazon év október 2-án pedig Máthis Kálmán nagybaracscai és Csányi István garai segédlelkészek aktív katonai szolgálatra hívtak be.⁶⁷ 1916. április 18-án Spiller János vaskúti, Kujáni Ferenc palánkai, Wier János kerényi segédlelkészek kerültek behívásra.⁶⁸ 1916. november 22-én Plank Ferenc vaskúti, Kanyó Lajos bajai, Müller Péter zombori segédlelkészek és Quotidián Lajos szabadkai hitoktató aktív katonai szolgálatra lettek hívva.⁶⁹ A következő évben, 1917. május 3-án Schmidt Péter csonoplyai segédlelkész, Szkenderovics Antal zombori segédlelkész, Bischof Antal garai segédlelkész, valamint Brandt Miklós szabadkai hitoktató kerültek behívásra.⁷⁰ 1917. július 25-én Oszvald József kalocsai készenléti állományban lévő hitoktató, Loógó Pál szabadkai katekéta és Haug Antal palánkai segédlelkész kap behívót. Koráni Elemér az ordinárius kérésére, Werner Mihály pedig betegség miatt mentesült a katonai szolgálat alól.⁷¹ 1918. február 28-án Horváth Alajos kalocsai praebendatus, Dupp Bálint bezdáni segédlelkész, Schur Ádám szilbereki segédlelkész, Péter Bálint szentfülöpi segédlelkész kaptak behívót. A szolgálat alól mentesítve lett Czeizlinger Lajos és Molnár-Antalkovics Nándor.⁷² Az utolsó behívás 1918. május 25-én történt meg, amikor is Loógó Pál és Szvoboda Lajos szabadkai hitoktatók, Nacsa Lajos szabadka, Égi Lőrinc palánkai, Kopping Gáspár temerini. Farkas Lajos óbecsei segédlelkész, valamint Horváth Alajos kalocsai succentor kerültek behívásra.⁷³

A felsorolt nevek közül kiemelendő két személy, akiknek elhunytá kapcsolatban áll a világháborúval, noha egyikük sem a harctéren lelte halálát. Egyikőjük, Spiller János (1888–1920), aki a frontról való hazatérés után másfél évvel, mindössze harmincegy évesen elhunyt. A másik Vajay László (1891–1919) aki a háborúból kifosztva tért haza, a Tanácsköztársaság fennállása alatt pedig a vörösteror áldozata lett.

63 *Circulares* 1914: 190

64 *Circulares* 1914: 218

65 *Circulares* 1915: 12

66 *Circulares* 1915: 75–76

67 *Circulares* 1915: 145

68 *Circulares* 1916: 79

69 *Circulares* 1916: 192

70 *Circulares* 1917: 55

71 *Circulares* 1917: 91

72 *Circulares* 1918: 32

73 *Circulares* 1918: 62

III. Összegzés

Jelen tanulmányban igyekeztem röviden bemutatni, hogy melyek voltak azok a témák, amelyek a kalocsa-bácsi főegyházmegyei körlevelekben 1914–1918 között leggyakrabban előfordultak. Öt ilyen témát említettem meg: 1. buzdítások, szózatok a főpásztor részéről a hívekhez, vagy a papsághoz; 2. intézkedések; 3. gyűjtések, 4. rokkantügy, 5. katonai szolgálatot teljesítő lelkészek.

Reményeim szerint leendő doktori dolgozatomban majd részletesebben is elemezhetem ezeket a témákat, természetesen időben kibővítve, nemcsak a világháborúra koncentrálva, hanem egészen Várady Lipót Árpád érsekségének végéig, és természetesen nem csak a körlevelekre építve, hanem a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár egyéb iratait és meglévő adatait is felhasználva.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár I.1.c. Várady Lipót Árpád perszonális iratai, 1886–1958, 0,72 ifm

Kalocsai Néplap XXXVII. évf. 31. sz. (1914. július 4.)

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno 1914 dimissae, Procudebat Antonius Jurcsó typographus, Colocae 1914.

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno 1915 dimissae, Procudebat Antonius Jurcsó typographus, Colocae 1915.

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno 1916 dimissae, Procudebat Antonius Jurcsó typographus, Colocae 1916.

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno 1917. dimissae, Procudebat Typographia S. Antonii, Szabadka 1918.

Litterae circulares ad venerabilem clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno 1918. dimissae, Procudebat Typographia Soc. A. Árpád, Colocae 1918.

Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1922. évről. Árpád Részvénytársaság Nyomdája, Kalocsa 1922.

Nemzeti Újság. V. évf. 40. sz. (1923. február 20.), 41. sz. (1923. február 21.)

VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD: *A párbérekérdésről*. Stephaneum Nyomda, Budapest 1908.

VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD: *Szociális irányelvek*. Magyar Kultúra, Budapest 1923.

VÁRADY LIPÓT ÁRPÁD: *Lonovics József római küldetése*. Szent István Akadémia, Budapest 1924.

PÉTER HORVÁTH

THE APPEARANCE OF THE THEME OF WORLD WAR I IN THE CIRCULARS OF THE
ARCHDIOCESE OF KALOCSA-BÁCS

This study examines the circulars of the archdiocese of Kalocsa-Bács published during World War I from the perspective of how the event then known as the Great War appeared in them. The text consists of three main units: first, it briefly presents the life of the newly appointed Archbishop of Kalocsa-Bács, Lipót Árpád Várady (1865–1923, archbishopric ministry: 1914–1923), whose life and activities are relatively unknown to a wider audience. At the same time, knowledge of his life is very important in terms of his later work. His pastoral ministry is marked by two tragic events: his inauguration took place the day after the assassination in Sarajevo that triggered World War I (Assassination of Archduke Franz Ferdinand and his wife), while his death occurred a few days after the division of the archdiocese into two parts. In essence, his service was spent in the shadow of the World War. The second main part presents those texts of the archdiocese circulars between 1914 and 1918 that are specifically related to the World War. Here appear five major themes that often occur in circulars: exhortations, words from the archbishop to the faithful or to the clergy; measures; collections; disability issues; pastors performing military service. Finally, the short third main part summarizes the main themes and provides an outlook for possible further research.

MUCSI ANDRÁS

BALOGH MÁTYÁS REFORMÁTUS LELKÉSZ SZOLGÁLATA
ÉS KONCEPCIÓS PERE (1953)

A REFORMÁTUS EGYHÁZ „ALÁVETÉSE”

A református egyháztörténelemmel foglalkozó szakirodalom szerint a Magyarországi Református Egyház elleni nyílt támadás 1948-ban kezdődött el. Ez részben igaz, ám az sem hallgatható el, hogy már a „népi demokrácia” első éveiben számos egyházi személyt internáltak, letartóztattak, bíróság elé állítottak és elítéltek.

A református egyház „hódoltatása” a két legtekintélyesebb püspök eltávolíttatásával kezdődött meg. Az első nyílt támadást 1948-ban a református egyház vezetése ellen Mihályfi Ernő, Tildy Zoltán¹ államelnök személyi titkára intézte, amikor március 18-án a Szabó József dunáninneni evangélikus püspök beiktatásakor mondott beszédében egyebek mellett „*sürgős őrségváltást*” követelt, valamint dr. Lázár Andor dunamelléki egyházkerületi főgondnok eltávolítását.² Március 31-én Veres Péter hadügyminiszter és Dobi István, az FKGK elnöke (aki már akkor is, majd az elkövetkező évtizedben is hűségesen kiszolgált a kommunistákat) fölkeresték Ravasz Lászlót,³ a dunamelléki egyházkerület püspökét, és „*az összes párt és a kormány nevében*” „barátságosan” felszólították a lemondásra. Ő erre közölte, hogy az év végén ezt egyébként is szándékában áll megtenni. Ez a válasz azonban nem elégítette ki a látogatóit. Az elkövetkező napokban többen igyekeztek meggyőzni a mielőbbi távozás szükségességéről, de Ravasz ekkor is-

-
- 1 Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, politikus. 1932-ben választották meg Szeghalom lelképásztorává. Egyik alapítója a Független Kisgazdapártnak (FKGP), 1936-tól 1944-ig országgyűlési képviselő volt. A köztársaság kikiáltása után ő lett az államfő. Ebben a minőségében szolgalelkűen kiszolgált a kommunista pártot, a népbíróságok koncepciós pereit kapcsán passzív magatartást képviselt, a kegyelmi kérvények többségét visszautasította. 1948-ban Rákosiék lemondatták, majd 1956-ig házi őrizetben tartották. 1958-ban hat év börtönre ítélték (mert egy napig tagja volt a Nagy Imre-kormánynak). 1959-ben egyéni kegyelemmel szabadult.
 - 2 LADÁNYI Sándor: *Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról*. In A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok. (Szerk.: Barcza József – Dienes Dénes). Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999. 110–111. p.
 - 3 Ravasz László (1882–1975) lelkész, teológiai tanár, püspök, az MTA tagja. 1907-től 1921-ig a kolozsvári teológia tanára, 1918-tól a Református Szemle főszerkesztője és az erdélyi egyházkerület főjegyzője. 1921-ben választották meg a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökének, ekkor telepedett Budapestre. A két világháború között élénk közéleti életet élt, püspökként ő is tagja volt a Felsőháznak. Az 1948-as lemondatása után Leányfaluba vonult vissza, de az 1956-os forradalom alatt élére állt a Református Megújulási Mozgalomnak. Annak elhagyása után ismét Leányfaluban élt belső száműzetésben.

mét közölte, hogy csak az év végén mond le. Április 11-én azonban fölkereste őt Péter János leendő debreceni püspök, és tudomására hozta, hogy Rákosi Mátyás „*ragaszkodik azonnali távozásához*”.⁴ Ezt követően 14-én a püspök egy négyszemközti beszélgetés végeztével megígérte Rákosinak, hogy még a hó végén lemond a konventi, valamint a zsinati lelkész-elnöki, május 15-ig pedig a püspöki állásáról. Ezt meg is tette. Utóda július 16-án a Rákosi által korábban püspöknek kiszemelt Bereczky Albert⁵ lett. (Ő azonban a hatalom nyomása ellenére is a leadott 640 szavazatból mindössze 340-et kapott.)

A Ravasz Lászlótól „megszabadított” református egyház vezetésével ezután viszonylag könnyen el lehetett fogadtatni az iskoláik államosítását, és október 7-én alá lehetett írni az állam és az egyház közötti „megállapodást”, amely valójában egy diktátum volt. Ezt a „megállapodást”, illetve az abban foglaltakat a kommunista állam sohasem tartotta be. Ezért fordult elő az, hogy 1956-ban a Református Megújulási Mozgalom programját támogató presbitériumok nagy részének éppen az volt az egyik követelése, hogy az „egyezményt” az egyházhoz hasonlóan, az állam is tartsa be.

1949 őszén Révész Imre⁶, a tiszántúli egyházkerület püspöke, a másik „ellenálló püspök” betegségére hivatkozva – valójában az ellene irányuló folyamatos politikai támadások miatt – ugyancsak lemondott. Utódának megválasztatása Tiszántúlon a rákosista egyházpolitika nyitányának tekinthető.

A püspöki tisztség betöltése „alapos előkészületet” igényelt. Mivel az egyházi törvények szerint a más egyházkerületből származó püspökjelöltnak előzetesen az adott kerület valamelyik egyházközségében kellett szolgálnia, Péter Jánost⁷, a budapesti Filadelfia Diakonissza Intézet lelkészét először meg kellett választatni a Debrecen-Péterfia utcai egyházközség lelképásztorává, ami még viszonylag simán ment. Az azonban elgondolkodtató, hogy ugyanez a presbitérium gyakorlatilag nem támogatta⁸ lelképásztora püs-

4 RAVASZ László: *Emlékezéseim*. Kiadja a Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 331–340. p.

5 Bereczky Albert (1893–1966) politikus, püspök. Hazai és nyugati teológiai tanulmányai után előbb vidéken, majd Budapesten lelképásztor. 1944 végén tagja lett a debreceni ideiglenes nemzetgyűlésnek, majd 1945-ben és 1947-ben az FKGP listáján bekerült az országgyűlésbe. 1946–47-ben a Vallás és Közoktatási Minisztérium államtitkára. 1948 májusában a református egyház részéről tagja volt az iskolák államosítását előkészítő bizottságnak. 1948 júliusában a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé, 1949-ben a Református Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkészi elnökévé „választották”. Püspöksége idején nyíltan a rákosista államhatalom mellé állt, annak akaratát képviselte. 1958-ban nyugdíjba vonult.

6 Révész Imre (1889–1967) lelkész, püspök. 1914-től Kolozsvárott egyetemi tanár és Ravasz Lászlóval társszerkesztője a Református Szemlének. 1920-ban választották meg a debreceni egyházközség lelkészének. A 1938-tól volt a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. Ravasz László 1948-ban történt lemondatása után ideiglenesen a Református Zsinat és az Egyetemes Konvent lelkészi elnöke lett. 1948. október 7-én dr. Balogh Jenővel, a Zsinat világi elnökével aláírta az állam és a református egyház között létrejött egyezményt. 1949-ben Rákosiék nyomására lemondott mind püspöki, mind lelkészi tiszteréről. Ezek után Budapestre költözött.

7 Péter János (1910–1999) lelkész, püspök, kommunista politikus. 1935-ben szerzett lelkészi oklevelet. 1945-től a külügyminisztérium munkatársa, majd a volt református lelkész, Tildy Zoltán államelnök titkárságának vezetője. Néhány forrás szerint 1949-től az MDP titkos tagja. Püspökként végrehajtója az egyházat hátrányosan érintő állami intézkedéseknek. A forradalom alatt sértődötten lemondott püspöki tisztségéről, 1957-ben már nem volt hajlandó elfogadni azt. 1961-től 1973-ig külügyminiszter. 1966-tól az MSZMP KB-nak, 1990-ig pedig az országgyűlésnek volt a tagja. Egyet lehet érteni Majsai Tamás egyháztörténésszel: „*ő volt a bolsevista egyházkonceptió első számú realizálója, legagresszívebb ideológiai megjelenítője a református egyházon belül.*” MAJSAI Tamás: „*Rákosi telefonon hazarendelt...*” In *Egyház és Világ*, 1990. augusztus 10. (I. évf. 10. sz.) 5–11. p.

8 A 33 leadott szavazatból Péter János csak hatot kapott. 18 szavazólap üresen maradt.

pökké választását – akárcsak számos más presbitérium sem. Ennek ellenére a beérkezett szavazatok 64 százalékát kapta meg Rákosi embere.

Az 1949. december 15-én beiktatott püspököknek hűséges munkatársa lett az elhunyt egyházkerületi főgondnok, Szentpéteri Kun Béla helyére félévvel később megválasztott „kriptokommunista” földművelésügyi miniszter, Erdei Ferenc (aki 1945 után semmilyen formában sem vett részt az egyházi közéletben). Tehát egyházkormányzati szinten megtörtént az „örségváltás”, ezután elkezdődhetett a „rendcsinálás” a Tiszántúlon.

Bár Péter János kezdettől fogva élvezte a kommunista hatalom támogatását, időbe telt, míg valahogy (hatalmi támogatással) el tudta fogadtatni magát a lelkesízi karral, az egyházkerület tagságával. Ezzel kapcsolatban Rösler János debreceni egyházügyi főelőadó az alábbi jelentette az ÁEH-központnak: „*A megválasztását a tiszántúli református papok és a körük csoportosult különböző erők nagyon ellenezték. Az ellenzésre jellemző 1952-ben Kürthy Károly debreceni lelkipásztor kijelentése, aki kijelenti, nem fordul Péter János püspökhöz, mert volt már vele baja s nem törődik az egyház ügyeivel, azon nézetének adott kifejezést, hogy Péter János elárulja az egyházat.*”⁹

A református egyház „hozzáigazítása” a megváltozott viszonyokhoz az ötvenes évek legelején történt meg. 1951 júliusában Kossa István, az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) első elnöke magához hívatta Péter Jánost, valamint Finta István konventi főtanácsost, és közölte velük az „elvégzendő feladatokat”: 1.) A diakonissza szervezetek feloszlata; 2.) A maradék egyházi földek „föjlajánlása”; 3.) A kis gyülekezetek „csoportosítása”; 4.) A teológiai akadémiák „összevonása”; 5.) Egyházmegyék, egyházkerületek „összevonása”. Az új egyházkormányzatra várt a feladat, hogy mindezt a Református Zsinat tagjaival elfogadtassa.

A Zsinat soron következő, 1951. október 24-i ülészakán nem várt fordulat következett be: a belső ellenzék két tagját, Pap Béla¹⁰ karcagi lelkipásztort és Szabó Imre¹¹ budapesti esperest – a Zsinati Elnökség szándéka ellenére – beválasztották a Zsinati Tanácsba (kijelölve a két „hivatalos” jelöltet). A „népi demokráciát támogató” egyházkormányzat természetesen nem tűrhette ezt a presztízsvesztést, és tartottak a precedenstől is. Emiatt a budapesti esperest Bereczky püspök – Kossa utasítására – november 26-án felszólította, hogy azonnal mondjon le minden egyházi tisztségéről. (Arra hivatkoztak, hogy „*egy másik Ravasz komplexust nem akarnak*”.¹²) Az esperes így a Zsinat következő ülésén már nem vehetett részt. Pap Béla karcagi lelkipásztort – aki az

9 Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, XXIII. 34/a. fond, 1. doboz, iktsz. n. Péter János jellemzése.

10 Pap Béla (1907–1957) lelkész, publicista, lapszerkesztő. Erdélyből családjával 1919-ben költözött Budapestre. 1942-ben hívta meg lelkipásztornak a karcagi gyülekezet. Az első botrány akkor tört ki vele kapcsolatban, amikor beadványban kérte a Konventet, hogy lépjenek közbe az erőszakos kollektívizálás leállítására érdekében. 1956. október végén bekapcsolódott az Országos Intézőbizottság munkájába. 1957. augusztus 10-én tisztázatlan körülmények között „eltűnt” a Bakonyban. (Valószínűleg az állambiztonság emberei „eltették láb alól”.)

11 Szabó Imre (1891–1955) lelkész. Dunántúli segédlelkészi szolgálatai után 1918-ban került Budapestre. 1923-tól a Fasori Református Egyházközség lelkipásztora. 1932-ben megalapítója a budapesti egyházmegyének, annak esperese volt mindaddig, míg 1951 végén Bereczky Albert tisztségéből való lemondásra nem kényszerítette. Ezt megelőzően, még novemberben – az ÁEH követelésére – lemondott a zsinati tagságáról. 1952 februárjától egy félreeső nyírségi gyülekezetben, Buj-on lett lelkipásztor, ahol haláláig szolgált.

12 Lásd SZABÓ Imre: „*Ég, de meg nem emésztetik*”. *Szabó Imre lelkipásztor naplói, 1914–1954*. Kiadja a Budahegyvidéki Református Egyházközség, Budapest, 2001., 206–219. p.

első ülésnapon megakadályozta a „hivatalos jelöltek” bekerülését a Zsinati Tanácsba –, a november 28-i ülésre tartva, útközben letartóztatták, majd 1952. február 15-én négy és fél év börtönbüntetésre ítélték. A „nagy ellenálló” lelkészekről megszabadított Zsinat a november 28–29-i ülészakon elfogadta a sárospataki és pápai teológiai akadémiák megszüntetését, valamint azt a határozatot, mely lehetővé tette, hogy a püspökök kényük-kedvük (illetve a kommunista hatalom érdekei) szerint bárhová áthelyezhessék a lelkészeket. Eszerint ugyanis „...a bírói eljárás során az áthelyezés egyházi közérdekből akkor is kimondható, ha a bíróság sem a lelképásztor, sem a presbitérium, illetőleg az egyházközség hibáját nem állapítja meg. Ezen esetben az eljárás és áthelyezés költségeit az egyházkerület viseli. Ilyen ügyekben a jogerős ítéletet minden esetben az egyházkerületi bíróság mondja ki.”¹³ (Az 1951. december 13-i második püspöki jelentésében Péter János végtelen cinizmussal megjegyezte a határozattal kapcsolatban: „Bizonyos vagyok abban, hogy a törvény életbeléptetése után számos gyülekezet és lelképásztor fogadja örömmel az álláscsere törvényesített új lehetőségét.”¹⁴)

Arról, hogy ezentúl „nem babra megy a játék”, Bereczky Albert püspök kétséget sem hagyott: „Ezért adtuk ki 1950. decemberében azt a Testvéri Izenetet, amelyben eligazítást adtunk. [...] Ez a Testvéri Izenet¹⁵ időben adott és bizonyos értelemben, bizonyos köröknek utoljára adott figyelmeztetés volt. [...] Aki nem értette meg a szót 1950-ben, még mindig megértheti 1952-ben...”¹⁶ A későbbi események alapján úgy tűnik, hogy Balogh Mátyás nem akarta „érteni a szót”...

BALOGH MÁTYÁS IFJÚKORA ÉS BÉKÉSI MEGVÁLASZTÁSA

Balogh Mátyás békési születésű volt, helyi kisgazda családban látta meg a napvilágot 1887. február 9-én. Korán árva lett, így édesanyja csak nagy áldozatok árán tudta fiát taníttatni. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Békésen végezte, 1907-ben érettségizett városunkban. Ebben az évfolyamban 19 diák végzett, 18 tett érettségi vizsgát. Balogh Mátyás jó tanuló volt, a mai fogalmaink szerint jeles érdemjegyet szerzett vallástan, magyar nyelv, természettan, matematika, ének tantárgyakból, jó érdemjegye volt latin, görög nyelvből, filozófiából, történelemből és tornából, közepessel zárt német nyelvből.¹⁷ A 18 érettségizőből négyen jogi, ketten lelkészi, hárman orvosi, ketten tanári pályára mentek tovább, egy diák pedig mérnöknek tanult.¹⁸ Debrecenben tanult teológiát, lelkésszé azonban Kolozsvárott szentelték fel 1916-ban. 1911–1912-ben

13 Idézi BARCZA József: *Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége*. In A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999. 173. p.

14 *A Magyar Református Egyház útja. Péter János püspök második püspöki jelentése*. Budapest, 1952. 20.

15 Az 1950. december 12-i körlevél szövegét közli: LADÁNYI Sándor – KERESZTES Dániel – HAMARKAY Ede (szerk.): *[Sic!] Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*. Exodus, Erdőkeres, 2006., 366–372. p.

16 Idézi Lásd: DIENES Dénes: *A Tiszáninnen Református Egyházkerület megszüntetése és visszaállítása*. In Barcza József – Diénes Dénes (szerk.): *A magyarországi református egyház története 1918–1990. Tanulmányok*. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999. 227., 1999. 230. p.

17 A békési államilag segélyezett ev. ref. főgymnasium értesítője az 1906–1907. iskolai évről. Közli: Körber Tivadar igazgató. Békés, Drechsel Géza Nyomdája, 1907., 104. p.

18 I. m., 114. p.

Belényessonkolyoson, 1912–1915-ben Gyulán volt beosztott lelkész, majd 1915-ben a Maros-Torda vármegyei Nagycserce református gyülekezeté lelkészévé választották, innen 1917-ben a szintén Maros-Torda vármegyei Pókakeresztúr lelképásztora lett. Itt érte a román megszállás és a trianoni békeszerződés. Balogh Mátyás úgy döntött, hogy nem hagyja cserben népét, és az Erdélyi Református Egyházkerületben maradt, román állampolgár lett. 1921-ben Nagyzerénd református népe hívta meg lelkésznek, majd a határ menti Antra került (1928–1932).¹⁹ Nagy öröm volt számára, hogy Békésre kerülhetett: 1931-ben az egyházközség nagy fölényrel neki szavazott bizalmat a lelkészválasztáson. A választás hosszasan tartott. A Békési Hírlap 1931. június 7-i számában tudatták, hogy az előző héten elhunyt Csáthi dr. Márk Ferenc²⁰ református lelkész, aki korábban Körösnagyharsány és Okány lelkésze volt. A tudós pap Genfben és Angliában tanult, majd 1876-ban Jénában szerzett doktorátust. Az egyházmegye pénztárnoka és tanácsbírója is volt, emellett a presbitérium lelkészi elnöki és az igazgatótanács elnöki tisztségét is betöltötte. 83 évet élt.²¹ A gyülekezet és a presbitérium megosztott volt a folytatásról. Egyesek a pályázat, mások a meghívás mellett voltak, és miután Harsányi Pál²² esperes meghívását többen megtámadták, maga az érintett vontatott vissza a szándékát, hogy Békésre jöjjön lelkésznek. Így írták ki ősszel a pályázatot, amelyre 14 jelölt jelentkezett, köztük volt Nagy Lajos békési lelkész is. 1931. december 30-án volt az első forduló, itt Baloghra 352 fő, Nagy Lajosra 292, Batta Zoltán nádudvari lelkészre 245, Elek Sándor okányi lelkészre egy fő szavazott. A választást komoly agitáció előzte meg, a két békési születésű lelkész rokonsága mindent megmozgatott, hogy az ő jelöltjük fusson be. Másnap a két első helyezett között új fordulót tartottak, itt 739 fő szavazott, Balogh Mátyás ebből 428 szavazatot kapott meg. Ekkor már jóval kevesebben szavaztak, a Battát támogatók távol maradtak a választástól.²³ Nagy Lajos számára egy harmadik, hitoktató-lelkészi állást szerveztek. Balogh Mátyás haláláig itt szolgált. A Békési Hírlap 1932. április 3-i számában köszönte meg a bizalmat. A lapot az unokaöccse, dr. Bányai Imre ügyvéd, kiscsardapárti politikus szerkesztette. Így fogalmaz:

„Szívem teljes melegével mondom köszönetet azért a ragaszkodó szeretetért, amely engem ez ősi, nagy és hatalmas békési egyház pásztorává tett, választott. Kifejezetten boldogság töltötte be lelkemet, amikor ezt a boldogító örömhírt megkaptam. Megálltam a trianoni határon s imádságos szívem háláját küldtem az égre: áldott legyen az Isten, aki a jó békésiek szívét felém fordította! Köszönöm Tinétek, - magyar Testvéreim – hogy édes magyar hazámat visszaadtátok. Köszönöm Tinétek, hogy visszaadtátok az ősföldet: szülővárosomat, hova gyermekéveim,

19 Balogh Mátyás lelkészi adatlapja. TtREL I.1.i.16_0022_0001-2

20 Márk Ferenc (1848–1931): csengerújfalui születésű református lelkész. Segédlelkész: Földes (1877–1878), Tenke (1878–1879), Sarkad (1879–1880), Feketegyarmat (1881–1887). Megválasztott lelkész: Feketegyarmat (1881–1887), Harsány (1887–1893), Okány (1893–1910), Békés (1910–1933).

21 *Elhunyt Márk Ferenc*, In Békési Hírlap, 1932. június 14., 2. p.

22 Harsányi Pál (1881–1957) a Békés-Bánáti Református Egyházmegyének 1921-től volt az esperese, 1929-től gyulai lelképásztor. 1938-tól a felsőház rendes tagja. 1945 áprilisában a gyulai néppüegység „háborús büntett” elkövetésével emelt vádat ellene. (Valójában azért vádolta meg a néppüegység, mert szerinte a felsőház tagjaként megszavazott „népellenes” jogszabályokat.) 1945. november 2-án a népbíróság jogerősen egy év börtönbüntetésre ítélte. Még június 6-án lemondott az esperesi tisztségéről. (Utóda az addigi helyettes, Gönczy Béla lett.) A debreceni egyházi bíróság „feddésre” ítélte... Bővebben lásd VINCZE Gábor: „A legnagyobb nyugtalanság tapasztalható...” *Eljárások református egyházi személyek ellen a „népi demokrácia” első éveiben a Békés-Bánáti Egyházmegyében*. Emlékpont, Hódmezővásárhely, 2016. 43–50. p.

23 *Balogh Mátyást választották meg lelkésznek*. In Békési Hírlap, 1931. január 3, 2. p.

ifjúságom annyi kedves emléke fűz, hol őseim porai nyugszanak, édesapám, édesanyám hamvai pihennek. Köszönöm tinétek, hogy két kis leányomnak jövőt adtatok: magyar jövődőt! Köszönöm, hogy visszaadtátok magyar lelkemnek szabad szárnyalását. Hogy szabadon énekelhetem ezután: „Isten áldd meg a magyart!” Szabad lesz ezután már buzdítva szólanom: „Hazádnak rendületlenül légy híve, óh magyar!” Ennyi boldogságért jóságosan kérdezhetitek: mit adok én Tinétek, mit adok egyházamnak? Feleletem ez: Hűséget és szeretetet. Azt a hűséget és szeretetet, amit az érettség megfeszített, de dicsőségesen feltámadott Jézus Krisztustól tanultam. Az ő szellemében fogok majd szolgálni közöttetek. Szeretni fogom hű szeretettel azt a földet, amelyen születtem, azt a népet, amelynek sorai közt felnevelkedtem, azt a várost, hol mint dolgok gyermek játszottam, azokat az iskolákat, amelyekben tanultam, azt az anyaszentegyházat, amely keblén táplált s amelynek lelkipásztorául választattam. Szívemben hordalak Titetek. Szeretni foglak Benneteket hű szeretettel, mert tudom és vallom Pál apostollal: „Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen bennem, olyaná lettem, mint pengő érc vagy pengő cimbalom. És ha jövődőt tudok is mondani és minden titkot és minden tudományt ismerek is és ha egész hitem van is, ugyanennyira, hogy hegyeket hozdithatok ki helyökről, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi vagyok. És ha vagyonomat mind feléltem is, szeretet pedig nincs én bennem: semmi hasznom abból.” (Pál I. Kor. 13.1-3)²⁴

Balogh beiktatására 1932. július 3-án került sor a békési templomban, a helyi Békési Hírlap a beiktatási prédikációját is közölte.²⁵ Feleségével, Balogh Annával 1915-ben kötött házasságot, akitől két leánya született: Anna (1919) és Erzsébet (1921). Anna halála után (1948) új házasságot kötött: Balogh Szeréna volt a második felesége.²⁶ Balogh Mátyás – akárcsak a korszakban más lelkészek – aktív közéleti ember is volt. Ez alatt nem pártpolitizálást értek, hanem a polgári életben való szerepvállalást. Nagyzerénden a Hangya szövetkezet, a hitelszövetkezet és a gazdakör elnöke volt, de ő töltötte be a polgári kör elnöki tisztségét is. Ugyanitt a takarékpénztár helyi fiókjának igazgatósági tagjává választották. Anton szintén a Hangya szövetkezet vezetője lett, továbbá 1928-1932 között a magyar párt elnöke is volt. Mindez mutatja, hogy különösen idegen uralom alá szakadt területeken a lelkészek voltak a civil közösség vezetői többszörös értelemben és minőségben is. Több közegyházi tisztsége is volt: a Nagyszalontai Református Egyházmegyében dékán, aljegyző, tanácsbíró volt, a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben²⁷ pedig egyházkerületi lelkészi képviselő.²⁸

24 BALOGH Mátyás: *Köszönet*. In Békési Hírlap, 1932. április 3, 3. p.

25 *Balogh Mátyás lelkész beiktatása*. In Békési Hírlap, 1932. július 3, 2–3. p.

26 Balogh Mátyás lelkészi adatlapja. TtREL I.1.i.16_0056_0001-0002.

27 A Királyhágómelléki Református Egyházkerületet a Tiszántúli Református Egyházkerületől elszakított részek egyházmegyéinek képviselői egy 1920. december 14-i zsinaton alakították meg Nagyváradon. Az új egyházkerület első püspöke a bihari esperes, Sulyok István lett. A román államhatalom 1939-ig halogatta az új egyházkerület elismerését. Lásd MOLNÁR János: *A Királyhágómelléki Református Egyházkerület története 1920–1942*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület, h. n. 1999. 3–36. p.

28 Balogh Mátyás lelkészi adatlapja. TtREL I.1.i.16_0056_0003-0004.

A SORSDÖNTŐ ÉVEK

1944 szeptemberében a front már a trianoni országhatáron volt, közelgett a szovjet megszállás. Rémhírek keltek lábra, miszerint a lelkészeket meggyilkolják, az egyházi életet ellehetetlenítik. A források alapján megállapíthatjuk, a hírek egy része nem volt alaptalan, a lakosság is rengeteget szenvedett a szovjet katonák atrocitásai miatt. Hosszabb tanakodás után a békési lelkészek és tanítók úgy döntöttek, hogy itthon maradnak, nem menekülnek el.²⁹ Karácson András³⁰ elnök-lelkész, Balogh Mátyás, Nagy Lajos³¹ lelkész, Ladányi Imre és Tokaji Károly segédlelkész Lipcsei Gábor elemi iskolai tanító, okleveles lelkész sorsa bizonytalan volt. Karácson András 1945. január 29-én levélben tájékoztatta Révész Imre debreceni püspököt a békési helyzetről. Az egyházmegye és az egyházkerület is igyekezett az emberéletben és ingatlanokban esett károkat helyrehozni. Ekkor még Budapesten dörögtek a fegyverek, Nyugat-Magyarországon még harcolt a német és a magyar hadsereg. Karácson a jelentésében azt írta, hogy az egyházi ingatlanokban komolyabb kár nem esett, az ingóságokban azonban már igen. A szovjet hadsereg a Kollégium épületét is igénybe vette, a lelkészi, gondnoki és jegyzői hivatalt feldúlták, a levéltárban is sok kár esett. Minden bezárt ajtót és szekrényt feltörtek, az ott talált kétezer pengőt elvitték, az anyakönyvekben és más iratokban nem esett kár. Elvitték az írógépeket, zsebórákat, számológépet, telefont, továbbá az egyik ezüsből készült úrasztali tányért. Érdekes, hogy a többi értékes úrasztali edényt meg tudták menteni (véltetően eldugták). *„Az itthon maradt egyházi tisztviselők sokat szenvedtek és szenvednek a katonai beszállások miatt, mert a katonák az ingóságokat sem kímélik. A tisztviselők egymás között a mai súlyos idők kívánta igaz testvéri és szolgátrási viszonyban élnek, ami ugyan azelőtt is fennállott közöttük.”*³²

Januárra a normális viszonyok helyre álltak az egyházi életben is, és a templomba járást sem zavarta senki. 1944. október 6-án szállták meg a szovjetek a várost, az első istentiszteletet már október 12-én megtartották. Október 23-án nyitották meg az elemi iskolákat, és a gimnáziumi oktatás is gyorsan újra indult. Ezzel Békés az elsők között

29 Karácson Zsófia, Karácson András unokája közlése.

30 Karácson András bihari familia sarja volt, a családi hagyomány szerint a név török eredetű (kara=fekete). Rokonságban álltak Csiha Kálmán későbbi református püspökkel (Erdélyi Református Egyházkerület), a két család mind a mai napig tartja a kapcsolatot egymással. A későbbi lelkész 1884. augusztus 1-jén látta meg a napvilágot, 1904-ben a debreceni főgimnáziumban érettségizett, majd Debrecenben végezte a teológiai tanulmányait. Első lelkészképzésítői vizsgáját 1908-ban, a másodikat 1911-ben tette le. 1908–1909-ben Hódmezővásárhelyen, 1910-ben Révharányosban, 1910–1912-ben Szalacsiban, 1912-ben Berettyóújfaluban, 1913–1916-ban Békésen volt segédlelkész, majd 1916-ban pár hónapig Püspökladányban végzett szolgálatot, innen hívták be katonának. Tábori lelkész szolgálatot látott el néhány hónapig, de mivel Kecskeméti Ferenc halálával megürült az egyik békési lelkészi állás, a békésiek őt hívták meg erre a posztra, amelyet 1917. február 14-én vett át. Haláláig Békésen szolgált. Több egyházi és civil megbízatása is volt, így betöltötte a Békés-Bánati Református Egyházmegye tanácsbírói tisztségét, továbbá a Polgári Kaszinónak is elnöke volt. Egy időben egyházkerületi tanácsbíró is volt. A református egyház belmissziós lelkészt alkalmazott pl. Rosszterdön, továbbá a Teleyk utca 3. szám alatt belmissziós otthont építettek, amely később gyülekezeti ház is volt. Az egyházhoz kapcsolódott a Békési Öregdiákok Egyesülete (alakult 1929-ben), amelynek 1939-ben Balogh Mátyás (iskolánk öregdiákja) volt az egyik alelnöke.

31 Nagy Lajos (1902–1954). Békési születésű református lelkész, 1927–1928 között Gyomán, 1928–1930 között Békésen volt segédlelkész. 1930–1949 között hitoktató lelképáztorként alkalmazta az egyházközség, majd 1949-ben a Békés-Újvárosi Egyházrész, 1952-től a Békés-Újvárosi Református Gyülekezet lelképáztora.

32 SZABADI István (szerk.): *Krisztusban nyert erő I. kötet. A tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája. 1944–1945.* Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016, 89. p.

volt (ha nem éppen a legelső) az országban, ahol folytatódott az oktatás. A jelentésből kiderül, hogy nem csak a magánszemélyektől, hanem az egyháztól is sok értéket elvettek a „felszabadítók”, de javukra írja, hogy az egyház pincéjéből az úrvacsorára a bort a katonai parancsnokság mindig készségesen kiadta.³³ Mindez megerősíti azt a családi hagyományt³⁴, miszerint a szovjetek a főtéri parókiát is igénybe vették szállásként, és mivel Karácson András kórházi kezelésben részesült, a feleségét és a gyermekeket a nyári lakba költöztették át. Minden mozdíthatót elégettek, és miután elfogyott a fa, Karácson értékes könyvtárát is feltűzelték. Erről a hivatalos jelentés nem szól. Karácson András 1948 elején hunyt el, Békésen nyugszik. Már nem érthette meg az iskolák államosítását. Erre júniusban került sor. A tavaszi-nyári néhány hónapban Balogh Mátyás volt az igazgatótanács elnöke, így az államosított iskolák átadása már az ő feladata volt. Az özvegyen maradt Karácsonné kérvényezte a presbitériumtól, hogy maradjon a parókián, mivel nem volt hova mennie, de a presbitériumtól elutasító választ kapott, azzal az indokkal, hogy a lelkészválasztás miatt hamarosan szüksége lesz a lakásra az új lelkésznek.³⁵ Karácsonné így Debrecenbe költözött.

1940-es években is szépen folyt a gyülekezetépítési szolgálat.

BALOGH MÁTYÁS, A BÉKÉSI GYÜLEKEZET VEZETŐ LELKÉSZE

Karácson András halála után Balogh lett a vezető lelkész, de egyúttal őt bízták meg az Igazgatótanács elnökségével is. Ez utóbbi tisztséget nem sokáig töltötte be, mert júniusban államosították az iskolákat, így a békési gimnáziumot is. Székfoglalójában Balogh elmondta: sosem fogja elfeledni, hogy mint egyszerű parasztyerek ennek az intézetnek köszönheti azt, amit ebben az életben elért. Minden tőle telhetőt megtesz az iskola fennmaradása és felvirágoztatása érdekében.³⁶ Sajnos már nem sokat tehetett, az iskolát államosították.³⁷ Az 1948. június 18-án az országgyűlés által elfogadott törvényjavaslat értelmében a békési Szegedi Kis István Református Gimnázium is állami iskola lett.³⁸ Végh László³⁹ igazgató még időben eszmélt, és az Ortutay Gyula⁴⁰ kispapapárti vallás-

33 SZABADI 2016. 89–91. p.

34 Karácson Zsófia és Karácson Zsolt közlése.

35 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1948. szeptember 7-én tartott üléséről. 208. szám. Békési Református Egyházközség Irattára, presbiteri jegyzőkönyvek.

36 Jegyzőkönyv a református gimnázium igazgatótanácsa 1948. április 15-én tartott üléséről. SZIKRG gimnáziumi könyvtár.

37 Az iskolák államosítását viták előzték meg az egyházon belül. Lásd ehhez: HORVÁTH Erzsébet: *A református iskolák államosítása Magyarországon 1945–1948*. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest, 2014. Lásd még: KOVÁCS Éva: „Megegyezés” az iskolák ügyében. Az állam és a legnagyobb iskolafenntartó egyházak közötti tárgyalások az iskolaállamosítás után. In Történelmi Szemle, 2003. 3–4. sz. 265–304. p. és uő.: „Megegyezés” az iskolák ügyében. In Neveléstörténet, 2009. 3–4. sz. 131–144. p.

38 Ladányi Sándor egyháztörténész szerint a presbitériumokból beérkezett állásfoglalásokban kivétel nélkül az iskolák megtartását kérték. Lásd LADÁNYI Sándor: *A Magyarországi Református Egyház 1956 tükrében. (Egyháztörténeti tanulmányok.)* Mundus Kiadó, Budapest, 2006. 131. p.

39 Végh László (1908–1991) tanár, iskolaigazgató. 1931-től 1944-ig volt a református gimnázium tanára. 1945-től ő volt az iskola igazgatója. Az államosítás után, 1949-ben lemondatták az igazgatói tisztségéről. 1968-ban vonult nyugdíjba a 2. sz. általános iskolából.

40 Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, politikus. 1945 után az FKGP baloldali szárnyához tartozott, tulajdonképpen „kriptokommunista” (formálisan a Kispapapárt, titokban az MKP tagja) vagy „társutas

és közoktatásügyi miniszterhez írt levelében határozottan kérte a Szegedi Kis István név meghagyását. Az indoklás: Szegedi Kis István a népért, a haladásért küzdő nagyszerű magyar volt, aki a XVI. században élt. A kiépülő diktatúrában jól ráérezett arra, hogy milyen „kulcsszavakkal” lehetett eredményt elérni. Így aztán a hivatalosan ateista államban négy évtizeden át egy református lelkész nevét viselte a négyszáz éves intézmény. Nem sok ilyen volt az országban... A levél szövege így hangzott:

„A békési református egyház kérésére tisztelettel kérem, sziveskedjék a békési állami gimnázium részére a Szegedi Kis István név használatát engedélyezni. Engedélyezés esetén intézetünk neve: Békési Állami Szegedi Kis István Gimnázium lenne. Iskolánk annak idején mint ref. gimnázium – azon a címen kapott engedélyt a Szegedi Kis Istvánról való elnevezésre, hogy hiteles feljegyzések szerint Szegedi Kis István 1552-ben mint békési rektor a békési középfokú oktatás megindítójának tekinthető. Szegedi Kis István a legképzettebb magyar reformátor olyan tudományos minőséget jelentett, hogy irodalmi működését Róma is számontartotta. A demokrácia népi kultúrpolitikája bizvást fémjelezheti munkáját a békési gimnáziumban Szegedi Kis István nevével, aki a magyar nép kulturális emelkedéséért folytatott szolgálatával szimbólummá vált.”⁴¹

A kérést az állam elfogadta.⁴² Az államosítás után számos kérdés merült fel, amelyeket rendezni kellett. Ilyen volt az államosított vagyon leltárának elkészítése.⁴³ Ez megtörtént, július 14-én Végh László levélben tájékoztatta Ortutayt a gimnázium, a tanulóotthon és a gimnáziumi pénztár zár alá vételéről.⁴⁴ Ezzel párhuzamosan július 5-én sor került a tanárok⁴⁵ eskütételére. Ezzel kapcsolatban is megkövetelte a tankerület az írásos tájékoztatást. Az esküt Kováts József igazgatóhelyettes előtt kellett letenni.⁴⁶ Az érettségi vizsgák rendben lezajlottak, de az új idők jegyében június 18-án már megérkezett a tankerületi előadó levele, amelyben „javasolta”, hogy az érettségi vizsgán az egyházi főhatóságtól tekintsen el az iskola, és a kiküldött kormánytisztviselő lássa el az érett-

értelmiségi” volt. 1947–1950 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. Az ő ideje alatt államosították a felekezeti iskolákat és rákényszerítették az egyházakra az ún. megállapodást. Az ötvenes években a Rákosi-, 1956 után a Kádár-diktatúra hűséges kiszolgálója volt.

41 88/1948–49. számú igazgató levél a vallás- és közoktatási miniszterhez. SZKIRG irattár, 1948. évi iratok.

42 A 3815/1947–48. számú levelében a tankerületi vezető közölte, hogy a kérésnek helyet ad, és az intézmény neve Állami Szegedi Kis István Gimnázium, Békés lesz. 3815/1947–48. számú levél a Szegedi Tankerület Igazgatójától. SZKIRG irattár, 1948. évi iratok.

43 A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 165.280/1948. számú levele az iskolaigazgatóknak, 1948. július 5. SZKIR irattára, 1948. évi iratok.

44 50/1948–49. számú igazgató levél a vallás- és közoktatási miniszternek, 1948. július 14. SZKIRG irattára, 1948. évi iratok.

45 A következő tanárok átminősítésére került sor: Végh László igazgató, dr. Tokay Lajos, Bozzai Gyula, Erdős Zoltán, Turóczy László, Bíró Lajos, Izsó Lajos, Kováts József, Kecskeméti Gábor, Nyiri Sándor, Szücs Gyula, Domokos Gábor, Bod Lajos, Boruzs Ilona, Major Károly, dr. Márvány János, Polgár Lajos rendes tanárok, Apáti Imre, Győri Gábor, Kispál István, Cseke Mihály II. osztályú altisztek.

46 Jegyzőkönyv az eskütételről, 1948. július 5. Az eskü szövege: „Én, esküszöm a mindentudó és mindenható Istenre, hogy a magyar köztársasághoz és annak alkotmányához hű leszek: Magyarország törvényeit, törvényes szokásait és a kormány rendeleteit megtartom, hivatali előljáróinak engedelmeskedem, a hivatali titkot megőrzöm és hivatali kötelességemet pontosan, lelkiismeretesen, a nép érdekeinek szem előtt tartásával teljesítem. Isten engem úgy segítjen!”

ségi vizsgálónői feladatokat.⁴⁷ Az Igazgatótanács 1948. július 4-én tartotta az utolsó ülését. Az államosítással ez a szerv feloszlott. Több gazdasági jellegű teendő elvégzése (beszámolók elfogadása) után a testület kérte a vallás- és közoktatási minisztert, hogy a Szegedi Kis István név meghagyását engedélyezze. Balogh Mátyás elnök felolvasta a tantestület búcsúzó levelét, amelyben ez áll:

„Mi, a békési református Szegedi Kis István gimnázium és általános iskolája tanárai iskolánk államosításának alkalmával szeretettel gondolunk egyházunkra. Az államosítás tényét – politikai vonatkozásain túlmenően – Isten kezéből engedelmes szívvel fogadjuk el. A búcsúnak ebben a megható pillanatában hálás szeretettel gondolunk református Sionunkra. Egyházunktól, csak mint iskola fenntartó hatóságunktól búcsúzunk, csak az egyházi iskolai szervezetnek a szálai szakadnak el, minden más kapocs változatlanul köt bennünket egyházunkhoz. Egyházunk gyermekei vagyunk és maradunk. Ez számunkra nemcsak felekezeti tagságot jelent, hanem életprogramot. Mint a magyar demokratikus köztársaság állami gimnáziumának tanárai, szívünkben hordozzuk azt a drága örökséget, amit a XVI. századtól őriztek meg a számunkra egymást váltó nemzedékek. Ez a drága örökség a bűneinkért kereszthalált halt Úr Jézus Krisztus. Tesszük ezt azért, mert magunknak életszükséglet, egyházunk számára bizonyára drága vigasztalás lesz, újonnan épülő köztársaságunk s benne magyar népünk számára a legszebb szolgálat. Gyermeki bizalommal kérjük anyaszentegyházunkat, vezessen bennünket tovább is az édesanya szeretetével. Az Úr Jézus Krisztusnak kegyelme és az Isten szeretete és a Szent Léleknek közössége mindnyájunkkal. Amen.”⁴⁸

Az igazgatótanács elnöke, Balogh Mátyás az egykori diák meghatódottságával búcsúzott a református gimnáziumtól, és reménységének adott hangot, hogy az államivá vált iskola továbbra is az anyaszentegyház, a magyarság és Békés nagyközség⁴⁹ érdekeit fogja szolgálni.⁵⁰

Balogh Mátyásnak az államhatalommal szembeni helyzetét több dolog is rontotta. Egyrészt továbbra is presbiter volt az egyházközségben B. Szabó István, aki a kommunisták szemében a „reakció” egyik fő alakja volt. A korábbi kisgazdapárti képviselőt néhány év alatt kiforgatták a vagyonából, majd a városból is elűldözték. Emellett a Kollégium épületének ügye is újabb konfliktus forrása volt.

Amikor 1947 nyarára nyilvánvalóvá vált, hogy a Független Kisgazdapárt vezetésében megbúvó „kriptokommunistákat” nem sikerül eltávolítani, Pfeiffer Zoltán, a párt jobboldali politikusa kilépett, és megalapította a Magyar Függetlenségi Pártot, amelyhez B. Szabó István is csatlakozott. Az FKGP egyik alapítójának távozása ellenére sem szűnt meg Békésen a párt, hanem tovább működött Balogh Mátyás elnöklete alatt. A Vásárhelyi Független Újság (az FKGP hódmezővásárhelyi lapja) 1948. október 16-i számában Békésről jelent meg tudósítás.

47 Kiss László tankerületi főigazgatói szakelőadó levele a református gimnázium igazgatójának, 1948. június 18., SZKIRG irattára, 1948. évi iratok.

48 Békési Református Gimnázium irattára, 1948. évi levelek.

49 Ugyan Békés hivatalosan 1973-ig nagyközség volt, a helybeli lakos városként emlegették. (Erre vannak levéltári források is.)

50 Jegyzőkönyv a békési református gimnázium igazgatótanácsa 1948. július 4-én tartott üléséről. SZKIRG tanári könyvtár irata.

„Békésen, ebben a nagy paraszti községben a Független Kisgazda Párt elnöke Balogh Mátyás református lelkész. Jó papnak, bölcs embernek, okos politikusnak ismeri ott a nép. A héten érdekes nyilatkozatot tett egy újságíró előtt Balogh Mátyás. – örömmre szolgál – mondotta –, hogy egyházam, a református egyház és az állam között létrejött a megegyezés.⁵¹ Úgy gondolom, az lenne a vágya a vidéki katolikus papoknak és híveknek, ha a katolikus Egyház is a mi álláspontunkra helyezkedne... Ami az osztályharcot illeti, Békésen sem könnyű a helyzet, hiszen sok itt az agrárproletár és sok a jómódú gazda. Minél nagyobbak a vagyoni különbségek, annál nagyobb a feszültség. Az a baj, hogy sokan nem akarják tudomásul venni, hogy a föld most már nem lehet vagyonyarapítási eszköz, hanem megélhetési lehetőség. És mindenkinek joga van az élethez. Békésen egyébként a Kisgazda Párt igen erős és sokat köszönhet elnökének, a református papnak.”⁵²

A másik tudósítás az 1949-es „választási” kampány időszakából származik. A Kis Újság, az FKGP hivatalos országos napilapja (főszerkesztője a szintén „kriptokommunista” Dobi István) a Békés megyei „kampányról” tudósított. A cikkből kiderült, hogy 1947-ben Balogh Mátyás „helyezkedett szembe” B. Szabóval és „mentette meg” a helyi szervezetet a feloszlástól. „B. Szabó István nagygazda akkor az egybehívott pártgyűlésen megítévezítő szándékkal azt híresztelte, hogy tulajdonképpen már nem is létezik Kisgazda Párt és ezért azzal a javaslattal állt elő, hogy- az egész helyi szervezet egyöntetűen a Pfeiffer-párthoz csatlakozzék.” Ez nem történt meg, de a 4500 taggal rendelkező Kisgazdapárt Békésen csak 1600 szavazatot kapott. A többiek az ellenzékre⁵³ szavaztak. „Pártunk helyi szervezetét Balogh Mátyás református lelkész segítségével azóta sikerült annyira újjászervezni, hogy ma újra 2500 tagja van, de ezekről a tagjainkról tudjuk, hogy megbízható párttagok, kis- és középparasztok.”⁵⁴ Az 1949-es egypárti „választás” előtt a Békés megyei egyházi vezetők nevében is közzétettek egy választási felhívást, amelyen Balogh Mátyás római és Püski Imre bélmegyeri lelkész neve is szerepel. A dokumentumot egyébként római katolikus, evangélikus, ortodox és református lekipásztorok írták alá. Ebben többek között az szerepel, hogy

„az Isten békéjét hirdetjük templomainkban, Isten békéjének nyugalmát kérjük csendes imáinkban, s Isten békéjének szolgálói leszünk, ha a béke oltárára tesszük szavazatainkat. (...) A béke olajágát mutatjuk öntudatok szavazatainkkal, visszaretentőtől azok felé a kapitalista államvezetők felé, akik Isten ötödik parancsát gonoszul elvetve, újabb vérzivatarba akarják kergetni a magukra talált, Isten szeretett szavát követő, békésen dolgozó népeket.”⁵⁵

51 ERDŐS KRISTÓF: *A Magyar Köztársaság és a Magyarországi Református Egyház 1948-as egyezményének vizsgálata*. In J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Összekötnék az évezredek*. Budapest; Piliscsaba: PPKÉ, Szent István Társulat, 2011. 310–331. p.

52 *A föld most már nem lehet tőkegyűjtő eszköz*. In *Független Újság*, 1948. október 16., 3. p.

53 Itt a cikk szerzője a Magyar Függetlenségi Pártra gondolt, amelyhez B. Szabó István is csatlakozott 1947 nyarán.

54 Békés nagyközségben pár nappal a választás előtt. *Beszélgetés T. Nagy Lajos úrgazdával, a Kisgazda Párt képviselőjelöltjével*. In *Kis Újság*, 1949. május 14. 3. p.

55 *A békés megyei egyházi és világi vezetők felhívása a Népfront választás mellett*. In *Orosháza és vidéke*, 1949. május 12., 5. p.

A hatalom célja egyrészt a rendszer elfogadtatása volt a lakossággal, másrészt pedig egy ilyen nyilatkozattal az aláíró lelkészeket is diszkreditálták a kommunistákkal szemben ellenérzést tápláló rétegek előtt. A Népfront listáján egyházi személyek is helyet kaptak, és így mandátumot nyertek az új, egypárti parlamentben.

Nem ez volt az utolsó politikai jellegű megnyilvánulása a lelképászturnak. Felszólalt 1951. június 30-án a Békés megyei tanács ülésén, és tolmácsolta „egyháza üzenetét” a „betakarítási harc” kapcsán. *„Balogh Mátyás békési református lelkész hozzászólásában felolvasta a békési lelkész kör által irt levelet, amelyben mélyszégyenű megvetésüket fejezik ki a leleplezett áruló Grösz-banda⁵⁶ felé. A békési református lelkész kör tagjai valamennyien ígéretet tesznek arra, hogy az aratás, cséplés, begyűjtés nagy munkájából valamennyien erejükhez mértén kivesszik a részüket.”⁵⁷* Ezen nyilatkozat és háttere feltárása is fontos feladat lenne, hiszen ez is új megvilágításba helyezné Balogh Mátyás személyét és szerepét is. A cikk szövegét elemezve joggal feltételezhető, hogy nem az ő „munkája”, hanem valamelyik kommunista firkászé vagy funkcionáriusé, és a lelkész nevét utólag egyszerűen odaírták.

Visszatérve 1948 nyarára, a felekezeti iskolák államosítása kapcsán egyes egyházi ingatlanok körül Békésen is több probléma merült fel. Augusztus 17-én a presbitérium már határozatban kérte a kultuszminisztertől a Petőfi utca 6. és 9. szám alatti ingatlanok visszaadását a missziós munkák és a lelkészek elhelyezése (lakás) céljából.⁵⁸ 1948. szeptember 4-én egyeztetésre került sor a tanfelügyelet, az államosított 3. számú (korábban református) általános iskola és az egyház között. Dr. Istók László helyettes tanfelügyelő közölte: a Kollégium épületét teljes egészében elveszi az állam. Balogh Mátyás közölte az egyház álláspontját: a Kollégium emelete legyen iskola, de a földszintre az egyház igényt tart az ottani hivatali helyiségei miatt. Az állam ajánlata a Petőfi utca 5. szám alatti ingatlan használatára volt.⁵⁹ Az államhatalom hajthatatlan maradt, és a következő, november 30-án tartott egyeztetésen Csete József, a tanfelügyelet küldötte időpontokat határozott meg, amíg az egyház köteles az általa használt helyiségeket kiüríteni és átadni. A földszinti üzlethelyiségek bérleti díja 1949. január 1-től már az államhoz folyt be. A Petőfi utca 3. szám alatti tornaterem is az államé lett, de azt az egyház használhatta tanítási időn kívül, ugyanez volt a helyzet a Kollégiumban levő gondnoki és harangozó szobával, a jegyzői és lelkészi irodákkal. A Petőfi utca 5. szám alatti, ma általános iskolaként szolgáló épületben addigi hitoktatási lakást és múzeumi helyiséget 1949 nyaráig szintén ki kellett üríteni, ezekben oktatást tervezett az állam.⁶⁰ A presbitérium 1948. december 9-én levélben fordult Ortutay Gyula vallás- és közoktatási miniszterhez, amelyben a törvények és megállapodások megszegésével vádolták a kormányt, hiszen nem oktatási célra szolgáló, hanem egyházi alkalmaknak, hivatalnak helyet adó in-

56 A „Grösz-banda” a Grösz József és társai megnevezésű koncepciósi per korabeli gúnyos megnevezése volt a kommunista sajtóban. Grösz József kalocsai érseket hamis vádakkal 1951. június 28-án 15 év börtönrre, a vádlottak közül három halálra ítélték, és kivégeztek.

57 *Elfogadjuk Csongrád megye dolgozóinak terménybetakarítási versenyfelhívását – becsülettel harcolunk a békearatás győzelméért. Nagy feladataink vannak a baromfi- és tojásbeadás terén is.* In Viharsarok Népe, 1951. július 3. 1–2. p.

58 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1948. augusztus 17-i üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi jegyzőkönyvek.

59 Jegyzőkönyv 1948. szeptember 4., az állam és a református egyház képviselői közötti egyeztetésről. Békési Református Egyházközség irattára, ingatlanügyek mappája.

60 Jegyzőkönyv az 1948. november 30-án tartott, az állam és a református egyház képviselői közötti egyeztetésről. Békési Református Egyházközség irattára, ingatlanügyek mappája.

gatlant vett el.⁶¹ A presbitérium 1949. április 22-én ismét kérte azt, hogy „a *Collégiumnak az egész földszintje – beleértve az üzleteket – pincéstől együtt, maradjon meg továbbra is az egyház tulajdonában.*” Ha erről nem tudnának megegyezni, de csak akkor próbálja meg az elnökség visszaszerezni a Petőfi u. 5. szám alatti ingatlant. A javaslatot a presbitérium egyhangúlag elfogadta.⁶² Csakhogy a helyi tanácsnak esze ágában sem volt valamiféle kompromisszumba belemenni.

Az egyház elvesztette számos ingatlanát: Petőfi utca 1-3., 5., 41., Irányi Dániel utca 3., Rákóczi utca 16., Csabai út 42. és 18., Bocskai utca 8. és 18., Jantyik utca 11., Hidvégi utca 16. (ez a Bethlen utca 11. számú telekkel egy ingatlant képezett). Ezek iskolaépületek, melléképületek, lakások voltak.⁶³ Ezen túl a Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje elrendelte, hogy az egyházközségek a maradék földjeiket „ajánlják fel” megvételre az állam részére. Békés vonatkozásában 83 kataszteri hold nagyságú területről volt szó. Erről a presbitérium 1949 októberében szavazott.⁶⁴

Ami a gyülekezetépítést illeti, a később taglalt anyagi nehézségek mellett – amelyen nem kell csodálkozni a Rákosi-korszak éveiben – a lelki építkezés tovább folyt. 1948. március 12-én született presbitériumi döntés, hogy a pasztorációs munka megkönnyítése érdekében a meglévő lelkészi állás (Baloghé) mellé további kettőt szerveznek és egyházzrészeket hoznak létre. Belterületen ekkor 15 ezer, külterületen 7500 református élt. Az I. kerületbe Malomvég, Bánhida, valamint a Köröstől keletre elterülő részek tartoztak. A II. számú egyházzrészt Újváros és Borosgyán alkotta, a III. számút pedig Ibrány, Hatház és a várostól északra fekvő kertek. A város hatalmas, a Köröstől nyugatra levő tanyavilágát a II-III. egyházzrészek lelkészei látták el.⁶⁵ 1948. november 14-én foglalta el hivatalát Nagy Lajos, aki az újvárosi (II. számú) egyházzrész gondozó lelkipásztora lett, 1949. július 1-jén pedig hivatalba lépett Szudy Nándor⁶⁶ lelkész, aki a III. egyházzrészt gondozta.⁶⁷ Dr. Bálint István⁶⁸ 1950 nyarán érkezett a Békéstől keletre elterülő hatalmas tanyavilág (ma Tarhos és külterülete) gondozására.

61 Levél Ortutay Gyula miniszterhez, 1948. december 9. Jegyzőkönyv 1948. szeptember 4., az állam és a református egyház képviselői közötti egyeztetésről. Békési Református Egyházközség irattára, ingatlanügyek mappja.

62 Békési Református Egyházközség presbitériuma 1949. április 22-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok (1949).

63 Békési Református Egyházközség presbitériuma 1950. január 13-án tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok, 3–8. p.

64 Békési Református Egyházközség presbitériuma 1949. október 28-án tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok (1949), 2–5. p.

65 Békési Református Egyházközség presbitériuma 1948. március 25-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok, 2–10. p.

66 Szudy Nándor (1913–1975) lelkész, festőművész. A budapesti teológián tanult, lelkészi pályáját a felvidéki Garamlőkön kezdte (1935). Ugyanebben az évben Ipolypásztón is segédlelkészkedik, majd 1935–1936-ban püspöki titkár. 1916-ban Lévén hitoktató lelkész, majd Nagysallón segédlelkész. 1936–1937-ben Léván szolgál, majd 1937–1947 között Garamszentgyörgy megválasztott lelkésze. 1947–1949 Budán lelkész, majd 1949-ben saládjával Békésre költözött. Itt az Ibrány-Hatházi Egyházzrész és 1952-től Egyházközség lelkipásztora. Öt év múlva Budapestre távozott, ott működött tovább festőművészként.

67 Békési Református Egyházközség presbitériuma 1949. április 22-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok (1949), 3. p.

68 Dr. Bálint Rezső István (1915-?): Kiskapuson született, misszió lelkész Csíkszeredán (1942–44), segédlelkész Kolozsváron (1944, lelkipásztor Szászvárosban (1944 szeptembere), segédlelkész Budapest-Kőbányán (1944–1945), Szeghalmon (1945–1947), Gyulaváriban (1947–1950). 1950-ben a békési tanyasi egyházzrész lelkésze volt, a Békéstől keletre fekvő hatalmas tanyavilágot lelkigondozta. 1953–1959 között Dobozon lelkész, majd 1959–1978 között a Hódmezővásárhely-Tabáni Református Egyházközség lelkipásztora.

Az iskolaállamosítás után az 1948/1949. tanévben még a lelkészek mellett a tanítóokra is lehetett számítani, de 1950 után már a hittanra járók száma megcsappant és csak a lelkészek tarthattak vallásórákat.⁶⁹ Az 1949-es egyházlátogatás alkalmával az egyházmegye kiküldötte (Fogarassy Jenő tanácsbíró) megállapította, hogy a békési egyházközség anyagi helyzete stabil, a belmissziós munka eredményesen folyik, de a templomba járás nem kielégítő, bár „javalófélben van”. A családlátogatások, szegénygondozás is megfelelő.⁷⁰ Az 1949-/1950-es vizsgált évben a 24 ezer fős egyházközségben 2785 választásra jogosultat tartottak nyilván. 1949-ben 424 keresztlő mellett 220 temetés és 368 esketés volt, konfirmált 150 fiatal. Minden reggel, valamint kedden és csütörtökön este is volt hétköznapi istentisztelet. Ekkor még zavartalanul ment az ifjúsági munka is Turóczy László⁷¹ és Szudy Nándor vezetése alatt.⁷² 1950 decemberében tíznapos alapfokú bibliaiskolát és egyhetes presbiteri tanfolyamot tartottak a gyülekezetben.⁷³ 1950-ben önálló egyházközséggé alakult Kamut, amelynek

69 Az 1948/1949. tanév vonatkozásában a következő oktatókra lehetett számítani: I. számú általános iskolánál: Molnár István, Lipcsei Gábor, Gönczy Béla tanítók, Gönczy Sándor segédlelkész, Dutkon László, Kovács Sándor tanító, Tokaji Károlyné és Boros Jánosné tanítók, Boros János lelkésztanító, Bereczki Sándor tanító, Vágó István lelkésztanító. A II. számú általános iskolánál: Nagy Lajos vallástanító lelkész, Bányai Erzsébet tanító, Nagy Sándor tanító, Márton Amália tanító. A III. számú általános iskolánál: Bod Lajosné tanítónő, Tokaji Gábor, Biró László, Molnár Béla tanító, Endrédi Lászlóné tanítónő, Varga Béla tanító, Béltéki Mária tanítónő, Hídvégi Gábor tanító, Séllei Vilma tanítónő, Vágó István lelkésztanító, Molnár István tanító, Pethő Margit tanítónő, Faragó Gábor tanító, özv. Mokány Miklósné tanítónő. A IV. számú általános iskolánál: Veress Erzsébet tanítónő, Kállai Jenő tanító, Durkó Ágnes, Bagdi Éva tanítónő, Egeresi László segédlelkész, Szász Lajos, Gönczy József, Hidvégi Tibor, Nagy Imre, Postás Sándor tanító, Farkas Valéria tanítónő, Boros János lelkésztanító, Agyagási Sándor tanító. Tarhosi énekiskolánál: dr. Szabó Lajos segédlelkész. Kertészeti középiskolánál: Nagy Lajos vallástanító lelkész. Iparos tanonciskolánál: Egeresi László segédlelkész.

70 Békési Református Egyházközség presbitériuma 1949. július 5-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok, 1. p.

71 1905. január 18-án született Szeghalmon. 1916-ban bekerült a debreceni Református Kollégiumba, ahol végig kitűnően tanult, iskolatársai korrepetálásával teljesen önállóan tartotta el magát. Érettségi után beiratkozott a debreceni Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karára, ahol teológiai- és vallástanári tanulmányokat folytatott. Teológiai tanulmányainak befejezése után segédlelkész volt Törökszentmiklóson, Gyulán majd 1930-tól itt, Békésen. 1931 és 1937 között a gimnáziumban óraadó tanárként egyházi éneket tanít és vezeti az énekkart, de emellett két évig helyettesíti a betegszabadságon lévő Cziriák Béla vallástanárt is. 1932-ben Sárospatakon megszerezte a vallástanári oklevelet is. 1937 szeptemberétől a presbitérium kinevezte a gimnázium rendes tanárává, ezt követően feleségül vette a gimnázium néhai igazgatójának lányát, Körber Máriát. Kinevezett tanárként átvette a Bethlen Gábor Ifjúsági Egyesület és a Soli Deo Gloria Kollégium vezetését. Mint hegedűs tagja volt a Berentes Lajos igazgató által vezetett zenekarnak. 1948-ban a gimnázium államosításával állami tanári státuszba vették. 1951. december 31-én elbocsájtották a gimnáziumból, mert megszűnt a kötelező hittan oktatás. A továbbiakban mint önálló hitoktató dolgozott és magán hegedűórákat adott. A békési református egyház is alkalmazta mint segédlelkészt, ezt a szolgálatot 1965-ig végezte. Az egyháznál nyugdíjaztatását követően 1965 őszétől az újonnan alakult békési zeneiskola hegedűtanára lett, innen ment nyugdíjba 1973-ban. 1984-ben felesége halála után felköltözött fiához Budapestre. De Békéssel nem szakadt meg a kapcsolata. Békésiekkel rendszeresen levelezett. 1988-ig a nyarakat itthon töltötte. 1988. június 28-án halt meg Budapesten. A békési Rózsa temetőben, apósa Körber Tivadar a gimnázium hajdani igazgatójának kriptájában nyugszik feleségével együtt.” A békési gimnázium könyvtárának olvasóterme az ő nevét viseli. (Az itt idézett szöveg a terem ajtaján található méltatás alapján készült).

72 Az 1949/1950. év egyházlátogatási jegyzőkönyve a Békési Református Egyházközségnél. Békési Református Egyházmegye iratai, egyházlátogatási jegyzőkönyvek. TtREL I.62. d. 6. p.

73 Békési Református Egyházközség presbitériuma 1950. december 22-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbitériumi iratok (1949).

lelkésze Boros János lett.⁷⁴ Ebben az évben vásárolta meg a gyülekezet Szudy Nándor lelkész részére a Fúró utca 4. szám alatti ingatlant, amelyben a 8 tagú család élt a következő években. Szudy a III. számú egyházrész lelkésze olyan helyzetbe került, hogy az ibrányi egyik általános iskolát (a gyülekezet imatermét) és a lelkész lakását államosították, így nem volt megoldva az istentiszteletek tartása és a lelkész lakhatása sem.⁷⁵

Ezek már azok az idők, amikor az egyházat elnyomó hatalom kezdte kimutatni a foga fehérjét. A Magyar Kommunisták Pártja és a Magyar Dolgozók Pártja békési vonatkozású jegyzőkönyveit áttanulmányozva azt állapíthatjuk meg, hogy alapvetően nem sokat foglalkoztak az egyházakkal, egyházi kérdésekkel, és ekkor is főleg a katolikusokkal volt baja a kommunista vezetőknek. Az újonnan alakult MDP első békési végrehajtó bizottsági ülésén (1948. május 24-24-én) „megállapították”, hogy a katolikus egyház „propagandát fejtett ki” az iskolaállamosítás ellen, és aláírást akartak gyűjteni a lakosság körében.⁷⁶ Novemberben már azt „állapították meg”, hogy Kiss Sándor római katolikus pap „azzal ijeszti a gyerekeket, hogy ha az úttörő mozgalomhoz csatlakoznak, elviszik őket a Szovjetunióba.” Az imaházak bezárását nem tartották jó ötletnek, mert ez csak „elmérgesítené a helyzetet”. A felvilágosító munka segíthet a materialista világnézet kialakításában. Azt eredménynek tekintették, hogy a városban a 85%-os vallásóra-látogatottságot 45%-ra tudták csökkenteni.⁷⁷ A következő években is visszatérően foglalkoztak „a vallásos világnézet elleni harccal”, mert e mögött „a papi reakció támad a legkülönbözőbb módokon.”⁷⁸ Azt is felismerték, hogy a nyílt istentagadás „több kárt okozna, mint hasznot”, mert sok szülő ellenállását váltaná ki, aki amúgy megnyerhető.⁷⁹

Fogarassy Jenő egyházmegyei tanácsbíró (aki egyházlátogatáson volt Békésen) 1951. június 19-én a presbitérium ülésén hangsúlyozta, hogy örvendetes, hogy az általános iskolások fele jár hittanra, és a konfirmandusok száma is növekedett a korábbi évekhez képest. Az istentiszteletek látogatottsága mind Békésen, mind a külterületen kielégítő, egyúttal intette a presbitereket, hogy olvassák a Bibliát és imádkozzanak, „mert az istenfélő, vallásos embereknek csak a hit nyújt erőt a nehéz és súlyos terhek hordozásának elviselésében.”⁸⁰

1951-ben nagy feladat előtt állt az egyházköztség: az országos egyházi vezetés régi terve volt a „megagyülekezettek” felosztása kisebb, kezelhetőbb egyházközségekre. Ebben az állami kényszernek is szerepe volt, amely a közigazgatási határok rendezése kapcsán az egyházközségek határait is újra rajzoltatta az érintett egyházi vezetőkkel.⁸¹ Egyházi oldalról a

74 Békési Református Egyházköztség presbitériuma 1951. február 2-án tartott üléséről. Békési Református Egyházköztség irattára, presbitériumi iratok, 3. p.

75 Békési Református Egyházköztség presbitériuma 1950. február 7-én tartott üléséről. Békési Református Egyházköztség irattára, presbitériumi iratok, 5.

76 Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja 1948. május 24-én tartott üléséről. MNL Békés Vármegyei Levéltára, MDP anyagok. XXXV. 37.C1., 2. p.

77 Jegyzőkönyv a Magyar Dolgozók Pártja 1948. november 29-én tartott üléséről. MNL Békés Vármegyei Levéltára, MDP anyagok. XXXV. 37.C1., 3. p.

78 Jegyzőkönyv az MDP haladó fokú szemináriumának záró összefoglalójáról. MNL Békés Vármegyei Levéltára, MDP anyagok. XXXV. 37.C1., 2. p.

79 Jegyzőkönyv az MDP békési titkári értekezletéről. MNL Békés Vármegyei Levéltára, MDP anyagok. XXXV. 37.C1., 1. p.

80 Békési Református Egyházköztség presbitériuma 1951. június 12-én tartott üléséről. Békési Református Egyházköztség irattára, presbitériumi iratok, 1–2. p.

81 Hódmezővásárhely esetében más volt a helyzet. Az egyházköztség nagy létszáma és területi kiterjedtsége miatt már 1936-ban foglalkozott a presbitérium azzal, hogy rész-egyházközségeket kell létrehozni. Ebből nem lett semmi. 1945-ben (!) presbitériumi határozat született arról, hogy hét önálló egyházközséget kell létrehozni. Az egyházkerület ezt 1946-ban jóváhagyta, de ismét nem történt semmi sem. Végül csak 1948

kisebb egyházközségek kialakítása a lelkigondozás hatékonyságának fokozását célozta meg. Békésen a helyzetet más szempontok is befolyásolták.

Az augusztus 10-én tartott presbiteri és gazdasági bizottsági gyűlésen már szó volt a beszolgáltatási kötelezettségből adódó nehézségekről. Ekkor elhangzott a fenyegető mondat: *„A beszolgáltatási kötelezettségek terhének nem teljesítéséből származható bajok orvoslása terén ugyanis aligha fog a konventi elnökségnek módjában állani a segítség, vagy a panaszok orvoslása.”*⁸² Az 1951–52-es presbiteri jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Balogh Mátyás többször jelezte a presbitereknek az egyház szorult anyagi helyzetét. 1951. augusztus 19-én bejelentette, hogy az egyházközség fizetésektelenné vált, és nagyobb anyagi áldozathozatalra kérte fel az egyháztagokat. Ennek ellenére a missziós munkáról nem mondtak le, hanem mind a tanyasi, mint a belterületi egyházközségeknek saját imaházat vagy templomot, lelkési lakást akartak venni, építeni.⁸³ A presbitérium a 68/1951. számú határozatát a szószékről is ki kellett hirdetni. Ebben szerepelt, hogy bár az egyházi tagnyilvántartásban 7000 ember szerepelt, de 1951 augusztusáig csak 997 ember fizette be az egyházadót. *„Világosan és tisztán lehet látni, hogy egyháztagjaink jó nagy részének egyházunk iránti nemtörődömsége és közönye az, mely egyházunknál a fizetésektelenséget előidézte. Egyházunk mai helyzete és élete felteszi a nagy kérdést: Református Testvér, akarod-e, hogy egyházunk továbbra is fennmaradjon és éljen? Ha igen, akkor tedd a kezedet a szívedre és siess eleget tenni egyházad iránti kötelességének. Az egyház nem könyöradományt kér, hanem kötelességteljesítést, tudván azt, hogy ahol van a mi kincsünk, ott van a mi szívünk.”*⁸⁴ A Békési Református Egyházmegye 1951. október 18-i közgyűlésén az esperesi jelentésben Békéssel kapcsolatban ezt olvassuk:

„Az egyház anyagilag nehéz helyzetben van. Az adóbefizetés igen alacsony, a perselypénz csekély, szeretetszolgálatra keveset fordítanak, a lelkészek fizetésével hátralekban vannak. A presbiterekben lelki érdektelenség mutatkozik. A lelkészek missziói munkáját nem elég megnyugtató mértékben kísérik látható eredmények. A bizottság a nehézségek megoldását az önálló egyházközségekre osztásban látja. Ennek folyamata azóta meg is indult. A presbitérium kéri, hogy az egyházlátogatás ősszel vagy télen történjen.”

1951-ben került sor az anyagilag teljesen ellehetetlenült Békési Református Egyházközség négy gyülekezetté szervezésére. Augusztus 10-én a presbitérium elvi állásfoglalást fogadott el „az ősi békési református egyházközség” négy részre osztásáról. Szudy Nándor és Nagy Lajos lelkészek a jobb lelkigondozási lehetőségekkel és az ezzel összefüggő anyagi erősödéssel érveltek, de B. Szabó István presbiter ezt nem tartotta jó ötletnek, és szerinte nem lesz hatékonyabb a pasztoráció az átszervezéssel.⁸⁵ Augusztus 19-én a presbitérium döntött az önálló, Tarhost és Vizesfást magába foglaló tanyasi egyházközség megszervezéséről, ezen túlmenően a belterületet is három részre osztották.

végén került sor a 12 új egyházközség kialakítására. Lásd VINCZE Gábor: *A református egyház 1945 után*. In Hódmezővásárhely története III. 2. rész. (Szerk.: Makó Imre – Marjanucz László) Hódmezővásárhely, 2019. 1037–1038. p.

82 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1951. augusztus 10-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbiteri jegyzőkönyvek. 2. p.

83 Uo.

84 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1951. augusztus 10-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbiteri jegyzőkönyvek. 4. p.

85 Lásd az idézett jegyzőkönyvet!

Az első egyházzész a Békési Malomvég-Bánhidai Református Egyház (lelkész: Balogh Mátyás), a második a Békési Újvárosi Református Egyház (lelkész: Nagy Lajos), a harmadik a Békési Ibrány-Hatházi Református Egyház (lelkész: Szudy Nándor) nevet kapta.⁸⁶ Ezen az ülésen döntöttek arról, hogy az egyház 800 négyesögölnyi földbirtokát fel kell ajánlani az államnak megvételre, de a többi kertet, szőlőt tíz lelkész, kántor, temetőcsész között osztották fel természetbeni javadalomként.⁸⁷ Az 1951. október 12-i presbiteri gyűlésen Balogh hangsúlyozta, hogy „az egyház szőlőkertje a földfelajánlásokkal kapcsolatban, mint beltelek nem esik ugyan felajánlás alá, de aranykoronájánál fogva és művelési ágát tekintve ötszörösen számít a beszolgáltatásba, ezért a 74/1951. sz. határozatával presbiterium a tisztviselők közt háztáji gazdálkodás kiegészítésül felosztotta.”⁸⁸ Vélhetően ez szolgált a későbbi támadás és büntetőügy alapjául. A felosztást az egyházmegye (39/1951. számú határozattal) és az egyházkerület (143/1951. számú közgyűlési határozattal) is jóváhagyta. A régi egyházközség presbitériuma 1952. január 5-én tartotta meg a díszközgyűlést, amelyen feloszlatta magát, hiszen mind a négy új egyházközségben presbiterválasztást tartottak, és a régi testület mandátuma így megszűnt.⁸⁹

A Békési Református Egyházmegye esperese 230/1953. számú körlevelére válaszol Balogh Mátyás tájékoztatta az egyházmegyét a Békés-Malomvég-Bánhidai Református Egyházközségben végzett missziós munkákról. A templomi istentiszteletek mellett minden hétfőn este féli időszakban 17 órakor, nyáron 18 órakor a malomvégi lelkészi hivatalban bibliaköri összejövetel volt, ahol a Biblia olvasása és magyarázata mellett református énekeket tanultak. Ezeket Balogh Mátyás lelkész tartotta, akadályoztatása estén Egeresi László⁹⁰ segédlelkész segített be a munkában. November 1-től húsvétig – a munkaidő beálltaig – hetenként a bűnbánati hetek kivételével női munkaközösségi délután volt a malomvégi lelkészi hivatalban. Itt csigatészta csináltak az összejött asszonyok és leányok. Az itt elkészített tészta piaci áron értékesítik és a gyülekezet szegényei között segélyképen szétosztották. Ez a gyülekezeti szeretetszolgálat egyik formája. Ezekon az alkalmakon Balogh Mátyás lelkipásztor mindig megjelent 15 órakor és rövid bibliamagyarázatot tartott, majd új énekeket gyakorolt. A lelkész a gyülekezeti betegeket a családok kérésére délutánonként kereste fel. Ilyenkor az úrvacsorát is kiszolgáltattott.⁹¹ Ha a számadatokat nézzük, még egy lélekben erős békési gyülekezet képe tárul elénk. Mivel egyetlen templomuk volt, a teljes városi adatok hétköznap 200–300, vasárnapokon 1500–2000, külterületen 600 látogatóval számoltak. Üdv-

86 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1951. augusztus 19-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbiteri jegyzőkönyvek. 1–2. p.

87 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1951. augusztus 19-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbiteri jegyzőkönyvek. 2–4. p.

88 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1951. október 12-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbiteri jegyzőkönyvek. 1. p.

89 Jegyzőkönyv a Békési Református Egyházközség Presbitériuma 1952. január 5-én tartott üléséről. Békési Református Egyházközség irattára, presbiteri jegyzőkönyvek. 1–2. p.

90 Egeresi László (1916–1982): Békési születésű református lelkész. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait Békésen végezte, 1935-ben érettségizett. Teológiát Debrecenben hallgatott, második lelkészképesítő vizsgáját 1942-ben tette le. Segédlelkész Békésen (1940–1941), Gyomán (1941–1943), a Csongrád-Szegvár-Mindszenti Református Egyházközségben (1943–1947), majd hazatért szülővárosába, ahol 1954-ig segédlelkész. 1954-ben Gyoma református lelkésze lett. 1959-ben a Békési Református Egyházmegye lelkészi főjegyzője lett. 1963-ban fegyelmi eljárás keretében elmozdították állásából, és a Bihar Református Egyházmegyébe távozott. Később Tiszánánán (Tiszáninenni Református Egyházkerület) szolgált, 1982-ben hunyt el. Temetésén a békési gyülekezet is képviseltette magát.

91 Jelentés a Békési Református Egyházmegye esperesének a Békési-Malomvég-Bánhidai Református Egyházközségben végzett missziós munkákról. TtREL I.29.b.22_0020.

történeti és nemzeti ünnepeken 3500 belterületi és 1000 külterületi lakos kereste fel az istentiszteleteket. Átlagosan 150-300 ember élt az úrvacsora sákramentumával, megkereszteltek 331, eltemettek 229 főt. Házasságát megáldatta 100 pár és konfirmált 264 fő. A választói névjegyzékben 1290 egyháztag szerepelt.⁹² A korábbi évekhez képest tehát van visszaesés, de még így is hatalmas méretű egyházközségről beszélhetünk Békés vonatkozásában.

BALOGH MÁTYÁS LETARTÓZTATÁSA ÉS HALÁLA

Balogh Mátyás letartóztatásának, majd bíróság elé állításának több oka volt. Egyrészt jó viszonyban volt a korábbi államminiszterrel, „jobboldali kisgazdával”, „kulákkal”, B. Szabó Istvánnal. (Ezt a pártlapokban is fölelegették – lásd később.) A rákosista püspökkel, Péter Jánossal azonban éppen nem volt jó viszonyban. Papp Vilmos egyháztörténész szerint 1951-ben Balogh, mint zsinati tag összeütközésbe került a püspökkel, aki meg akarta szerezni az ő támogatását is a sárospataki teológia bezárásához és a református gimnázium államnak történő „felajánlásához”.⁹³ Balogh Mátyás erre kategorikus nemet mondott, és – állítólag – kijelentette: „*A református egyházvezetők a történelem folyamán ilyen szégyenteljes és gyalázatos módon még soha nem árulták el népiüket.*”⁹⁴

Arra a kérdésre, hogy kinek „köszönhető” az őrizetbe vétele, nehéz határozott választ adni. Erdős Kristóf az egyik tanulmányában azt írja, hogy az előkerült források – Gregor György Békés megyei egyházügyi előadó iratai – arra utalnak, hogy az Államvédelmi Hatóság Balogh Mátyás két lelkészársától értesült az esetről és így sikerült a „*békési igazgató lelkész leleplezése*”. A feljelentőről magának Baloghnak is tudomása volt, ugyanis a gyulai börtönből a feleségéhez írott egyik levelét így zárta: „*Híveimet, kollégáimat egy kivétellel szeretettel köszöntöm.*”⁹⁵

Tény, hogy a belső körből jelentette fel valaki. A börtönből a feleségének írt leveléből az derül ki, hogy sejtette az áruló személyét („egy kivétellel” szeretettel üdvözölt mindenkit). Ki lehetett az áruló? A kérdés tárgyalásánál sok etikai szempontt figyelembe kell venni, főleg az ügynökkérdés kapcsán hangsúlyozzuk, hogy a körülmények alapos figyelembevételével szabad csak bármilyen ítékezésbe belemenni. A két említett, véleményem szerint szóba jöhető személy Turóczy László és Egeresi László segédlelkészek voltak. Az említett megjegyzést az 1953. május 7-én a feleségének és „kedveseinek” írt képeslapján találjuk, amelyet még Gyulán adott fel.⁹⁶ Ebben többek között ez áll: „*Írjatok édes Szerénám minden két hétben vagy három hétben, csak családi dolgokat. Ha levelet írtok, tegyetek bele egy pár levelező lapot. Nekünk egy hónapban egyszer szabad*

92 Az 1949/1950. év egyházlátogatási jegyzőkönyve a Békési Református Egyházközségnél. Békési Református Egyházmegye iratai, egyházlátogatási jegyzőkönyvek. TtREL I.62.d.6.

93 A tiszáninneni kerületi közgyűlés 1951. október 15-én „*kinyilvánította, hogy ragaszkodik a pataki Teológiai Akadémiához. A december 4-i közgyűlés azonban már kénytelen volt tudomásul venni a zsinat elmentéses döntését.*” A gimnáziumot „csak” egy évvel később, 1952 nyarán szűnt meg. Lásd: DIENES 1999. 227., 229. p.

94 PAPP Vilmos: *Negyvenegy prédikátor. Huszadik század magyar „gályarab”-prédikátorok I.* Budapest, Új Béra Kft., 2008, 20. p.

95 ERDŐS Kristóf: *Balogh Mátyás református lelképásztor, aki a váci börtönben hunyt el (1887–1953)* <https://barankovics.hu/balogh-matyas-reformatus-lelkipasztor-aki-a-vaci-bortonben-hunyt-el-1887-1953/> (Letöltés: 2025. 04. 21.)

96 A képeslap a családi hagyatékban maradt fenn, ifj. Balogh Tamás őrizte meg.

írni. *Látogatni is minden hónapban meglátogathat a családból valaki.*” Gregor György⁹⁷ Békés megyei ÁEH-előadó 1954 decemberében mindkét békési illetőségű lelkészről írt egy jellemzést, igaz, Egeresi ekkor már gyomai lelkész volt: az Állami Egyházügyi Hivatal nagy gyülekezettel jutalmazta meg 1954-ben. Jellemzésében ez áll:

„Békésen mint segédlelkész hosszabb idő óta működött. A munkáját jól végezte el. Az állami szervekhez a felszabadulás óta közeledett, és jó viszonyt tartott fenn. Mindenről tájékoztatta a tanácsot, és a pártszervezetet, ami a Békés egyházközségben megtörtént. Ennek alapján lehetett feltárni azokat a súlyos hibákat, amelyek Békés községben fennálltak a református egyháznál. Az ÁVH-val tartott kapcsolata folytán sikerült Balogh Mátyás volt békési igazgató lelkész leleplezése, aki a népi demokratikus rendszerünk vezetői ellen tett súlyos kijelentéseket.”⁹⁸

Turóczy jellemzésében az áll, hogy *„sok segítséget nyújtott a Békés református egyház vezető személyének leleplezésében. Az ÁVH-val régebb óta kapcsolatot tart.”⁹⁹* Tekintve viszont, hogy Turóczyval kapcsolatban bizonyítást nyert, hogy „Kerekes” fedőnév alatt a feladata B. Szabó István megfigyelése volt¹⁰⁰, nem tartom valószínűnek, hogy ő lett volna Balogh árulója.

Március 26-án a Viharsarok Népe című megyei kommunista napilap lejárató cikket jelentetett meg róla. A bolsevik tollforgató cikkében („Ami a „szent céll” mögött van”) először az adakozást gúnyolja ki, majd kitér Balogh Mátyásra, aki „elsírja” magát, hogy *„csak a legnagyobb nehézségek és erőfeszítések árán tudom agam fenntartani”*. Balogh Mátyás a „Kuk” fedőnevű firkaász szerint *„a klerikális reakció mindenre elszánt, elvetemült ügynökeinek tipikus figurája”*, aki *„félrevezeti és mótelyezi”* a népet. Balogh bűne továbbá, hogy *„szövegségre lépett”*, vagyis presbiterré választatott több „népnnyúzó” kulákot (B. Szabó István és dr. Durkó Ferenc). A cél a *„három millió koldus”* országának visszaállítása. Balogh *„szegénynek adja ki magát”*, miközben *„tele a kamrája”*, eközben elherdálta az SZTK biztosítási díjakat, ami 13 ezer Ft hátralékot jelentett. A terhére rótt *„csalás”* jegyében 33.960 Ft értékű borbeadást *„szabotált el”*. Balogh Mátyás és *„cinkostársai”* összesen *„50.000 forint értékkel károsította meg dolgozó népünk államát”*. A cikkíró összegez: *„Éppen ezért nemcsak a dolgozó tömegek mind mélyebb megvetése és gyűlölete vár a Balogh Mátyás-féle kapzsi gonosztevőkre, hanem jól megérdemelten az a hely is, ahol népünk szabadsága, függetlensége és békéje ellen törő Mindszenty, Grósz és bandája ül már évek óta: a börtön.”¹⁰¹*

Az ügy itt nem állt meg, a kommunista nőszervezet, az MNDSZ¹⁰² is kiadott – már az ítélet meghozatala után! – egy hazugságoktól hemzsező cikket a Miről beszélges-

97 MEZEY András: *Egyházügyi helytartók és provinciáik a korai Kádár-korszakban: Gregor György és Rátkai János*. In Erdős Kristóf – Szuly Rita – Tabajdi Gábor – Wirthné Diera Bernadett (szerk.): *Küzdelmek a lelkekért. Pártállam és egyházak a hosszú hatvanas években* 1. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2023., 173–204. p.

98 Egeresi László gyomai református lelkész jellemzése. Békéscsaba, 1954. december 20. MNL BéML XXIII. 23. 4. doboz. 22. dosszié.

99 Turóczy László békési református lelkész jellemzése. Békéscsaba, 1954. december 20. MNL BéML XXIII. 23. 4. doboz. 22. dosszié.

100 VINCZE Gábor: *B. Szabó István belső számúzetésében. (A volt államminiszter Békésen 1947 és 1952 között)*. In Mucsi András – Vincze Gábor (szerk.): *Nagy Ferenc és Nagy Imre államminisztere: B. Szabó István a békési kisgazda politikus (1893–1976), Békés, Jantyk Mátyás Múzeum, 2013. 99–138. p.*

101 *Ami a „szent célok” mögött van*. In Viharsarok Népe, 1953. március 26., 2. p.

102 Az MNDSZ a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége rövidítése. A szövetséget még 1945 februárjában hozták létre. Látszólag a nők problémáival, karitatív dolgokkal foglalkozott, valójában azonban az MKP

sünk? című kiadványban. Ebben fölhasználták a Viharsarok Népében megjelent hazugságokat. Például azt írta az ismeretlen nevű „sajtómunkás”, hogy 1945 után együtt sétáltgatott a nyolcvan holdas „kulák” B. Szabóval, ráadásul cselédet tartott... (B. Szabó sorsával részletesen foglalkozik Vincze Gábor fentebb hivatkozott tanulmánya.) Ezen fölül azt állították, „elsírta” a híveinek, hogy éheznek, de tele volt a kamrája, ráadásul az asszonyok által összeadott lisztből csigatészta készítettet, amit a piacon adott el. A gyalázatos pamfletben még azt is hazudták, hogy megkárosította az államot, mert „nem fizette a cselédje után a betegégyezőt”, az egyház borának egy részét pedig magának tartotta meg, hogy „még jobban gyarapítsa 110 kilós testét...”¹⁰³

Balogh Mátyás 1953. március 13-án került előzetes letartóztatásba. A letartóztatás körülményeire a vádirat és a családi visszaemlékezések alapján tudunk következtetni. A vádirat tanulsága szerint „a békési egyház lelkészi irodájában négy személy előtt több olyan kijelentést tett, melyek alkalmasak arra, hogy az emberekben demokratikus államrendünk ellen gyűlöletet ébresszenek.”¹⁰⁴ Először Békésen tartották fogva: a március 30. dátummal írt, Békésen feladott képeslapon a feladónál ezt olvassuk: „Balogh Mátyás, Békési Járásbírósági Börtön.” Az üzenet rövid: „Fehérneműt, törülközőt, szappant és szemüveget hozzatok azonnal.”¹⁰⁵ Májusban már Gyulán, majd Vácott volt letartóztatásban, de a bánásmód olyan szörnyű volt, hogy vélhetően ez okozta a halálát. Ismerjük az akkori ÁVH-mondást: Ne csak őrizd, gyűlöld is! A családi emlékezet szerint Sztálin születésnapját nevezte az év legsötétebb napjának (december 21. a téli napforduló, ekkor a leghosszabb az éjszaka), a gyülekezeti tagok pedig arról tudnak, hogy Sztálin halála kapcsán tett megjegyzést.

A nyomozati anyagból nem sok minden maradt meg, ami talán nem is meglepő, a kort ismerve. Egy 1953. április 14-én kelt jegyzőkönyv (Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ) szerint „a letartóztatásban levő Balogh Mátyás ref. lelkész vallomásáról a gyulai államügyészségen 1953. ápr. 10-én felvett jegyzőkönyvből, valamint Békésen 1953. ápr. 13-án Nagy Lajos ref. lelkész, Szudy Nándor ref. lelkész, Dávid Sándor és Orbán Gyula kántorok vallomásából készült jegyzőkönyvek alapján megállapítást nyert, hogy a fenti munkáltató az ellenőrzési időn belül az alkalmazottak részére kifizetett munkabért a ténylegesnél alacsonyabb összegben jelentette be az alközponthoz, miért is a bejelentett és tényleges munkabér különbözete után az esedékes társadalombiztosítási járulékot és késedelmi pótlékot, kereseti és illetményadót, valamint annak késedelmi pótlékát, illetve a 3/1952. Sz.O.T. szabályzat (1) és (2) bekezdés 1. pontja alapján az eljárás költséget kirottam az alábbi részletezés szerint: Sz.T.K. járulék: Balogh Mátyás ref. lelkész vallomása szerint 1951. dec. 1. – 1952. dec. 31-ig Dávid Sándor és Orbán Gyula kántorok részére kifizetett összesen 10.400 Ft stólapénzt. Ennek javadalmazása az alközponthoz bejelentve nem lett.” Ennek alapján 1302 Ft társadalombiztosítási járulékot és 547 Ft késedelmi pótlékot kellett megfizetni. Ezen túl 9909 Ft illetményadót is kivetettek olyan lelkészi jövedelmek után, amelyek adókötelesek voltak az állam értelmezése szerint.¹⁰⁶

nőszervezete volt, annak a programját képviselte. (1946 és 1949 között Rajk Lászlóné volt a főtítkára.)

103 *Miről beszélgecssünk?* MNDSZ kiadása, 1953. május 15. 12. p.

104 ERDŐS Kristóf: *Ügyében másodfokon ítélet született, pedig már azelőtt meghalt a vaci börtönben – Balogh Mátyás református lelképásztor portréjának vázlata.* <https://www.archivnet.hu/ugyeben-masodfokon-itelet-szuletett-pedig-mar-azelott-meghalt-a-vaci-bortonben-balogh-matyas> (Letöltés: 2025. 04. 21.)

105 A képeslap a családi hagyatékban található.

106 TtREL I.62.d.5_0006 számú dokumentum.

Balogh Mátyás letartóztatása után a református egyház is „rúgott egyet” a „földön fekvő” lelkészbe: a korra jellemző módon az egyházkerület püspöke, Péter János egyházfegyelmi eljárás indítását rendelte el. „Az előkészítő eljárás mellőzésével” hivatalból elrendelte, hogy az egyházmegye indítsa meg a procedúrát. Az indoklásban ezt olvassuk: *„nevezett lelkipásztor olyan súlyos magatartást tanúsított, amely egyrészt alkalmas volt az egyházi és általános közrend megzavarására, másrészt mélyen sértette a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendjét is.”* A megjegyzés: *„a nevezett lelkipásztor magatartásával kapcsolatban a tényállás nem kétséges”,* ezért felmerült *„az egyházmegye elnökségének hatáskörébe utalt azonnali felfüggesztés szükségessége is.”*¹⁰⁷ Az irat 1953. március 18-án kelt. Május 9-én az egyházmegyei bíróság megette ezt a gyalázatos lépést. Baloghné ez ellen ugyan fellebbezett, de a fellebbezést elutasították. Június 4-én az egyházmegyei bíróság a fellebbezést arra hivatkozva utasította el, hogy Balogh Mátyás „államellenes büntettet” követett el, ami miatt letartóztatásban van, és ugyan nem lehet jelen személyesen a tárgyaláson, de éppen ez nem ok arra, hogy azt ne tartsák meg. *„Az országos törvénye ütköző büntettek az egyházi tisztségviselő részére fegyelmi vétséget képeznek és fegyelmi büntetést eredményeznek.”*¹⁰⁸

A vádiratot¹⁰⁹ a Gyula Államügyészség készítette el május 6-án, az elsőfokú tárgyalásra a Békési Járásbíróságnál került sor, az ítélethozatal dátuma: 1953. május 24. A vádiratban az szerepelt, hogy március 12-én Balogh Mátyás „súlyosan izgató kijelentést tett” a demokratikus államrenddel szemben, továbbá az egyház két hold 260 négyzetöl szőlőjét úgy osztotta meg egyházi alkalmazottak és más kívülálló személyek között, hogy az egyes részek ne ériék el a 400 négyszögölt, így mentesültek a beadási kötelezettség alól. Ezzel „megkárosította” az államot.¹¹⁰ A másodfokú tárgyalásra a Gyulai Megyei Bíróságnál került sor július 20-án, de ekkor már nem élt a lelkész. Valószínűleg július 18-án hunyt el a váci börtönben, bár a dátum bizonytalan. A Békés megyei ügyészség ügyintézője július 19-ét adja meg az elhalálozás dátumaként. Egy 1989. december 18-án a lelkész leányának írt ügyészégi irat szerint 1953. július 19-én hunyt el Balogh Mátyás Vácott, a halál oka szívbénulás és húgyvérűség (urémia) volt.¹¹¹ Boncolási jegyzőkönyv készült, ebben húgyhólyaggyulladásról, a tüdőlebezyben levő vérről, szívizomgyulladásról olvasunk.¹¹² Bár minden bizonnyal táviratban értesítették a bíróságot a börtönből, de a halottat mégis jogerősen elítélték: a nép demokratikus államrend elleni izgatás büntette és társadalmi tulajdon elleni büntett miatt 3 évi börtönre, 3000 Ft pénzbüntetésre és 4000 Ft vagyonelkobzásra.¹¹³ Az egyházmegye augusztus 6-án levélben kereste meg Horváth Zoltán esperest Nagy Sándor lelkész, aki arról tájékoztatta őt, hogy felkereste a gyulai államügyészséget, ahonnan információt kaptak Balogh haláláról. Kérte, hogy az esperes

107 Az 5/1953. szám bírósági iratok. Tiszántúli Református Egyházkerület (az irat a családi hagyatékban található).

108 TtREL I.29.g.9. _0001 számú irat.

109 Lásd a mellékletben.

110 1953. á.ü. 0015/4. szám. A vádirat a családi hagyatékban található.

111 A Pest Megyei Főügyészség 6193/1989. számú levele Tokaji Károlyné nyíregyházi lakoshoz (Balogh Mátyás leányához). Az irat a családi hagyatékban található.

112 Az anyagot Erdős Kristóf bocsátotta a rendelkezésemre.

113 A Gyulai Megyei Bíróság Bf. 0015/1953–17. szám alatt 1953. július 20-án hozott ítéletet Balogh Mátyás ügyében. Mindezt csupán onnan tudjuk, hogy a Békési Járásbíróság hónapokkal később, 1953. szeptember 29-én lefolytatott nem nyilvános tárgyalásának ítéletében hivatkozott a másodfokú tárgyalás ítéletének számára, de annak pontos tartalmát nem ismertette.

erre hivatalosan is kérdezzen rá. Augusztus 7-én dr. Borbély Sándor államügyész megerősítette, hogy július 19-én elhunyt a békési lelkész.¹¹⁴

A Békési Református Egyházmegye bírósága 1953. augusztus 12-én kelt végzése alapján a Balogh Mátyás elleni fegyelmi eljárást megszüntette a panaszlott elhalálozása miatt, de ettől függetlenül az eljárás során felmerült 130 Ft költség megfizetésére kötelezte az özvegyet.¹¹⁵

Az ügynek ezzel nem lett vége: a Békési Járásbíróság 1953. szeptember 29-én nem nyilvános tárgyalást tartott, amelyen a következő ítéletet hozta: „A járásbíróság a békési járásbíróságnak B.I. 0015/1953-8. számú Bf. 0015/1953-17. számú, 1953. július 20. napján kelt ítéletét a börtönbüntetést, a pénzbüntetést, a vagyonelkobzást és a közügyektől eltiltást kiszabó részében hatályon kívül helyezi, míg az elkobzást kimondó részében hatályban tartja és a terhelttel szemben az eljárást megszünteti.” Horváth Zoltán esperes minden esetre október 8-án még a megyei ügyészségnél hivatalos levélben érdeklődött, hogy Balogh Mátyás halála melyik állami anyakönyvnel van bejegyezve, erre ugyanis az özvegy nyugdíjügyénél szükség volt.

De hogyan kezelte az ügyet a presbitérium? A Békési Malomvég-Bánhidai Egyházközség Presbitériuma április 12-i ülését Szudy Nándor vezette helyettes lelkészi minőségben, akit az egyházmegye elnöksége bízott meg a feladattal. Ezzel a püspök is egyetértett. A lelkipásztori állás betöltéséig ő vezette a gyülekezetet.¹¹⁶ Az augusztus 16-i ülést Turóczy László vezette. A jegyzőkönyvben 40. szám alatt ez áll:

„Elnök a következő bejelentést teszi: Nagytiszteletű Presbitérium! Szomorú kötelességet teljesíték jelen bejelentéssel. Egyházi felettes hatóságunk a gyulai ügyészségtől nyert hivatalos értesülésből megtudta, hogy Balogh Mátyás a békési Malomvég-bánhidai református egyházközség lelkipásztora 1953. július 19-én Budapesten meghalt. Ennek az értesítésnek az alapján az egyházmegyei bíróság folyó hó 12-én Békéscsabán tartott ülésén a Balogh Mátyás ellen folyamatba tett bírósági eljárását megszüntette. A „nagy és rettenetes Isten” Balogh Mátyás ügyét azzal, hogy őt az élők közül elszólította az emberi illetékességi köréből a saját isteni illetékességébe tette át. Űgye most már teljesen az előtt az isteni irtalom előtt áll, amelyben Balogh Mátyás komolyan hitt, melyre mindnyájunknak szüksége van, hogy örökre el ne vesszünk, hogy itt, ebben az időben el ne vétsük az utat, megtanuljunk jární azon az úton, amelyet Isten számunkra, mint az élet egyetlen útját, tehát egyetlen járható utat, készített el. Isten óvja egyházunkat úgy, hogy mi világosan felismerhessük az ő akaratát, és ezt az akaratot engedelmesen el is fogadjuk.”¹¹⁷ A presbitérium a következő határozatot fogadta el: „A Presbitérium megrendült szívvel veszi tudomásul Balogh Mátyás lelkipásztor halálának hírért. Hálát ad Istennek azért az igéért, amelyet a gyülekezet Balogh Mátyás szolgálata által nyert. Buzgó imádságban kéri Istent, hogy irtalmas szeretetét ne vonja meg tőlünk, adja nekünk még bővebb mértékben az ő megelevenítő igéjét. Űszinte együttérzéssel osztozik az elhunyt hozzátartozóinak a szomorúságában, számukra Istentől kér vigasztalást. Balogh Mátyásról néma felállással is megemlékezük.”

114 TtREL I.29.g.9. _0001 számú irat.

115 TtREL I.29.g.9. _0012 számú irat.

116 Jegyzőkönyv a Békés Malomvég-Bánhidai Református Egyházközség Presbitériuma 1953. április 12-i üléséről. TtREL I.62.b.7. _0027.

117 Jegyzőkönyv a Békés Malomvég-Bánhidai Református Egyházközség Presbitériuma 1953. augusztus 16-i üléséről. 40. szám TtREL I.62.b.7. _0027.

A következő pontban Turóczy javaslatot tett a megüresedett lelkészi állás betöltésére: Horváth Zoltán esperes (Kötegyán) meghívásával. Az indoklásban Turóczy azt mondta, hogy „*az egyházi élet olyan formáját kell megkeresni, amely kedves Istennek*”, és ez akkor lesz kedves, „*ha a gyülekezet élete népiünket az emberi együttélés új formájának megteremtésében jóakarattal szolgálja.*”¹¹⁸ A „javaslatot” természetesen a presbitérium ellenszavazat nélkül fogadta el. Balogh Mátyás emléke nem merült feledésbe, története a gyülekezetben ma is él.

BALOGH MÁTYÁS KONCEPCIÓS PERÉNEK UTÓÉLETE

A váci rabtemetőben 2000-ben végzett ásatások nem vezettek eredményre, és nem sikerült egyértelműen azonosítani a lelkész földi maradványait. Emlékét egykori parókiája falán tábla őrzi, ahol márciusban megemlékezést tart a gyülekezet.¹¹⁹ Ezt az emléktáblát 1990. június 17-én avatta a békési egyházközség. A megemlékező istentiszteleten Cs. Kiss Andor prédikált.¹²⁰

1989 decemberében a zsinat többek között Balogh Mátyást is rehabilitálta. A zsinati nyilatkozatban ez állt:

„Isten igéjének tanítása szerint az egyház és minden tagja tanúságtételre, mártíriumra hivatott, melytől egész életével és szolgálatával végez. Jézus Krisztus egyházában mindig voltak olyanok, akiket az egyház Ura arra méltatott, hogy a vértanúság mértéke szerint legyenek bizonyosságtevők. A Krisztus követéséhez elválaszthatatlanul hozzátartozik a keresztfelvétel, hordozása és a Krisztus szenvedésében való részesedés. Ez a tanúságtétel és szenvedés Isten csodálatos tanácsvégzése szerint történik, amelynek titkaiba mi nem tudunk beletekinteni. Ennek mértéke mindenkor Isten kezében van. Történelme során a Magyarországi Református Egyházban is voltak a hitvalló ősök, reformátorok, gályarabok között vértanú mártírok. A mögöttünk levő korszakban ugyancsak megtalálható volt egyházunk és tagjai tanúságtévé életében és szolgálatában Isten ítélete és megtartó kegyelme, s a szenvedés is. Sokan szenvedtek: szenvedett az ítélet és kegyelem, s Isten megújító munkája kohójának megtisztító tüzeiben az egész egyház, a Krisztus teste, szenvedtek a gyülekezetek, egyháztagok, presbiterek, gondnokok, lelkipásztorok, egyházi vezetők és tisztségviselők. Voltak, akiknek a szenvedése nem volt nyilvánvaló, voltak, akiknek a mártíromsága nyilvánvaló lett. (...) A zsinat kifejezi őszinte fájalmát, sajnálatát és bűnbánó szeretettel veszi körül, követi meg mindazokat a gyülekezeteket, egyháztagokat és egyházi tisztségviselőket, akik osztályrésze – egyházi vezetők mulasztása, bűne, vagy hűtlensége következtében is, titkon vagy nyilván – jogtalanság, szenvedés vagy mártírium volt.”¹²¹

Ebben a névsorban benne van Balogh Mátyás neve is. Ezzel párhuzamosan a Zsinat az állam által jogtalanul elítélt egyházi személyek rehabilitálását is kérte. Dr. Kocsis

118 Jegyzőkönyv a Békés Malomvég-Bánhidai Református Egyházközség Presbitériuma 1953. augusztus 16-i üléséről. 41. szám TtREL I.62.b.7_0027.

119 <https://www.beol.hu/helyi-kozelet/2024/03/balogh-matyas-emlekeztek> Letöltés: 2025. 04. 21.

120 *Az egyház mártírja.* In Békés Megyei Népújság, 1990. június 18., 2. p.

121 *A Zsinat nyilatkozata Krisztus hű bizonyosságairól, akik jogtalanságot, hátrátételt és kárt szenvedtek.* In Reformátusok Lapja, 1989. december 24–31., 4. p.

Elemér, a Zsinat lelkészi elnöke levélben fordult az igazságügy-miniszterhez, amelyben kérte többek között Balogh Máttyás erkölcsi rehabilitálását is.¹²²

Egyházunk elmúlt hét évtizedes történetének feldolgozása kényes feladat, de örven-
detes, hogy az utóbbi időben egyre több publikáció jelenik meg a témában a református
történész nemzedék tollából is.

A Békési Református Egyházközség minden év márciusában megemlékezik a le-
lészről és megkoszorúzza a Teleki utca 1. szám alatti parókián levő emléktáblát.

2023. május 1. napjával a Békési Református Egyházmegye a békési székhelyű szo-
ciális otthon fenntartója, amely ettől a naptól a Balogh Máttyás Diakóniai Központ nevet
viseli.

TANULSÁGOK

Balogh Máttyás koncepciósi pere nem példa nélküli a XX. századi református egyház-
ban, de arra nincs precedens, hogy valakit az ítélelhozatal előtt agyonverték volna, ahogy
ez vele történt a váci börtönben. Letartóztatása, elítélése ma is számos kérdést vet fel.
A koalíciós időszak vége felé (1947-1949) a Független Kisgazdapárt helyi elnöke volt
(amelybe 1937-ben lépett be), az államhatalommal igyekezett nem konfrontálódni. Ez
alól kivételt jelent az egyházi épületek államosítása körüli huzavona. 1950-ben megyei
tanácsstággá is megválasztották. Letartóztatása mögött személyes leszámolás lehet, illet-
ve a kommunista egyházpolitika is példát akart statuálni az eltávolításával. Az első fokú
ítéletből látszik, hogy a viszonylag enyhe ítélet (nem halálbüntetés, nem életfogytiglani,
vagy több évtizedes rabkenyér) is a megfélemlítést célozta az ország (egyik) legnagyobb
református gyülekezetében. Valószínűleg „nem szerepelt” a kommunista párt tervei kö-
zött a meggyilkolása, de a borzalmas fogvatartási körülmények végül a halálát okozták,
meg a másodfokú – jogerős – ítélet előtt. Jeltelen sírban a váci rabtemetőben nyugszik.

MELLÉKLETEK

1. A Tiszántúli Református Egyházkerület Elnökségének végzése

Debrecen, 1953. március 18.

A TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET ELNÖKSÉGÉTŐL

3/1953. bir. sz.

Tárgy: Balogh Máttyás békési malomvég-bánhidai
lelkipásztor fegyelmi ügye

A Tiszántúli Református Egyházkerület elnöksége Balogh Máttyás békés-malomvég-
bánhidai lelkipásztor tárgyban írt ügyében az alábbi

v é g z é s t
hozza.

¹²² *Lelkészek állami rehabilitálását kéri az egyház. A Zsinat lelkészi elnökének levele az igazságügyi minisz-
terhez. In Reformátusok Lapja, 1989. június 11., 3. p.*

E.T. 56.§ c/ pontja alapján nevezett lelkipásztor ellen az előkészítő eljárás mellőzésével a fegyelmi eljárást hivatalból elrendeli.

Felhívja ezért a békési egyházmegye elnökségét, hogy a fegyelmi eljárást folytassa le, amit erre az állami hatóságok által folyamatba tett intézkedések lehetőséget engednek.

Egyben felhívja az egyházmegye elnökségét arra, hogy nevezett lelkipásztor ügyével kapcsolatban vegye figyelembe az 1953. évi VI. E.T. 141.§-nak második bekezdésében foglalt felfüggesztési eljárásra vonatkozó rendelkezéseket.

I n d o k l á s :

Péter János a tiszántúli református egyházkerület püspökének hivatali eljárására során tudomására jutott adatokból megállapíthatóan nevezett lelkipásztor oly súlyos magatartást tanúsított, amely egyrészt alkalmas volt az egyházi és általános közrend megzavarására, másrészt mélyen sértette a Magyar Népköztársaság állami és társadalmi rendjét is.

Ennek folytán a fegyelmi eljárást hivatalból el kellett rendelni és mivel nevezett lelkipásztor magatartásával kapcsolatban a tényállás nem kétséges, az egyébként szükséges előkészítő eljárást mellőzni kellett.

Tekintettel nevezett lelkipásztor súlyos és nem vitása egyházi és országos törvénybe ütköző magatartására, fennforgott az egyházmegye elnökségének hatáskörébe utalt azonnali felfüggesztés szükségessége is.

Ilyen tényállás mellett a végzés rendelkező része szerint kellett határozni.

A végzés kiadandó:

1. a békési egyházmegye elnökségének,
2. Balogh Mátyás békési lelkipásztornak,
3. a békési egyházmegye ügyészének.

2. A gyulai államügyészség vádirata

Gyula, 1953. május 6.

AZ EGYHÁZKERÜLET ELNÖKSÉGE NEVÉBEN:

Péter János püspök

1953. áu. 0015/4- szám

A gyulai államügyészségtől
l e t a r t ó z t a t o t t

Járásbíróság Büntetőtanácsa Elnökének

Békés

Izgatás, pénzügyi büntett és közellátás érdekét veszélyeztető büntett miatt Balogh Mátyás ellen indított bűnügyben a nyomozást iratok áttétele mellett

vádolom

az 1953 évi március 13 napjától előzetes letartóztatásban levő Balogh Mátyás szül. Békésen 1887. február 9-én, apja: + András, anyja + Vad Zsófia református lelkész foglal-

kozású, 1945 előtt is lelkész volt, egy háza van, büntetlen, békési lakos terhelten izgatás, pénzügyi büntett, közellátás érdekét veszélyeztető büntett és tiltott sajtótermék tartásával elkövetett kihágás miatt az alábbi tényállás alapján:

1./ Balogh Mátyás terhelt Békésen 1953. március 12 napján a reggeli órákban a békési egyház lelkészi irodájában négy személy előtt több olyan kijelentést tett, melyek alkalmasak arra, hogy emberekben demokratikus államrendünk ellen gyűlöletet ébresszenek. /BHÖ 2pont b./ alpont/

2./ Békésen, mint a békési református egyház vezető lelkésze 1950. december 1-től 1952. december 31-ig terjedő időben Dávid Sándor és Orbán Gyula kántorok részére kifizetett 10.400 Ft stólapénzt, mint javadalmazást, az SZTK központjának nem jelentette be s így az ezután járó 1.302 Ft járulékot nem fizette be.

Ugyanakkor a Dávid Sándor és Orbán Gyula részére kifizetett 10.400 Ft stólapénzt, a saját maga által 1950. december 1-től 1951. december 31-ig ténylegesen felvett javadalmazásból 3.900 Ft-t, saját részére 1950-51 évben javadalmazáséként kifizetett 5.203 Ft tüzifaváltságot, 1947. január 1-től 1948. március 31-ig javadalmazáséként kifizetett 4.783.70 Ft stólapénzt, 1948. évi április 1-től 1953. december 31-ig javadalmazáséként kifizetett 24.588.07 Ft stólapénzt,

Nagy Lajos lelkész részére 1950-51 évre tüzifaváltság címén javadalmazáséként kifizetett 820 Ft-t, Nagy Lajos lelkész részére 1952. évben javadalmazáséként kifizetett 3.940. Ft-ból 1930. Ft-ot, Szudi Nándor lelkész részére 1951. évi tüzifajárandóság címén javadalmazáséként kifizetett 1.862.80 Ft-t illetmény adó alá nem jelentett be, így a kincstárt 10.705.- illetményadóval megrövidítette.

Továbbá Dávid Sándor és Orbán Gyula részére 1952. január 1-től 1952. december 31-ig kifizetett 5.000 Ft és Balogh Mátyás részére 1952 évben kifizetett 3.515.90 Ft után az 1%-os kereseti adót 85. Ft-t sem fizette be.

Mint a békési református egyház vezető lelkésze, az egyház tulajdonát képező, a 19.407, 19.412, 3.250, 5.570, 5.569, 5.575, 17.939 és 18.048 hrsz. feltüntetett összesen 21 kat. hold 645 n.öl területű temető címén nyilvántartott ingatlanait 1946. évtől 1953 évig kisparcellákban árverés útján állandóan haszonbérbe adta egyéni dolgozóknak megfelelő haszonbérleti szerződés megkötése nélkül és ezt a körülményt az illetékes községi tanácsnak nem jelentett be, hanem azt temető címén tartotta továbbra is nyilván a pénzügyi osztály s így a hasznosított szántó területek után 1946-tól 1953-ig évenként járó 1.592 kg. búza földadót, illetve ennek ellenértékét összesen 10.179 Ft-t nem fizetett be, tehát ezzel az összeggel a kincstárt megrövidítette /B.H.Ö. 302. p./

3./ A békési református egyház tulajdonát képező 2 kat hold 260 n.öl szőlőjét az 1951/52 és 1953/53 évekre felosztotta egyenként 400 n.ölnön aluli területű parcellákra, részben az egyház alkalmazottai, részben kívülálló személyek részére engedély nélkül s ezután a terület után 1851/52 gazdasági évre 1931 Malligand fok bort, 60 drb tojást és 450 dkg baromfit, az 1952/53 gazdasági évre 4370 Malligand fok bort, 100 drb tojást és 6 kg. baromfit nem szolgáltatott be, illetve az 1952/53 évre esedékes beszolgáltatási kötelezettségéből utólag, késedelmesen beszolgáltatott 2.887 Malligand fok bort, 100 db tojást és 6 kg baromfit. /B.H.Ö. 269 p. f./ alpont, 272. p. 1 bek./

4./ Végül Békésen 1953. március hó közepéig a birtokában tartotta Dr. Szeberényi Lajos Zs: Marxtól – Leninig című fasiszta sajtóterméket¹²³ és 1 drb Horthy képet és

123 SZEBERÉNYI Lajos Zs.: *Marxtól Leninig. A modern pogányság harca a kereszténység ellen.* Evangélikus Egyházi Könyvkiadó, Békéscsaba, 1933.

azokat a rendeletnek megfelelően nem szolgáltatta be megsemmisítés végett az illetékes hatóságnak. (530/1945. M.E. sz.r. 3 §/

Bizonyíték terhelt beismerése, a bűnjelként biztosított pénztárkönyvek, árverési jegyzőkönyvek, egyházi könyvek és sajtótermékek, valamint a kihallgatandó tanúk és szakértők vallomásai.

A vád az egyes pontoknál felhívott §-okon, az illetékesség a Bp. 22 §-on alapul.

Egyben csatolom a megyei tanács VB pénzügyi osztályának feljelentését a pénzügyi büntett miatti eljárás lefolytatása végett.

Indítványozom a terhelt előzetes letartóztatásának a tárgyaláson hozandó érdemleges határozatáig való meghosszabbítását.

Dr. Borbély Sándor sk. vezető államügyész, Dr Keskő Árpád államügyész előadó.

A kiadmány hitelülül: Kériné sk. irodakezelő. PH.

Idézendők:

- 1./ Balogh Mátyás terhelt börtön
- 2./ Orbán Gyula tanú Békés Teleki u 13
- 3./ Somlai László tanú Békés Teleki u 36
- 4./ Dávid Sándor tanú Békés Református egyház
- 5./ Nagy Lajos tanú Békés Református egyház
- 6./ Szudi Nándor tanú Békés „”
- 7./ Gyaraki Imre tanú Békés Arany János u 22
- 8./ Kiss Ferenc szakértő Gyula Vasút utca 1/a
- 9./ Megyei tanács pénzügyi osztálya Békéscsaba /Szalkai Ferenc szakértő/
- 10./ Podárczky Jenő Békéscsaba, Áchim u 8. szakértő

ANDRÁS MUCSI

THE MINISTRY OF THE REFORMED PASTOR MÁTYÁS BALOGH AND HIS CONCEPTION TRIAL

Mátyás Balogh was Reformed pastor in Békés. During centuries, Békés always had two co-chairman Reformed pastors and more other assistant pastors. After the death of András Karácson in 1948, leading pastor of local Reformed church became Mátyás Balogh, born and educated in his home town. After 1920, he served in Transsylvania as Reformed pastor. In 1931, he was elected to Békés and he was installed in the summer of 1932. Balogh was committed to the Inner mission of the Reformed church. In the dark years of Rákosi era, Balogh tried to maintain church activity. After WWII, Hungary became part of the Soviet occupation zone in Middle-Eastern Europe. Communist parties took over power in these countries. The same thing happened in Hungary. Hungarian Workers Party became leading power in 1948. Stalinist dictatorship began to persecute churches. In this period, Reformed church had twenty thousands of members in Békés. Communist authorities were watching Balogh and one of the assistant pastors in the congregation wrote reports about church life and Balogh himself for them. This pastor became his traitor. Balogh was arrested after a joke about Stalin (after his death) on the March 13rd, 1953. The accusations against Balogh were of an economic of political nature. Balogh was taken to Gyula and Vác prison. He was beaten to death by ÁVH and he died before the second instance verdict in July 1953. State Court wanted to sentence him to three years in prison. The Communist Party wanted to intimidate the Reformed church and believers by his show trial. Local Church council commemorated him after being informed of his death.

SZABÓ XÉNIA

„A KÉRDÉSBEN ALKU NINCS. MI NEM ADHATUNK ÁT SEMMIT
MÉG KEVÉSBÉ EGY KOLOSTORT!”

Az erdélyi ferences rendtartomány kihívásai az államosítás közepette

0. ÁLTALÁNOS ISMERTETŐ

Mielőtt konkrétan rátérnék a címben megjelölt téma tárgyalására néhány mondat erejéig érdemesnek tartom a 800 éves Kisebb Testvérek Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány intézményi háttéréről is beszélni.

A ferencesek jelenléte a Magyar Királyság területén a 13. században kezdődött, és az erdélyi tartomány is ezen őrségek egyikeként alakult meg. Az első időszakban számos kolostor épült, de a reformáció során majdnem teljesen eltűnt a ferencesek jelenléte Erdélyből.¹

A rekatolizációs folyamatnak köszönhetően az elhagyott kolostorok újra benépesedtek, és számos új templom és kolostor épült. A ferencesek számára mérföldkőnek számított az 1729-es év, amikor az erdélyi ferences őrség provinciai rangra emelkedett, és P. Csató Elek személyében első tartományfőnöke lett az erdélyi közösségnek. 1750 és 1850 között, virágzó korszakot éltek az erdélyi ferencesek, melyet számos új kolostor alapítása és egyre több hivatás jellemezett. Azonban a korszak liberális eszméi hatással voltak a rendtagok életére, és számos változást hoztak a kolostori szabályokban, így belső rendi reformra volt szükség, amelyet P. Csiszér Elek harmadmagával kezdeményezett az 1880-as években.²

A 20. század első felében a Rendtartomány megújult, és második virágkorát kezdte élni. A ferencesek jelentős szerepet játszottak a vallási életben, templomokat tartottak fenn, iskolákban tanítottak, aktívan részt vettek népmissziók tartásában határon innen és túl, valamint a „sajtóapostolkodás” szolgálatában. Erdélyben jelentős szerepük volt, hiszen hűséges szolgálattal az egyház és a társadalom vallási életének fontos részeivé váltak. A politikai változások, mint a világháborúk, Trianon és a bécsi döntések, valamint a román kommunista hatalomátvétel komoly hatást gyakoroltak mindennapjaikra. A kolostorok kisajátítása, az államosítás és a rendtagok üldözése súlyosan érintette a ferences rendet.

A kommunista diktatúra bukása után a Rendtartomány újrászerveződött. Új hivatások születtek, és közösségek alakultak, azonban a közösségi célú ingatlanok visszaigénylése és felújítása továbbra is kihívások elé állítja a rendet.

1 Erről bővebben: GYÖRGY József: *A ferencrendiek élete és működése Erdélyben*. Kolozsvár 1930. 62–77.

2 Vö. BOROS Fortunát: *Az erdélyi ferencrendiek*. Kolozsvár 1927. 126.

Napjainkban Kolozsváron (tartományfőnökség, jelölt ház), Csíksomlyón, Gyergyószárhegyen, Székelyudvarhelyen Kaplonyban és Désen találunk ferences közösségeket, ellátva heti rendszerességgel Szászsebes, Brassó templomszolgálatát (valamint még az Amerikai Egyesült Államokban Detroitban szolgál két ferences testvér az ottani magyar plébánián). Egyetemi kollégiumot működtetnek Kolozsváron és Brassóban, középiskolai kollégiumot Székelyudvarhelyen, valamint két rendtag nevéhez és szolgálatához (P. Bakó Béla OFM és P. Bőjte Csaba OFM) szociális gyermekotthonok köthetők.

Ugyancsak adalékként említem meg, hogy a ferences nagyecsaládban jubileumi alkalmakat ünneplünk 2023–2026 között, hiszen 800 éves a Regula, vagyis az életszabály, a Greccioi betlehemes felállítása, a stigmatizáció, azaz a krisztusi sebhelyek Ferenc testén való megjelenése, ugyancsak 800 éve annak éppen idén, hogy megírásra került a Nap-himnusz, jövőre pedig Szent Ferenc halálának lesz jubileumi évfordulója.

A stigmatizáció egyre egyúttal erős szimbolikus párhuzamot kínál a ferences közösség erdélyi történetének egyik legmeghatározóbb fordulópontjához. 1949-ben – a rendházak államosításával, a szerzetesi közösségek felszámolásával, a rendtagok kényszerlakhelyekhez való kötöttsége – az erdélyi obszerváns ferenceseket is „stigmatizáltá” tette. A fizikai és lelki megtorlások, a nyilvánosságból való kiszorítás, valamint a közösségi élet szétszakítása a „megfeszítettséget” szimbolizálja.

A kommunista rendszer összeomlása után a ferencesek újjászervező munkája, a rend tagjainak jelenléte és szolgálata nem csupán azt bizonyította, hogy képesek voltak túlélni az üldöztetést, hanem azt is, hogy a rendi élet meg tudott újulni, a szent ferenci értékek nem tűntek el a sötét évtizedek alatt. Mindez a közösségi élet melletti elköteleződés erejét és a Regula iránti kitartó hűséget közvetíti a mai kor felé.

A következőkben a címhez igazodva szeretnék a meglévő források alapján a teljesség igénye nélkül egy átfogó képet adni az 1949–1951 közötti időszakból, kiegészítve egy 1957-es tartományfőnöki rendelkezéssel, ami a kolostorok napirendjére vonatkozott.

A felhasznált dokumentumok döntő többsége a 2019–2022 között Kolozsváron újrászervezett tartományfőnöki levéltárból származik. Ennek elődje 1949. szeptember 23-án államosítás áldozatává vált, azonban mintegy 50 ifm terjedelmű levéltári anyag – kisebb csodával határos módon – Erdély egykori, valamint napjainkban is ferences szerzetesek által lakott kolostorainak zegzugos helyszínein megőrződött, és a levéltári feldolgozást követően hozzáférhetővé vált a kutatók számára.

1. AZ ÁLLAMOSÍTÁS FOLYAMATA

Nem tisztem, hogy a Román Kommunista Párt szervezeti működését bemutassam, viszont a történések minél követhetőbb jellege miatt muszáj megemlítenem a szóban forgó politikai párt egyházhoz, valláshoz való hozzáállását. Az állam egyházellenes intézkedéseinek sorát az 1948. április 13-án megjelent alkotmány indította el, mely megszüntette a felekezetek iskolafenntartó jogát. Ezt a törvényt még az év augusztus 3-án megjelent tanügyi reformrendelet tette teljessé, ami kimondta, hogy a tanítás jogát kizárólag állami jogként, jellegént laikusként határozza meg. Azaz ennek értelmében minden felekezeti és magániskola a Román Népköztársaság tulajdonába került.³ Az események

³ Decret nr. 176 din 2 august 1948 pentru trecerea în proprietatea Statului a Bunurilor bisericilor congregațiilor, comunităților sau particularilor, ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor

sorozata az 1948. július 1-ei az 1927. május 10-én kötött Konkordátum egyoldalú felmondással folytatódnak a Vatikán irányában. Augusztus 4-én pedig a kormány kiadja azt a rendeletet, amely a vallási felekezetek általános rendszerére vonatkozik, amely szerint megmaradt az egyház és az állam közötti kapcsolat lényegéként a kommunista periódus alatt.⁴ Lényeges hozzátenni, hogy a rendelet alapján csak két latin és két görög szertartású egyházmegye működhetett, a 41. cikkely pedig minden külföldről gyakorolt közvetlen joghatóságot megtiltott, azaz kiiktatva a pápai primátus érvényesülését.

Mindeközben az erdélyi ferencesek életében akkor még nem tudhatták, de ma már igen, sor került az utolsó rendtartományi választó káptalanra⁵ 1948. június 21–24. között, 77 évvel ezelőtt a medgyesi kolostorban, ami „*meglepetést nem hozott. A provincia közvéleménye alig nyilvánult meg eddig annyira egységesen, mint az idei káptalan előtt és alatt. Szavazók és nem szavazók óhaja egy emberben összpontosult, valamennyien egy valakit akartak a provincia élén tudni, P. Benedek Fidélt*”⁶ – olvasható a kolozsvári háztörténetben, továbbá, a krónikás hozzátézi: „*Nehéz időben, nehéz örökséget vett át, de bízunk az isteni Gondviselésben és hisszük, hogy az erdélyi barátokat ezután is föl akarja még használni eszközül a lelkek érdekében.*”⁷

Az állami statisztikák szerint 1948-ban 25 római katolikus szerzetesrend és kongregáció működött a konkordátum adta keretek közt, kb. 2400 létszámmal, amelyből 480 fő volt férfi szerzetes.⁸ A közel félezer férfi szerzetes 81, a több mint kétezer szerzetesnő pedig 134 rendházban élt. Ezek a rendek több száz különféle iskolát, kórházat, szociális intézményt (pl. árvaházat) működtettek.

Általánosan a Romániában szolgáló szerzetesrendek, de a téma vonatkozásában különösen a ferences rendre vonatkozóan kiemeljük a 810/1949-es számú határozatot, amely többször is előkerül majd a forrásokban, mint hivatkozási pont, bár mindhiába. Ez a kormányrendelet sorolja fel azt a 15 római katolikus társulást, kongregációt, szerzetesrendet, amely felosztatásra kerül, azonban az Erdélyi Ferences Rendtartomány nem olvasható közöttük.⁹ A szóban forgó rendek tagjai a jövőjüket illetően a következő lehetőségek között választhattak: munkát vállalnak, hazamennek a családjukhoz, külföldre távoznak vagy klauzúrába vonulnak, azaz kényszerlakhelyen élnek, mint, ahogy az obszerváns ferencesek esetében is történt.

de învățămînt general, tehnic sau profesional) Emitent: Ministerul Învățămîntului. Publicat în Monitorul Oficial nr. 177 din 3 august 1948.

4 Decret nr. 177 din 4 august 1948 pentru regimul general al cultelor religioase. Publicat în Monitorul Oficial nr. 178 din 4 august 1948.

5 A rendtartományi káptalan választja meg a mindenkori tartományfőnököt 6 évre, azaz az erdélyi ferencesek legfőbb elöljáróját.

6 Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár (EFGyL): A kolozsvári kolostor és templom irat anyaga: I. Kötetes iratok: 2. Historia Domus: 1944–1949., 100. Továbbiakban HD Kolozsvár 1944–1949.

7 Uo.

8 A korabeli Vallásügyi Minisztériumi statisztika adatait lásd. BOZGAN, Ovidiu: Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948–1951). In: *Revista istorică*, 2002, 1–2., 102–103.

9 Hotărâre nr. 810 din 29 iulie 1949 privind interzicerea funcționării pe întreg teritoriu al Republicii Populare Române, a mai multor formațiuni și organizațiuni, ce formează diferite ordine și congregațiuni romano-catolice. Publicat în Buletinul Oficial nr. 51 din 29 iulie 1949. Bővebben: [https://www.lege-online.ro/lr-HOTARARE810-1949-\(21373\).html](https://www.lege-online.ro/lr-HOTARARE810-1949-(21373).html). Letöltés ideje: 2025. 08.19.

1.1 Esztelnek

A már említett 810/1949-es határozat megjelenése után a jelen forrás alapján az első végrehajtás az esztelneki ferenceseknél történt, mondhatni nagyon gyorsan, hiszen a július 29-én kiadott határozat augusztus 1-én jelent meg a Hivatalos Közlönyben, majd ezt követően a hatóság emberei is 9-én Esztelneken. Az államosítás körüli eseményről az első tudósítás a csíksomlyói közösség tagjától származik – P. Hajdu Leánder OFM házfőnökhelyettes –, aki, mint írja a tartományfőnöknek: „*P. Gvardiánunk most kedden Esztelnekre ment, ahonnan a mai napon érkezett vissza. Kedden d.u. Esztelneken hatósági emberek jelentek meg házunkban és a Buletinul Oficial aug.1. számában megjelent ismert rendelkezést végrehajtották. Ők hivatkoztak arra, hogy e rendelet reánk nem vonatkozik. Hiábavaló volt.*”¹⁰ Tovább olvasva a levelet az is kiderül, hogy a közösség el kellett hagyja a kolostort. A levél írója megjegyzi, hogy „*nem tudom küldtek-e erről jelentést, ezért küldöm én a sürgős tudósítást és kérem kegyeskedjék lépéseket tenni a minisztériumnál.*”¹¹ P. Hajdu Leánder félőnek nevezi, hogy nehogy „*egyebüiti is megtörténjék*” az eset, hiszen a határozat alapján csak „*félremagyarázásnak*” ítéli. Sajnos nem az volt.

A tartományfőnök a Belügy és Kultuszminisztériumnak címzett levelében a következőket írja: „*Augusztus 9-én súlyos és botrányos törvényellenesség történt a Háromszék megyében lévő esztelneki kolostorunkban. A sepsiszentgyörgyi és helyi hatóságok hivatkozással a 810-es szám minisztertanácsi határozatra a kolostort minden ingó és ingatlanával és a templomot lefoglalta és a rendtagokat kényszerrel elűzte. Tekintettel arra, hogy a fenti határozat a Ferencrendre és így az esztelneki kolostorra nem vonatkozik s így tudatlanságból vagy rosszakaratból eredő helyi túlkapás és súlyos igazságtalanság történt, tekintettel arra, hogy ez egyenlő a nyílt vallásüldözéssel és tekintettel arra, hogy az egész vidéken súlyos megbotránykoztatást keltett, kérem a Miniszter Urat, hogy ezt az oktalán erőszakot nyilvánítsa semmisnek, utasítsa a bizottságot, annak jóvátételére, hogy az alkotmányt, a kultusz törvény és a fenti minisztertanácsi határozatot sértő önkényes eljárás orvosoltassék.*”¹²

De nemcsak Bukarestbe ír, hanem az esztelneki plébánosnak is, „*tisztelettel és szeretettel kérve, hogy a rendi templomban semmiféle szolgálatot ne végezzen egyetlen esetben sem.*”¹³ A provinciális határozott hangnemben írja a házfőnöknek: „*Jelen sorokkal megparancsolom, hogy az esztelneki rendház valamennyi tagja menjen vissza Esztelnekre, ennek a parancsnak a felmutatása mellett. Ha zárdát nem is adnák egyelőre vissza, a Kultuszminisztériummal fennálló egyeség alapján jogunk van annyi helységhez, amennyi elégségesen megilleti. Ha sehogy sem engednék be, lakjanak a templom mellékhelységeiben, de a templomot és helyet el nem hagyhatják.*”¹⁴ Súlyos kijelentéssel folytatja: „*Ha semmijük sem marad, a templomot akkor se hagyják el. A templomot senki más nem godozhatja. A plébános sem misézhet benne, ezt neki is megírtam. Amennyiben fizikai*

10 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: 1211/1949.

11 Uo.

12 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: Sz.n./1949.

13 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: 1188/1949.

14 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: 1187/1949.

kényszer vagy legyőzhetetlen akadály folytán a parancsnak nem tudnának eleget tenni, ugy a Bélafalvi templom¹⁵ mellett húzódjának meg.”¹⁶

A házfőnökhelyettes – P. Kapdebó Lambert OFM – leveléből tudjuk meg, amit a provinciális atyának írt, hogy végül is mi is történt pontosan azon az ominózus napon, s főleg, hogy mi a közösség tagjainak az új tartózkodási helye.¹⁷ P. Lambert leírja, hogy *„folyó hó 10 én 24 óra alatt elkellert hadjuk a zárdát. Egyéni dolgainkat, tárgyainkat amit lehetett, ágyneemüt stb. magunkkal hoztuk. P. Bernardin házfőnökkel én Bélafalván szálltam meg. P. Béni, Tibor testvér és Máthé István jelölt Kurtapatakon szálltak meg.”¹⁸* Közben az is kiderült, hogy néhány nap múlva a levél írója – engedéllyel – elmegy Szászvárosra, ahol a közösség tagja lesz. Mindezt a helyzetet a házfőnök is megerősíti, akinek leveléből megtudhatjuk, hogy a bélafalvi szállás *„a megyebirónál Biró Béla öreg gazdánál”* van, *„míg a többiek Kurtapatakon Joachim testvér szüleinél tartózkodnak. Élelmezésünket a hivek adják össze jószívvel és hűségesen.”¹⁹*

Zárszóként hozzátesszi, hogy bízik abban, hogy a csíksomlyói őszi búcsú alkalmával személyesen is tud beszélni a tartományfőnökkel. A legutolsó levél, ami ebben a témakörben olvasható az a házfőnök szeptember 20-ai sorai. Fájjalja, hogy nem tudott elmenni Csíksomlyóra, de *„az imecsfalvi bucsukor (8-án) a Sziguranca beidézett és megtiltotta a helyem elhagyását. (...) A helyzetünk a régi, annyi különbséggel, hogy Tibor testvér átment Somlyóra, mivel itt a sok zaklatás miatt ideges és félénk lett.”²⁰*

A háztörténet lapjait olvasva megtudhatjuk, hogy 1949. december 5-től P. Bodosi Marián OFM, egykori kolozsvári lelkész, miután szeptemberben Kolozsváron *„rendházunkat erőszakkal elvették s onnan a hatóságok kiutasítottak”*, itt, *„Esztelneken húzta meg magát. Majd 1950 szeptemberében P. Lukács Mansvét is házunk tagja lett. Közben Egyed testvér más beosztást kapott. Máthé István candidátusunk 1950 május óta Brassóban teljesíti munkaszolgálatos-katonai kötelességét. Albert testvér²¹ (aki a vajdahunyadi teológia I. éves növendékeként jött haza Szentlélekre²² szüleihez) Lugoson ugyancsak munkásként katonáskodik.”²³*

1951. augusztus 20. éjszakáján Esztelneken is megjelentek a hatóságok, pontosabban *„éjjel ¼ 2-kor felverték álmunkból a kézdivásárhelyi siguranca emberei milicisták kíséretében. Közölték a házfőnökkel, hogy mivel a rendtagok a kor haladó szellemének ellenzői, „reakciósook”, azért el kell hagyniok a zárdát s ők elvisznek minket oda, ahol szerzetes életet folytathatunk, de a népet tovább is nem „métélyeshetjük.”²⁴ Eme parancsuk van s azt a parancsot végre fogják hajtani.”²⁵*

15 A bélafalvi templom szolgálata, mint káplánságot 1948. október 30. óta adminisztrálta az esztelneki ferences közösség. (EFGyL: HD Esztelnek 1832–1958, 244.)

16 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: 1187/1949.

17 Párhuzamosan a háztörténet lapjain is olvasható a személyes hangvételű beszámoló, mint visszaemlékezés: EFGyL: Esztelnek HD 1832–1958, 244.

18 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: 1210/1949.

19 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: 1317/1949.

20 EFGyL: Az esztelneki kolostor államosítása: 1404/1949.

21 A későbbi P. Bartók Albert OFM (1924–2004).

22 A település teljes neve: Kézdiszentlélek, Esztelnektől 10 km távolságra.

23 EFGyL: HD Esztelnek 1832–1958, 243.

24 Helyes formában: mételyező, jelentése: egészségtelen, ártalmas, káros, pusztító, romboló, veszedelmes, rossz, beteges. Forrás: Idegen szavak szótára: <https://idegen-szavak-szotara.hu/métélyező-jelentése>. Letöltés ideje: 2025. 08. 22.

25 Uo., 245.

1.2 Kolozsvár

A tér- és időbeni elhelyezkedés érdekében szeretnék legalább említés szintjén a kedves olvasó figyelmét felhívni arra, hogy a 20. században (1949-ig) a kolozsvári ferences kolostor nemcsak pasztorális, hanem értékes kulturális szolgálatot is végzett. A Szent Bonaventura nyomda és könyvkötészet (1906–1948) Erdély-szerzte ismert és meghatározó intézmény volt, különösen a két világháború közötti időszakban. Pasztoráció tekintetében nemcsak a helyi híveket szolgálta a ferences közösség, hanem részt vettek a határon innen és túl megszervezett és aktívan igényelt népmissziók tartásában, de a város szélén, a Békás negyedben épült Alverna elnevezésű helyen is szívesen látták és álltak szolgálatára a környék lakosságának.

A már említett 1948-as rendi káptalant követően itt is személyi helyezések történtek, így az államosítás a következő rendtagokat érte Kolozsváron: 7 pap, 14 laikus testvér.²⁶ A kolostor közössége által végzett szolgálat változatos volt, hiszen a klasszikus szerzetesi feladatok mellett nem feledkezhetünk meg pl. a laikus testvérek nélkülözhetetlen munkájáról sem, hiszen a háztönök, a templomigazgató és a nyomda vezetése mellett létfontosságú volt a közösségben a szakács, a kertész, ill. a nyomdában pl. a gépész és a könyvkötő szerepe is.²⁷

A kolozsvári ferences közösség 21 lakóját és életterüket a háztörténet forrásai szerint az államosítás a következőként érte:

„1949. szept. 23-ka keddre esett. Reggel 7 órakor, ilyen korán! – a hatósági emberek civilben a zárdát megszállták. Levelet mutattak fel, melyben az állt, hogy a 810. dekrétumi törvény értelmében a zárdát azonnal át kell adni, a rendtagok kezükbe vihető személyes poggyással hagyják el a zárdát. P. Sándor Krizosztom vicarius tiltakozott ellene, mert ez a dekrétumban a ferencesekre nem vonatkozott. Tiltakozott a nyomdaigazgató, P. Illés Adorján és végül maga a provinciális, P. Benedek Fidél. Reggel 7 órától 11-ig folyt a kemény vita. A zárda tagjainak kemény ellenállása miatt egyre nőtt a hatósági emberek száma. A sokasodó tömeg hatására végül megjelent a miliciafőnöke is rendőri rohamcsapattal. De egyre nőtt a hívek száma is a bezárt templom körül. A hatóságokat legyőzte szent Antal, mert keddi nap lévén, a hívek jöttek a szent Antal misére. Ezt a körülményt a hatóságok nem vették figyelembe s ez összezavarta őket. A tömeg nem mozdult. Követelte, hogy ne vigyék el a barátokat.”²⁸ A háztörténet írója megjegyzi: „a legérdekesebb az volt a dologban, hogy a hatósági emberek nem tudták felfogni, honnan verődött össze az a nagy tömeg, mely a 10 óras misére jött, a hatóságok meg ellenálló tömegnek fogták fel.”²⁹ Mivel a leírás szerint „a tömeg egész éjfélig ott maradt a templom és zárda körül, s csak akkor volt hajlandó hazamenni, mikor a hatóságok becsület szavukat adták, hogy a barátokat nem viszik el.”³⁰

Valószínűleg ennek az incidensnek volt köszönhető, hogy a templom ügyében kompromisszumos megoldás született: a ferenceseknek sikerült elérniük, hogy a templomi szolgálat ellátására négy rendtag maradhatott a templom melletti folyosó 4 kis szobájá-

26 Tabula Individuorum Provinciae S. Stephani in Transsylvania. Ordinis Fratrum Minorum S. P. N. Francisci pro anno 1948.

27 Uo.

28 EFGyL: A kolozsvári kolostor államosítása: HD Kolozsvár 1944–1949, 106.

29 Uo.

30 Uo.

ban.³¹ Az események hatására a tartományfőnök és a házfőnök az 1420/1949-es számú iratban terjedelmes levélben számolt be a szeptember 23-án reggel történt eseményekről, amelynek címzettje a Román Népköztársaság volt. A fennmaradt levéltári iratok között nincs nyoma a Népköztársaság részéről érkezett konkrét válasznak, viszont az 1465/1949-es számú levélből, amely október 10-i keltezésű, kiderül, hogy a ferences előljáróság megköszöni a helyzet kivizsgálására küldött „organ de control”-t³², továbbá ismertette a rend jogi helyzetét és utalva a 810/1949-es számú határozatra, kifejtette, hogy a ferencesek nincsenek feltüntetve a felosztatott rendek sorában.³³

A fennmaradt levéltári iratok arról tanúskodnak, hogy a rend előljárói ez ügyben többször is tiltakoztak, de eredménytelenül. A kolozsvári ferences templom liturgikus szolgálatát 1951. augusztus 20-tól két évig a főtéri plébánia látta el, majd 1953-tól 1976 őszéig a városban szolgáló Simon Tamás SchP atyára hárult ez a szolgálat. 1976 Krisztus király vasárnapjától P. Ferencz Ervin OFM személyében lett újra ferences jelenlét és szolgálat.³⁴ Az államosítás következtében a kolostor épületébe Zeneiskola költözött be, ami 2011-ig működött az épületben.

A leírtak részletes elemzésétől most eltekintek, bízva abban, hogy a két bemutatott esettanulmány – azok körülményeinek és lefolyásának ismertetése kellőképpen érzékelteti azt a gyakorlatot, amely a többi kolostor esetében is érvényesült.

Ezért térjünk vissza az esztelniekiektől tudott és idézett utolsó sorhoz, amelyet augusztus 20-án kaptak válaszul a hatóságaktól mivel az államiak szerint a ferencesek reakciósook voltak, „*azért el kell hagyni a zárdát s ők elvisznek minket oda, ahol szerzetes életet folytathatunk, de a népet tovább is nem „mételtyeshetjük.*”³⁵

Nézzük ezt a helyszínt, ami a szerzetesi élet folytatására lett kijelölve:

Ez a bizonyos hely, ahol a nevezett szerzetesi élet megélése van elképzelve Máriaradna nevet viseli. Augusztus 20-a éjszaka, éppen Szent István magyar király ünnepén, aki egyben a Rendtartomány védőszentje is, Erdély ferenceseit Máriaradnára szállítják, Esztelnektől Csíksomlyón át, Kaplony-Szatmár sem marad ki, ahogy Kóstelek sem felejtődik el, ahol a plébániát Köllő Bonifác szolgálta, mint csíksomlyói szerzetes, kivéve a már börtönben, kényszer munkán lévő szerzetesek. Egy medgyesi ferences visszaemlékezéseiben a következőket olvashatjuk:

„Éjjel fél egykor csengettek a bejárati ajtónál. Ivó testvér ment le megnézni, hogy ki az éjjeli látogatónk. Vagy 4–5 civil férfi volt és a főnököt keresték. Szólán atya fogadta őket. Parancsot hoztak, hogy húsz perc áll a rendelkezésünkre, csomagoljunk, és el kell hagyjuk a templomot. Közben gondolkozzunk, hogy melyik kolostorba akarunk menni, mert itt nem maradhatunk. A húsz perc rövid volt ahhoz, hogy nyugodtan meggondolhatnánk, hogy mit is csomagoljunk össze. Így az volt a döntés, hogy melegen öltözünk, és élelem legyen nálunk, mert nem tudhattuk, hogy mire kell felkészülnünk. Teljes öltözetben alul, rávettük a csuhát és úgy ültünk fel a kapunál várakozó teherautóra, milicisták társaságában. A páterek halkán, latinul váltottak szót, de a géppisztolyos milicisták megtiltották a

31 Uo. „P. Fidel, P. Odorik, frater Peregrin es fr. Adauktusz. A többiek kis kézben vihető batyuval elindultak, s előbb a főtéri plebania adott nekik szállást, azután ki-ki amerre csak tudott elhuzodott.”

32 Jelentése: ellenőrző szerv, felügyeleti hatóság.

33 EFGyL: A kolozsvári kolostor államosítása: 1465/1949.

34 Kinevezése a püspök részéről történt (Gyulafehérvári Érseki Levéltár: Püspöki iratok: 2442/1976), a tartományfőnök és a Vallásügyi Osztály jóváhagyásával: Püspöki iratok: 1936/1979)

35 EFGyL: HD Esztelnek 1832–1958, 245.

beszélgetést. A rabszállító kívülről nézve megegyezett az akkori autóbusszokkal, de belülről sajátos viszonyok voltak. Elöl a vezetőfülke felé egy ovális ablak volt tejüveggel és vasráccsal. Hátul dupla ajtó és a két ajtó között, egymással szemben, két fegyveres milicista ült. Tőlük is vasrácsos ablak választott el. (...) Az augusztusi meleg kezdte éreztetni hatását a dubában és egyre nehezebb lett elviselni a körülményeket. Melegen is voltunk öltözve és szellőzés sem volt biztosítva. Rosszul éreztem magam és hányingerem volt. Bár éhgyomorral voltunk mindnyájan, azért a duba padlójára került a vacsorám egy része. Már pár órája volt, hogy utaztunk, amikor kezdtünk dörömbölni, hogy álljanak meg egy pár percre, hogy levegőre mehessünk. Kevés várakozás után meg is álltak és megengedték, hogy kiszálljunk tíz percre.”³⁶

2. MÁRIARADNAI ÉLET

A máriaradnai időszakról visszaemlékezések, elbeszélések, interjúk és naplófeljegyzések nyújtanak forrásértékű információt. Bár az ott töltött kilenc hónap részletes elemzésére jelen kézirat keretei között nem térek ki, néhány mondat erejéig mégis szükségesnek tartom ismertetni az 1951. augusztus 20. és 1952. május 25. közötti időszakot, amely kényszerlakhelyre rendelve összesen 119 erdélyi ferencest érintett.

Két visszaemlékezést idézek a helyszínre való megérkezés vonatkozásában:

Az egyik, az a Balázs Ivó testvér, aki az elhangzott idézetben a medgyesi kolostor ajtaját nyitotta, és ő is az imént elhangzott idézet egyik részt vevője, ő így ír a máriaradnai megérkezésről a naplójában:³⁷

VIII. 20: „Pax! Szt István kir. könyörögi érettünk.”

*VIII. 21: „Érdekes meglepetés...
az utazás...”*

Pax!: Mária-Radna ... Üdvözlégy Mária!...

*Mosolygós arcok...találkozások...
szállás...*

Pax! Mint valami ragyogo nap olyan szép ez a vasárnap...Istenem milyen jó vagy hozzám!”³⁸

Nagy Vilmos, akkori teológus pedig: *„Szép tavaszi vasárnap volt. Ünnepestes kerek közt a délelőtti szentmisén volt megtartva a gyermekek elsőáldozása. Igazán megható volt az ártatlan gyermekek ünnepe.”³⁹*

Tovább pedig ezt írja:

„Mondhatni minden talpalatnyi területet elfoglaltunk a zárdaépületben, ami még szabad volt, mert összeszedésünk előtt már ide hozták a bánáti rendházakból a Notre Dame nővéreket. Alig lehetett járni a folyóson a csomagok és több mint 120 kényszerlakhelyre idehozott testvér miatt. Ha valaki éjszaka felkelt a folyóson

36 NAGY Vilmos: *Visszaemlékezés fél évszázad távlatából*. In: Benedek Fidé: Az erdélyi ferences rendtartomány II. kötet, Kolozsvár 2002 (NAGY 2002), 166–167.

37 EFGyL: Tartományfőnöki iratok: Hagyaték: III. Personalia: Balázs Antal fr. Ivó (1918–2000), Saját kézirat: Napló.

38 Uo. Napló 11–12–13: 1950. január 1 – 1951. december 31, augusztus 20, 21, 26 bejegyzések.

39 NAGY 2002, 166–169.

rögtönzött fekvőhelyéről és elment pár percre, visszatérve nem biztos, hogy még szabadon találta otthagytott fekvőhelyét. Fidél főatyja pedig jószágon megjegyezte, hogy az erdélyi barátok összegyűltek „gyékényes káptalanra”, mint egykor Szent Ferenc atyánk idejében.”⁴⁰

A máriaradnai kényszerlakhelyre való összegyűjtésnek kettős célja volt. Egyrészt az államhatalom szándéka szerint az önkéntes kilépés és a rendi struktúrák belső felbomlásának kikényszerítését szolgálta. A szándékosan teremtett zsúfoltság – egyes helyiségekben 6–8 fő elszállásolásával, sőt folyosókon történő elhelyezéssel –, valamint az alapvető ellátás (például ételmezés) szisztematikus hiányosságai olyan mértékű pszichoszomatikus megterhelést idéztek elő, amelytől a hatóságok azt remélték, hogy a szerzetesek önként elhagyják rendi életformájukat, és vagy visszavonulnak világi életbe, vagy egyházmegyei papi szolgálatot vállalnak. Másrészt a központosítás lehetőséget biztosított a bukaresti vezetés számára arra, hogy a lelki és fizikai nyomásgyakorlás eszközeit egyetlen helyszínen, koncentrált módon alkalmazza. A ferences rendi források szerint ugyanakkor a központosítás mögött egy harmadik szándék is meghúzódott: mivel a rendtagok elsősorban pasztorációs tevékenységet folytattak, jelentős társadalmi ismertségnek és népszerűségnek örvendtek Erdély különböző vidékein, településein. Ebből következően az államhatalom a ferenceseket a ‚békepapi’ mozgalom élére kívánta állítani, propagandisztikus célból, mintegy szócsóként felhasználva őket.⁴¹

Benedek Domokos, aki a máriaradnai kényszerlakhely időszakát teológusként élte át, tanulmányait a dési kényszerlakhelyen, az ún. titkos teológiai képzés keretében fejezte be, majd 1956-ban pappá szentelték, a kommunizmus bukását követően pedig az első káptalanon a rendtartomány vezetőjévé, tartományfőnökké lett választva visszaemlékezéseiben így fogalmaz:

„A hatóságok összegyűjtési terve, módszere a maguk szempontjából „fényes sikerrel” végződött. Számításaikat azonban az isteni Gondviselés még fényesebben áthúzta. Isten kegyelméből sem tudtak kiéheztetni, mert Isten csodálatosan gondoskodott az ő gyarló szegényeiről. A hívek Erdély – a Bánát, Szatmár – minden részéből hozták az alamizsnát. Az összegyűjtés idején talán sok testvér bőségesebben élt az Úr terített asztalán, mint esetleg otthon, előző szegényes zárdáinkban (pl. Szék, Szárhegy).”⁴²

A máriaradnai kilenc hónap egyik fontos jelensége az ügynevezett szabadegyetem volt. Ennek megnyitó beszéde 1951. szeptember 10-én hangzott el Benedek Fidél hivatalban lévő tartományfőnök, történész részéről: 20 nappal, a radnai megérkezést követően megszervezésre kerül a szellemi munka órarendje: érdekességeként jegyzem meg, hogy a források szerint szeptember 10-december 20 között: 151 előadás hangzott el: 46 szentírásolvasás magyarázat, 56 különböző témájú előadás, 8 szavalat, 30 költeményolvasás magyarázattal, 11 énekszám – mindez: „*egyhúrú hegedűn hegedülvén, mivel a*

⁴⁰ Uo. 168–169.

⁴¹ BENEDEK Domokos: *Távlati visszatekintés*. In: Benedek Fidél: *Az erdélyi ferences rendtartomány II. kötet*, Kolozsvár 2002, 214–215.

⁴² Uo. 215–216. Egy másik visszaemlékezése, ami a közösségi, lelki életre vonatkozik: „*Az összegyűjtött-ség idejét az imádság, a közös zsolozsma, a napi szentmisék, majd különböző fizikai munka, előadások, szabadegyetemek töltötték ki. Sőt, még egy láger újság, hetilap is beindult az Erdélyi Ferences Futár ill., Erdélyi Ferences Lajhár címmel.*”

szükséges eszközök könyvtáraink romlása után igen fogyatékosak és sokszor teljesen hiányoznak.”⁴³ De így is sikerült egyházi kérdésekről, egyházi zeneelméletről, aktuális szociológiáról, teológiáról, filozófiáról, rendi és egyháztörténeti kérdésekről előadást tartani. Ezek mellett pedig a laikus testvérek kérésére számukra hetente volt liturgia és szentmisét magyarázat óra, de hitvédelmmel kapcsolatos óra, valamint ének óra is szerepel, rendszeresen volt tartva a tanárok, teológusok részéről.⁴⁴

A máriaradnai kényszerlakhely 1952. május 25-én hivatalosan megszűnt. A háttérben álló körülmények között szerepet játszott a kolostor közvetlen szomszédságában található egykori kaszárnya is, amely az 1930-as években épült, részben a ferencesek kertjének rovására. Az 1951–1952 közötti időszakban szovjet katonai egységek állomásoztak itt. A magasabban fekvő kolostor épületéből jól belátható volt a kaszárnya egész területe, így a mozgó tankok és más hátrahagyott haditechnikai eszközök is szem előtt voltak. A kolostor stratégiai fekvése így – paradox módon – a közösség kitelepítésének egyik érvévé vált.⁴⁵

A máriaradnai kolostorban való 9 hónapnyi tartózkodás után Körösbánya és Dés mellett Esztelnek volt kijelölve, mint gyűjtőtábornak.⁴⁶

Visszakanyarodva Esztelnekhez, mintegy folytatva az államosítást, majd a máriaradnai események utáni történéseket, a háztörténet forrása alapján „*az esztelneki életkezés sok nehézséggel járt. A zárdának már volt 27 internált lakója (21 minorita, 6 világi pap és 1 kapucinus). Mi 37-en voltunk. A hatóságok ide hoztak, de elhelyezésünkről nem gondoskodtak. (...) A minoriták összeszorultak ahogy tudtak és átadtak 3 szobát lakásnak, egyet pedig konyhának. A 3 szobában 14 rendtag fért el. A többiek a folyósón, a színpén, a priccs fölött, az istállóban és a szénapadláson rendezték be fekvőhelyüket. Ennek kényelmeitlenességéről elég annyit megemlíteni, hogy esős, hideg júniusban volt részünk, az ágyakon keresztül pedig futkostak a patkányok.*”⁴⁷

A rendtagok foglalkozása terén szintén a Historia Domus nyújt kiindulópontot, ahol arról olvashatunk, hogy „*a lelkipásztori foglalkozás a legcsekélyebbre csökkent (45 pap egy templomocskában!). Megélhetési forrásainkat is említenünk kell. Miből élt itt meg 65 ember? – kérdezheti akárki. Azt kell mondanom, amit még Radnán mondott P. Balázs a kíváncsiskodó kiküldöttnek: Isten kegyelméből! Valóban! Burgonyát, zöldséget elegendőt termeltünk, kenyérünk félévre való let, a töbit azonban vásárolnunk kellett. S e mellett ruházkodni is kellett. Mindehhez pedig a rólunk meg nem feledkező hívek jószívűsége szolgáltatta az alapot. Szükséget nem szenvedtünk, ruházkodtunk. Gondoskodott rólunk a Gondviselés! Az esztelneki zárdának volt 2 lova és 1 tehene. A tehenet és lovainkat*

43 BÁLINT Szalvátor: *Jelentés a radnai ferences tábor szabadegyetemének 1951. szeptember 9–december 20. közötti működéséről*. In: Benedek Fidél: *Az erdélyi ferences rendtartomány II. kötet*, Kolozsvár 2002, 239–242.

44 Uo.

45 PAP Leonárd: *A dési kényszerlakhely*. In: Benedek Fidél: *Az erdélyi ferences rendtartomány II. kötet*, Kolozsvár 2002, 92. (A továbbiakra PAP 2002) Ez a körülmény – különösen a hatóságok és a katonai jelenléte szempontjából – biztonsági kockázatként jelent meg, amely tovább fokozta a ferences közösség jelenlétével szembeni ideológiai és politikai fenntartásokat. Mivel a szerzetesek kilenc hónap elteltével sem hagyták el önként a helyszínt, a hatóságok döntése értelmében az intézkedés végét rendelték el. Érdemes külön is kiemelni, hogy – amint a korábbi idézetből ismert – fr. Balázs Ivó, a máriaradnai közösség egyik tagja, emlékként rögzítette naplójában a kényszerlakhelyen élő ferences testvérek aláírásait. (EFGyL: Balázs Ivó: *Napló 11–12–13: 1950. január 1 – 1951. december 31., október 27-ei bejegyzés*)

46 BENEDEK Fidél: *Az erdélyi ferences rendtartomány*, II. kötet, Kolozsvár 2002, 217.

47 EFGyL: HD Esztelnek 1832–1958, 253.

fiatalabbakra kicseréltük, neveltünk egy tehenet is. A disznókat évente magunk neveltük s szükség szerint vásároltunk is. Ezért a fizikai munka életünkben nagyobb szerepet játszott, mint máskor. Az atyák végezték a mezei munkát, ők mentek jórészt az erdőbe, segédkeztek a mezőgazdasági munkákban stb.”⁴⁸

1953–1955 között 15 személyt (világi papokat, konventuálisokat) elengedett a hatóság „találomra vagy bizonyos engedelmények fejében?”,⁴⁹ a ferencesek azonban „mind- eddig megtartották az eredeti létszámot”,⁵⁰ majd később újabbakat is elengedtek, így 1957. március 19-én „ment el az egyetlen kapucinus Fr. Németh Pacifik s így a zárda lakói csak a ferencesek maradtak.”⁵¹

Közben 16 ferences atya teljesített szolgálatot a környék plébániáin, engedéllyel helyben lakva, elsősorban a Háromszéki medencében Ozsdolától-Kovácsnáig, így az esztelneki kolostorban összesen 21 rendtag maradt.⁵² A kommunizmus bukását már kevesen érték meg, azok a testvérek is idős kort érve meg. Ehhez kapcsolódva, zárásként egy másik visszaemlékezés: „Meglepően sokan voltak betek rendtagjaink közül. Rekordot értünk el ebben! Műtőasztalra került 14 rendtag (ebből 11 Kézdivásárhelyen, 3 Marosvásárhelyen), a belgyógyászaton feküdtek 7-en, Istennek hála mind mind meggyógyultak, pedig nem egy nagyon súlyos eset volt. Orvosi viziten nagyon sokan voltak. Az orvos-kérdés volt egyik problémája táborunknak. Helyben orvos nincs, csak Kézdivásárhelyen, 16 km-re a falutól. A legtöbb nehézség a helyhezköttöttségből származott. Radnán a házfőnök engedélyével utazhattunk. Itt mindjárt azt hangsúlyozták, hogy a falut elhagynunk nem szabad. Jó ideig sehová sem engedtek, sőt betegeinket is engedély nélkül szállítottuk be a kórházba, Később megengedték, hogy a helybéli milícia engedélyével a rajon területén szükség esetén mozoghassunk. Sőt 1954 nyarán a Securitate többnek adott engedélyt egy-két heti otthoni tartózkodásra is. Később ismét szűkebb marokkal mértek, még a faluból sem engedtek kimozdulni. Annyit állapíthattunk meg ezen intézkedésekből, hogy itt semmi szabály se volt, teljesen ki voltunk szolgáltatva a hatóságok kénye-kedvére.”⁵³

3. ÖSSZEGZÉS – KIEGÉSZÍTÉS

Összegzésként, de egyúttal az olvasottak kiegészítéseként szeretnék ismertetni egy 1957-ből származó forrást. Miért tartom ezt fontosnak? Talán nem túlzás azt állítani, hogy közel 120 ferences szerzetes előjárójának lenni olyan körülmények között, amikor már nem a korábban megszokott, 26 közösségi helyszínen éltek és szolgáltak, a reguláris keretek felbomlása után, komoly lelki, fizikai és egzisztenciális kihívást jelentett. A kéziratban több alkalommal is említésre került P. Benedek Fidélné neve, aki ebben a rendkívüli

48 Uo. 255.

49 Uo. 256.

50 Uo.

51 Uo. 260. Esztelneki plébánia: P. Keresztes Albin OFM; Bélafalva: P. Nyisztor János OFM; Ojtoz: P. Mezei Levente OFM, majd P. Máthé Benvenut OFM; Ozsdola: P. Györgyjakab Bernardin OFM; Szentkatolna: P. Biró András OFM; Kovászna: P. Sándor Szerafin OFM; Torja: P. Kovács Kandid OFM.

52 Uo. 263.

53 KERESZTES Albin: *Az erdélyi ferencesek deportálása Máriaradnára és az esztelneki kényszerlakhelyre (1951–1952)*. In: Benedek Fidélné: *Az erdélyi ferences rendtartomány II. kötet*, Kolozsvár 2002, 153.

időszakban töltötte be a tartományfőnöki tisztséget, egészen 1979-ben bekövetkezett haláláig.

Fidél atya – túl az államosításon, a máriaradnai, majd a három további kényszerlakhely jogilag rendezetlen állapotán – az úgynevezett „enyhülés” időszakának kezdetén (1957–1961) egyik első intézkedéseként egy jelentős dokumentumot bocsátott ki: a 216/1957. szám alatt iktatott, 1957. május 14-én kelt tartományfőnöki körlevelet, *Rendelkezések valamennyi ferences család részére* címmel. Ebben nyolc pontban fejt ki a rendfegyelemre, mindennapokra vonatkozó irányelveit. A körlevél tanulmányozása révén kirajzolódik egy újabb aspektusa annak, miként értelmezte a rend a regulához és a hűséghez való viszonyát ebben a történelmi helyzetben: tudomásul véve a megváltozott körülményeket – ám nem minden áron való alkalmazkodással. Ahogyan az előjáró fogalmaz: „feltétlenül szükség van eligazításra az életmódjukra nézve, hogy biztosítsák a fegyelem, s egységes legyen az élet.”⁵⁴ Ezért „valamennyi helyen, egyedülállók és kintlévők egyaránt állíttassanak össze pontos napirendet, s azt terjesszék be június 1-ig a P. Provinciálshoz jóváhagyásra. A napirend tartalmazza a felkelés, a reggeli ima, az elmélkedés, a szentmise, ebéd, vacsora, esti ima és lefekvés időpontját.”⁵⁵

A körlevél emellett a rendi liturgikus és lelkipásztori gyakorlatot is igyekszik egységes keretek közé szorítani. A heti szentgyónás továbbra is kötelező maradt, a templomi gyakorlatokat pedig dokumentálni kellett a Templomi Szokások Könyvében, amelybe hétről hétre be kellett vezetni a hirdetéseket, miséket, gyóntatásokat, hitoktatásokat és plébániai gyakorlatokat. A provinciális külön is hangsúlyozta a régi hagyományok megőrzését, újításokat csak kivételesen indokolt esetben engedélyezett, az önkényes vagy szokatlan megoldásokat kifejezetten tiltotta.⁵⁶

Kiemelkedő részletességgel rendelkezik a szerzetesi öltözet viseléséről is. A habitus állandó viselését nemcsak fegyelmi, hanem lelkiismereti kérdésként határozza meg: a civil ruhát kizárólag utazáskor, külön engedéllyel lehetett viselni, és annak is „papos”, sőtét színűnek kellett lennie – a színes ruhadarabokat egyenesen elkobzandónak minősítette:⁵⁷ „a habitus állandó viselése elemi kötelesség – semmiféle tiltó rendelet nem áll fenn erre nézve s illetékes hatóság is tudomásul vette (...) csak egyetlen esetre szól felmentés: a helységen kívüli utazásra. (...) A habitus viselése nemcsak fegyelmi, de lelkiismeretbe vágó ügy is. Utazás vagy felmentéssel indokolt esetben használható civil ruha feltétlenül papos legyen. Csak fekete, sötétbarna esetleg sötétszürke ruha engedélyeztetik. A színes ruhákat ki kell vonni, megfesteni vagy elcserélni. Aki színes ruhát merészelné szerezni vagy viselni, az illetékes előjáró kobozza el. Kalap vagy sapka szintén csak fekete vagy barna lehet.”⁵⁸

Ez zárójel erejéig: a fennálló források szerint egyedül a máriaradnai közösség kérte a habitus hordásának felmentését, idézem a házfőnök szavait, amit a tartományfőnöknek írt:

54 EFGyL: Tartományfőnöki iratok. 2. Szálas iratok. 2.3 Rendtartományfőnöki rendeletek és intézkedések: Kolostori napirendek: 1957.

55 Uo.

56 Uo. „Hétről hétre bevezetessék a hirdetések, szertartások, misék, gyóntatások, hitoktatások, plébániai gyakorlatok rendje, lefolyása, gyakorlata.” (...) „figyelembeveendők a régi hagyományok. Újabb változtatás csak nagyon indokolt esetben tehető. Önkényes, szertelen vagy szokatlan újítás nem eszközölhető.”

57 Uo. A szigorú öltözködési szabályok a közösségi önazonosság látható megtartásának eszközei voltak egy olyan időszakban, amikor a külső kényszer hatására sok szerzetes kényszerült civil létformára.

58 Uo.

„A 216–1957 számú körlevélre való hivatkozással tisztelettel jelentem a Főatyának, hogy a habitus viselést megpróbáltuk, de valamennyien olyan tapasztalatokat szereztünk, melyek meggyőztek arról, hogy a habitus viselése nem időszerű. Kárt okoz az Isten ügyének, veszedelmet hoz a rendre és veszélyezteti a lelkipásztori munka eredményességét.”⁵⁹

A május 14-én kiadott körlevélre a radnaiak válasza június 3-án íródott. A kérés mellé egy házikáptalani jegyzőkönyv is csatolódik, amelyben a nevezett témát tárgyalta a rendház közössége, ahol „*az atyák egyenként számolnak be – feltűnően bántó – a tapasztalataikról*”.⁶⁰ A tartományfőnök egy, már másnap keltezett levélben az engedélyt/felmentést megadta.⁶¹

Egy személyes közösségként, a Nagyszebenben szolgáló P. Ambrus Kapisztrán OFM a következőket írja az előjárójának: „*templomban és otthon állandóan habitusban járok, de az ügyek rendezéséig anélkül megyek ki.*”⁶²

A közösségi rend védelmét szolgálták a vendégfogadás és az esti kimenés szabályai is: „*az esti kimenés egyenesen szigorúan tilos – a fennálló köteles vagy szolgálati látogatásokat vagy megtiszteltetéseket osszák be a déli vagy délutáni órákra. Vacsorára való hívást nem fogadhatnak el.*”⁶³ A vendégek kolostorban való tartózkodását három napban maximálta, minek keretében „*a vendégeknek alkalmazkodniuk kell a házi szabályokhoz*”, a női vendégeket pedig éjszakára semmilyen formában nem lehetett fogadni, még vérrokonokat sem. Az esti látogatások általános tilalom alá estek, és a rendtagok világi kapcsolatait is szigorúan a rendi kötelességek alá rendelte: „*Aki a világiakat előbbre helyezi saját családjánál, vét a közösség ellen*”⁶⁴ – olvasható a körlevélben.

Ez a levél 17 kolostorba⁶⁵ kellett eljusson, ahonnan rendre meg is küldték a választ, külön kiemelve az egyes vagy többes számú közösségek meghatározott napirendjét.

Szemléltetésként álljon itt Esztelnek, Dés, Körösbánya, mint kényszerlakhely, valamint Csíksomlyó, mint egy személyes közösség napirendje:

Esztelneken,⁶⁶ a helyben maradt 16 személyes közösség napirendjében megkülönböztetésre kerül a nyári és a téli időszak: télen minden egy fél órával később kezdődik ellenben nyáron korábban:

- 5,30: felkelés
- 6: reggeli ima, elmélkedés
- 7: szentmisék
- 9,30–11: csendes foglalkozás
- 12: ebéd: ebéd
- 15,00: kórus

59 Uo., Máriaradna, a levél száma: 24/1957.

60 Uo.

61 Uo. Máriaradna, a levél száma: 259, 260/1957.

62 Uo. Nagyszeben, a levél száma: 18/1957.

63 EFGyL: Tartományfőnöki iratok. 2. Szálas iratok. 2.3 Rendtartományfőnöki rendeletek és intézkedések: Kolostori napirendek: 1957.

64 Uo.

65 Esztelnek, Torda, Dés, Marosvásárhely, Szék, Kaplony, Radna, Szatmár, Hunyad, Szeben, Szászsebes, Medgyes, Déva, Fehérvár, Körösbánya, Brassó, Csíksomlyó.

66 EFGyL: Tartományfőnöki iratok. 2. Szálas iratok. 2.3 Rendtartományfőnöki rendeletek és intézkedések: Kolostori napirendek: 1957. Esztelnek, a levél száma: 80/1957.

18,30: esti ima
 19,00: vacsora
 21,30: lefekvés

Désen,⁶⁷ a 43 fős közösség napirendje ugyancsak különbséget tesz nyári és téli nap-
 szak között valamint itt olvashatunk hétköznapi és ünnepi napirendi pontról is. Az éb-
 resztő az 5.15-kor volt, ezt követte a reggeli ima, konvent azaz közösségi szentmise,
 majd 8,30-kor reggeli, ezt követően napi teendők, majd 12,00 órakor ebéd és azt követő
 szentséglátogatás (a szentséglátogatás az ebéd utáni csendes időszakhoz kapcsolódott.
 Ilyenkor a szerzetesek néhány percre visszatértek a templomba vagy kápolnába, hogy
 hálát adjanak, elcsendesedjenek, vagy csak csendben jelen legyenek az Úr előtt), majd
 délutáni zsolozsma, este 19,00 órakor szentmise, esti ima, újdonságként olvashatunk a
 vacsora utáni rekreációról (pl. mint testi lelki felüdülés, pihenés: séta, társasjáték, beszél-
 getés) majd 21,30-kor a lefekvésről, mint programpont.

Máriaradnán,⁶⁸ ahol ebben az időszakban 27 szerzetes élt, a közösségi napirend fel-
 építése és időpontjai nagyrészt megegyeztek az esztelneki közösség gyakorlatával.

Zárásként – afféle különleges adalékként – szeretném bemutatni a csíksomlyói, egy-
 személyes szerzetesi közösség napirendjét, amelyet a néhai P. Daczó Lukács OFM állí-
 tott össze és követett. Ő volt az, aki 1957 és 1970 között egyedülként szolgálta a csík-
 somlyói kegyhelyet. Lukács atya neve nem csupán lelkipásztori tevékenysége, hanem
 kiemelkedő néprajzi munkássága révén is ismert: kutatásai, forrásgyűjtései és azok ki-
 adása jelentős mértékben hozzájárultak a Babba Mária-kultusz tudományos feltárásához.

Lukács atya programja a következő volt:⁶⁹

5,00: felkelés, jóga és mélylélegzés, mindez 45 percben, majd azt követően templom-
 nyitás, reggeli ima, elmélkedés, majd 11.15–12,00 óra közötti újabb mélylélegzési gy-
 akorlat, majd klasszikusan az ebéd, és feltüntetve egy fél óra alvás. Kora este ismét van
 mélylélegzési gyakorlat, majd vacsora és azt követően rózsafűzér, ha addig nem imád-
 kozta volna még el. Az esti ima és lefekvés 21.45-kor. Hétfőn, szerdán és pénteken volt
 disciplina. Megjegyzése: „*vasárnap is lehetőleg a fentiek szerint.*”

A nevezett körlevél tehát nem csupán egy fegyelmi dokumentum, hanem fontos le-
 nyomata annak, hogyan próbált egy szétszóratott és meggyengített rend közösségi életet,
 rendi önazonosságot és lelki egységet fenntartani egy diktatórikus környezetben. A do-
 kumentumból világosan kirajzolódik a rendi vezetés és a közösségek együttes törekvése:
 nem az ellenállás látványos formáit választották, hanem a közösség belső konszolidá-
 cióját, a szerzetesi identitás látható és következetes megélését. A körlevél értelmezése
 lehetőséget ad arra, hogy újraértékeljük a szerzetesrendek ellenállási stratégiáit és alkalm-
 zkodási formáit a kommunista korszakban – különös tekintettel a mindennapi élet, a
 fegyelem és az engedelmesség szintjén.

Ráadásásként említést érdemel, hogy 1958-ban egy püspöki és provinciálisi határozat is
 született, amely kifejezetten azon szerzetesek státuszára tér ki, akik nem kolostori közös-
 ségben, hanem plébániák élén szolgáltak. A rendelkezés címe: „*Azokról a szerzetesekről,*

67 Uo., Dés, a levél száma: 31/1957.

68 Uo., Máriaradna, a levél száma: 23/1957.

69 Uo., a levél száma: Sz.n./1957.

akik plébániákat vezetnek.”⁷⁰ Minderre azért is szükség volt mert 22 ferences templom szolgálatát látták el ismét ferences rendtagok, míg négy helyen – Kolozsvár, Fogaras, Székelyudvarhely és Marosszentgyörgy – ez a szolgálat betöltetlen maradt. Ezzel párhuzamosan a Temesvári Egyházmegyében 12, a Nagyváradi Egyházmegyében pedig 3 plébániai kihelyezés történt ferences rendtagokkal. A Szatmári Egyházmegyében szintén jelen volt a ferences szolgálat, ám ott már kizárólag szekularizált, azaz a rendből kilépett egykori ferences szerzetesek látták el a lelkipásztori feladatokat – szám szerint öten.⁷¹

A kézirat címében idézett mondat – „A kérdésben alku nincs. Mi nem adhatunk át semmit, még kevésbé egy kolostort!” – az Erdélyi Ferences Rendtartomány 1254/1949. számú hivatalos levelezéséből származik. A dokumentumban P. Benedek Fidél OFM tartományfőnök válaszol a dési házfőnök megkeresésére, aki arról számolt be, hogy a Magyar Népi Szövetség képviselői a helyi kolostor iskolai célú átvételét kezdeményezték. Ez az eset nem volt egyedülálló: hasonló forgatókönyv szerint zajlott le a rendtartomány további 25 kolostorának sorsa is. Kezdetben gyakran formális, sokszor alaptalan indokokra hivatkozva történtek megkeresések, amelyeket rövid időn belül állami erővel végrehajtott kisajátítások követtek.

A bemutatott források által az volt a célom, hogy áttekintést nyújtsak az erdélyi obszerváns ferences rendházakat 1949-től sújtó államosítási folyamat kulcsmozzanatairól. Esettanulmányként két közösség sorsát emeltem ki: az esztelneki és a kolozsvári kolostorokét. Az ezt követő események újabb fordulópontra jelentettek a rendtartomány életében, amelynek hatása nem csupán az elkövetkező évtizedekben, de, akár máig érződik: a máriaradnai kilenc hónapos kényszerlakhely után újabb kötelező helyben lakás következett Esztelneken, Körösbányán és Désen.

Assisi Szent Ferenc alakjára használt metafora, – mint „Isten szegénykéje” – az erdélyi követők sorsában is valóságossá vált: a több évszázados hagyományokra épülő, szerzeteságú és virágzó rendi szolgálat egyetlen éjszaka alatt foszlott szét. Az intézmények elvesztése mellett a közösségi élet is drasztikusan megszakadt – mindez az államhatalom által szisztematikusan végrehajtott terv részeként.

Mindazonáltal – akár Radnán, akár a későbbi kényszerlakhelyeken, egyfős plébániákon, templomigazgatóságokon – a rend tagjai lehetőségeikhez mérten, belső egységben keresték és találták meg annak módját, miként lehet a rendi regula szelleméhez hűen folytatni a szerzetesi életet.

A bemutatott napirendi pontok világosan mutatják, hogy bizonyos elvi kérdésekben a rend nem ismert kompromisszumot. Ahogyan Benedek Fidél 1949-ben írta:

„Egyébként a terrort úgy látszik, csak eszközül használják. Ha újból ostromolják az érintkezésben, kövesse a legjobb receptet: fortiter et suaviter, azaz bátran és szelíden. A helytállás becsületbeli ügy.”⁷²

E gondolatok megfogalmazásakor azonban sem ő, sem rendtársai nem sejtették, hogy mindössze néhány évvel később, 1961-ben – az úgynevezett „enyhülés” időszakát követően – újabb, immár országos méretű letartóztatási hullám következik, amelyet a Securitate szervezett és hajtott végre. A ferences közösség számos tagja fizikai és lelki

70 EFGyL: Tartományfőnöki iratok. 2. Szálas iratok. 2.4 Személyi ügyek: Utasítás a plébániákat vezető szerzetesek részére. Azokról a szerzetesekről, akik plébániákat vezetnek: 1958.

71 PAP 2002, 107–109.

72 EFGyL: A dési kolostor államosítása: 1254/1949.

megtorlás áldozatává vált, többeket kínoztak, börtönbe zártak, ahol megalázó és ember-telen körülmények között próbálták megtörni őket.

A Rendtartomány vallja, hogy a közösség túlélésének egyik feltétele a saját lelkisé-gének, hagyományainak, értékeinek tudatos megőrzése volt – és marad napjainkban is.

XÉNIA SZABÓ

„THERE IS NO COMPROMISE ON THIS MATTER. WE CANNOT HAND OVER ANYTHING, LET
ALONE A MONASTERY!”

THE CHALLENGES OF THE TRANSYLVANIAN FRANCISCAN PROVINCE AMID NATIONALIZATION.

Through the presented sources, my aim was to provide an overview of the key moments of the nationaliza-tion process that afflicted the Transylvanian Observant Franciscan friaries from 1949 onwards. As case studies, I highlighted the fate of two communities: those of the monasteries in Esztelnek (Estelnic) and Kolozsvár (Cluj-Napoca). The events that followed represented yet another turning point in the life of the province, the effects of which can be felt not only in the decades that followed, but perhaps even to this day: after the nine-month forced residence in Máriaradna (Radna), further compulsory place-of-residence orders followed in Esz-telnek (Estelnic), Körösbánya (Baia de Criş), and Dés (Dej). Beyond the loss of institutions, communal life was also drastically disrupted – all of this as part of a plan systematically carried out by the state authorities. Nev-ertheless – whether in Máriaradna (Radna) or in the later forced residences, in single-priest parishes or church directorates – the members of the order, to the best of their abilities and in inner unity, sought and found ways to continue the monastic life in a manner faithful to the spirit of the religious rule. The agenda items presented clearly demonstrate that on certain matters of principle, the order knew no compromise.

TAMÁSSY-LÉNÁRT ORSOLYA

PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ KAPCSOLATA JOSEPH HORMAYR ÉS CAROLINE
PICHLER ÁLLAMPATRIÓTA KÖRÉVEL

BEVEZETÉS

2022-ben Johann Ladislaus Pyrker, avagy Pyrker János László római-katolikus méltóságra, a XIX. század első felének német-magyar-osztrák írójára emlékeztünk. Életéről és munkásságáról azonban nem csak az évfordulók kapcsán kell megemlékeznünk, hiszen egyike volt azoknak a személyiségeknek, akik tevékenyen elősegítették az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság közötti szellemi-kulturális cserefolyamatokat és ezért mind a germanisztika, mind a hungarológia szempontjából fokozott figyelmet érdemel(ne).

Dolgozatomban Pyrker osztrák irodalmi körökhöz való kapcsolódását vizsgálom. Első sorban a Biedermeier-kor bécsi szellemi életének két kiemelkedő egyéniségére kell ebben a kontextusban koncentrálni: Joseph Hormayr báróra (1782–1848), az osztrák állampatriotizmus-eszme vezető ideológusára és Caroline Pichler (1769–1843) írónőre, aki a császárváros egyik legismertebb szalonját szervezte. Abból a téziszből indulok ki, hogy a Habsburg-összmonarchia (*Gesamtmonarchie*) eszméjét népszerűsítő Hormayr és a körülötte csoportosuló, eszméit támogató író társai, akik rendszeresen találkoztak a Pichler-házban, döntő hatást gyakoroltak a velük kapcsolatban álló Pyrker irodalmi munkásságára. E tézist alátámasztandó először röviden kitérek a hormayri értelemben vett patriotizmus eszméjére, amely irodalmi projektjeiben csapódott le: Az *Oesterreichischer Plutarch*ban (Bécs, 1807–1817), az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* című folyóiratban (később *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, Bécs, 1810–1830), vagy a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* elnevezésű zsebkönyvben (Bécs, 1811–1856/57). Ennek fényében lehet közelebbről megvizsgálni Pyrker kapcsolatát a fent említett két személlyel, melyhez Pichler *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben* (Bécs, 1844) című autobiográfiája terjedelmes, míg Pyrker *Mein Leben* (Bécs, 1966) című önéletrajzi írása inkább gyér forrásként szolgál. Hormayr Pyrkerre gyakorolt hatásának kimutatására a *Historische Schauspiele* (Bécs, 1810) című kötetére, valamint a *Tunisiás* (Bécs, 1820) és a *Rudolph von Habsburg* (Bécs, 1825) című történelmi eposzokra fogok röviden kitérni. Ezen felül megvizsgálom Hormayr ezen írásokról szóló megjegyzéseit, melyek első sorban az *Archiv* hasábjain jelentek meg. A dolgozat fókusza ennél fogva a XIX. század második évtizedére esik, kitekintéssel az 1820-as évekre.

HORMAYR, PICHLER, AZ ÖSSZMONARCHIA ESZMÉJE ÉS PYRKER

A Szent Római Birodalom felbomlása és az Osztrák Császárság megalakulása után alapvető fontosságúvá vált az a kérdés, hogyan lehet a hazafias elkötelezettséget és a többnemzetiségű államot egymással összeegyeztetni, hogyan lehet egyazon állam különböző etnikumai között az összetartozás érzését kialakítani. A tiroli szabadságharcos Joseph von Hormayr kulcsszerepet játszott a nemzeti identitás megteremtésében, hiszen munkásságában célul tűzte ki a hazaszeretet ösztönzését és dokumentálását az országismeret, a néprajz és a történelem összekapcsolásával.¹ Az 1810-ben alapított *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* vált Hormayr és köre (többek között Heinrich Joseph Collin, Joseph Hammer-Purgstall és Caroline Pichler tartozott ide) szócsovévé, melyben a szerzők a német nyelv és a monarchia népeinek közös történelmére, mint a nemzetet megszilárdítását elősegítő tényezőre fókuszáltak. Hormayr történeti poétikáját valójában az a gondolat alakította, hogy a hazafias magatartás kifejezője és az összetartozás érzésének megalapozója a közös történelemben keresendő. Programjában, amelyben a történelmet és az irodalmat akarta összekapcsolni² Hormayr arra tett kísérletet, hogy „a hatalom és az uralkodók apoteózisa” által a történelmi azonosulást elősegítse.³

E koncepció alapján született meg már 1807-ben az *Oesterreichischer Plutarch*, egy 20 kötetes, a Habsburg Birodalom nevezetes személyiségeit bemutató sorozat, amellyel Hormayr „az osztrák identitást a közös emlékezetkultúrára alapozta”, és amellyel „számtalan festőnek, költőnek és drámaírónak szolgáltatott osztrák anyagot”.⁴ Hormayr koncepciójában változás következett be az úgynevezett Alpenbund szervezésében való részvételét követő bebörtönzése, majd szabadulása után.⁵ Franz Fillafer szerint ezután már inkább a soknemzetiségű állam pluralizmusának, „mint a nivellálódó népszuverenitás bástyájának”⁶ állított emléket az *Archiv*ban, valamint a *Taschenbuch*ban azzal a céllal, hogy „a közös történelem tudatosításával közösségi öntudatot teremtsen”.⁷

A „szónoki művészet hazafias célokra való alkalmazásának előmozdítása”-ra⁸ irányuló törekvései révén Hormayr olyan szépírókat is foglalkoztatott, mint Therese Artner (1772–1829), Ignaz Castelli (1781–1862), Matthäus Collin (1779–1824), Johann Ladislaus Pyrker vagy éppen Hormayr nagyra becsült barátja, „legnemesebb bajtársa és segítője”,⁹ a bécsi szellemi élet lelke, Caroline Pichler. Ők az *Archiv*ban közölték történelmi anyagból merített lírai alkotásaikat: Castelli Szapáry Péter balladájából publikált részleteket, Pyrker szövegrészeket szolgáltatott a *Tunisiás* című eposzból, Pichler pedig Hunyadi Jánosról szóló versét jelentette meg.¹⁰

1 PUCHALSKI 2000. 62–63.

2 [HORMAYR] 1810. 17–19.

3 PUCHALSKI 2000. 70–71.

4 KRIEGLEDER 2018. 26.

5 Hormayr az 1809-es tiroli felkelés után részt vett az 1813-as ún. Alpenbund, egy szintén tiroli Napóleon-ellenes mozgalom szervezésében, amely miatt 1813-ban börtönbüntetésre ítélték. Büntetését Munkácson, illetve a Brno melletti Spielbergben töltötte. Metternich rendszere 1816-ban rehabilitálta az író. Vö. ALMÁSI 2016. 238–239.

6 FILLAFER 2020. 40.

7 TELESKO 2006. 316.

8 HORMAYR 1826. 308.

9 GLOSSY 1902. 223.

10 Az *Archiv*ban található hungarikák listájához vö. KUNCZER 1929. 17–27.

Caroline Pichler a „régii Bécs” (*Alt-Wien*)¹¹ szalonvilágának szimbolikus alakja, maga is íróként vált ismertté, és az irodalomtörténetírás – ha csak futólag is – „Madame Biedermeier” néven emlegeti.¹² Több mint 60 kötetes életműve verseket, történelmi regényeket és novellákat tartalmaz, amelyek túlnyomórészt a Monarchia történetének fontos eseményeire és alakjaira összpontosítanak, Hormayr erős befolyása alatt íródtak és az összmonarchia-eszméjét tükrözték. Pichler azonban nem annyira irodalmi munkássága, mint irodalomszervezői tevékenysége miatt játszott kulcsszerepet a császárváros szellemi életben, hiszen hasonlóan gondolkodó értelmiségieket gyűjtött maga köré. Pichler szalonja az 1830-as évekig irodalmi találkozóhelynek számított, és Per Atterbom dán költő szerint a Stephansdom mellett a város „fő nevezetességének” számított.¹³ A keddi és csütörtöki találkozók alkalmával színi- és zenés előadásokat, valamint felolvasóesteket szerveztek, melyben a ház előkelő vendégei szívesen részt is vettek. A költők pedig felolvashatták kézírataikat, amelyeket aztán a társaságban megvitattak. Pichler így emlékezett meg ezekről az összejövetelekről:

„A következő télen folytatódtak a szokásos esti multságaink, és eszünkbe jutott, hogy újra megpróbálkozunk a komédiával. Eleinte kisebb darabokat választottunk, kotzebue-i egy- vagy kétfelvonásosokat [...] Végül Hormayr javasolta, hogy próbálkozunk meg egy nagyobb színdarabbal. Ifflandtól a *Der Mann von Wort* című darabot választottuk, és olyan szereposztással és színészi játékkal játszottuk, amilyennel ritkán találkozunk a házi színházakban.”¹⁴

Pichler fenti soraiból az is kiténik, hogy az Alserstraßen található szalonjában összegyűlt irodalmi társaságban Hormayr vezető szerepet töltött be.¹⁵ Bár a szalonok önmagukban is különleges élményt nyújtottak az ott megforduló vendégek számára, hiszen az összetartozás és az otthonosság érzetét keltették,¹⁶ ám Pichler szalonjának vonzerejét egyértelműen növelte a rangos vendéglista. A látogató ugyanis találkozhatott az író nő rendezvényein számos osztrák íróval, mint pl. a Collin-fivérekkel, Joseph Hammer-Purgstallal (1774–1856), Franz Grillparzerrel (1791–1872).¹⁷ Mellettük külföldi értelmiségiek is megfordultak az akkor még Bécs szélén álló házban, köztük Schlegelék, vagy éppen olyan magyarországi személyiségek, mint Mailáth János (1786–1855) és Alois Mednyánszky (1784–1844).¹⁸ Összességében T. Erdélyi Ilonát idézve elmondható, hogy Pichler irodalomszervezőként annak a hazafias-nemzeti, irodalmi és művészeti divatnak lett a népszerűsítője, melyet Hormayr dolgozott ki, és ami szalonjában formálódott és terjedt.¹⁹

11 Az Alt-Wien fogalom ebben a kontextusban – Eduard Bauernfeld nyomán – a letűnt biedermeier kor idealizált Bécs-képére vonatkozik. Vö. BAUERNFELD 1872.

12 Vö. GÖRLICH 1963.

13 ATTERBOM 1867. 199.

14 „Im nächsten Winter wurden unsere gewöhnlichen Abendunterhaltungen fortgesetzt, und es fiel uns ein, uns doch einmal wieder im Komödienspielen zu versuchen. Zuerst wählten wir kleinere Stücke, Kotzebuesche, ein- oder zweiaktige Lustspiele [...]. Endlich schlug uns Hormayr vor, uns an ein bedeutendes Stück zu wagen. Der Mann von Wort, von Iffland wurde gewählt, und auf eine Weise besetzt und gespielt, wie man es auf Haustheatern selten finden wird.“ (Ford. – TLO.) PICHLER 1914. I. 297.

15 Vö. GLOSSY 1902. 212

16 WILHELMY-DOLLINGER 1999. 9.

17 WURZBACH 1870. XXII. 245.

18 TAMÁSSY-LÉNÁRT 2022.

19 T. Erdélyi 1998. 75.

PICHLER ÉS PYRKER KAPCSOLATA

Ehhez a körhöz csatlakozott a székesfehérvári születésű, tiroli származású családban, kétnyelvű közegben felnőtt Pyrker is (identitásának meghatározása tudományos viták alapját képezi), akit néhány évvel 1796-os felszentelése után Türitz plébánosává neveztek ki, majd 1812-ben a lilienfeldi apátság apátjává választották.²⁰ Ez idő tájt kezdődhetett a kapcsolata Hormayrrel és Pichlerrel. Ismeretségük pontos kezdetének meghatározása azonban a forráshiány miatt nehéz feladat, minden esetre egy Caroline Pichler életéről és munkásságáról szóló, Hormayr *Taschenbuch*jában megjelent beszámoló 1810-re datálja Pichler ismeretségét a fent említett Mailáth János és Mednyánszky Alajos mellett Pyrkerrel is.²¹

A bécsi szalonhölgy *Denkwürdigkeiten*e szerint azonban ismeretségük valamivel korábbra tehető, de csak később mélyülhetett el. Az író így emlékezett az általa „*nagyrá becsült hazafias költő*”-vel²² kötött ismeretségük kezdetére, mely Pichlerék egyik lilienfeldi látogatásához köthető. Pichler férjével többször is járt az apátságban, többek közt Pyrker 1812-es apátává választása után:

„*Még mielőtt elutaztunk volna (Bécsből – TLO.), férjem Lilienfeldből sokat írt nekem egy ottani lelkésztől, az akkori apátról, P. Ladislausról, akit ott néhány évvel korábban könyvtárosként ismertünk meg, és már akkor felfedeztünk benne egy olyan szellemi műveltséget, amely a kolostorokban nem túl gyakori. Ezt az embert [...] férjem nagyon értékes költőnek ismerte meg, és levélben el is küldte nekem Pichler néhány versét.*”²³

Bizonytalan, hogy Pyrker mely verseiről lehetett szó, de az biztos, hogy ebben az időben, tehát 1812 nyarán, már készülöben volt a *Tunisiás*, egy 12 énekből és mintegy 10 000 hexameterből álló hősi eposz, amely V. Károly észak-afrikai hadjáratát dolgozta fel (a teljes mű csak 1820-ban jelent meg nyomtatásban).²⁴

Ezt követően élénk személyes és írásos eszmecsere alakult ki kettejük között, hiszen Pichler lelkesedett Pyrker költészetéért, amit a lilienfeldi apátnak dedikált versei is alátámasztanak. Pichlert gyakran és mindig kedvesen fogadták a lilienfeldi apátságban, ahol Pyrker és ismerősei társaságában kellemes napokat töltött el. A szíves vendéglátást 1812-ben Fouqué *Zauberring* című kötetével és egy Pyrkerhez írott verssel hálálta meg. Mindként ajándék különleges jelentőséggel bír: Friedrich de la Motte Fouquéval (1777–1843) Pichler nemcsak gyakran váltott levelet, de dolgozott *Berlinische Blätter für deutsche Frauen* című folyóiratának is. Pichler többször utalt barátnőinek, Therese Hubernek (1764–1829) és Zay Máriának (1779–1842) írt leveleiben arra, milyen nagyra becsülte az író.²⁵ Versében pedig különösképp a *Tunisiás*nak állít dicsőítő emlé-

20 KRIEGLEDER 2018. 22.

21 N.N. 1845. 125.

22 PICHLER 1914. II. 9.

23 „Schon ehe wir abreisten, schrieb mir mein Mann aus Lilienfeld sehr viel von einem Geistlichen daselbst, dem damaligen Prior P. Ladislaus, den wir mehrere Jahre früher als Bibliothekar dort getroffen, und schon damals eine Geistesbildung, wie sie in den Klöstern nicht sehr gewöhnlich ist, in ihm erkannt hatten. Dieser Mann [...] hatte sich meinem Manne als ein sehr wertvoller Dichter gezeigt, und Pichler mir einige seiner Gedichte in Briefen mitgeteilt.“ (Ford. – TLO) PICHLER 1914. I. 395

24 KÜHLMANN 2017. 207.

25 JANSEN 1936. 155.

ket. Műve egyértelmű utalás arra, hogy Pyrker eposzával „*provokatív utat választott, a ,nagyémet’ és Habsburg gondolatiságú, a pre-, illetve transznacionális szolidaritásra kiterjeszkedő birodalmi romantikáé*”²⁶ és ezzel jelentősen hozzájárult a Habsburg-identitás kiterjesztéséhez.²⁷ Pichler ezután többször is vendégeskedett az apátságban, ahol nemcsak Pyrker, hanem a szintén ott időző Grillparzer társaságában is folytatott irodalmi eszmecsere.²⁸ A szíveslátást ismét egy könyvvel, a *Nibelungenlied* egy példányával, illetve egy újabb Pyrkernek írt verssel köszönte meg.²⁹

Az, hogy Pyrker számára is sokat jelenthetett a Bécsben, illetve a bécsi ismerőseivel és barátaival eltöltött idő, önéletrajzából tudható. Mikor 1819-ben püspökké szentelése után elhagyta a császárvárost, a következőket jegyezte fel: „*Fájdalmas volt számomra is búcsút venni Bécsből, ahol hosszú éveken át a legboldogabb órákat töltöttem kiváló, nemes és jó emberek társaságában*”.³⁰ Ebben a részben egyébként Pichlert név szerint is kiemeli. Későbbi pályafutása során többször is visszatért a császárvárosba, ahol nem mulaszthatta el a Pichler-ház felkeresését. 1832-ben az író egy estélyt is szervezett Pyrker tiszteletére. Ludwig August Frankl (1810–1894) beszámolójának köszönhetően nem csak betekintést kaphatunk a korabeli szalonvilág működésébe, illetve az Alt-Wien szalonkultuszának hanyatlásába, de kiolvasható belőle az is, milyen szívesen látott és nagyra becsült vendég volt Pyrker a Pichler-házban és hogy az akkori egri érsek megérkezése Bécsbe társadalmi eseménynek számított:

„*Caroline Pichler már nem fogadott rendszeres napokon vendégeket a szalonjában, de egy-egy fontos idegen, vagy barát iránti figyelmességéből, ha az Bécsbe érkezett, estélyre hívta a baráti köréhez tartozó embereket. Egyszer ilyen ünnepséget adott Ladislaus Pyrker érsek, a Tunisiás és a Szent hajdan gyöngyei költőjének tiszteletére. [...] Mikor az érsek hosszú, fekete kabátjában, magas alakjával belépett [...] mindenki felállt a helyéről, a háziasszonnyal együtt, aki egy pillanatra letette a kötését. [...]*”³¹

Frankl tudósításából az is kiderült, Pyrker szívesen mesélt eposzáinak keletkezéséről is:

„*Ladislaus Pyrker cáfolta azt a széles körben elterjedt legendát, miszerint fiatalon, a Spanyolország és Afrika közötti úton kalózok fogságába esett, és Tuniszban eladták rabszolgának. Sajnos – mondta –, ebben a tulajdonságomban sem egyezem a halhatatlan Cervantes-szel. A Tunisiade ötletét nem ilyen kalandos élményekből merítettem.*”³²

26 KÜHLMANN 2017. 213.

27 VADERNA 2020. 40–41.

28 PICHLER 1914. II: 118–122.

29 Pyrkerhez írt verseihez vö. PICHLER 1822. 133–136.

30 PYRKER 1966. 87.

31 FRANKL 1862. 1–2.

32 Uo.

PYRKER ÉS HORMAYR

Hogy Pyrker pontosan hol és hogyan ismerkedett meg Hormayrrel, talán még nehezebb kideríteni, mit Pichler esetében. Az azonban feltételezhető, hogy Pyrker 1812-ben új tisztégének köszönhetően többször is Bécsbe kényszerült utazni, és a császárvárosban való tartózkodása alatt erősödhetett meg kapcsolata Hormayrral.³³ Deréky szerint a lilienfeldi apát Caroline Pichler 1814-es kolostori látogatása után kezdett el lelkesedni a hazafias romantika céljaiért.³⁴

Bár a szakirodalom nem kérdőjelezi meg Hormayr Pyrker irodalmi munkásságára gyakorolt hatását, fontos hangsúlyozni, hogy Pyrker már Hormayr megismerése előtt is írt történelmi tárgyú műveket, még ha figyelmét elsősorban a magyar történelemre irányította is. Első művei a *Historische Schauspiele* című kötetben jelentek meg és a magyar történelem jelentős alakjainak állítanak emléket: Hunyadi Lászlónak (*Die Korwinen*), Kis Károlynak (*Carl der Kleine*) és Zrínyi Miklósnak (*Zrini's Tod*). Az utóbbi érdekessége, hogy Theodor Körner (1791–1813), aki közeli barátságot ápolt Pichlerrel és szalonjában is rendszeresen vendégeskedett, Pyrker drámájából is merített anyagot *Zriny* (Lipcse, 1812) című színdarabjához.³⁵ Bár egyesek feltételezik, hogy e három dráma Hormayr *Oesterrreichischer Plutarch* című munkáján alapulhatott,³⁶ megjegyzendő, hogy Pyrker elhatárolódott korai drámáitól, és önéletrajzában soha nem is tett rájuk említést.³⁷ Később meg is próbálta kulturális hibriditásának nyomait eliminálni³⁸ Krieglleder szerint ez Pyrker Habsburg-házzal való azonosulásának tudható be, ami későbbi Habsburg-eposzaiban egyértelműen tetten érhető.³⁹ Ez a távolságtartó attitűd egyébként a későbbiekben csak tovább fokozódott. Ahogy Erdélyi T. Ilona fogalmazott: „Pyrker érsek önéletírásából látjuk: milyen idegenséggel figyelte a hazai világot, amelytől már elszakott. Vonzóbb volt számára az a viselkedési, érintkezési kultúra, amivel Ausztriában és Velencében találkozott.”⁴⁰

Ennek fényében nem csoda, hogy Pyrker nem értette sem Vörösmarty Mihály sorait, aki őt epigrammájában „vendég szózatnak írója”-ként aposztrofálta,⁴¹ sem a *Szent hajdan gyöngyei* fordítása körül kirobbant vita vádjait. Hiszen számára, aki irodalmi szempontból inkább Collinhoz és Grillparzerhez csatlakozott, a haza és a hazaszeretet egészen mást jelentett, mint a reformkor egyes magyar költőinek.⁴² Szempontrendszere szerinte ő maga csakúgy, mint az őt keményen bíráló „ellenfelei” – Bajza József (1804-1858) és Toldy (Schedel) Ferenc (1805-1875) – a Habsburg-ház alattvalói és ugyanannak a közös államnak, hazának a fiai voltak. E nézet tükröződött monumentális eposzaiban, amelyekkel az osztrák dinasztikus-állami történelmi narratíva alapjait fektette le.⁴³

33 KRIEGLER 2018. 22.

34 DERÉKY 1980. 209.

35 Vö. KOVÁCS 2017. 461–462.

36 Vö. VINCZE 2009. 70.

37 KRIEGLER 2018. 23; SZENT-IVÁNYI 1940. 258.

38 KOVÁCS 2008. 50.

39 KRIEGLER 2018. 23.

40 T. ERDÉLYI 1996. 648.

41 „Merre van a te hazád, vendég szózatnak írója?/ Kedves-e áldozatod és kik az isteneid?/ Bujdosol és nem fogsz, boldogtalan, érni hazába;/ Akit imádsz bálvány, füstbe megy áldozatod.” Vörösmarty, Mihály: Híres magyar-német költő [Berühmter deutsch-ungarischer Dichter] VÖRÖSMARTY.

42 T. ERDÉLYI 1996. 643.

43 S. VARGA 2005. 200.

Míg Pyrker korai drámáinak esetében Hormayr hatása megkérdőjelezhető, addig két fő epikai művének, a *Tunisiának* és a *Rudolph von Habsburgnak* a közelebbi vizsgálata – Varga S. Pál nyomán – arra enged következtetni, hogy Pyrker lehetett az a költő, aki Hormayr „Aeneas Habsburgus”-álmát megvalósította.⁴⁴ *Tunisiás* ugyanis arról az V. Károly német-római császárról szól, akiről Hormayr átfogó életrajzot közölt az *Oesterreichischer Plutarch* 6. kötetében.⁴⁵ A mű megírásakor Pyrker tehát nemcsak a német klasszicizmus műveiből (például Schiller *Don Carlos*ából, amelyet lelkesen olvasott),⁴⁶ hanem Hormayr írásaiból is meríthetett. Hormayr Pyrkerre gyakorolt hatására utal ezzel a művel kapcsolatban az a tény is, hogy az eposz első megjelenése előtt négy évvel Hormayr az *Archiv*ban már közölt részleteket a szövegből. A válogatott szövegrészek mellett helyet kapott Pichler két, fentebb említett, Pyrkerhez intézett dicséző költeménye, valamint Hormayr történelmi bevezetője is. Pichler 1814-ben írt versében egyébként így méltatta az eposz témaválasztását: „A császári hős dicséretét zengted / Felismerted a meg nem értett nagy szívet.”⁴⁷ Hormayr annak a reményének is hangot adott bevezető tanulmányában, hogy a szövegpéldák „minden bizonytalansággal méltók a haza minden barátjának [...] általános figyelmére és szívből jövő köszönetére.”⁴⁸

Hormayr lelkesedése érthető, ugyanis Wilhelm Kühlmann szerint a *Tunisiastól* Hormayr a német-osztrák-Habsburg univerzumról szóló víziójának beteljesülését remélte, melynek letéteményese V. Károly alakja volt.⁴⁹ A *Tunisiás* mellett azonban a *Rudolph von Habsburg* is „a Habsburg birodalmi patriotizmus egyértelmű bizonyítékaként” olvasható.⁵⁰ Läucli disszertációjában még ennél is tovább megy: Pyrker művei, valamint a szerző életrajza alapján rámutat arra a törekvésre, mely a német-nacionalizmus (*Deutschnationalismus*) és Habsburg-mítosz egyesítésével létrejövő testvéri államközösségben Bécs és az osztrák császári házat tekinti elsőrangúnak és a vezető szerep birtokosának.⁵¹

Kiváló példa erre az „ösatyáról”, *Rudolf von Habsburg*ról szóló eposza, amellyel Pyrker az osztrák államalapítás mítoszt énekelte meg – csatlakozva a Hormayr által kezdeményezett történelmi narratívához. Ebben Habsburg Rudolf civilizálja és egyesíti a közép-európai népeket (köztük a magyarokat is), és legitimálja a Monarchiát, mint a Római Birodalom folytatását. Pyrker tehát ezzel egyértelműen a hormayri értelemben vett nemzetfelfogás mellett kötelezte el magát.⁵² Hormayr a *Rudolph von Habsburg*ra talán még lelkesebben reagált, mint ahogy az Pichlernek 1816. október 8.-án írt leveléből

44 Uo.

45 HORMAYR 1807. 6: 5–162.

46 „Mit heißer Begierde verschlang ich alles, was mir aus dem Bücherschatz des Herrn R(eisinger) zu Gesicht kam; doch las ich häufiger in Wielands, Klopstocks und Ossians Werken: dieser machte auf mein schwärmerisch gestimmtes Gemüt einen besonders tiefen Eindruck. Von Goethe lernte ich dort nur Werther, Götz von Berlichingen und Clavigo – dann Lessings Emilia Galotti und Schillers Don Carlos kennen.“ PYRKER 1966. 6; BRITKEY 1989. I: 150–154; LÄUCHLI 1994. 99–102.

47 „Du hast den kaiserlichen Helden besungen/Dieß mißverstand’ne große Herz erkannt.“ (Ford – TLO) PICHLER 1816. 507.

48 „gewiß der allgemeinen Aufmerksamkeit und des innigen Dankes jedes Vaterlandfreundes [...] würdig sind.“ HORMAYR 1816. 507

49 KÜHLMANN 2017. 213.

50 KRIEGLEDER 2018. 23.

51 LÄUCHLI 1994. 27.

52 KRIEGLEDER 2018. 38.

kiderül: „*A kedves apát szépséges eposzát olvasom, amely pompás leírásokban rendkívül gazdag, és amelyet jobban kedvelek, mint Collinét Rudolfsza töredékeiben.*”⁵³

ÖSSZEFOGLALÁS

Végezetül fel ki kell tenni azt a kérdést, hogyan foglalható össze Pichler és Hormayr Pyrkerre gyakorolt hatása. Kettejükkel való szoros együttműködésének és barátságának köszönhetően Pyrker inspirációt és motivációt talált az osztrák történelemben való elmélyedésben, és társakra is lelt többek között Collin, Grillparzer és Hammer-Purgstall személyében, valamint a Hormayr körüli úgynevezett magyar-kör tagjaiban, akik szintén rendszeresen látogatták Pichler szalonját. A történelmi munkához pedig valószínűleg Hormayr változatos projektjei szolgáltattak anyagot Pyrker számára, amelyek célja a történelmi azonosulás megteremtése volt a történelem és az irodalom összekapcsolásával.

Nem véletlen az sem, hogy Hormayr a *Tunisiához* írt bevezetőjében Pyrkeret „*osztrák költő*”-ként⁵⁴ aposztrofálta. Míg Vörösmarty a *Zalán futásában* (Pest, 1825) a magyar nemzet „Gründungsmythos”-át dolgozza fel, addig Pyrker figyelmét az osztrák állam alapítástörténetének szenteli,⁵⁵ így szövegei az osztrák biedermeierrel mutatnak (tematikus) rokonságot. Az eredet- és államközösségi narratívák ezen szembenállása erőteljesen kifejezésre jut a Pyrker-pörben, többek között Rummy Károly György (1780–1847) *Patriotische Rüge* címmel megjelentetett válaszában:

„*Ha Pyrker a Szent hajdan gyöngyei és V. Károly valamint Habsburg Rudolf helyett a párduczos, buzogányos [magyarul az eredetiben – TLO.] Árpádról vagy Taksonyról, vagy akár Attiláról, az Isten ostoráról költött volna, s még ha oly rossz magyar hexameterekben írt volna, mint amennyire német hexameterei csodálatraméltóak, akkor az ismeretlen G. [Toldy – TLO.] bizonyosan a fulladásig szórta volna rá a tömjént.*”⁵⁶

A *Rudolph von Habsburg* azonban egyértelműen – ahogy Hormayr fent idézett levele is tanúsítja – osztrák szerzők műveivel korrelál. Hiszen Pichler és Hormayr körében az irodalmi témák és motívumok egyfajta körforgása megszokott jelenség, kézzől kézre adták őket a szerzők (a Rudolf-motívum mellett pl. a Szapáry-legendát vagy éppen a villik meséjét). Habsburg Rudolf történetét feldolgozta Heinrich Joseph Collin is egy dráma-töredékében, de ő a főhőse Caroline Pichler azonos címet viselő hősi operájának, valamint Franz Grillparzer *König Ottokars Glück und Ende* című darabjának is. Ez utóbbit a keletkezését tekintve párhuzamos vállalkozásnak is tekinthetjük Pyrker munkájával.⁵⁷

53 „Ich durchding des liebeswürdigen Abten schönes Epos, vorzüglich reich an herrlichen Beschreibungen, die ich jenen in den Collin’schen Fragmenten der Rudolfsade vorziehe.“ (Ford. – TLO.) GLOSSY 1902. 306.

54 HORMAYR 1816. 508.

55 S. VARGA 2005. 321.

56 „Hätte der geniale Pyrker, anstatt die Perlen der biblischen Vorzeit zu dichten, und statt Karl V und Rudolph von Habsburg zu besingen, den párduczos, buzogányos Árpád oder Taksony [Árpád oder Taksony mit Panterfell und Kolben – ANm. OTL], oder gar die hunnische Geisel Gottes, Etel (Attila) besungen, vielleicht in eben so schlechten magyarischen Hexametern besungen, als seine deutschen Hexameter bewunderungswürdig sind, dann würde ihm der pseudonyme G. gewisz Weihrauch bis zum Ersticken gespendet.“ (Ford. – TLO.) RUMY 1833. 89.

57 KRIEGLEDER 2018. 23.

Ez a fajta „motívumcirkuláció” még inkább alátámasztja azt a bevezetőben megfogalmazott elképzelést, hogy a két bécsi irodalomszervező környezetében egy hazafias jellegű „agytröszt” jött létre, amelyben Pyrker is tevékenyen részt vett, illetve amely Pyrkerre is komoly hatást gyakorolt.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- ALMÁSI 2016 = ALMÁSI Gábor: *Faking the National Spirit: Spurious Historical Documents in the Service of the Hungarian National Movement in the Early Nineteenth Century*. *Hungarian Historical Review*, 5. 2016/2. 225–249.
- ATTERBOM 1867 = ATTERBOM, Per Daniel Amadeus: *Aufzeichnungen des schwedischen Dichters P. D. A. Atterbom über berühmte deutsche Männer und Frauen*. Berlin, 1867.
- BAUERNFELD 1872 = BAUERNFELD, Eduard: *Aus Alt- und Neu-Wien*. Bécs, 1872.
- BITSKEY 1989 = BITSKEY István: *Johann Ladislaus Pyrker und die europäische Literatur*. In: Csáky, Moriz [et.al.] (szerk.): *Magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján*. I–II. Budapest–Bécs, 1989. I. 150–154.
- DERÉKY 1980 = DERÉKY Pál: *Der ungarische Kreis Hormayrs*. Dissertation. Wien, 1980.
- FILLAFER 2020 = FILLAFER, Franz: *Aufklärung habsburgisch. Staatsbildung, Wissenskultur und Geschichtspolitik in Zentraleuropa 1750–1850*. Göttingen, 2020.
- FRANKL 1862 = FRANKL, Ludwig August: *Aus halbvergangerer Zeit II. Eine Soiree bei Caroline Pichler*. Die Presse, 15. 1862/31. 1–2.
- GLOSSY 1902 = GLOSSY, Karl: *Hormayr und Karoline Pichler*. *Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft*, 12. 1902. 212–343.
- GÖRLICH 1963 = GÖRLICH Joseph: *Madame Biedermeier*. Graz–Wien, 1963.
- HORMAYR 1807 = HORMAYR, Joseph: *Carl der Fünfte*. In: Hormayr, Joseph: *Oesterreichischer Plutarch*. I–XX. Wien, 1807–1814. VI. 5–162.
- [HORMAYR] 1810 = [HORMAYR, Joseph]: *Über den poetischen Gebrauch historischen Stoffes*. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, 1. 1810/ 4–5. 17–19.
- HORMAYR 1816 = [HORMAYR, Joseph]: *Carls des V. Heeresfahrt gegen Tunis, episch behandelt durch den Herrn Abten von Lilienfeld, Ladislaus Pircher*. *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*, 7. 1816/123. 507–514. Folytatása: 1816/127–128. 524–526; 1816/131. 539–541; 1816/136–137. 563–565.
- HORMAYR 1826 = [HORMAYR, Joseph]: *Leistungen dieses Archivs in seinen siebzehn Jahrgängen*. *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst*, 17. 1826/50–51. 268–272. 269. Folytatása: 1826/52. 274–278; 1826/53–54. 281–288; 1826/55. 289–295; 1826/56–57. 298–304. 1826/58. 306–311; 1826/59–60. 313–320.
- JANSEN 1936 = JANSEN, Lena: *Karoline Pichlers Schaffen und Weltanschauung im Rahmen ihrer Zeit*. Graz, 1936.
- KOVÁCS 2008 = KOVÁCS KÁLMÁN: *Johann Ladislaus Pyrker oder die Verweigerung kultureller Differenz. Eine Fallstudie*. In: Bobinac, Marijan–Müller-Funk, Wolfgang (szerk.): *Gedächtnis, Identität, Differenz. Zur kulturellen Konstruktion des*

- Südosteuropäischen Raumes und ihrem deutschsprachigen Kontext. Tübingen – Basel, 2008. 43–54.
- KOVÁCS 2017 = KOVÁCS Kálmán: „Zrínyi, Zriny, Zrinski”. *Szigetvár német–magyar emlékezete 1790–1826*. Csokonai Könyvtár. Források 8. Debrecen, 2017.
- KRIEGLEDER 2018 = KRIEGLEDER, Wynfrid: *Johann Ladislaus Pyrkers Rudolphias. Das Werk eines österreichischen, deutschen oder ungarischen Dichters?* In: Seidler, Andrea – Kókai KÁROLY (szerk.): *Das ungarische Wien. Spuren eines Beziehungsgeflechts. Verflechtungen und Interferenzen 1*. Wien, 2018. 21–38.
- KUNCZER 1929 = KUNCZER Gyula: *Hormayr és az egykorú magyar irodalom*. Pécs, 1929.
- KÜHLMANN 2017 = KÜHLMANN, Wilhelm: *Pyrker János László: Tunisiás (1820)*. In: Balogh Piroska – Lengyel Réka (szerk.): *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban: Vergilius, Horatius, Ovidius*, Budapest, 2017. 201–232
- LÄUCHLI 1994. = LÄUCHLI, Alexander: *Der Dichter Johann Ladislaus Pyrker (1772–1847)*. Dissertation. Zürich, 1994.
- N.N. 1845 = N.N.: *Lebensbilder. Caroline Pichler*. Taschenbuch für die vaterländische Geschichte, NF. 16. 1845. 110–143.
- PICHLER 1816 = PICHLER, Caroline: *Bey Überreichung des Zauberringes*. Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 7. 1816/123. 507.
- PICHLER 1822 = PICHLER, Caroline: *Gedichte*. Wien – Leipzig, 1822.
- PICHLER 1914 = PICHLER, Caroline: *Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*. I–II. Szerk. Blüml, Emil Karl. München, 1914.
- PUCHALSKI 2000 = PUCHALSKI, Lucjan: *Imaginärer Name Österreich. Der literarische Österreichbegriff an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert*. Schriftenreihe der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts 8. Wien – Köln – Weimar, 2000.
- PYRKER 1966 = PYRKER, Johann Ladislaus: *Mein Leben 1772–1847*. Fontes Rerum Austriacarum. Abteilung I. 10. Wien, 1966.
- RUMY 1833 = RUMY, Karl Georg: *Patriotische Rüge*. Kritikai Lapok, 2. 1833. 88–93.
- S. VARGA 2005 = S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Budapest, 2005.
- SZENT-IVÁNYI 1940 = SZENT-IVÁNYI Béla: *Matthias Corvinus in der deutschen Literatur*. Ungarische Jahrbücher, 3. 1940. 246–266.
- T. ERDÉLYI 1996 = T. ERDÉLYI Ilona: *Egy kései kiengesztelés kísérlete. Néhány megjegyzés a „Pyrker-pör” kapcsán*. Irodalomtörténeti Közlemények, 100. 1996/5–6. 630–648
- T. ERDÉLYI = T. ERDÉLYI Ilona: *Politikai restauráció és irodalmi újjászületés*. Budapest, 1998.
- TAMÁSSY-LÉNÁRT 2022 = TAMÁSSY-LÉNÁRT Orsolya: *Caroline Pichlers „ungarischer Salon“*. *Eine Wiener Salondame und ihre Beziehungen zu Ungarn*. In: Beníšková, Bianca (szerk.): *Interkulturalität in Sprache, Literatur und Bildung V*. Pardubice, 2022. 41–64.
- TELESKO 2006 = TELESKO, Werner: *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien, 2006.

- VADERNA 2020 = VADERNA Gábor: *A Pyrker-pör értelmezési lehetőségei*. In: Horváth István (szerk.): *Az Egri Főegyházmegye érsekei voltak: Pyrker János László és Szmercsányi Lajos*. Eger, 2020. 39–56.
- VINCZE 2009. = VINCZE Dániel: *Eltékozolt Gyöngyök vagy egy sosem volt lehetőség?* Adalékok Pyrker János László irodalmi tevékenységéhez. *Palócföld*, 55. 2009/5. 59–72.
- VÖRÖSMARTY = VÖRÖSMARTY Mihály összes költeményei (<https://mek.oszk.hu/01100/01122/html/versek02.htm> – Letöltés: 2023.02.10).
- WILHELMY-DOLLINGER 1999 = WILHELMY-DOLLINGER, Petra: *Die Berliner Salons*. Mit historisch-literarischen Spaziergängen. Berlin, 1999.
- WURZBACH 1870 = WURZBACH, Constantin von: *Pichler, Karoline*. In Wurzbach, Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. I–LX. Wien, 1856-1891. XXII. 242–253.

ORSOLYA TAMÁSSY-LÉNÁRT

JÁNOS LÁSZLÓ PYRKER'S RELATIONSHIP WITH THE PATRIOTIC CIRCLE OF JOSEPH HORMAYR AND CAROLINE PICHLER.

This article explores Johann Ladislaus Pyrker's relationship with the Viennese patriotic circle around Joseph von Hormayr and Caroline Pichler. It argues that Hormayr's concept of Habsburg patriotism and the intellectual atmosphere of Pichler's salon strongly influenced Pyrker's literary work. The study shows how Hormayr promoted a shared historical consciousness within the multiethnic Habsburg Monarchy through literary and historical projects, while Pichler's salon served as an important meeting place for writers and intellectuals. Pyrker became closely connected to this circle during his years at Lilienfeld Abbey. Particular attention is paid to Pyrker's epics *Tunisia* and *Rudolph von Habsburg*, which reflect the idea of a supranational Habsburg identity based on dynastic history and imperial unity. In contrast to contemporary Hungarian national literature, Pyrker's works focused on the Habsburg state and its historical mission. The article concludes that Hormayr and Pichler played a decisive role in shaping Pyrker's literary orientation and integrating him into the patriotic cultural discourse of Biedermeier Vienna.

DONCSECZ ETELKA

„MIKÉP LEHETNE TUNIZIAS ATTYÁBAN A' POÉTÁT A' PÜSPÖKKEL
MEGEGGYEZTETNI?”

Pyrker János László *Tunisiás* című eposzának katolikus fogadtatása.

Pyrker János László életében az 1820-as évek mind egyházi előmenetele, mind irodalmi munkássága tekintetében igen mozgalmasan teltek.¹ Az egykori lilienfeldi apátot 1819-ben szentelték szepesi püspökké, 1820-ban velencei pátriárkává nevezték ki. Tisztségei 1821-ben tovább gyarapodtak: dalmát prímás és császári titkos tanácsos lett. Hivatalos teendői mellett íróként sem tétlenkedett, rövid időn belül három eposzt is publikált: a *Tunisiast*, a *Perlen der Heiligen Vorzeit*, valamint a *Rudolph von Habsburg* címűt. Írásomban ezek közül az első, a *Tunisiás* magyarországi recepcióját vizsgálom.

A *Tunisiás* V. Károly (1500–1558) Hairaddin tuniszi kalózvezér elleni hadjáratát választja témájául, melynek során a német–római császár keresztény rabszolgák sokaságának adta vissza szabadságát. A tizenkét énekből álló, hexameterekben íródott hőskölteményen Pyrker hosszú éveken át dolgozott. Ennek alaptörténete már 1797 táján foglalkoztatta. Az eposz megírásához szükséges előtanulmányokhoz még 1810 táján, türmitzi plébánosként fogott hozzá, a forrásfeltáró munka javarészt pedig 1813 és 1817 között végezte.² A mű 1820-as dátummal jelent meg,³ ez azonban nem jelentette a munkálatok befejeződését: Pyrker a szöveget annak publikálása után is újból és újból módosította. Az első kiadásokat követő editiók lexikai, stilisztikai és koncepcionális értelemben is jelentősen eltérnek az eredeti változattól.⁴

Kevéssé ismert tény, hogy Pyrker János László ismeretségben állt Verseggy Ferencsel, sőt régi jó kapcsolatukat éppen 1820-ban, a *Tunisiás* megjelenésének idején újították fel. A Verseggy-levelezés értékes információkat őriz az eposz magyarországi fortunájáról. Az alábbiakban ennek az irodalomtörténetírás által mindeddig kiaknázatlan forrásnak a segítségével teszek kísérletet arra, hogy bemutassam, miként fogadták Pyrker művét a magyarországi katolikus körökben. A tanulmány mellékleteként két, eddig publikálatlan, Verseggy tollából származó, a *Tunisiashoz* kapcsolódó szöveget közlök.

1 A szerző a HUN-REN-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport és az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék munkatársa.

2 VINCZE 2009, 63; KÜHLMANN 2017, 201–203; 237. Verseggy Ferenc Horváth Jánosnak, [h. n., 1821]. In: VERSEGGY 2019, 449.

3 PYRKER 1820/a.

4 KÜHLMANN 2017, 203.

PYRKER ÉS VERSEGHY

Pyrker és Verseghy megismerkedésének ideje az 1790-es évek elejére tehető, s sejtethetően Verseghy egykori pálos rendtársainak köszönhető: Pyrkert Székesfehérváron végzett gimnáziumi tanulmányai során Ányos Pál és Virág Benedek is tanította. Az alig tizennyolc éves ifjút szülei küldték Budára, ahol gyakornokként dolgozott a Helytartótanácsnál. A nála másfél évtizeddel idősebb Verseghy ekkor szintén Budán élt egyházmegyes papként s a társasági életben igen aktív, a közélet eseményeit követő literátorként. Útjaik 1792 táján ágaztak kétféle.

Pyrker ez év márciusában elhagyta Budát. Úgy tervezte, hogy miután világot lát, katonának áll. A budai évek alatt megismert palermói gróf, Paolo d’ Andreis írnoki állást ajánlott neki, s ő vele tartott külföldi útjára. Megbízatása a tervezettnél rövidebb ideig tartott, ő azonban nem tért rögtön haza, hanem beutazta Itáliát. 1792 őszén hazatérve kérelmezte felvételt a ciszterci rendbe, s a lilienfeldi rendházban folytatta életét. Egyházi emberként szép karriert futott be, s pályája akkor is épp felfelé ívelt, amikor újra Verseghy környezetébe került: előbb a lilienfeldi apátság priorja, majd apátja lett, 1819-től szepesi püspök, újbóli találkozásuk idején pedig már újabb előléptetését, velencei pátriárkává való kinevezését rebesgették.

Verseghy élete sem telt eseménytelenül, egyházi karrierje azonban egészen másként alakult, mint fiatalabb barátjáé. 1794-ben letartóztatták a Martinovics-összeesküvésben való részvétele miatt, előbb halálra ítélték, büntetését utóbb bizonytalan idejű várfogságra változtatták. 1803. szeptember elején tért haza a rabságból, legkésőbb az elítéltek közül. Személye kompromittálttá vált. Irregularitás alóli feloldása és nyugdíjának újbóli megítélése után az esztergomi egyházmegye papjaként telepedett le Budán. Fordítóként, könyvkiadók munkatársaként, s mecénásai támogatásaiból tartotta fenn magát. Ez utóbbi nagyon fontos elem szabadulása utáni éveiben. Feltűnő, hogy megbélyegzettsége ellenére milyen rövid időn belül nyert bebecsátást a legmagasabb főúri körökbe: gróf Szapáry Leopoldina, majd báró Prónay László nevelője lett, tanította Széchenyi Ferenc lányát, József nádornak magyar nyelvemestere, Marczibányi Istvánnak pártfogoltja volt. A Révai Miklóssal folytatott hangos vita után, a tízes években nyelvészeti-esztétikai műveket, és a Helytartótanács megbízására tankönyveket írt. 1820 táján az első magyar nyelvű katolikus folyóirat, az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* munkatársa volt, ehhez kapcsolódóan egy tudományos „mesterszókönyv” összeállításán, valamint a Biblia magyar fordításán dolgozott. Mindvégig Budán élt, közös háztartásban a nádor ajtónállójával, Johann Ossitzkyvel és annak családjával, szerény körülmények között.⁵

A két régi ismerős több évtized elteltével találkozott újra egymással. Az összeköttetés Paintner Mihály révén jött létre köztük: Pyrker nála szállt meg, amikor Rudnay Sándor prímás beiktatásáról Esztergomból Pest-Budára látogatott, Paintner pedig közös ebédre hívta a vendéggel régi ismeretségben álló Verseghy Ferencet.⁶ A Verseghy-levelezésben Pyrker neve 1820 tavasza és 1821 ősze között szerepel. A vonatkozó levélanyag azt mutatja, hogy a felfrissített kapcsolatot mindkét fél igyekezett a saját javára fordítani. Verseghy a boldogulását segíteni tudó (újabb) befolyásos támogatót látott Pyrkerben, Pyrker pedig friss műve potenciális magyarországi népszerűsítőjeként tekintett Verseghyre.⁷

5 DONCSECZ 2018, 24–25.

6 DONCSECZ 2018, 25.

7 DONCSECZ 2018; DONCSECZ 2017.

Okkal, hisz Verseghy szorosan kapcsolódott az első magyar katolikus sajtóorgánum szerzői-kiadói köréhez. Mivel a *Tunisiás* magyarországi recepciója kapcsán fontos szerep jut majd e lapnak, érdemes közelebbről is szemügyre venni.

AZ EGYHÁZI ÉRTEKEZÉSEK ÉS TUDÓSÍTÁSOK

Horváth János (1769–1835) veszprémi kanonok az 1810-es évek közepe óta tervezte, hogy elindít egy magyar nyelvű egyházi-teológiai folyóiratot. Célja kettős volt: egyrészt szerette volna magyar nyelven is terjeszteni a teológia tárgykörébe tartozó ismereteket és az egyházi híreket, másrészt szerette volna, ha a magyarországi, ám nem magyar ajkú papság a lapot olvasván jobban megtanulná a magyar nyelvet. Tisztában volt azzal, hogy e vállalkozáshoz társakra lesz szüksége, ezért igyekezett egy szellemi közösséget létrehozni, s minél több, a veszprémi papi szemináriumhoz kötődő egyházat bevonni a munkálatokba. A folyóirat mögött álló szellemi kör tagja volt feltehetően Kurbély György veszprémi püspök, Nedeczky Károly segédpüspök, Hornyik János babocsbai apát, Külley János és Smodiss János kanonok, a veszprémi szeminárium vezetői és tanárai közül Kopácsy József, Kolossváry Sándor és Kiss Ferenc, valamint Vajky György szentszéki ülnök és Lekovics János veszprémvölgyi apát. A lap 1820 és 1824 között működött. A lapszámok két fő részből álltak: értekezésekből, tehát teológiai, egyháztörténeti jellegű írásokból, és tudósításokból, azaz a magyarországi katolikus egyházi élet legfontosabb eseményeiről, illetve egyházi előléptetésekről szóló hírekből.⁸ A kiadók nagy gondot fordítottak a megjelenő írások ellenőrzésére, s azokat egyházi és világi cenzori vizsgálatnak is alávetették. Az egyházi cenzúrát Kiss Ferencre bízták, a világi cenzúrát 1821 januárjáig Trenka Mihály Alajos, azt követően Nagy Antal budai cenzor végezte.⁹ Ugyancsak fontosnak tartották a folyóirat megfelelő promócióját: minden megjelent lapszámból tiszteletpéldányt küldtek azoknak az egyházi és világi előjáróknak, akiktől támogatásra, illetve segítségre számítottak új előfizetők szervezésében.¹⁰

Verseghynek nem voltak veszprémi kötődései, egyfajta külső szakértőként kérték fel a közreműködésre. Horváth János ugyanis nagyon felkészülten, megfontoltan fogott a lapindításhoz. Már a tervezés során számolt azzal, hogy egyházi-teológiai témákról írni, illetve vonatkozó írások fordításait megjelentetni csak megfelelő magyar szakszókincs birtokában lehet. Ezért fontosnak tartotta, hogy mielőbb készüljön egy teológiai szakszótár. A szótár elkészítésére Verseghy Ferencet kérte fel. Mivel régóta követte munkásságát, kompetensnek tartotta, s egyetértett nyelvészeti nézeteivel. Verseghy örömmel vállalta a felkérést, s ezzel 1819 elejétől egészen haláláig tartó élénk munkakapcsolat indult közte és Horváth, valamint a veszprémi kör között.¹¹ Verseghy és Horváthék levezése lényegében dokumentálja a folyóiratszámok összeállításának folyamatát, a kiadás munkafázisait, s a terjesztés menetét. Horváth Verseghy utolsó négy évének egyik legfontosabb szereplőjévé válik: a veszprémi vállalkozáshoz csatlakozva Verseghy egyre több olyan feladatot vállal, amelyek felkeltik a vezető egyházi körök figyelmét, s amelyek által Verseghy – világiakból álló támogatói körét gyarapítva – több befolyásos egy-

8 VERSEGHY 2019, 726–727.

9 VERSEGHY 2019, 747, 932.

10 VERSEGHY 2019, 769.

11 VERSEGHY 2019, 727–730.

házi személy pártfogására is szert tesz. Pyrker és Verseggy kapcsolata, illetve Verseggy *Tunizias* iránti érdeklődése ebben a kontextusban is szemlélhető.

PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ ÉS A *TUNIZIAS* A VERSEGGY-LEVELEZÉSSEN

Pyrker János Lászlót és eposzát a Verseggy-levelezés tizenkilenc darabja említi. E korpusz eredetileg vélhetően nagyobb lehetett, mára azonban jó néhány, egykor létezett levél már nem fellelhető, így több olyan sem, amelyet Pyrker címzett Verseggynek. Verseggy Pyrkerrel való személyes találkozása után szinte azonnal, rögtön másnap hírt ad arról Horváth Jánosnak. 1820. május 21-én kelt levelében részletesen beszámol arról, milyen témákat érintettek a beszélgetés során. Elmondja, hogy szóba került köztük a tervezett magyar nemzeti zsinat, valamint az, hogy Verseggy dolgozik a Biblia magyar fordításán. Tájékoztatja Horváthot arról is, hogy népszerűsítette az *Egyházi Értekezések és Tudóstításokat* és saját korábbi köteteit, nem is eredménytelenül: Pyrker megvásárolta a folyóirat addig megjelent számaint, a majdaniakra pedig előfizetett; kanonokja pedig Verseggy korábbi munkáit, a *Magyar Grammatikát* és az *Analyticát* vette meg.¹² Nem sokkal azután, 1820. június 7-én Verseggy újabb üzenetet küld Horváthnak a legfrissebb fejleményekről. E levélből kiderül, hogy miután megmutatta a *Bibliából* készült próba-fordításait Pyrkernek, ő megígérte, hogy a majdani zsinaton támogatni fogja, hogy bízzák Verseggyre az új fordítás elkészítését. Egyúttal azt is megírja veszprémi barátjának, hogy öröme korai volt, ugyanis nem sokkal az ígéret elhangzása után tudomására jutott, hogy Pyrker kinevezték velencei pátriárkának, s ez egyszersmind azt jelenti, hogy ő a zsinat idején már Velencében lesz, nem tudja állni a szavát.¹³ Verseggy mindazonáltal nem szeretné, ha a frissen felújított kapcsolat megszakadna, a bibliafordításon túl ugyanis más ügyekben is számít befolyásos ismerőse segítségére. Erről 1820. július 2-án kelt levele vall.¹⁴ Verseggy – amint már szó esett róla – az 1810-es évektől a nádor ajtónállójának, Johann Ossitzkynek a családjával élt egy háztartásban. A család fiúgyermeke, Karl cukrász volt, és épp 1820 táján vesztette el állását. Verseggy Pyrker figyelmébe ajánlotta a fiatalembert, aki alkalmazta is őt. Barátjának, az őt rendszeres megbízásokkal ellátó Sáhgy Ferencnek, az Egyetemi Nyomda kurátorának is segítséget kért, akit épp ez idő tájt visszaélésekkel vádoltak, és felfüggesztettek állásából.¹⁵ A kapcsolat fenntartásának szándékát e levelében egyértelműen ki is fejezi:

„Azon aggódik Levelében Kedves Drága Barátom Uramnak szíve, hogy attyafiai, és baráti távul fognak maradni, ha majd Velenczében letelepedik. Ha megengedi Excellentiád, hogy leveleimmel barátkozásomat ott is folytathassam, én e’ távüllétemet kész vagyok kipótolni. Hogy ezt egyéb Tisztelői is megcselekszik, egy csöppet sem kételkedek; és így fennmaradnak amaz édes kötelékek, mellyek szíveinket ifiúságunktúl fogva öszvefüggesztették.”¹⁶

12 129. Verseggy Ferenc Horváth Jánosnak, Buda, 1820. május 21. In: VERSEGGY 2019, 267–268. VERSEGGY 1816; VERSEGGY 1817/a; VERSEGGY 1817/b; VERSEGGY 1818.

13 132. Verseggy Ferenc Horváth Jánosnak, Buda, 1820. június 7. In: VERSEGGY 2019, 270–272.

14 133. Verseggy Ferenc Pyrker János Lászlónak, Buda, 1820. július 2. In: VERSEGGY 2019, 273–276.

15 VERSEGGY 2019, 710–711.

16 133. Verseggy Ferenc Pyrker János Lászlónak, Buda, 1820. július 2. In: VERSEGGY 2019, 275.

Azzal, hogy Verseghy szóba hozza a *Tunisiast*, voltaképpen ürügyet talál a kapcsolat fenntartására: egy olyan témát emel a diszkurzusba, amely alkalmas arra, hogy további levelek tárgya legyen:

„Még egyyet! Módom nem lévén benne, hogy most magamnak a’ Tunisiást meg vehessem, nem nyugodtam, még egy valakitől olvasás végett kezemhez nem kaptam. Tegnap előtt éjjélkor végeztem el első olvasását, ’s íme! tegnap, mikor még égett tőle a’ fejem, buzgott érette szívem, felséges Szerzőjétől olly édesen, olly barátságosan írt levelet vettem, szinte jutalomúl, hogy lelki magzattyával mulatoztam. A’ Német Recensio, mellyel engemet Kedves Barátom Uram ittletében megajándékozott, szórúl szóra tökéletesen igazat, és még is keveset mond. Kicsoda mutathat nekem, Tunisiasonn kívül Epopéát, mellyben csak e’ Recensio által előadott szép tulajdonságok és, mind egygyütt legyenek? A’ szívnek részéről a’ Német Recensens felette keveset mond: pedig énnállam a’ szépnek megítélésében a’ Szív a’ fő Recensens. Ki nem mondhatom én, melly óriás lépésekkel nevedett bennem Tunisiának első elejétől fogva a’ részvétel és az érzékenykedés; melly buzgó szeretetre gerjedtem a’ fő Vitézekhez, kiknek characteri olly szívreható képvonásokkal rajzolatnak ’s mind végig hüven fenntartatnak; mikép féltettem őket a’ veszedelmekben, mikép örültem szerencsésen végbevitt vitéz tetteiknek; melly érzékeny gyönyörködtetéssel vezettek engem’ keresztül a’ dühösködő halálnak harcmezéjén a’ felséges hasonlítások; melly lelkesítő erővel ragadták elmémet a’ Történetírásból kölcsönzött képek a’ régi érdemes együgyűségnek csudálására; melly bosszankodásra emelték keblemet a’ szerencsétlen foglyoknak méltatlan gyötrései. Tudtam én előre Tunisiának jó kimenetelét; és még is hányszor rémült el szívem, a’ képzéstől elcsábítván, melly e’ kimenetelt a’ veszedelmektől nem ok nélkül féltette. [...]”

Íme! Kedves Édes Nagy Barátom! ez az én szívemnek, az én hízelkedni nem tudó szívemnek természetes Recenziója. Az Epopéának Szerzőit a’ világ eddig csak csudálta: Tunisiának édes Attyát, lehetetlen, hogy az érzékeny emberi szív, ha személye szerint nem ösmeri is, buzgón ne szeresse.

Hát a’ Hexametrumok? hallom már kérdezni az én Szeretett Barátomat! Óh! ezek engemet kellemetesen megleptek, mivel a’ Németben lehetetleneknek tartottam, azután pedig egészen megbájoltak. A’ Német Nemzet nem köszönheti meg elegendőképen, hogy nyelvében e’ jeget egy Magyar Bölcs és illy szerencsésen megtörte.”¹⁷

A levélrészlet arra utal, hogy az eposz korábban is szóba került köztük, sőt Pyrker egy német nyelvű recenziót is átadott róla Verseghynek. Verseghy szinte lelkezendik a szövegről: elsősorban a történetészést és a karakterábrázolást dicséri. Kiemeli, hogy Pyrker rendkívül hatásos képekkel dolgozik, melyek megérintik az olvasót. Dicséri a hexametereket is: nem gondolta volna, hogy azok német nyelven ilyen szépen csenghetnek. Pyrker válasza nem ismert: más forrásokból tudjuk, hogy a következő két és fél hónap során is leveleztek egymással, ezek az írások azonban nem maradtak fent.¹⁸ A következő

17 133. Verseghy Ferenc Pyrker János Lászlónak, Buda, 1820. július 2. In: VERSEGHY 2019, 275.

18 VERSEGHY 2019, 879.

levél, melyet levélváltásukból ismerünk, 1820. október 3-án kelt, és Verseghytől származik.¹⁹ Verseghy ebben a hírt ad arról, hogy az *Egyházi Értekezések és Tudósításokban* meg fog jelenni egy írás Pyrker előléptetéséről, s ennek kapcsán irodalmi érdemeiről, így a *Tunisiásról* is. Pyrker életrajzát is szeretnék megismertetni olvasóikkal, ehhez arra kéri Pyrker, hogy küldje el számára élete fontosnak tartott eseményeinek dátumait. A *Tunisiásról* szóló ismertető fő forrása a korábban már említett német nyelvű recenzió lenne, melyből korábban Pyrker adott egy példányt Verseghynek, s amelynek magyarra fordításán Verseghy már dolgozik. A levelezés csak annyit árul el e szövegről, hogy német nyelvű, s egy „*Bécsi Német Újság*”-ban jelent meg. Ennek alapján sajnos nem tudjuk azonosítani, mivel több ilyen is szóba jöhet.

Verseghy Horváth Jánosnak küldött, 1820. november 19-én kelt leveléből még többet megtudunk a készülő ismertetőről.²⁰ Verseghy arról tájékoztatja Horváthot, hogy a készülő recenzióhoz szeretné felhasználni Pyrker egyik korábbi írását, amely az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* című folyóirat 1816-os évfolyamában jelent meg.²¹ Mielőtt ugyanis az eposz önálló kötetben napvilágot látott volna, Pyrker részleteket publikált a folyóiratban készülő művéből. Öt folyóiratszámában jelentek meg mutatványok a készülő hőskölteményből.²² Az öt közlemény közül négy pusztán mutatványokat közöl a szövegből. Az első azonban más jellegű: a nyilvánosság elé tárt szövegrészleteket egy hosszabb terjedelmű bevezető előzi meg, mely ismerteti a készülő hősköltemény tartalmát, valamint kitér Pyrkernek az eposz műfajáról vallott nézeteire és sajátos eposzirói megoldásaira.²³ E bevezető végén egy nyolc bekezdésnyi szöveg olvasható, mely Pyrker Hormayrhez címzett levelének egy részlete, s amelyben Pyrker arról ír, miként alkalmazta a deus ex machinát eposzában.²⁴ Mivel a magyarországi egyháziak *Tunisiásról* folytatott diskurzusában központi szerep jut majd ennek a szövegnek, érdemes közelebbről is szemügyre venni.

A TUNISIAS „MASINÉRIÁJA”

Pyrker nem szokványos eposzt írt, ugyanis nem a szokványos módon alkalmazta a deus ex machinát, vagy ahogy a korban nevezték, a masinériát, a gépelyezetet. Művében nem görög-római istenek, angyalok, vagy ördögök szerepelnek, hanem elhunyt történelmi személyek lelkei, szellemei. Mivel maga is tudatában volt annak, hogy eljárása megütközést kelthet, Hormayrnek írt, s utóbbi az *Archiv*-ban publikált levelében igyekszik megmagyarázni, miért ezt a megoldást választotta. Először is leszögezi, hogy nem nevezhető eposznak az a mű, amely az eposzi kellékek közül mellőzi a deus ex machinát. Úgy tartja azonban, hogy a régi eposzok megoldásai már nem tudják megszólítani a modern olvasókat. Kitér a műfaji előzményekre is. A korábbi eposzirók közül Homérosz eljárását tekinti a legjobbnak, mert ő egységben tudta ábrázolni az e világot a túlvilággal. Úgy véli, Vergilius már nem tudta igazán összhangba hozni hőseit az istennel. Milton és Klopstock megoldásait pedig egyáltalán nem tartja szerencsésnek, s úgy látja, azok az

19 155. Verseghy Ferenc Pyrker János Lászlónak, h. n., 1820. október 3. In: VERSEGHY 2019, 315–317.

20 163. Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1820. november 19. In: VERSEGHY 2019, 329–332.

21 PYRKER 1816/a.

22 PYRKER 1816/a; PYRKER 1816/b; PYRKER 1816/c; PYRKER 1816/d; PYRKER 1816/e.

23 PYRKER 1816/a.

24 PYRKER 1816/a, 511–512.

olvasók körében sem arattak sikert. Elmondja, hogy évekig töprengett azon, mi lenne az ideális megoldás a túlvilág megjelenítésére, míg végül eljutott Szent Pál Korintusiakhoz írt első leveléhez, ahol a 15. fejezet 24. és 26. verse adott számára ötletet, ezek pedig az alábbi szöveghelyekhez vezették: Róm 8,38–39; Ef 6,10–13; Jn 12,31; Jel 20,1–2. Pyrker számára e textusok nyomán a túlvilágról az alábbi koncepció rajzolódik ki:

„So führte mich jene Stelle immer weiter, und mir fiel das Materiale zu meinem Gebäude von selbst in die Hände. Der Fürst der Finsterniß ist hinausgestoßen, gefesselt im Abgrund auf tausend Jahre. Offenbar Joh. XX. C. 2. V., und lag also außer meinem Gesichtskreise; aber ich sah das Übersinnliche, den oberen Lustraum durch zahllose Geister bevölkert. Sie begeben sich dahin aus dem inneren hohlen Raume der Erde, der sich bey der Schöpfung nach dem Gesetze der Centrifugalkraft gebildet hatte, aus dem Hades, ihrem gewöhnlichen Aufenthalt. Da ihnen der endliche Untergang erst mit dem letzten Gerichtstag, folglich nach einer bestimmtem Zeitfrist angekündigt wird, so möchten wohl nicht alle gleich böse seyn, und es bliebe denen: ohne ihre Schuld Unwissenden, den schwachen und unverhärten Unchristen noch ein Mittel übrig durch Erkenntniß des Besseren, die ihnen als forschenden Geistern in dem Herzen und in den Handlungen des echten Christen offen liegt, als auf dem Rettungswege dem ewigen Lichtreich näher zu kommen. Sie nahen dem Menschen gerne.

Siehe da! und ich erkannte die Geister der Vorwelt, die noch immer ein Spiel des Irrthums und der Leidenschaften, die sie auf dieser Erde gängelten, weder glücklich, noch völlig, elend, mit jener bestimmten Physiognomie, wie selbe die Geschichte zeichnete, mir entgegen traten. Es gab starke, kräftige Naturen darunter, und da die Flamme des Krieges für die Rettung der Christensclaven zu Tunis vor meinen Augen aufloderte, so sah ich sie dahin ziehen, und schalten und walten nach ihrer vorigen Weise, so weit sie, als des irdischen Leides Beraubte, durch eingehauchten Rath sich unter den Lebenden thätig erweisen konnten. Nicht anders haben die Götter Homers auf die Helden gewirkt. Ich sah sie im Conflict wider einander, und reges Leben in den Lüften und auf der Erde. Das Reich der Phantasie, welches der sinnige Grieche bevölkerte, war nicht leer an interessanten neuen Bewohnern, nachdem die alten Götter heimgegangen waren.

Wenn dem Griechen das Wirken der Götter in der Epopöe darum wichtiger war, weil er in einem gewissen dunkeln Sinne an sie glaubte, und wenn ein ähnlicher Glaube für das Glücken der neueren Maschinerie erfordert wird, und mir scheint, daß nach den oben angeführten biblischen Stellen der Glaube an die Lüfte bewohnenden Geister nicht ganz ungegründet seyn dürfte, so möchte ich darum wohl nicht unter die gemeinere Geisterseher gezählt werden. Allein die Worte jener Stelle mögen wie immer gedeutet werden, so viel ist gewiß, eine dunkle Ahnung davon ist in der Brust des Menschen, und mit dieser wandelt er leichter in das ewig blühende Gebieth der Dichtung hinüber.”²⁵

25 PYRKER 1816/a, 511–512. Az idézett szövegrészlet magyarul: Így vezetett engem ez a szöveghely egyre messzebb és messzebb, mígnem koncepciómnak építőkövei maguktól az ölembe hullottak. A sötétség fedelmét kivetették, ezer esztendőre a mélységbe láncolták (Jel 20, 2), s így az a látókörömön kívül esett;

Az idézett szakaszból úgy tűnik, Pyrker a fent említett bibliai szöveghelyekből arra jutott, hogy feltételezhető egy bizonyos szellemvilág léte. Úgy véli, hogy a lelkek túlvilági sorsa nem a halál pillanatában dől el végleg, hanem az utolsó ítélet során. A két esemény két különböző időpontban van. A köztes időben az elhunytak lelkeinek ilyenformán módjuk nyílnak még arra, hogy megismerhessék az üdvösséghez vezető utat, s hogy akár javíthassanak sorsukon. Az antikvitás nem keresztény embereinek szellemei is megismerhetik a keresztény tanítást, mely által felfedezhetik, hogy bennük is vannak keresztény értékek – csak eddig nem ismerték fel azokat –, s érdemeket szerethetnek. E lelkek szívesen közelednek az emberekhez, s sugalmazott tanácsaik által tevékenyen alakíthatják az élők világát. Pyrker szerint e sajátos, köztes állapotban lévő lelkeket, szellemeket ugyanazok a motivációk mozgatják, mint a földön élő embereket. Voltaképpen tehát ezzel a sajátos szellemvilággal szeretné helyettesíteni művében a homéroszi eposzok görögök isteneinek világát, melyről úgy tartja, már nem képes megszólítani kora olvasóit. Hangsúlyozza, hogy e koncepció megalkotásával kizárólag művészi céljai vannak, s nem szeretné, ha léleklátónak tekintenék.

Aggodalma nem volt alaptalan, a művéről megjelent első ismertetések ugyanis meglehetősen vegyes fogadtatásról vallanak. Az eposz önálló kötetben 1820-as dátummal, de nagy valószínűség szerint már 1819 őszén megjelent. Az *Erneuerte vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* című folyóirat melléklapja, a *Chronik der österreichischen Literatur* ugyanis már 1819. október 27-én recenziót közölt róla.²⁶ Az anoním recenzens elismeri ugyan, hogy a mű megírásához hatalmas történeti kutatómunkát végzett a szerző, a végeredménnyel mégsem elégedett, s úgy véli, az aligha nevezhető hőskölteménynek. Bár a történeti hitelesség nem szenved csorbát, a történetiszöveg szegényes, nem bővíti el, inkább untatja az olvasót. A deus ex machina alkalmazását sem tartja érdekesnek és sikerültnek: az események alakításában való felhasználását egyáltalán nem tartja indokoltnak. Megjegyzi, hogy jóllehet a legtöbb hexameter szépen cseng, s a

láltam viszont az érzelkek feletti [világot], az örömök égi lakhelyét, melyet számtalan szellem népesít be. A Föld belső üregéből, a Hádészből, szokásos tartózkodási helyükről kerülnek oda, mely a teremtés során a centrifugális erő törvénye nyomán keletkezett. Mivel a végső kárhozatot csak az utolsó ítélet napján, tehát egy bizonyos idő elteltével hirdetik ki számukra, bizonyos, hogy nem mindegyikük akarna ugyanolyan gonosz lenni, [mint amilyen életében volt]. Így mód nyílhatna arra, hogy azok, akik önhibájukon kívül tudatlanok, a gyenge és nem elég edzett nem keresztények, eszközök kapjanak a jobbnak megismerése által – mely számukra mint kereső lelkek számára az igaz keresztények szívében és cselekedeteiben rendelkezésre áll –, hogy mintegy menekülőúton közelebb jussanak az örök világhoz.

Íme! Megismertem hát a régi kor szellemeit, akik – mint ezen a földön – még mindig a tévedések és a szenvedélyek játékát üzték. Sem boldogan, sem tökéletesen, hanem nyomorultan, azzal a fiziognómiával közeledtek felém, amilyenre azt a történelem rajzolta. Voltak közöttük erős, erőteljes természetűek, és amikor a tuniszi keresztény rabszolgák megmentéséért vívott háború lángja fellobbant szemem előtt, láttam, ahogy odavonulnak, a tesznek-vesznek korábbi szokásaik szerint, amennyire mint az e világi szenvedéstől megfosztottak, tanácsokat sugalmazva az élők között tevékenyen bizonyulhattak. Homérosz istenei sem hatottak másként a hősökre. Láttam én őket egymással viszálykodni, s láttam mozgalmas életüket az égben és a földön. A képzelet birodalma, melyet a fogékony görögök népesítettek be, akkor sem szűkölködik érdekes új lakókban, ha a régi istenek már távoztak onnan.

Ha az istenek munkálkodása az epopeában azért volt fontosabb a görögök számára, mert egy bizonyos homályos értelemben hitték bennük, és ha az újabb masinéria sikere hasonló hitet kíván, továbbá, mivel úgy tűnik nekem, hogy a levegőben lakó szellemekre vonatkozó fent idézett bibliai szöveghelyek nem lehetnek egészen alaptalanok, úgy hát nem szeretném, ha engem ezért a közönséges léleklátók közé sorolnának. De értelmezhetjük e szakasz szavait bárhogy is, annyi bizonyos, hogy az emberek lelkében homályos sejtelem él erőll, s hogy ennek birtokában könnyebben lépnek át a költészet örökké virágzó birodalmába.

26 CHRONIK 1819.

mű nyelvezete tiszta és nemes, összességében mégis hüvösséget és a részvét hiányát érzi a sorokat olvasva. A *Der Sammler* ez év novemberében már kedvezőbben nyilatkozik a szövegről: dicséri a témaválasztást, a karakterábrázolást, a verselést és a nyelvet is.²⁷ A csodás elemek alkalmazása azonban ennek az ítéshöz a tetszését sem nyerte el. Teljesen feleslegesnek itéli a szellemek bevonását a cselekményszövegszövetbe, úgy véli, hogy ezeknek a metafizikai elemeknek a szerepeltetése teljesen összeegyeztethetetlen a történet alapját képező tényszerű eseményekkel. Néhány nappal később a *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*, illetve a *Zeitung für die elegante Welt* hasábjain is ismertetőik jelennek meg az eposzról. A *Wiener Zeitschrift* szerzője a karakterábrázolásban és a nyelvhasználatban fedez fel hiányosságokat. A csodás elemek alkalmazását is kritikával illeti: zavarosnak itéli a számos, különböző korban élt történelmi személy szellemének szerepeltetését.²⁸ A másik recenzens is hasonló véleményen van, bár a deus ex machinát nélkülözhetetlen eposzi kelléknek tartja, úgy véli, Pyrker megoldása nem igazán sikerült, szellemei kevésbé vesznek részt a cselekmény alakításában. Megjegyzi továbbá, hogy a hexameterek sem tökéletesek.²⁹ Pyrker eposzának híre hamarosan Drezdáig is eljutott: két másik hősköteménnyel együtt 1820 februárjában számolt be róla a *Wegweiser im Gebiete der Künste und Wissenschaften*. Bár több vonatkozásban igen elismerően szól a szövegről, a csodás elemek alkalmazását ez az ismertető is meglehetősen különösnek találja.³⁰ Az 1820 tavaszáig, Pyrker Verseghyvel való személyes találkozásáig megjelent recenziók közül talán a bécsi *Jahrbücher der Literatur* mellékletének hasábjain megjelent rövid tudósítás a legkedvezőbb, mely minden tekintetben dicsérettel illeti a művet.³¹

Pyrker szövegét az olvasók az írásban megjelent első visszajelzések szerint nem fogadták egyöntetű tetszéssel. Elképzelhető, bár erre egyelőre nem ismertek nyomok, hogy voltak, akik szóban is jelezték felé fenntartásaikat. A recenzensek kifogásai sok mindenre kiterjednek, s olykor egymásnak is ellentmondanak, abban azonban megegyezni látszanak, hogy Pyrker újítónak szánt megoldását, a deus ex machina használatát nem tartják igazán sikerültnek. Hangsúlyozandó – bár az *Archív*-beli közlemény szerint Pyrker leginkább ettől tartott –, e kifogások nem teológiai, hanem esztétikai természetűek voltak. Pyrker ezt érzékelvén, 1820-ban ugyanannál a kiadónál, ahol az első kiadás megjelent, újra kiadta a *Tunisiast*.³² Ez az edíció egy javított kiadás. A szerző reagál az első olvasói reakciókra: előszóval látja el a művet, mellyel elsősorban a deus ex machina speciális alkalmazását igyekszik megmagyarázni.³³ A szakirodalom korábbi álláspontjával szemben, ez a szöveg nem az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* című folyóirat 1816-os évfolyamában közölt eszmefuttatás változatlan utánközlése. Igaz, hogy Pyrker áttemel onnan szövegrészeket, ám e részleteken változtat. Az idézett szakaszok értelmezésén az is módosít, hogy kikerülnek az eredeti szövegek környezetéből. A második kiadás bevezetőjében ugyanis Pyrker az eposz fogalmát Friedrich Ludewig Bouterweck *Aesthetik* című műve alapján értelmezi, ismerteti a műfaj követelményeit, majd példák-
kal igazolja, hogy a *Tunisia* megfelel e kritériumoknak.³⁴ Közülük a legfontosabbnak

27 SAMMLER 1819.

28 *Wiener Zeitschrift* 1819.

29 *Zeitung* 1819

30 HELL 1820.

31 *Jahrbücher* 1819.

32 PYRKER 1820/b.

33 PYRKER 1820/b, I–VIII.

34 BOUTERWECK 1806, 382–390.

Bouterweck nyomán a csodás elemek szerepeltetését tekinti. Amikor arra kerül sor, hogy saját eljárását ismertesse, szembeötlő, hogy arról már némileg más hangnemben nyilatkozik, mint egykor az *Archiv*-ban. Erre vonatkozó sorait olvasva úgy tűnik, kevésbé magabiztos, mint négy esztendővel korábban:

„*Das Erscheinen und Einwirken überirdischer Wesen in die Handlung des Epos hat man die Maschinerie genannt. Jene in der Tunisias hat, – »wie noch jede, die nicht aus lebendigem Volksglauben hervorging, oder diesen Glauben vielmehr selbst gesetzgeberisch ausbildete,« Widerspruch erfahren. – Angeregt durch einige dunkele Stellen in den Briefen des Apostel Paulus, wovon dem Glauben an die Geister im höheren Luftraum die Rede ist, und über welche die Kirche nichts entschied, schwang sich die Phantasie des Dichters dort hinauf, und schwelgte in dem süßen Wahn durch den goldnen Nebel, der vor ihren Augen dahin zog, entkörperte Wesen auf den Stufen einer uns hienieden noch unbekanntem Leiter der moralischen Weltordnung zu erblicken. Er glaubte der Geisterwelt der Tunisias ihre Stelle in dem Grund und Boden des Christenthums ausmitteln und nachweisen zu können.*”³⁵

A deus ex machinára vonatkozó *Archiv*-beli fejtegetés nyolc bekezdéséből hetet emel át. A szövegen végrehajtott változtatásai általában apróbb stilisztikai módosítások, a hatodik – a jelen tanulmányban korábban már érintett – bekezdés kivételével, melyet a többinél jelentősebben alakít át:

1. táblázat: Pyrker módosításai az *Archiv* 1816. évfolyamában megjelent szövegen

Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst³⁶

„So führte mich jene Stelle immer weiter, und mir fiel das Materiale zu meinem Gebäude von selbst in die Hände. Der Fürst der Finsterniß ist hinausgestoßen, gefesselt im Abgrund auf tausend Jahre. Offenbar Joh. XX. C. 2. V., und lag also außer meinem Gesichtskreise; aber ich sah das Übersinnliche, den oberen Lust-

Vorrede des Herausgebers zu dieser verbesserten Ausgabe³⁷

„So führte mich jene Stelle immer weiter, und mir fiel das Materiale zu meinem Gebäude von selbst in die Hände. Der Fürst der Finsterniß ist hinausgestoßen, gefesselt im Abgrund auf tausend Jahre. Offenbar Joh. XX. C. 2. V., und lag also außer meinem Gesichtskreise; aber ich – **als Dichter, nicht als Exegete** –³⁸ sah

35 PYRKER 1820/b, IV. Az idézett szövegrészlet magyarul: A természetfeletti lények megjelenését és befolyását az eposz cselekményében masinériának nevezték el. Azt, „mint mindent, ami nem egy élő néphitből származik, vagy mindent, ami inkább törvényszerűen maga alakította ki ezt a hitet”, ellenkezéssel fogadták. – Pál apostol leveleinek néhány homályos passzusa által ösztönözve, amelyek a magasabb légkörben élő szellemekben való hitről szólnak, és amelyekről az Egyház semmit sem döntött, a költő képzelete szárnyra kapott, és abba az édes tébolyultságba ringatta magát, hogy a szemük előtt elvonuló aranykődön keresztül a világ erkölcsi rendjének egy számunkra idelelenn még ismeretlen létrájának lépcsőin testetlen lényeket pillantott meg. Úgy hitte, hogy nyomon követheti és bebizonyíthatja, hogy a Tunisias szellemvilága a kereszténység talaján és alapjaiban gyökeredzik.

36 Az idézett szövegrészlet fordítását lásd a jelent tanulmányban, fentebb.

37 Az idézetben félkövéren jelöltem Pyrker módosításait.

38 Betoldott szövegrész, fordítása: mint költő, nem mint exegeta.

raum durch zahllose Geister bevölkert. Sie begeben sich dahin aus dem inneren hohlen Raume der Erde, der sich bey der Schöpfung nach dem Gesetze der Centrifugalkraft gebildet hatte, aus dem Hades, ihrem gewöhnlichen Aufenthalt. Da ihnen der endliche Untergang erst mit dem letzten Gerichtstag, folglich nach einer bestimmtem Zeitfrist angekündigt wird, so möchten wohl nicht alle gleich böse seyn, und es bliebe denen: ohne ihre Schuld Unwissenden, den schwachen und unverhärten Unchristen noch ein Mittel übrig durch Erkenntniß des Besseren, die ihnen als forschenden Geistern in dem Herzen und in den Handlungen des echten Christen offen liegt, als auf dem Rettungswege dem ewigen Lichtreich näher zu kommen. Sie nahen dem Menschen gerne.

das Übersinnliche, den oberen Lustraum durch zahllose Geister bevölkert, **von denen die Stelle Ephes. III. Cap. 10. V. gelten möge: »Damit den Mächten und Gewalten im Übersinnlichen durch die Kirche die mannigfaltige Weisheit Gottes bekannt werde.«**³⁹ Sie begeben sich dahin aus dem inneren hohlen Raume der Erde, der sich bey der Schöpfung nach dem Gesetze der Centrifugalkraft gebildet hatte, aus dem Hades, ihrem gewöhnlichen Aufenthalt. Da ihnen der endliche Untergang erst mit dem letzten Gerichtstag, folglich nach einer bestimmtem Zeitfrist angekündigt wird, so möchten wohl nicht alle gleich böse seyn, und es bliebe denen: ohne ihre Schuld Unwissenden, den schwachen und unverhärten Unchristen noch ein Mittel übrig durch Erkenntniß des Besseren, die ihnen als forschenden Geistern in dem Herzen und in den Handlungen des echten Christen offen liegt, als auf dem Rettungswege dem ewigen Lichtreich näher zu kommen. **<Sie nahen dem Menschen gerne.>**⁴⁰

A második kiadás előszava arról árulkodik, hogy Pyrker nyomon követte az első kiadás recepcióját, s az első kedvezőtlen vélemények hatására igen rövid időn belül igyekezett árnyalni koncepcióját, s megmagyarázni annak félreérthető pontjait.

A TUNISIAS VESZPRÉMI FOGADTATÁSA

Verseghyhez a Horváthhoz címzett 1820. november 19-én kelt levele megszületéséig valószínűleg nem jutott el a *Tunisia*s második, javított kiadása.⁴¹ A levelezésben nincs szó e második kiadás előszaváról, csak az annak előzményét jelentő *Archív*beli szövegről. Verseghy ennek az írásnak a csodás elemekkel szóló nyolc bekezdésnyi részét magyarra fordítja, s 1820. november 19-én kelt leveléhez mellékelve elküldi az *Egyházi Értekezések és Tudóstítások* körül munkálkodó veszprémi ismerősei számára. E szöveg

39 Betoldott szövegrész, fordítása: melyekre az Efezusiaknak írt levél 3. fejezetének 10. verse vonatkozhat: hogy most az Egyház által az Isten szerföltött sokrétű bölcsessége nyilvánvalóvá legyen a mennyei fejedelemségek és hatalmasságok előtt.

40 Törölt szövegrész, fordítása: E lelkek szívesen közelednek az emberekhez.

41 163. Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1820. november 19. In: VERSEGHY 2019, 329–332. Pyrkerhez címzett, 1820. július 2-án kelt levelében Verseghy csak annyit említ, hogy a *Tunisia*sból nincs saját példánya, a kötetet, amelyet olvasott, kölcsönkérte egy ismerősétől. 133. Verseghy Ferenc Pyrker János Lászlónak, Buda, 1820. július 2. In: VERSEGHY 2019, 275.

mindeddig ismeretlen és publikálatlan volt: a jelen tanulmány függelékeként lát napvilágot először.⁴² Különösen érdekes az a jegyzet, melyet *Nota* címmel fűz fordításához, s melyben kísérvélevele néhány passzusát ismétli meg. Ebben leírja, hogy különlegesen tartja a *Tunizias* masinériáját, ezért szívesen megismertetné azt a magyar olvasókkal. Mivel érzékeli, hogy e koncepció teológiai szempontból aggályos lehet, egyszermind arra kéri veszprémi ismerőseit – elsősorban a folyóirat egyházi cenzúrájáért felelős Kiss Ferencet –, hogy vizsgálják meg a szöveget, s hozzanak döntést arról, ismertethető-e a *Tunizias*ról készülő recenzióban. A szerző kilétére tekintettel egyben diszkréciót is kér munkatársaitól.

Kiss Ferenc véleményére várni kell, időközben azonban Verseghy hírt kap arról, hogy Pyrker életrajzát helybenhagyta a világi cenzúra. Ebben a szövegében csak röviden utal a *Tunizias*ra Verseghy, s annak masinériájáról dicsérően nyilatkozik. Úgy érzi, ezt esetleg rosszallhatja majd Horváth, ezért 1820. november 30-án kelt levelében hosszasan szabadkozik emiatt.⁴³ Érdemes Verseghy levelének e szakaszát alaposabban szemügyre venni, itt fejt ki ugyanis a legrészletesebben személyes véleményét Pyrker masinériájáról.

„A’ mit a’ Tuniziában uralkodó Mythologiárúl a’ Biográphiában mondok, hogy a’ *Ker. Epopoejákra Miltonénál és Klopstockénál sokkal alkalmasabbnak látszik*, meg ne ütközzön Főtiszt. Úr, azt gondolván, mintha én e’ szókkal a’ Veszprémi Censurának ítéletét akarnám megelőzni. Nem! valóban tellyességgel nem! Meg fogom én azt talán a’ meglegedésig bizonyítani, hogy praescindendo a theologicis, az ortodoxiának minden sérelme nélkül lehet az ilyen Mythológiával a’ Poétának élni, csak azt ne vítassa, hogy sükeressége in sensu sive theologico sive physico a’ Szent Írásban fundáltatik. Az egész dolgot én így veszem. A’ mostani Epopoeják nem a’ köz népek valók, mint a’ régiek. A’ Tudós emberek pedig, mi-
kor az Epopoejában olvassák, hogy Mahomed, Attila, Hannibal, Caesar, Nagy Károly, Pipin, István, László ’s a’ t. kiket a’ Poéta Biográphiáikból characterizál, a’ hadi vezéreknek ezt vagy amazt sugarollyák, sőt a’ vezérek által még a’ köz emberek is kiterjesztetik, igen természetesen veszik e’ personificatiót a’ helyett, hogy a’ hadi vezérek a’ sugarlott dolgokat az említett régi híres férjfiaknak tetteiből, characterükből vagy még elkövetett hadi hibáikból is a’ Históriának olvasása által, vagy a’ kézzől kézre leérkezett hagyományokból tanúlták, és az ütközeteknek alkalmatosságával eszékbe juttatták. Lehet e’ szerint az efféle Lelkekkel, mellyek a’ Históriában lerajzolt képeikben és tetteikben még most is velünk társalkodnak, és így némünémű értelemben nekünk meg is jelenhetnek, tanácskozásokat és villongásokat is tartani az epopoejában, a’ nélkül, hogy a’ tudós Olvasó az ilyen personificatiókban megütközzön, mellyek inkább még gyönyörködtetik is. Az imént megnevezett Lelkekhez egész népeket is függeszthet a’ Poéta, mellyek ökök mint lelkek még most is követik, mivel hajdan mint seregek követték ’s a’ t. De se abba ne ereszkedgyen soha, honnan jöttek a’ levegőbe, igazán physice repdesnek a’ levegőben vagy csak a’ mi kép-

42 Lásd a jelen tanulmány *Függelékét*: 1. Verseghy Ferenc (ford.): Tuniziának Szerzője a’ Gépelyezetről, mellyel e’ Költeményében él, imígy ád számot.

43 166. Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1820. november 30. In: VERSEGHY 2019, 336–337.

zésünkben? se abba, hogy mi lesz belőlök? kivált úgy, hogy irántok való vélekedéseit a' Szent Írásból vitassa 's a' t. Chateaubriandal sem elégszek én meg tellyesen: czéllya jó, szép, és igaz: de úttyai némellykor tekervényesek.”⁴⁴

Verseghy úgy véli, hogy Pyrker megoldása a deus ex machina alkalmazására jobb, mint a korábbi kísérletek. Mindezt a katolikus tanítással is összeegyeztethetőnek tartja. Érvelése szerint korának eposzait nem közemberek, hanem a tanultabb olvasók fogják olvasni. A perszifikációk, a szellemek szerepeltetése bennük nem okoz majd megütközést, őket nem fogja összezavarni, csak gyönyörködtetni. Hangsúlyozza azonban, hogy az eposzok szerzői a szellemek szerepeltetésekor nem bocsátkozhatnak teológiai fejtegetésekbe.

Kiss Ferenc véleményét Horváth János 1820. december 6-án kelt leveléhez mellékelve továbbítja Verseghynek. Egy megjegyzésével utal arra, hogy kollégái véleménye nem egységes: „*mondottam, hogy az orthodoxyának lessz némü némü kifogása ellene*”.⁴⁵ Kiss szövegéből kiderül, hogy Verseghynek nemcsak az *Archiv*ből készített fordítása, hanem Horváthnak küldött, 1820. november 30-án kelt levele is eljutott hozzá. Válaszában arra is reagál.⁴⁶ Először is leszögezi, hogy a *Tunisiast* nem olvasta, csak az *Archiv*beli cikk Verseghy készítette fordítását. Másodszer hangsúlyozza, hogy a folyóiratban csak szent és egyházi poézis kaphat helyet, a *Tunisiáról* így legfeljebb Pyrker életrajzában lehetne szólni. Azt is megírja Verseghynek, hogy úgy véli, a lelkipásztorok számára – akiknek e folyóiratot szánják – egyáltalán nem lenne hasznára egy keresztény poézisről szóló közlemény. Elismeri, hogy a Szentírásban is vannak merész képek, sőt perszifikációk, ezért ő alapvetően nem ellenzi az ilyesmit. Egyetért Verseghyvel abban, hogy ezek szerepeltetése egy eposzban a képzetesebb olvasókat gyönyörködtetheti, a kevésbé tanultakat pedig vélhetően nem fogja összezavarni. Vannak azonban mozzanatok Pyrker koncepciójában, amelyeket aggályosnak tart: ezekről úgy tartja, esztétikailag nem növelik a mű értékét, sőt, élesen szemben állnak a katolikus tanítással. Négy pontban foglalja össze észrevételeit:

1. Nincs kifogása az ellen, ha a meghaltak lelkeit a szerző az Alvilágban ábrázolja, de hangsúlyozza, hogy ezek a lelkek a különítélet után nem változtathatnak a sorsukon.

2. A pokolba jutott lelkek sosem szabadulhatnak ki onnan, sorsuk örök kárhozát. Kiss felhívja a figyelmet arra, hogy Pyrker eszmefuttatása ebben a vonatkozásban három szempontból is kifogásolható. Először is Isten ítélete nem megváltoztatható. Másodszer Lukács evangéliumára utalva emlékeztet arra, hogy az üdvözültek és az elkárhozottak világa között nincs átjárás (Lk 16,19–31). Harmadszor a halállal lezárul az érdemszerzés ideje.

3. Kitér azok lelkeire, akik nem ismerték a keresztény tanítást. Úgy véli, ők is üdvözülhetnek, de annak módját csak az Úr ismeri. Ismét hangsúlyozza, hogy a halál után már nincs lehetőség az érdemszerzésre.

4. Elismeri, hogy a rosszban nem megátalkodott keresztények is cselekedhettek jót, vagyis nem mondhatjuk biztosan, hogy mindnyájan elkárhoznának. De feltételezni bennük valami „*titikos érzeményt*”, mellyel a túlvilágon felismerik az Istennek tetsző élet-

44 166. Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1820. november 30. In: VERSEGHY 2019, 336–337.

45 168. Horváth János Verseghy Ferencnek, Veszprém, 1820. december 6. In: VERSEGHY 2019, 339.

46 169. Kiss Ferenc Verseghy Ferencnek, h. n., 1820. december 6. In: VERSEGHY 2019, 340–342.

módot, az szerinte csak amolyan „gyarló könyörületességből” fakadhat. Az üdvösség alapja a hit. Márk evangéliumára hivatkozva hangsúlyozza Jézus tanítását: „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni fog, aki nem hisz, az elkárhozik” (Mk 16,15–16). A hitre nem jutott emberek üdvözlésének kérdésében pedig az Iz 55,8-ra utal, ahol Isten azt mondja: „Az én gondolataim nem a ti gondolataitok, és az én útjaim nem a ti útjaitok.”

Kiss Ferenc kiváló teológus volt. 1796-tól előbb a veszprémi papi szemináriumban tanított dogmatikát, majd 1805-től a pesti egyetemen erkölcsstant.⁴⁷ Sorai arról vallanak, hogy remek érzékkel fedezi fel Pyrker elgondolásának teológiai szempontból gyenge pontjait, s magabiztos szakmai tudással cáfolja azokat. Véleményében utal arra, hogy e koncepcióknak vannak olyan elemei, amelyek – ahogy ő nevezi – az „Origenismussal rokony tanított”-ok.⁴⁸ Minden bizonnyal az Órigenésznek tulajdonított úgynevezett apokatasztaszisz-tanra utal.⁴⁹ Ennek az elméletnek a kezdeményei már Alexandriai Kelemennél megjelennek: ő volt az első, aki utalt arra, hogy minden értelemmel rendelkező élőlény remélheti az üdvösséget.⁵⁰ Órigenésznél az apokatasztaszisz a világ eredeti egységének helyreállítását jelenti. Úgy véli, hogy Isten azzal teljesíti majd be a történelmet, hogy „minden értelmes lényt magához ölel”. Elgondolásának alapját a Korintusiakhoz írt első levél 15. fejezetének 25–28. versei jelentik.⁵¹ Pyrker ugyanerre a szöveghelyre hivatkozik, amikor az *Archív*-ban arról ír, hogy miből merített ihletett koncepciója megalkotásához. Az apokatasztaszisz-tant a későbbiek folyamán az egyház elítélte.⁵² A 18. században újra szélesebb körben népszerű lett, elsősorban a pietista szerzőknek köszönhetően.⁵³ Nem kizárt, hogy Pyrkerhez is eljutottak ilyen szellemiségű művek, s ezekből is inspirálódhatott, mindez azonban filológiailag egyelőre nem igazolható.

Kiss mindezek fényében – noha Verseghy fordítását kiválónak tartja, Pyrker pedig ragyogó elmének – úgy véli, hogy „a’ Mélt. Szerző’ nevének szeplője nélkül” az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* hasábjain nem jelenhet meg az *Archív*-ból készített fordítás a *Tunizias*-ról tervezett recenzióban.⁵⁴

VERSEGHY REAKCIÓJA

Verseghy válaszlevelében megköszöni Kiss Ferenc véleményét, és ígéretet tesz arra, hogy megfogadja az abban foglaltakat. Mindazonáltal azt is közli, hogy nem szeretne lemondani arról, hogy írjon a témáról, mert hasznos lenne és érdeklődésre tartana számot. Úgy véli, a *Tunizias*-nak vannak olyan részletei, amelyeket érdemes lenne közölni a lapban, ilyen például a tábori misét leíró jelenet.⁵⁵ Kiss nem tudhatta, de Verseghy időközben levelet váltott Pyrkerrel, s arra kérte, hogy jelöljön ki szakaszokat az eposzból, amelyeket érdemesnek tart arra, hogy magyar fordításban megismertessék az olvasókkal.

47 PFEIFFER 1987, 138–139.

48 169. Kiss Ferenc Verseghy Ferencnek, h. n., 1820. december 6. In: VERSEGHY 2019, 341.

49 Vö. SZÖRÉNYI 2016. SCHNEIDER 1997, 456–471.

50 SCHNEIDER 1997, 456.

51 SCHNEIDER 1997, 456.

52 Vö. DENZINGER – HÜNERMANN 2004, 163, 274, 310; RAHNER – VORGRIMLER 1980, 42–43.

53 SCHNEIDER 1997, 460; FONT 2001, 119–131, FONT 2017; BARA 2004.

54 169. Kiss Ferenc Verseghy Ferencnek, h. n., 1820. december 6. In: VERSEGHY 2019, 342.

55 176. Verseghy Ferenc Kiss Ferencnek, [h. n., 1820. december 6. és december 17. között]. In: VERSEGHY 2019, 347–348.

Pyrker 1820. december 12-én kelt válaszában számos illetet Verseghy figyelmébe ajánlott, a fentebb emlegetett tábori misét is.⁵⁶ Verseghy tehát nem vesztette kedvét Kiss Ferencnek a *Tunisiáról* írt kedvezőtlen véleményétől, olyannyira nem, hogy – az *Archív*ből készített fordításával együtt – azt maga olvasta fel Pyrkernek, amikor 1821. januárjában személyesen találkoztak. Erről 1821. január 23-án kelt levelében részletesen beszámolt Horváth Jánosnak. Verseghy elmondása szerint Pyrker kedvezően reagált Kiss kritikájára, s maga is egyetértett véleményével. Megosztotta Verseghyvel azt is, hogy a deus ex machináról szóló gondolatait eredetileg az *Archív* szerkesztőjének, Joseph Hormayernek címzett magánlevelében írta meg, melyet ő engedély nélkül publikált. Ezzel Pyrker ismételen olyan gesztust tett, mintha már nem vállalná (nyilvánosan) az ott leírtakat. Verseghyt emellett újra arra kérte, hogy az eposz tábori miséről szóló részét fordítsa le és adja ki az *Egyházi Értekezések és Tudósításokban*.⁵⁷ Verseghy el is készítette a fordítást, s leveléhez mellékelve elküldte Veszprémbe.⁵⁸ Horváth János 1821. február 7-én válaszol, s egy olyan kompromisszumos megoldással áll elő, amellyel minden érintett elégedett lehet. Kiss Ferenc azért, mert Pyrker teológiaiilag vitatható nézetei nem fognak megjelenni a lapban. Verseghy azért, mert kedvezhet Pyrkernek, írhat a *Tunisiáról*. Horváth maga pedig azért, mert egy hosszú ideje húzódo ügy végére kerülhet ezzel pont úgy, hogy még új és magas rangú előfizetőjük, a velencei pátriárka kedvére is tesznek. Válaszlevelében arról ad hírt, hogy Verseghy fordítása a tábori miséről nagy tetszést aratott a folyóirat munkatársai körében. Túl hosszúnak találták azonban ahhoz, hogy önmagában állva megjelenjen. Ezért azzal a javaslattal áll elő, hogy Verseghy írjon egy tanulmányt a keresztény poézisről, s annak részeként, mintegy illusztrációként publikálja a szöveget.⁵⁹ E tanulmány azonban végül mégsem készült el, s nem jelent meg Verseghy *Tunisiából* készített fordítása sem. Ennek oka Verseghy személyes sértettsége: nem Horváth vagy társai váltották ki neheztelését, hanem Pyrker.

Épp azokban a napokban, amikor Verseghy Horváth levelét kézhez véve végre jóváhagyást kapott, hogy – más formában ugyan, mint tervezte – írhasson az eposzról, tudomására jutott, hogy Pyrker mindeközben a *Tudományos Gyűjteménnyel* is tárgyalt, s Majláth János közvetítésével sikerült elérnie, hogy Döbrentei Gábor tollából megjelenjen itt egy ismertető az eposzról.⁶⁰ Majláth és Döbrentei Kazinczy Ferenc köréhez tartoztak, aki nyelvészeti tekintetben és sok más kérdésben nem értett egyet Verseghyvel.⁶¹ Pyrker lépését Verseghy vélhetően egyfajta árulásként értékelte. A recenzió a *Tudományos Gyűjtemény* 1821-ik évfolyamában meg is jelent.⁶² Bevallottan azzal a szándékkal születt, hogy ellensúlyozza a *Tunisiáról* a *Vaterländische Blätter*ben megjelent erősen kritikus hangvételű írást. Döbrentei személyeskedő hangnemben egy „*pitzike szúk melyű pygmaeus*” kifakadásának nevezi a szöveget,⁶³ s hosszú oldalakon át ír arról, hogy a

56 178. Pyrker János László Verseghy Ferencnek, Szepes, 1820. december 12. In: VERSEGHY 2019, 349.

57 185. Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1821. január 23. In: VERSEGHY 2019, 357–359.

58 A fordítás szövegét a jelen dolgozat *Függelékében* közlöm: 2. Verseghy Ferenc (ford.): A 'Szent Misének Áldozatya. Verseghyről írt kötetében Sággy Ferenc is közölte a fordítás egy változatát. Szövegközlésének alapja feltehetően egy másik, ma már nem hozzáférhető kézirat lehetett, mivel az általa kiadott verzió nemcsak címében, hanem írásmódjában és időnként szóhasználatában is eltér a *Függelékben* olvasható szövegtől. Lásd: SÁGHY 1825, 119–123.

59 186. Horváth János Verseghy Ferencnek, Veszprém, 1821. február 7. In: VERSEGHY 2019, 359–360.

60 188. Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1821. február 15. In: VERSEGHY 2019, 363–366.

61 DONCSEZ 2009; DONCSEZ 2016; DONCSEZ 2018; VERSEGHY 2019, 930–931.

62 DÖBRENTÉI 1821.

63 DÖBRENTÉI 1821, 79.

német recenzens szándékosan a hitelrontás céljával ragadott tollat. Magyar nyelvű ismertetőjében e károkat szeretné jóvá tenni. Minden tekintetben elismerő szavakkal szól a hőskölteményről, felsorolja annak érdemeit, dicséri, hogy jelen van benne masinéria is, anélkül azonban, hogy kitérne Pyrker megoldásának újszerűségére és bemutatná annak lényegét. A méltató sorok között egyetlen kritikaként is értelmezhető megjegyzés akad csupán: Döbrentei lábjegyzetben fogalmazza meg kívánságát, mely arra vonatkozik, hogy a magyarul kiválóan értő velencei pátriárka magyar nyelven is verselhetne. Hogy mennyire mélyen érinthette Verseghyt ez az ügy, azt jól mutatja, hogy az eset után teljesen elhidegült Pyrkerőtől, s megszakadt köztük a kapcsolat. Nem váltottak több levelet, s ha Pyrker szóba is kerül a levelezésben a későbbiek során, Verseghy bírálóan szól róla.⁶⁴

A *Tunizias*ról tervezett recenzió témája csaknem egy éven át jelen van a Verseghy-levelezésben. Noha Verseghy recenziója végül nem jelent meg, annak kéziratos vázlata bizonyítja, hogy befejezéshez közeli állapotban lehetett már akkor, amikor Kiss Ferenc elmarasztaló véleménye megérkezett.⁶⁵ Tudjuk azt is, hogy Verseghy nem csak a tábori misét, hanem mást is lefordított az eposzból, életében azonban ez a szöveg sem látott napvilágot.⁶⁶ A készülő szövegek közül egyedül Pyrker életrajza és az előléptetéséről szóló tudósítás jelent meg az *Egyházi Értekezések és Tudósítások* hasábjain.⁶⁷ Mégis rendkívül tanulságos ezt a levélcsoportot tanulmányozni. Annak darabjai ugyanis fényt vetnek arra, milyen elképzelések voltak a keresztény poézisről, a keresztény eposzról a 19. század eleji Magyarországon – túlzás nélkül állíthatjuk – a véleményformálás egyik eszközét uraló egyházi személyeknek, az első magyar nyelvű katolikus folyóirat munkatársainak. Ezek az írások voltaképpen egy szerkesztőségi vita – vagy ha úgy tetszik, a katolikus mitológiavita – dokumentumai, melyek plasztikusan ábrázolják, miként feszülnek egymásnak a teológiai érvek és a poétikai-esztétikai szempontok, ha egy egyházi szerző művének megítéléséről van szó. E levelek egyszersmind arra is fényt vetnek, miként árnyalja a helyzetet, s az egyházi hierarchia legkülönbözőbb fokain álló felek magatartását, ha a szóban forgó mű szerzője történetesen a velencei pátriárka.

64 Verseghy például Pyrkernek a *Perlen der Heiligen Vorzeit* (1821) című kötetében található portréjáról maliciával jegyzi meg az alábbiakat: „Remek munkának kell vallanom, bár minek ösmerjem is az apját. A’ *ferde* pillantáshoz tartozik még az édesgető mosolygás is; de ezt a’ képiró ki nem fejezhette, mert az alatt, hogy a’ lerajzolás végett ült, hihető, senkivel nem beszélgetett, hanem verseket költött.” 237. Verseghy Ferenc Horváth Jánosnak, h. n., 1821. október 13. In: VERSEGHY 2019, 436.

65 *A’ Bécsi Újságból Tuniziásról. Tunizias. Egy Bajnoki Költemény 12. Dalban Pyrker János Lászlótól, Bécsben Becknél.* In: HORVÁTH 1937, *327–330.* A Horváth Konstantin közölte szöveg kézirata ma nem fellelhető.

66 V. Károly Császárnak Bemenetele Túnis’ Várassába. Tuniziásból XII. Dal, a’ 609. vtül fogva végig. In: SÁGHY 1825, 124–129.

67 VERSEGHY 1821.

FÜGGELÉK

1. Verseghy Ferenc (ford.): Tuníziásnak Szerzője a' Gépelyezetrűl, mellyel e' Költeményyében él, imígy ád számot⁶⁸

*Tuníziásnak Szerzője a' Gépelyezetrűl, mellyel e' Költeményyében él, imígy ád számot:*⁶⁹

Mivel a' Bajnoki Költeményt csudák nélkül, a' földinek a' fölhaladóval való egybekötése nélkül, és így az úgy nevezett Gépelyezet (Machina) nélkül Epopoejának nevezni nem lehet: mindeddig, minekutánna haszonolhatóságát a' régiebb elvesztette, az újak közül pedig eleget egy sem tehetett, ama' nehéz ügyeket végbevitetlen maradt, melly az újabb Epopoejára legalkalmasabbat találni kíván. Megösmertt igazság az, hogy Homérusnak régi gépelyezete, kivált Iliásában, az elsőseget mindenkép megérdemli, és hogy az újabbak között hozzá fogható egy sincs; sőt hogy a' később Költőknek egyike sem tudta még a' réginek is olly szerencsével hasznát venni, mint Homérus. Az ő korában, mikor a' legnagyobb Heroismus az erkölcsöknek egygyűsűségével és a' gyermeki egyenesszívűséggel szoros szövetségben állott, az ő Istenei mindenkép alkalmazosak voltak arra, hogy az emberekkel szövetkezésbe helyeztessenek. Íliásban a' nyílt Menny és Trója, környékével együtt csak egy nagy néző piarczot tesznek, hol ámuló tekinteteink már a' magas Olympusonn, valamennyi ragyogó termeteivel együtt, már az alatta hadi villongásokkal pözsögő földönn függenek. E' ragyogó termetek az emberi szépségnek és erőnek ugyanannyi zsengeképei, és szinte az, hogy emberiképen gondolkodnak és munkálkodnak, okozza ama' bájkört, mellyben a' halandókkal érintésbe jutnak; ez teszi őket a' Poézis' Istenségeinek. Ennél magasabb kifejezésére az Istenségnek nincs nyelvünk.

Virgilius, ki már később és megfinomított korban élt, és a' régi üdőknek Bajnokit akarattya nélkül a' vele élőknek példázattjai szerint formálta, nem tudta már jól, mikép tegye őket alkalmazosnak arra, hogy Isteneivel társalkodgyanak. A' néző hely régi fekvéséből előlle kiemeltetett; agyponyából (Zenith) az Olympus homályos fellegek megé messze eltűnt, 's az égnék és földnek Herossai között való könnyű és eleven szövetkezés elenyészett. Az újabb Költeményekben már meg sem jelenhetnek a' nélkül, hogy neveltségsek ne legyenek. Ezekben felséges Valókot látunk előnkbe állíttatni, kiknek általellenében a' leggonoszabbak állanak. Milton és Klopstock minden lehetségest elkövettek, hogy a' Poézisnek országában az Angyalokat és az Ördögöket munkálkodtassák; de melly kevés szerencsével, azt a' világ már megválasztotta. Nagyon magosan állanak ezek az emberi természet felett, és nagyon mélyen alatta, 's mivel a' szükséges határozottság és ridegség nélkül szűkölködnék, a' képzés őket erősben meg nem foghattya, és bár ha a' lelegevenebb színekkel állíttassanak is előnkbe, hamar elhalványodnak ismét, és valótlan tárgyak gyanánt elenyésznek azonkép, mint az esti terhes felhők eltűnnek, mellyeket már a' villanatok megverésitenek, már a' napnak sűgárai megaranyoznak. Az éjszaki Istenségeket, mellyek nállunk örökké idegenek lesznek, vagy az allegóriának hideg képeit még annyival inkább nem lehet az elpusztúlt Olympusra átlántálni, mivel határozott termetek nélkül szűkölködnék.

Több esztendőbéli foganatlan gondolkozásom után, ama' szavak, mellyek a' Korinthiusokhoz [!] írt I. Levélnek 15. R. 24. versében olvastatnak, ébresztették

68 [A kézirat jelzete: OSZK Kt Quart. Hung. 3658. Verseghy Ferenc cikkei az Egyházi Értekezések és Tudósításokban. 1819–22, 1–2.]

69 [Lapszéli jegyzet:] A' hátulsó *Notát* előre kívánom olvastatni.

fel bennem az ideákat, mellyek szerint költeményemnek gépelyezetét talpra állítani ügyekeztem. Minekutánna tudni illik szent Pál a’ feltamadásnak módgyárúl értekezik, imígy szóll: „Azutánn a’ végezet, minekutánna Krisztus az országot az Istennek és az Atyának átadgya, és minden fejedelemséget, és hatalmat, és erőt semmivé tesz.” és a’ 26. v. „az utolsó ellenség pedig, melly semmivé tetetik, a’ halál.”—

A’ fejedelemségek, hatalmak és erők, mellyekről szóll, olly állapotok, mellyek az Isten’ Országának ellent állanak; mert az utolsó ellenség, melly semmivé tetessen, a’ halál, és ez előtt az imént megnevezett ellenségeknek kell elveszni. De vallyon ezen ellenségek kik lehetnek? A’ Rómaiakhoz írt Levélnek 8. R. 38. v. ezeket olvassuk: „Bizonyos vagyok benne, hogy sem a’ halál, sem az élet, sem az angyalok, sem a’ fejedelemségek, sem az erők, sem a’ jelenvalók, sem a’ jövendőek el nem választhatnak minket az Istennek szeretetétül.” Itt a’ megesett angyalok, a’ fejedelemségek, és az erők értelmesen úgy adatnak elő, mint ellenségesen munkálkodók. Hogy ezektül őrizkedgyünk, az Epheziusokhoz [!] írt Levélnek 6. R. 10–13. v. int minket az Apostol: „Atyámfiak, úgymond, legyetek erősek az Úrban. Őstétek [!] fel az Istennek fegyverkészületét, hogy a’ Sátán [!] incselkedéseinek ellent állhassatok; mert a’ mi bajjívásunk nem a’ test és a’ vér ellen van, hanem a’ fejedelemségek és hatalmak ellen, a’ setét jelenvalóságnak világurai ellen, a’ gonosz lelkek ellen az érzéshaladó egekben.” A’ világnak legfőbb Urát ezen értelemben maga Krisztus jegyzi ki Jánosnál a’ 12. R. 31. v. „Most van a’ világnak ítélete, úgymond; most vettetik ki e’ világnak fejedelme.”

Így vezettek engemet az említett szavak tovább és tovább, ’s az épületemhez való szerek önkínt kezembe kerültek. A’ setétségnek fejedelme kivettetvén, a’ mélységben kötve tartatik ezer esztendeig; (*János titk. Lát.* 20. R. 2. v.) és így szemkörömönn kívül feküdt: de láttam ellenben az érzéshaladó egeknek felső vidékeit, számtalan Lelkekkel megnépesítve. Ide költöznek ők a’ földnek belső üregébül, melly a’ teremtsének alkalmazosságával a’ középponthagyó erőnek törvénye szerint támadt, *Hadesbül*, szokott lakóhelyekbül. — Mivel nekik a’ végső veszély az utolsó ítéletnek napja után, és így az üdőnek bizonyos határa után van kiszabva, meglehet, hogy nem mindnyájan egyenlőkép gonoszak, és így maradna még azoknak, kik nem saját vétkekbül tudatlanok, valamint a’ gyenge és meg nem átkodott nemkeresztényeknek is, út és mód arra, hogy megösmerése által a’ jobbnak, melly előttök, úgymint nyomozó lelkek előtt, az igaz keresztényeknek szíveiben és jóságos cselekedeteiben nyítva fekszik, az örök világosságnak országához közelíthessenek, és illykép meg is menekedhessenek. Az emberekhez ezek közelíteni és körülöttök lenni szeretnek.

És íme! előmbe tűnni láttam így a’ régi világnak Lelkeit, kik még most is ama’ tévelygéseknek és indulatoknak, mellyek ökök e’ földönn szinte jártató fékben hordozták, játékaik lévén, sem nem boldogok, sem nem egészen boldogtalanok, szinte azon ábrázattyaikkal, mellyeket a’ Történetírás előnkbe rajzol. Voltak közöttök erős és izmos természetek, ’s mivel a’ Túnisi keresztény rabszolgáknak megszabadítása végett a’ hadakozásnak lángja szemeim előtt fellobbant, ide gyúlni láttam ökök, és hajdani módgyok szerint iparkodni és munkálkodni, a’ mennyire földi borítékaiktül, testeiktül megfosztva, sugarlott tanácsaikkal által az élők közt munkálkodhattak. Homerus Istenei sem munkálkodtak máskép Bajnokiban. Láttam én ökök egymás ellen ütközetekre kelni, láttam az életet mind a’ levegőben, mind a’ földönn pözsgeni. A’ képzésnek országa, mellyet a’ leleményes Görög megnépesített nem szükölködött már új és részrevonó lakosok nélkül, minekutánna a’ régi Istenségek elenyésztek.

Ha a' Görögnek az Epopoejában az Isteneknek munkálkodása fontosabb volt azért, mivel azokat valamely homályos érzésnek belső izgatásából hitte, és ha egy ilyen hit arra is, hogy ezen új Gépelyezetnek szerencsés előmenetele legyen, megkívántatik, – nekem pedig úgy látszik, hogy a' szent Írásnak fellyebb előhozott szavai szerint, a' levegőben lakó lelkeknek hívése nem lehetne talán tellyességgel sükertelen – nem akarám, hogy e' miatt a' közönséges léleklátók közé számláltassak. De akármiképp magyaráztassanak a' szent Írásnak említett szavai, az legalább bizonyos, hogy az embernek mellyében van erről homályos egy érzemény, és hogy ezzel könnyebben ereszkedik át a' Poézisnak örökké virágzó országába.

Nota.

E' műdarabocskában, mellyet Pyrker maga készített, és ama' folyó Írásba tetetett; melynek neve: *Archiv für Geographie, Historie* etc. No. 123. és 124. az 1816. eszt. e' műdarabocskában mondtam, olly dolgok fordulnak elő, mellyeket Főtiszt. Kiss Ferencz Kanonok Úrnak, kit szíves tiszteletem mellett ölelek és csókolok, valamint kedves Horváth Barátom Uramnak helyben hagyása nélkül is, Recenziómba iktatni nem merészlem. Megvallom, hogy Mythologia nélkül és ennél fogva az Epopoejába való Gépelyezet nélkül is a' Keresztény Poéták szűkölködvén, nagyon szeretném Nemzetünknek tudós részével Pyrkernek Gépelyezetét ezen alkalmatossággal megösmarkedtetni; de csak úgy, ha a' Theológiában talpraesett Veszprémi Barátim helyben hagyják. Kérem tehát az Urakot, rostállyák meg a' dolgot mind Poëtice, mind Theologicé jól, és mondgyák meg nekem, ha meg lehetne ő, és miképp lehetne Tunizias' Attyában a' Poétát a' Püspökkel megegyeztetni? Ha Főtisztelendő Barátim Uraimnak ítélete nem volna kedvező, nagyon kérem, hogy ezen írásnak hozzám való visszaküldésénn kívül, az íránta történt e' tanácskozásunk is mély titokban maradjon. Őtet magát négy szem közt meginteni, ha szükséges lesz, el nem mulatom.

2. Verseghy Ferenc (ford.): A' Szent Misének Áldozattya
Tuniziásból XI. Dal. 410–504. versig⁷⁰

A' Szent Misének Áldozattya
Tuniziásból XI. Dal. 410–504. versig.

Alkonyodott már a' messze hegyek megé a' halaványabb holdvilág; elrejtegették lasacsakán sугárfejeket a' csillagok, 's az ébredő világ a' reggeli pirostúl tüzessedni kezdett, ammint a' rendbeszedett hadi sereg Goletta felé megindúlt. Mélyen rezzentő csendességgel lépdessett ez előre, a' vitéznek komor homloka felkegyesedvén, fenyegető tekintete szelídülvén: mert az Úrnak napján a' szent ajtatosságra volt szándéka magát szentelni, az isteni szeretetnek emlékezetét méltóképen ünnepelni, azután pedig az elesett vitézeket a' homályos sírba lebocsátani, halmokot emelni a' bajjívóknak, mellyek a' nemes szíveket még az utóvilágban is hasonló tettekre gerjesszék.

70 [A kézirat jelzete: OSZK Kt Quart. Hung. 3658. Verseghy Ferenc cikkei az Egyházi Értekezések és Tudósításokban. 1819–22, 3–4.]

Amott a’ tenger’ partyánn, ama’ tág környékbe kilátó dombonn, a’ lengedező olajerdőnek gallyaiból egy szekrény emelkedett fel a’ sátor’ hegyébe, boltozott templom gyanánt az oltár felett. Vitézek ültették e’ gallyas ernyőt vidám sietséggel. Az oltáronn a’ Felfeszítettnek képe mellett ezüst tartókban a’ serény méhecskéknek szorgalma nevelgette a’ gyertyáknak lebegő lángocskáit.

Mihelyt a’ válogatott hadi sereg, ragyogó félhold gyanánt, az ágszekrényt körülvetve, követte azonnal az Istennek felszentelt áldozó Pap is ünneplő ruhában a’ szolgáló ifiút az oltárhoz. Ott ő a’ legfőbb Szentség előtt elmondotta előbb a’ köz gyónást; dicsőítette azután az Urat, ’s mennyei világosságért esedezett, hogy a’ csüggedező szív az igazságnak úttját megösmérhesse; a’ kedves Tanítványnak leveléből kihirdette tovább az ajtatos községnek ama’ vígasztalást: „hogy valaha, a’ mi ezen életben, szinte mikint egy körül fátyolozott tükörben csak homályosan jelent meg, örökre felderülni, ’s előnkbe ragyogó világosság gyanánt fog tűnni az örök Jóságnak nézésében;” azután az Evangyéliomnak ama’ mennyei kegyességgel telyes szavait: „Szeressétek még ellenségeket is, úgymint amaz Eggyetleneggynek, ama’ Legfelségesebbnek gyermekei, ki atyai kegyességgel eggyaránt támaszta fel a’ melegítő sűgárú napot a’ jókra és a’ gonoszakra, ’s ki termékenyítő essőt küld mind ennek, mind amannak vetéseire.” Elmondotta ezek után a’ Hítnék felséges titkait, ’s kenyeret és bort áldozott engesztelésül bűneinkért; majd tovább a’ háromszor szent után felemelte magát a’ Szentséget; ’s minekutánna ajtatos imádságában azokról emlékezetet tett, kik előre menvén, a’ békességnek országában szendergenek, elmondotta az Úrnak felséges imádságát, ’s a’ Bárány előtt, ki váltságunkért megöletett, alázatosan vervén melljét, magához vette a’ lélekelevenítő eledelt. Erre⁷¹ még békességes türésért esedezvé az inségnek napjaiban, elbocsátotta áldó jobbájával a’ keresztény községet.

De hajadon fővel, ’s földre szögezett szemekkel állván környöskörül a’ sereg, felséges énekek tisztelte az engesztelő áldozatot; a’ szívnek dalos hangjai felrepültek az égbe, ’s kiskerentették a’ szelidebb könyhullajtást, mellyet gyönyörűségig emeltt érzeménnyében csak az ajtatosság sír.

Fényesebben domborodott fel környöskörül az égnek kék sátora; ’s üdvöztségünknek felségesb titka körül egész egy naptenger habzott; a’ kegyesebb szellőktől csendesen apolgotott ragyogó tenger borzadozó kéjjel emelgette fel hajkait az ünneplő parthoz, hol a’ lengedező gallyak közt az oltár állott. Vidáman homorították feléje teteiket Zafránónak cedrussai; az olajliget szeliden megzendült, ’s a’ levegőnek kellemetes énekessei a’ sűgdogáló gallyakonn némán figyelmeztek; környöskörül elnémult, eggyütt ünnepelvén, a’ mélyen imádó mindenség.

’S a’ levegőben lakó lelkeknek számlálhatatlan serege, szinte mikint a’ fellegekből a’ hónap pelyhei táméntalanul lehúllanak, úgy lebeg le zuhogó habokban; rideg körökkel környülvén vezéreiket, csudállják mindnyájan az ünnepet, mélyen érzvén a’ felséges énekeknek szívrezentő hatalmát; ’s szinte mikint a’ változó szélnél az erdőnek zúgása már ide, már amoda habzik: úgy zeng itt váltólág a’ lelkeknek⁷² zsi bogása honnyaiknak különbféle nyelveinn.

Caesar setétebb komorsággal bámúlván el a’ szent szekrényre, végre elsohajtya magát, és siránkozva illy szókra fakad: „Óh! nem Zevsz, nem Jupiter uralkodik az Olimpusi [!] bérczekenn! Soha nem tartott Minos, sem Rhadamantus törvénszéket az Orcusban!

71 Erre <>

72 lelkeknek [Átírással javítva.]

Az életnek hajnalában felszerkentt nemzetségek szemfényvesztő gyenge árnyékképek gyanánt mind eltűntek; csak szürkülő ösvényeik fekszenek tekintetünk előtt, 's éretlen korú gyermekek gyanánt megmeg botlunk még most is, mert nekünk az életnek derítő világossága nem tündöklött."

Szóllott, 's valamint a' ködfellegtűl, mely a' reggelnek lehelletétűl elenyészik, a' felhőske elszakadván, a' mélyre csendesen lebecsátkozík: úgy merűt ő le a' kesergésbe, az eredeti világossághoz felfohászkodván. De a' Szomorgót szelíden átölelő karjaíval mellyéhez emelte most Herman, 's tűzes tekintetek között ímígy szóllott hozzá: „Római! gyűlöltem én a' te népedet. A' szolgálásnag gyalázatos köteleível fenyegette a' szabadokot; hasztalan! mink ellenetek férjfiásan viaskodtunk; nem fogadta el szívtelenűl a' Német a' bilincseket. – De félre ved, régen elenyészett űdőknek emlékezete! Sértesz te még most ís! ... Íme! békéllő kezemet nyűjtom neked. Színte mikínt gyengébb zengéssel a' hangzó hűr utánn a' másík ís eggyezőleg megszöllumlík, 's vele eggyűtt eggy hangba öszevolvad: úgy emelkedett fel az én titkos ímádságom a' tíddel az égbe."

De Hannibal ís hozzájuk érkezvén, így szóllíttya meg álmélkodó bajtársáí: „Há! miképp terjesszem elötőkbe szívemnek hatalmas változását? Azt hát, a' mít keblemben századok gyűjtöttek, eggy gyenge lehellet széllesztí el? Miképp tűnt el egyszerre keserű gyűlöléséem! „Szeressétek még ellenségeteket ís!” ezt mondotta amott az áldozó Öreg. Új ugyan, de bízonyára mennyei szépséggel bájoló törvény: mert íme! oda nyűjtom én nektek örökre kibékéllt kezemet!"

'S öszebarátkozván mÍnd a' hárman, bízatosan megölelík egymást, 's az engesztelő szeretetnek áldozó oltára felett sírva lebegnek. De Elsa közelebb repűl láthatatlanűl hozzájuk, 's halhatatlan kéjű ragadtatással íhleti meg ököt, hogy a' világosság' országnak határíhoz felségesb erűvel törekedhessenek.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- OSZK Kt = Országos Széchényi Könyvtár, Kézíratár
 BARA 2004 = BARA Zoltán: Órígenész apokatasztaszíz-tana és teológíai hatástörténete napjáinkíg. *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 6. 2004. 17–43.
 BOUTERWECK 1806 = [Friedrich Ludwig BOUTERWECK:] FR. BOUTERWEK'S [!] *Aesthetik*. Leipzig, 1806.
Chronik 1819 = *Tunísiás. Ein Heldengedícht in zwölf Gesängen von Johann Ladíslav Pyrcher*. Wíen, 1820. Bey Carl Ferd. Beck. Gedruckt bey Ant. Strauß. gr. 8. 352 Seiten. Preis der Druckpapier-Ausgabe: 7fl. 30 kr. *Chronik der österreíchischen Literatur*. Nr. 36. Mítwoch, den 27. October 1819. 241–242.
 DENZINGER – HÜNERMANN 2004 = Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN: *Hitval-lások és az egyház tanítóhívalatának megnyílatkozásái* (öáll. Romhányi Beatrix – Sarbak Gábor, szerk. Burger Ferenc). Budapest, 2004. (Szent István kézikönyvek 9.)
 DONCSE CZ 2009 = DONCSE CZ Etelka: „*de patvar horjon el benneteket! A' Kazintzi levele belé tsuszott*”. *Egy engedély nélküűl közzétett magánlevél visszhangja*. *Sic Itur ad Astra*, 20. 2009/61. 119–138.
 DONCSE CZ 2016 = DONCSE CZ Etelka: „*mert lelkeínek a múlt szerencsétlenség örökre összeköté*”. *Verseghy és fogolytársái kapcsolata a fogság után*. *Irodalomímeret*, 27. 2016/3. 4–25.

- DONCSECZ 2017 = DONCSECZ Etelka: *A vagabundus, a kalóz és a pap. Versegly Ferenc és Pyrker János László fogságtapasztalatai*. Szépirodalmi Figyelő, 16. 2017/1. 30–41.
- DONCSECZ 2018 = DONCSECZ Etelka: *Patronátus és promóció. Versegly Ferenc és Pyrker János László levelezése*. In: Doncsecz Etelka – Lengyel Réka (szerk.): *In memoriam Versegly Ferenc 7. Emlékkönyv a Szolnokon 2017. április 3–4-én rendezett tudományos konferencia anyagából*. Szolnok, 2018. 21–32.
- DÖBRENTÉI 1821 = DÖBRENTÉI Gábor: *Tunisias. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen von Johann Ladislav Pyrker*. Wien 1820, bei Carl. Ferd. Beck, gedruckt bei Anton Strausz [!] gr. 8. Tudományos Gyűjtemény, 5. 1821/1. 78–83.
- FONT 2001 = FONT Zsuzsa: *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*. Szegeged, 2001.
- FONT 2017 = FONT Zsuzsa: *Johann Angelius Werdenhagen és a peterseni apokatasztaszisz*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. XXXIII. / Új folyam 2. 2017. 27–36.
- HELL 1820 = Theodor HELL: 1. *Tunisias. Ein Heldengedicht in 12 Gesängen, von Joh. Ladislav Pyrker*. Wien, Beck. 1820. gr. 8. 342 S. 2. *Hermann der Cherusker. Ein Heldengedicht in 12 Gesängen, von Georg Christian Braun*. Mainz, Kupferberg. 1820. gr. 8. 426 S. 3. *Numantias. Episches Heldengedicht in 12 Gesängen, von Gust. Adolph Salchow*. Erster Theil. Hamburg. gr. 8. 248 S. Wegweiser im Gebiete der Künste und Wissenschaften. Sonnabend, am 26. Februar. 1820. [Oldalszámok nélkül.]
- HORVÁTH 1937 = HORVÁTH Konstantin: *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások” (az első magyar kat. teol. folyóirat [!]) története 1820–1824. Versegly Ferenc és Horváth János levelezése 1819–1822*. Veszprém, 1937.
- Jahrbücher 1819 = *Tunisias. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen von Johann Ladislaus Pyrker*. Wien 1820, bey Karl Ferdinand Beck. gr. 8. Gedruckt bey Anton Strauß. In: *Jahrbücher der Literatur*. Achter Band 1819. Herausgegeben von Matthäus v. Collin. Oktober. November. Dezember. Intelligenz-Nachrichten der Verlagshandlung. Wien, 1819. 8–9.
- KÜHLMANN 2017 = KÜHLMANN, Wilhelm: *Tunisias (1820). V. Károly és a kora újkori észak-dél konfliktusok a restauráció korának klasszicista hőseposzában* (ford. Doncsecz Etelka). In: Balogh Piroska–Lengel Réka (szerk.): *Római költők a 18–19. századi magyarországi irodalomban*. Vergilius, Horatius, Ovidius. Budapest, 2017. 201–234.
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai*. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.)
- PYRKER 1816a = Ladislaus PIRCHER: *Carls des V. Heeresfahrt gegen Tunis, episch behandelt durch den Herrn Abten von Lilienfeld, Ladislaus Pircher*. In: *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*. 1816. Nr. 123 und 124. Freytag den 11. und Montag den 14. October 1816. 507–513.
- PYRKER 1816b = Ladislaus PIRCHER: *Carls des V. Heeresfahrt gegen Tunis, episch behandelt durch den Herrn Abten von Lilienfeld, Ladislaus Pircher*. (Fortsetzung.) *Aus dem zweyten Gesang. Einschiffung der deutschen Völker und der Wälschen*. In: *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst*. 1816. Nr. 127 und 128. Montag den 21. und Mittwoch den 23. October 1816. 524–526.

- PYRKER 1816c = Ladislaus PIRCHER: *Carls des V. Heeresfahrt gegen Tunis, episch behandelt durch den Herrn Abten von Lilienfeld, Ladislaus Pircher.* (Fortsetzung.) *Aus dem zehnten Gesang. Muhammed erregt den Samum, daß er mit seinem Flammenhauch die Christen tödte.* In: Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. 1816. Nr. 131. Mittwoch den 30. October 1816. 539–541.
- PYRKER 1816d = Ladislaus PIRCHER: *Carls des V. Heeresfahrt gegen Tunis, episch behandelt durch den Herrn Abten von Lilienfeld, Ladislaus Pircher.* *Aus dem achten Gesang. (Beschluß).* In: Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. 1816. Nr. 142 und 143. Montag den 25. und Mittwoch den 27. November 1816. 587–589.
- PYRKER 1816e = Ladislaus PIRCHER: *Carls des V. Heeresfahrt gegen Tunis, episch behandelt durch den Herrn Abten von Lilienfeld, Ladislaus Pircher.* *Aus dem elften Gesang. (Fortsetzung.) Carl und Eberstein.* In: Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst. 1816. Nr. 136 und 137. Montag den 11. und Mittwoch den 13. November 1816. 563–566.
- PYRKER 1820a = Johann Ladislav PYRKER: *Tunisiás. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen.* Wien, 1820.
- PYRKER 1820b = Johann Ladislav PYRKER: *Tunisiás oder Kaisers Carl V. Heeresfahrt nach Afrika.* Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen Verbesserte Ausgabe mit einer Vorrede des Herausgebers. Wien, 1820.
- RAHNER – VORGRIMLER 1980 = Karl RAHNER – Herbert VORGRIMLER: *Teológiai kisszótár.* Budapest, 1980.
- SÁGHY 1825 = SÁGHY Ferenc (kiad.): *Verseghy Ferencz' maradványai és élete.* Buda, 1825.
- SAMMLER 1819 = *Tunisiás. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen, von J. Ladislaus Pyrker, vormahligem Abte von Lilienfeld, nunmehrigen Bischof von Zips.* Wien, gr. me. 8. bey Carl Ferd. Beck. Gedruckt bey Ant. Strauß. Der Samler. Nr. 131. Dienstag, den 2. November 1819. 523–524.
- SCHNEIDER 1997 = Theodor SCHNEIDER (szerk.): *A dogmatika kézikönyve.* Második kötet. Budapest, 1997.
- SZÖRÉNYI 2016 = SZÖRÉNYI László: *Attila a tuniszi légtérben.* Magyar Nemzet Magazin, 2016. április 30. 31.
- VERSEGHY 1816 = [VERSEGHY Ferenc]: *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Pars I. Etymologia Linguae Hungaricae.* Buda, 1816.
- VERSEGHY 1817a = [VERSEGHY Ferenc]: *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Pars II. Syntaxis Linguae Hungaricae.* Buda, 1817.
- VERSEGHY 1817b = [VERSEGHY Ferenc]: *Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae Pars III. Usus aestheticus Linguae Hungaricae.* Buda, 1817.
- VERSEGHY 1818 = VERSEGHY Ferencz: *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány, mellyben a' hazai Nyelvnek sükeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek: A' Magyar Nemzeti Oskolák' számára.* Buda, 1818.
- VERSEGHY 1821 = VERSEGHY Ferenc: *Biographia és Egyházi Előmozdítás. Az Egyházi Értekezéseknek Kiadójához, Főtisztelendő Horváth János Rudinai Apátúr, és Veszprémi Kanonok Úrhoz. Nagy Mélt. Pyrker László Szepesi Püspök Úr Ó Excell. biographiája, 's Velencei Patriarchatusra való emeltetése. Egyházi Értekezések és Tudósítások.* 1821/1. 188–194.

- VERSEGHY 2019 = *Verseghy Ferenc levelezése* (s. a. r. Doncsecz Etelka). Debrecen, 2019. (Magyar Írók Levelezése 1.)
- VINCZE 2009 = VINCZE Dániel: *Eltékozolt Gyöngyök vagy egy sosem volt lehetőség? Adalékok Pyrker János László irodalmi tevékenységéhez*. Palócföld, LV. 2009/5. 59–72.
- Wiener Zeitschrift 1819 = *Tunisia. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen von Joh. Ladislaus Pyrker*. Wien 1820 bey C. J. Beck. Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode. Nr. 133. Sonnabend, den 6. November 1819. 1085–1086.
- Zeitung 1819 = *Tunisia, ein Heldengedicht in zwölf Gesängen, von Johann Ladislav Pyrker*. Wien bei C. F. Beck. Zeitung für die elegante Welt. Nr. 219. Sonnabends den 6. November 1819. 1745–1749.

ETELKA DONCSECZ

“HOW COULD THE POET BE RECONCILED WITH THE BISHOP IN TUNIZIAN AUTHORSHIP?”
THE CATHOLIC RECEPTION OF JÁNOS LÁSZLÓ PYRKER’S EPIC TUNISIAS

In 1820, János László Pyrker was appointed Patriarch of Venice. The first Hungarian Catholic periodical, *Egyházi Értekezések és Tudósítások* (*Ecclesiastical Essays and Reports*), regularly reported on ecclesial promotions and introduced new authorities. Among its contributors was Ferenc Verseghy, who had been acquainted with Pyrker since the 1790s. Around 1820–1821, when Pyrker was temporarily residing in Hungary, the two renewed their acquaintance. Verseghy then resolved to compose a biographical essay on Pyrker for the journal, accompanied by a presentation of his epic poem *Tunisia*. At Pyrker’s request, he also undertook the translation of selected passages from the work.

Tunisia departs markedly from the conventions of the classical epic, above all in its unorthodox employment of the *deus ex machina*. Rather than invoking Greco-Roman deities, angels, or demons, Pyrker animates his narrative with the souls of deceased historical figures. This innovation elicited theological criticism abroad, and the editors of *Egyházi Értekezések és Tudósítások* likewise regarded the poem with considerable reserve—chiefly because its author was himself an ecclesiastic.

In my study, I examine the correspondence between Verseghy and his collaborators, seeking to present the essence of their debate: why Verseghy considered Pyrker’s solution acceptable, and what arguments his associates advanced in rejecting it. I also address, in addition to the theological considerations, the personal factors that contributed to the fact that Verseghy’s texts on the epic ultimately remained unpublished.

KÓSA GYÖRGYI

I. HABSBERG RUDOLF ÉS II. PŘEMYSL OTTOKÁR FIGURÁJA PYRKER
JÁNOS LÁSZLÓ *RUDOLPH VON HABSBERG* (1825) CÍMŰ EPOSZÁBAN

Pyrker János László *Rudolph von Habsburg* című, 1825-ben megjelent eposzában az 1278-as dürnkruti ütközetet mutatja be, I. Rudolf német és II. Ottokár cseh király között. Pyrker eposza birodalmi patriotista szerepvállalásról tanúskodik, a valós történelmi eseményt feldolgozó műben a Habsburg-mítosz az idealizált német uralkodó alakjában ölt testet, melynek nyomán a Habsburg Birodalom megalapítása körvonalazódik.¹

Pyrker szembeállítja művében az igazságos, vallásos, nagylelkű, lovagi éreynyekkel bíró német királyt – a kor uralkodóideáljának megtestesítőjét – a bukásra ítélt Ottokár cseh király személyével.

Alexander Läuchli interpretációjának értelmében, aki a Pyrker-életmű feldolgozásával igen részletesen foglalkozott, Pyrker a jó és rossz egymásnak ellentmondó princípiumát – amelyet I. Rudolf és II. Ottokár testesít meg – állítja az eposz középpontjába.²

Pyrker témaválasztását illetően nem mellőzhető a II. Ottokár cseh király és Napóleon személye közötti párhuzam, valamint a Napóleonnal szemben vívott szabadságharc témájának aktualizálása, amely 1815 után megfelelő anyagnak tűnt a regnáló uralkodóház és az I. Ferenc császár iránti hódolat kifejezésére.³ Bár a kontextus és a két uralkodó szembeállítása a napóleoni háborúk korát idézi, Pyrker másképp viszonyul Rudolf felszabadító háborújához, mint a Napóleon elleni harcokhoz; a háború dicsőítése teljesen hiányzik.

Pyrker az uralkodók életútja közötti hasonlóság dacára óvatosan közelíti meg a kényes témát, és eposzával igyekszik a soknemzetiségű Monarchiához tartozó csehek nemzeti önérzetére tekintettel lenni. Ennek eredményeképp kerüli a csehek és a franciák közötti párhuzamok hangsúlyozását, és nem üt meg ellenséges hangnemet a csehekkel szemben.⁴

Ahogy arra Elisabeth Klecker is utal, Pyrker nem köti össze eposzában a Habsburg-ház dicséretét és az ellenség ördöggé váló ábrázolását, sőt, méltatja a cseh lovagok katonai és erkölcsi erényeit.⁵

Fontos azonban megjegyezni, hogy markáns párhuzam érezhető Pyrker eposzában főhőse, I. Rudolf és a Pyrker korában regnáló I. Ferenc császár jellemvonásai között.

1 KLEEDORFER 2001.11.

2 LÄUCHLI 1994. 188.

3 Uo., 158.

4 Uo., 159.

5 Uo., 246.

I.

Pyrker eposzának főszereplője, az Ottokár komplementerfigurájaként színre lépő I. Rudolf, aki nem csupán dinasztiaalapítóként, hanem minden Habsburgok atyjaként is megjelenik.

Rudolf figurájának egyik legfontosabb attribútuma a vallásosság és a jámborság, amely tulajdonságok az eposzban felvonultatott legendás motívumokon keresztül is körvonalazódnak. Az igen széles körben elterjedt legenda, mely szerint Rudolf, Aachenben való megkoronázásának alkalmával a jogar helyett egy keresztet ragadott és csókol meg, Pyrker eposzában is megjelenik. A jelenet népszerűvé vált a barokk kori képzőművészetben, és Julius Schmid (*Rudolf von Habsburg ergreift das Kreuz*, 1912)⁶ valamint Leopold Kupelwieser (*Rudolph von Habsburg ergreift das Kreuz*, 1838) ábrázolásában is megelevenedik.⁷

Az eposzban ábrázolt jelenet Werner Telesko interpretációjának értelmében Krisztus császári helytartóságát hivatott szimbolizálni,⁸ melynek értelmében Rudolf Isten küldöttjeként és földi helytartójaként jelenik meg.

A Rudolf-legendakörből származó talán legismertebb elbeszélés, amely a király és egy pap találkozását eleveníti meg, szintén megjelenik az eposzban. A legenda szerint Rudolf 1268-ban átengedte lovát egy papnak, hogy az a megáradt Aare folyón átkelve feladhassa egy haldoklónak az utolsó kenetet.⁹ A jelenet számos képzőművészeti alkotót meghihletett, és többek között Johann Peter Krafft (*Rudolf von Habsburg und der Priester*, 1849)¹⁰ és Albrecht Fürchtegott Schultheiss (*Rudolf von Habsburg und der Priester*, 1909 előtt)¹¹ vásznán is megelevenedik. A jelenetet később I. Ferenc császárra is aktualizálták. E. Koralek festményén (*Kaiser Franz Joseph I. und der Priester*, 1848 körül) a fiatal uralkodó térdre ereszkedik egy pap előtt, aki épp az utolsó kenetet adja fel egy asszonynak.¹²

Rudolf hőstettét az eposzban egy Horneck nevű krónikás énekeli meg, és a dicsőítés a X. énekben egy több oldalas, ünnepélyes elbeszéléssé válik.¹³ Kiderül, hogy a költő nem más, mint az a pap, aki egykor Rudolfot megáldotta, és dicsőséges, fényes jövőt jósolt neki:

„[...] Ha! mir sagt es der Geist, und ich irre nicht, – sey dieß Geheimniß
Dir in den Tiefen des Herzens bewahrt: Dir zieret die Stirn' einst
Würdig des heiligen römischen Reichs erhabene Krone!
Herrschen wird Dein Geschlecht auf dem herrlichsten Thron, in der Zeiten
Ferne hinab. Dein Ruhm erfüllet die Gränzen der Erde!“¹⁴

6 TELESKO 2006. 267–268. A jelenet Eduard von Engerts festményén is megjelenik.

7 Uo., (Bécs, Osztrák Nemzeti Könyvtár).

8 Uo., 267.

9 Uo., 255.

10 HUSSLEIN-ARCO-BECHLER-JOHANNSEN 2016. 124, Taf. 53.

11 TELESKO 2006. 258. (Bécs, Osztrák Nemzeti Könyvtár).

12 Uo., 280–281.

13 Ld: PYRKER 1825. 264–267.

14 Uo., 265. (X, V. 354–358).

Rudolf vallásosságát alátámasztandó, Pyrker számos jelenetben imádkozva ábrázolja az uralkodót, így a IX. énekben is, amint a kereszt előtt, az oltárnál térdepelve fohász-kodik:

„[...] Im räumigen Lager
Stand der Altar vor dem Bild des erlösenden Kreuzes erbaue, [...]
Jetzt erhob sich der Kaiser vom Staub, wo er bethend gekniet.“¹⁵

Az eposzban Pyrker többször is utal Rudolf Istennel való kapcsolatára. A vallásos motívumok közül kiemelkedő a végső csata előtti jelenet. Isten küldöttje egy ragyogó angyal képében jelenik meg Rudolfnak a csatamezőn, bátorsággal töltve el őt. Alexander Läuchli értelmezésében Pyrker a csatát egyfajta „üdvözítő eseményként” (Heilgeschehen) ábrázolja, amely Isten földi eseményekbe való beavatkozását szimbolizálja.¹⁶ Mivel Rudolf Isten támogatását élvezi, a csata nem végződhet másként, mint az ő diadalával.¹⁷

Rudolf vallásosságának ékes bizonyítékául szolgál, hogy a sorsdöntő ütközetet egy pénteki napon, 1278. augusztus 26-án, Szent Bertalan napján vívják meg, a kereszt jegyében.¹⁸ Rudolf még a döntő csata közepette is Istenhez fohász-kodik, és fogadalmat tesz az Úrnak: Ottokár felett aratott győzelme esetén egy kolostort alapít.¹⁹ A jelenet által ismét megerősítést nyer, hogy Rudolf hatalma Istentől származik.²⁰

[Rudolf]

„Herr komm, rett’! und hilf in der Noth! ach! wende Dein Ohr nicht
Ab von unserem Fleh’n! Nicht entzündeten, frevelnden Muthes,
Wir den blutigen Streit: nur unversöhnlicher Rachgier,
Und zermalmender Wuth, steh’n wir, abwehrend, entgegen.
Gib uns den Sieg!“²¹

Rudolf másik meghatározó attribútuma, hogy az eposzban a béke megteremtőjeként, hirdetőjeként lép színre. Gondoskodik a béke és a nyugalom helyreállításáról, és ezzel a Pax Austriaca-t, azaz az „ausztriai béke” eljövételét hirdeti.²²

A béke utáni vágy motívuma Pyrker eposzának fontos alappillére. Már a mű invokációjában világossá válik, hogy Rudolf uralkodása békét hoz, regnálása az igazságosság jegyében zajlik, valamint hogy Ottokár felett aratott győzelme egy új, reményteljes korszak eljövételét jelenti a nép számára:

15 Uo., 219. (IX, V. 3–4; 9).

16 LÄUCHLI 1994. 161.

17 Uo., 178–179.

18 Uo., 171. (IX. 39–41).

19 Uo., 172.

20 Ld: 3. ének: „Doch, umsonst bewegt er [Ottokar – Gy. K.] Himmel und Erde, Sie zu entreißen dem Haupt, dem Gott sie gegeben, zum Segen, Gegenwärtiger Zeit, und Grau’n - umhülleter Zukunft!“ (PYRKER 1825. 75).

21 PYRKER 1825. 293. (XI, V. 442–447).

22 POLITZER 1990. 168.

„Töne mein Heldenlied an dem eilenden Strome der Zeit von
 Neuem hinab, und verkünde der Welt: wie der Kaiser der Deutschen,
 Rudolph, Ottgars Macht, des Böhmen-Königs, besiegend,
Herrlichen Frieden errang, und die Völker-verderbende Zwietracht
 Endete; – wie er im Jubelruf, vom blutigen Schlachtfeld
 Kehrend, Östreichs Thron erhöhte zu Wien in der Hofburg,
 Allen Völkern umher, die Germania's Fluren bewohnen,
 Auch Europa's Völkern gesammt zu dauerndem Segen;
 Denn *gegründet auf Recht, auf Treu, und den heiligen Glauben*,
 War er stets ein leitender Stern im nächtlichen Dunkel
 Sturmerschütterter Zeit! O Lied! entflammende Töne
 Heiliger Liebe des Vaterlands, und der edelsten Herrscher,
 Möge, dem Hörer zur Lust, die untad'lige Harfe Dir einen!“²³

Pyrker hangsúlyozza, hogy Rudolf – Ottokárral ellentétben – nem önös érdektől vezérelve, hanem a nép és a közjó érdekében vív harcot. A háborúban a király a pusztulást és az emberi szenvedést látja, ezért többször is békét ajánl ellenfelének. Békeajánlata azonban a cselekmény végéig egyoldalú marad; még a Szent Rókus napján rendezett lovagi torna sem hoz eredményt, amelyre Rudolf a békekötés reményében hívja el Ottokárt. Ottokár a béke helyett kesztyűjét Rudolf elé veti, és élet-halál harcra hívja ki ellenfelét.

Rudolf jellemének meghatározó vonása a szerénység és az emberségesség, amely tulajdonságok éles kontrasztot mutatnak a cseh király karakterével.

Érdemes kiemelni, hogy ez a fajta karakterábrázolás már Joseph Freyherr von Hormayr 1807-es, *Österreichischer Plutarch* című művében is megjelenik, amely Pyrker eposzának fontos forrásául szolgál. Művében Hormayr a következőképp ábrázolja Rudolfot:

„Vom Gestalt war Rudolf eines langen und etwas hageren Leibs, er hatte starke Gliedmaßen, röthliche Haaren, er hatte eine männliche Stimme, hatte ein schönes und freundliches Angesicht mit einer krummgebogenen Nase, diese pflegte ein tapferes Gemüth und hohen Verstand andeuten. Was sein Betragen und Kleidung betrifft, *war keine Hoffarth zu spüren*.“²⁴

Hormayrhez hasonlóan Pyrkernél is kulcsfontosságú a külső megjelenés, mivel az közvetlenül utal az uralkodó belső tulajdonságaira. Míg Rudolf külseje szerénységről árulkodik, Ottokár esetében a megjelenés az erő és a hatalom demonstrációjának eszközüvé válik, amivel a cseh király uralkodói státuszát legitimálja.

A német király megjelenése alig különbözik az egyszerű emberektől. Ez a feltűnő szerénység egyértelműen megmutatkozik a VII. énekben, a szövetségesekkel való találkozásakor. Amikor Rudolf a magyar királlyal és Kaduschával, a kunok vezérével tárgyal, utóbbi nem ismeri fel a német királyt, hiszen hozzászózott az uralkodók pompás öltözetéhez:

23 PYRKER 1825: 3. (I, V. 1–13).

24 Idézi: BACHMAIER 1986: 837.

[Kaduscha]

„[...] Verzeiht, so ich irre: – mich dünket der Ritter
Dort, in der einfachen Wehr’, ob seines erhabenen Anseh’ns,
Und der Macht in dem Blick, der Herrscher zu seyn, den ich suche?“²⁵

Pyrker ugyan nagy hangsúlyt fektet az uralkodó szerény és emberséges ábrázolására, mégsem ezek a tulajdonságok Rudolf figurájának fő attribútumai; a polgárközeli magatartást ugyanis nehezen lehetett volna összeegyeztetni az *athleta Christi* (Krisztus bajnoka/Krisztus katonája) szerepével. Éppen ezért, bár Rudolf rendelkezik a szükséges lovagi erényekkel, és az igazságosság és a közjó érdekében uralkodik, Pyrker elsősorban Isten szolgájaként ábrázolja az uralkodót. Karakterábrázolásából kitűnik, hogy Rudolf nem közvetlenül az emberekkel, hanem sokkal inkább Istennel áll szoros kapcsolatban.

Werner Telesko rámutat, hogy a szerénység nem kizárólag Pyrker Rudolf figurájára jellemző. Ezt igazolja, hogy a képzőművészetben I. Ferenc császárt is gyakran örökítették meg polgári öltözetben, míg koronázási díszruhájában csak ritkán ábrázolták.²⁶ Mivel Rudolf karaktere sok hasonlóságot mutat I. Ferenc császáréval, ez a fajta szerénység – ami Pyrker értelmezésében nem polgári eredetű – az eposzban is fellelhető.

Rudolf szerény megjelenésének kiváló példája az a grafikán is megörökített jelenet, amikor Ottokár 1276-ban hűségesküt tett a Habsburg uralkodónak, és ünnepélyes keretek között hűbérként fogadta a Cseh Királyságot és Morvaországot.

Ottokár teljes királyi pompában, ragyogó kísérettel jelenik meg Rudolf táborában Bécs előtt, hogy eleget tegyen a Szent Római Birodalom feje iránti kötelességének. A birodalom számos fejedelmének – köztük Ottokár legfőbb ellenségei – jelenlétében kényszerül fejet hajtani az egyszerű de megfélemlítő ábrázolt, trónján ülő német király előtt.

A legenda szerint ekkor Rudolf lehajolt hozzá, és így szólt:²⁷ „Oft hat Ottokar meines grauen Rock gespottet, so mag dann mein grauer Rock auch einmal seiner spotten.“²⁸

II.

Habár eposzában Pyrker I. Rudolfot és az ő idealizált ábrázolását állítja a középpontba, II. Ottokár cseh király karaktere is több narratíván keresztül körvonalazódik: az elbeszélő interpretációjában, az eposzban színre lépő figurák elbeszélésében, valamint monológokon és dialógusokon keresztül.

Amint fentebb megjegyeztük, az eposzban világos párhuzam rajzolódik ki a napóleoni háborúk és a cselekmény között. Napóleon és Ottokár alakja és sorsa kísértetiesen hasonló: mindketten elváltak első hitvesüktől, majd új házasságot kötöttek, nevüket pedig hódítóként vésték be a történelembe, ám a végzet mindkettejüket bukásra ítélte. Napóleonnal ellentétben azonban Pyrker Ottokárt nem egy vakmerő, hatalmi politikát folytató hódítóként mutatja be, hanem egy olyan uralkodóként, aki felesége, Kunigunda

²⁵ PYRKER 1825: 171. (VII, V. 247–249).

²⁶ TELESKO 2006: 144 – 147.

²⁷ Idézi: Ziegler 1843: 338–339.

²⁸ Uo., 339.

és a pokoli erők reprezentánsa, Drahomira befolyása által egyre inkább elveszíti az irányítást tettei felett,²⁹ és az eposzban színre lépő gonosz női figurák „áldozatává” válik.

Ottokár második feleségét, Kunigundát, Pyrker mellékfiguraként szerepelteti az eposzban, kerülve ezzel a Napóleon második feleségével, Marie Loiuise-zal való párhuzamot, akit Pyrker személyesen is ismert. Kunigunda házasságtörő kapcsolata csupán egy megjegyzés erejéig jelenik meg; Pyrker leginkább a pogány Drahomirát igyekszik felelőssé tenni Ottokár balsorsáért.³⁰

Drahomira, a morva történelem egyik ikonikus alakja, Vratiszláv morva herceg pogány származású felesége egy gonosz szellemként, a háború felbujtójaként jelenik meg az eposzban:

„Aber wer empörte die Fehd’, und des blutigen Kampfes
Grau’n, mit erneuerter Wuth nach dem jüngst errungenen Frieden?
Ein unseliger Geist, Drahomira.“³¹

II. Ottokár ellentmondásos karaktere több szintéren is megmutatkozik. A cseh király egyszerre kelti a felvilágosult, ugyanakkor önkényes uralkodó benyomását, aki gaztetteket visz véghez, és céljait embertelen eszközökkel kívánja elérni.³²

Habár Ottokár az ellenséget testesíti meg, Pyrker nagy hangsúlyt fektet erényeinek és értékes emberi tulajdonságainak ábrázolására. A király nem büntelen, mégis Rudolf méltó ellenfeleként lép színre. Jóllehet a keresztény jegyek és a vallásosság inkább Rudolf figurájának sajátjai, de az eposzban Ottokár keresztény jellemvonásai is eklatánsan megjelennek. Pyrker többször utal arra, hogy Ottokár nem vesztette el kapcsolatát Istennel és képes a keresztény megbánásra.³³

A cseh király bemutatása egy keresztény hőstettel veszi kezdetét. Már a cselekmény elején kiderül, hogy a király maga is az alvilági, pokoli erők ellensége, hiszen egykor betemettette azt az átjárót, amelyen keresztül Drahomira a pokolból kiszabadult, gátat vetve ezzel a pokoli erők és az alvilág kísértésének. A kegyetlen uralkodónót a monda szerint bűnei miatt elevenen nyelte el a föld.³⁴ Drahomira égtelen haragra gerjed, és az eposzban a mellékszereplők befolyásával kívánja elérni Ottokár pusztulását.

[Drahomira] „Ottgar! Dich ereile mein Fluch! – Du vernichtest der Höhle
Zaubergewalt, die Viele nach mir in’s Verderben hinabriss?“³⁵

Ottokár vallásosságának további bizonyítéka, hogy az eposzban többször imádkozva lép színre. Az V. énekben Isten engedélyét kéri, hogy bosszút állhasson Rudolfon, a X. énekben pedig, a döntő ütközet előtt, amikor Isten könyörületéért fohászkodik, megbánja bűneit, sorsát pedig a Mindenhatóra bízva.

29 LÄUCHLI 1994. 178.

30 Uo., 158 – 159.

31 PYRKER 1825. 3.

32 HOFFMANN 1999. 110.

33 LÄUCHLI 1994. 177.

34 KLECKER 2017. 237.

35 PYRKER 1825. 7.

Pyrker a X. énekhez tartozó megjegyzésekben is hangsúlyozza Ottokár kereszténységét; leírásából kiderül, hogy a király a kétszer leégett Stephansdomot újjáépíttette.³⁶

A kereszténység és a vallásos jegyek mellett Pyrker Ottokár erényességére és uralkodásának pozitív hozadékára is felhívja az olvasó figyelmét. Az I. énekben megjelenő zarándok monológja, aki Prága virágkoráról, jólétről és békéről számol be, Ottokár uralkodói erényeit dicséri.

A király lovagiassága leginkább a IV. énekben mutatkozik meg, amikor a Rudolf által a békekötés reményében megrendezett lovagi tornán ellenáll Drahomira gonosz sugallatának, aki gyilkosságra próbálja őt felbujtani. Ellenfelét nem fondorlatokkal, hanem a csatamezőn, szemtől szemben kívánja legyőzni.

Ottokár bukásának egyik legfőbb oka a nagyravágyás és az önteltség, az ún. hübrisz. Ellenfele békeajánlatát többször elutasítja, mert nem hajlandó lemondani a Babenbergi Margittal kötött házasság révén megszerzett területekről, és mindemellett ellenfelét is alábecsüli: „Lieber hinauf zum Eisigen Pol gefloh’n, als Rudolphs Zepter gehorchen!”³⁷

Ahogy az az V. énekből is kiderül, Ottokár nem csupán a német királyi cím elnyerésére törekszik, hanem a világhuralomról és Itália meghódításáról szó álmokat, személyét pedig Nagy Károlyéhoz hasonlítja:

„Fällt der Kaiser besiegt, und das soll er! dann ist die Welt Dir
Unterthan; wie dort, nach dem herrlichen Sieg, im Triumphe
Du hinführtest Dein Volk an Italiens Gränze, so winkt jetzt,
über sie hin, Dein Siegeslauf weltherrschend eröffnet
Roma Dir die Thor’, und sieht die herrliche Krone
Schimmern auf Deinem Haupt, die Carol der Große getragen!”³⁸

Ottokár bukását nem csupán nagyravágyása, hanem az eposzban több szálon futó személyes konfliktus is előidézi.

A személyes konfliktus fontos eleme a házasságtörés, amely az első énektől kezdve megbélyegzi Ottokár személyét. A gyermektelen Babenbergi Margittal való házasságának felbontását követően (1261) Ottokár politikai okokból feleségül vette a nála jóval fiatalabb Masoviaai Kunigundát, IV. Béla magyar király unokáját. A kroissenbrunni csata (1260) után, melynek során Ottokár legyőzte a magyarokat, Béla felajánlotta a cseh királynak Kunigunda kezét, hogy Ottokárral szövetségre lépjen.³⁹

Ottokár főbenjáró bűne azonban megbosszulja magát: Kunigunda hűtlen lesz hozzá egy cseh lovaggal.⁴⁰

„Also rächt sich die Schuld! Ein Gleiches mit Gleichem vergolten
Wird dem Könige, der Margarethen verstieß, und den Unhold
Sich beilegte zum Weib; – Kunegund’ ersehnt sich den Buhlen.”⁴¹

36 Ld. PYRKER 1825. 349.

37 Uo., 142.

38 Uo., 1825. 117.

39 PÖRNACHER 1970. 39.

40 POLITZER 1990. 174.

41 PYRKER 1825. 100–101.

Kunigunda – Drahomira befolyása alatt – szintén a háború felbujtójaként jelenik meg:

„Sich‘, ihn drängte zum Friedensbruch Kunegunde die Fürstinn; [...] ihn beherrscht ein rasendes Weib, das zu Böhmens Qual, Drahomiren gleich, der Unheilstifterinn, wüthet; [...]“⁴²

Az eposzban érzelmi zsarolással kívánja rávenni az önéretére kényes Ottokárt, hogy bosszút álljon az 1276-ban elszenvedett megaláztatásért, amikor térden állva fogadta hűbérként Rudolftól Csehországot és Morvaországot:

„Aber, denkst Du der Ehre nicht mehr, so gedenke der Rache!
Soll ich den Mann, den König, und ach! den Gatten noch mahnen
An den schmachbelasteten Tag, wo, gegen den Eidschwur,
Der dich bewog dem Kaiser zu huldigen, heimlich im Zeltraum,
Er – o schreckliche Schau! [...] Auf die Knie‘ gesunken – o Schande!
Ottgar Dich! dem einst er sich beugt‘ als dienender Marschalk,
Huldigend dort, in dem Staub! – O könntest Du Solches vergessen!“⁴³

A mellékszálakon futó privát konfliktus fontos figurái a cseh királyra apafiguraként tekintő harcoss, Wallstein, valamint a cseh lovag, Milota, aki a belső ellenség megtestestítőjeként lép színre.

Ottokár magánéletében elkövetett kegyetlenkedései a cselekmény végére válnak sorsdöntővé, halálát ugyanis az eposzban nem Rudolf kardja, hanem személyes bosszú idézi elő: életét a Merenberg fivérek oltják ki, megbosszulván a testvérük ellen elkövetett gaztetteket.⁴⁴

[Merenberg]

„Sich‘, gleich Rachegeistern vor Dir, die furchtbaren Brüder
Merenberg! – ein Nahme, der Dich zur Hölle hinunter
Schleudert; – so fahre denn hin, Unmenschlicher, stirb, und Verzweifle!“⁴⁵

Az eposz Rudolf Ottokár felett aratott győzelmével zárul, Ottokár Isten akaratából elnyeri méltó büntetését. Holttestét a Stephansdombban ravatalozzák fel, ahol Rudolf imát mond felette, és megsiratja ellenfelét. Halotti beszédében Ottokár nagyravágyása bukásának fő okaként jelenik meg.

42 Uo., 5 – 6.

43 Uo., 16 – 17.

44 HOFFMANN 1999. 132.

45 PYRKER 1825. 305.

[Rudolf]

„Ottgar! lebtest Du noch! und herrschtest im Frieden, der Rache
Wüthende Gier in der Brust besänftigend! heiteren Blickes
Würdest Du seh'n: nie haßt ich Dich, und im redlichen Busen
Strebte dieß Herz liebevoll dem Deinen entgegen zu schlagen! [...]“⁴⁶

Rudolf kegyességét bizonyítandó megengedi Ottokár árván maradt fiának, Vencelnek, hogy apja holttestét méltó módon, Prágában helyezze örök nyugalomra.

III.

A cselekmény Ausztria és a Habsburg-ház dicsőítésével, valamint a Habsburgok hatalomátvételével zárul, amelyet Rudolf Ottokár felett aratott győzelme legitimál. A hajdani Szent Római Birodalom romjain megszületik az új Osztrák Császárság. A győzelmet és a Habsburg-ház felemelkedését a II. énekben megjövendölő lilienfeldi remete jóslata beteljesedik: a győztes Rudolf bevonul Bécsbe, és elfoglalja az uralkodói trónt. Jobb oldalán a magyar király, IV. László, balján pedig Ottokár árván maradt fia, Vencel foglal helyet. A záró kép, a triális monarchia szimbóluma, Ausztria, Csehország és Magyarország szövetségét jelképezi, amelyben Ausztria vezető szerepet tölt be.

Amikor Rudolf megajándékozta legidősebb fiát, Albrechtet Ausztriával, Ausztria nemzeteket egyesítő szerepe egyértelművé válik.⁴⁷ A király utolsó szavai egybecsengenek I. Ferenc császár jelmondatával, mely a Burgtor külső kapuján is olvasható: „Iustitia regnorum fundamentum”, és amely az egyenjogú nemzetek közösségének nemes vízióját fejezi ki.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- BACHMAIER 1986 = BACHMAIER, Helmut (Hg.): *Franz Grillparzers Werke in sechs Bänden. Band 2. Franz Grillparzer Dramen 1817–1828*. Deutscher Klassiker Verlag. Frankfurt am Main, 1986.
- HOFFMANN 1999 = HOFFMANN, Birthe: *Opfer der Humanität. Zur Anthropologie Franz Grillparzers*. Deutscher Universitäts-Verlag GmbH. Wiesbaden, 1999.
- HORMAYR 1807 = HORMAYR, Franz Von: *Oesterreichischer Plutarch oder Leben und Bildnisse aller Regenten und der berühmtesten Feldherren, Staatsmänner, Gelehrten und Künstler des österreichischen Kaiserstaates*. Band 1. Doll. Wien, 1807.
- HUSSLEIN-ARCO-BECHLER-Johannsen 2016 = HUSSLEIN-Arco, Agnes – BECHLER, Katharina – JOHANNSEN, Rolf H. (Hg.): 1999 = *Johann Peter Krafft. Maler eines neuen Österreich*. Belvedere. Gerin. Wien: Wolkersdorf, 2016.
- KLECKER 2017 = KLECKER, Elisabeth: „Bókok, amelyek egyáltalán nem keltenek kedvező benyomást” *Pyrker János László: Rudolph von Habsburg (1825)*. In: Balogh Piroska, Lengyel Réka (szerk.): *Római költők a 18-19. századi magyarországi*

⁴⁶ Uo., 319.

⁴⁷ KRIEGLEDER 2018. 35.

- irodalomban. Vergilius, Horatius, Ovidius. Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet. Budapest, 2017. 235–247.
- KLEEDORFER 2001 = KLEEDORFER, Jutta: *Literatur und ihre Zeit. Franz Grillparzer und König Ottokars Glück und Ende*. Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur. Wien, 2001.
- KÓSA 2020 = KÓSA, Györgyi: *Historische Narrative in den historischen Dramen und Epen von Johann Ladislaus Pyrker. Vorstellung eines Dissertationsprojektes*. In: Harsányi, Mihály: *Germanistische Studien*. Band XII. Linceum Kiadó. Eger, 2020, 53–64.
- KÓSA 2023 = KÓSA, Györgyi: *Die Charakterisierung Ottokar von Böhmens Figur in Johann Ladislaus Pyrkers Epos "Rudolph von Habsburg" und in Franz Grillparzers Drama "König Ottokars Glück und Ende"*. In: Harsányi, Mihály: *Germanistische Studien*. Band XIII. Linceum Kiadó. Eger, 2023, 135–154.
- KÓSA 2024 = KÓSA, Györgyi: *Die Figuren Rudolf von Habsburg und König Ottokar in Pyrkers Rudolphias (1825) mit Blick auf Franz Grillparzers Drama König Ottokars Glück und Ende (1825)*. In: Kovács, Kálmán: *Johann Ladislaus Pyrker. Kirchenfürst, Dichter, Mäzen*. Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien. Band XXII. Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Collegium Hungaricum Wien, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof-, und Staatsarchiv, Wien. Wien, 2024, 79–91.
- KRIEGLEDER 2018 = KRIEGLEDER, Wynfrid: *Johann Ladislaus Pyrkers Rudolphias: Das Werk eines österreichischen, deutschen oder ungarischen Dichters?* In: Kókai, Károly/Seidler, Andrea (Hg.): *Das ungarische Wien. Spuren eines Beziehungsgeflechts*. Teil 1. Verflechtungen und Interferenzen. Studien zu den Literaturen und Kulturen im zentraleuropäischen Raum. Praesens Verlag. Wien, 2018, 21–38.
- LÄUCHLI 1994 = LÄUCHLI, Alexander: *Der Dichter Johann Ladislaus Pyrker. 1772–1847*. Doktorarbeit. Zentralstelle der Studentenschaft. Zürich, 1994.
- POLITZER 1990 = POLITZER, Heinz: *Franz Grillparzer oder das abgründige Biedermeier. Mit einem Vorwort von Reinhard Urbach*. Paul Zsolnay Verlag. Wien, Darmstadt, 1990.
- PÖRNBACHER 1970 = PÖRNBACHER, Karl: *Erläuterungen und Dokumente. Franz Grillparzer König Ottokars Glück und Ende*. Philipp Reclam Jun. Verlag. Stuttgart, 1970.
- PYRKER 1825 = PYRKER, Johann Ladislaus: *Rudolph von Habsburg. Ein Heldengedicht in zwölf Gesängen*. Strauß: Beck. Wien, 1825.
- TELESKO 2006 = TELESKO, Werner: *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Böhlau Verlag. Wien, Köln, 2006.
- ZIEGLER 1843 = ZIEGLER, Anton: *Vaterländische Bilder – Chronik aus der Geschichte des österreichischen Kaiserstaates: von seinen ältesten Bewohnern bis auf die gegenwärtige Zeit*. Erster Band. Auf Kosten des Verfassers und Herausgebers. Gedruckt bei Anton Benko. Wien, 1843.

GYÖRGYI KÓSA

THE CHARACTERIZATION OF RUDOLF I OF HABSBURG AND OTTOKAR II PŘEMYSL IN
JÁNOS LÁSZLÓ PYRKER'S EPIC POEM, *RUDOLPH VON HABSBURG* (1825)

In this study, I present the characterization of Rudolf I of Habsburg and Ottokar II of Přemysl in János László Pyrker's epic poem, *Rudolph von Habsburg* (1825). By contrasting the two monarchs, Pyrker places the opposing principles of good and evil at the center of his work. The main protagonist is Rudolf I, who is portrayed as a legitimate ruler. His primary attributes are religiosity, piety, and modesty; his reign symbolizes the coming of peace. The elements of the 'Rudolf myth,' which are closely intertwined with these characteristics, also play an important role in Pyrker's epic poem.

The idealized portrayal of Rudolf I bears witness to a commitment to imperial patriotism. The epic brings to life the rise of the House of Habsburg and its glorification. Through the characterization of Rudolf, Pyrker seeks to express his admiration for the reigning dynasty and for Emperor Francis I.

The Bohemian monarch, Ottokar, appears as Rudolf's antagonist and embodies the archetype of the ambitious ruler and the concept of *hubris*. Pyrker illuminates the uncanny parallels between the fates of Napoleon and Ottokar; however, he approaches this sensitive subject with caution and strives to be mindful of the national self-esteem of the Czechs belonging to the Habsburg Monarchy. Pyrker avoids emphasizing the similarities between the French and the Czechs and presents Ottokar primarily not as a reckless conqueror driven by power politics, but rather as a "victim" of the malevolent female characters.

Ottokar appears as a controversial figure; although he personifies the enemy, Pyrker places great emphasis on presenting his positive attributes. The main reason for his downfall is rooted in his ambition, but ultimately it is a private conflict that leads to his tragic fate.

The narrative concludes with the glorification of Austria and the House of Habsburg, and the Habsburgs' rise to power, which is legitimized by Rudolf's victory over Ottokar.

BENEI BERNADETT

A HIMLŐ ELLENI VÉDEKEZÉS
PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ ÉRSEKSÉGE IDEJÉN

A magas halálozási arányú himlő (*variola*) a 19. századot megelőzően a rettegett járványos megbetegedések közé tartozott. Edward Jenner angol orvosnak 1796-ban állati himlőnyirokból sikerült himlő elleni oltóanyagot fejlesztenie, de ennek elterjedése időt vett igénybe. Magyarországon országos viszonylatban 1811-ben, majd 1822–1823-ban pusztított ismét a járvány. A Helytartótanács 1813/28769. számú rendeletével bár országosan kötelezővé tette az oltásokat, annak végrehajtása, egyrészt az államgépezet nehézkes működése, másrészt a vármegyei tisztikar hozzáállása miatt, vármegyenként eltérő ütemben valósult meg. Így, amint azt Kiss László megfogalmazta, „a 19. század első harmadában nem lehetett szó a közvetlen kényszer országos alkalmazásáról, a „kötelező oltás” bevezetéséről.”¹

A fenti időszakban az egri főegyházmegyében is foglalkoztak a kérdéssel. Fischer István egri érsek (1804–1822) 1809-ben, 1814–1815-ben, 1817-ben, majd 1820-ban is körlevelet adott ki a himlő elleni oltással kapcsolatban.² Ezekben a védőoltás jótékony hatásának, az oltakozás előre mozdításának, a katolikus szülők gyermekeik irányában való kötelezettségeinek hangsúlyozása mellett, egyéb intézkedéseket is sürgetett. Az 1814. május 7-én kiadott körlevelében például meghagyta, hogy a lelkipásztorok évente kétszer prédikáljanak az oltás hasznosságával kapcsolatban, és buzdítsák oltakozásra a híveket. Az évente kétszeri, oltakozást szorgalmazó alkalmakon a kurátorok és a papok is legyenek jelen, és észszerű érvekkel győzzék meg az embereket a gyógyszer hasznosságáról. Hasonlóan tegyenek keresztelések alkalmával is. Mellékelte azt a magyar nyelvű, szülőkhöz szóló buzdító szöveget is, amelyet a Helytartótanács 1813. november 30-i, 28769. sz. rendelete is közzétett.³ Hasonló gondolatokat fogalmazott meg néhány hét elteltével Borsod vármegye 1814. május 23-án tartott megyei közgyűlésen megalakult *Deputatio*, amely „a maga gondolatjait, a Felsőbb Rendelés Rendszabásaival egybeolvastván, a tehénhimlő béoltás terjesztésének plánumát dolgozta ki.” Ezt a tervezetet Palóczy László, a megye első aljegyzője készítette el, és 1814. június 30-án nyomtatásban is megjelentette. A bizottság elnöke a megye főorvosa, Benkő Sámuel volt, tagjai Ambrózy Sámuel és Szathmáry József miskolci orvosdoktorok, továbbá Kálmán Ferenc, Oepfinger Károly és Molnár György seborvosok. A *Deputatio* saját pecséttel is

1 Kiss 2015. 33. és Kiss 2017. 51. Az idézet helye: uo.

2 *Collectio* 1823. 157–159., 406–410., 444–445., 555–557., 615–616., 618–619.

3 Uo. 406–410.

rendelkezett,⁴ amelyet rányomtak a beoltásról kiadott bizonyosságlevélre és az oltásban való jártasság igazolására is. Az évenkénti kétszeri prédikáció és az oltakozás, valamint a keresztelés alkalmával tartandó tájékoztatás mellett, a tervezet többek között az alábbiakat tartalmazta: a földesurak mutassanak példát az oltakozásban; az ellenszegülőket a szolgabírák jelentsék fel a Deputatióknak; oltási bizonyosságlevél nélkül senki sem kaphat „oskolai stipendiumot”, illetve nem vehető fel inasnak; az oltó orvos minden 100 szegény gyermek beoltása után 12 forint jutalmat kapjon; az oltás a szegények számára ingyenes legyen, a kevésbé tehetősek számára 12 krajcár, a gazdagabbak pedig fizessenek érte belátásuk szerint. A bizottság elnökét a plánum féléves jelentésre kötelezte. A vármegye új tisztifőorvosa, Szathmáry József 1818-ban ismét szükségét látta egy újabb, oltakozás fontosságával kapcsolatos tervezet megjelentetésének.⁵

Fischer érsek 1820. február 17-én kelt körlevelében Heves vármegye tarnai és mátrai járásaiban a kerületek orvosainak jelentése alapján sürgette az oltakozás ütemét, 1820. március 15-én Budán kelt körlevelében pedig a Helytartótanács 1820. február 15-én kelt 3956. sz. rendelete alapján előírta, hogy a kerületi főesperesek mutassák be az oltakozásra váró újszülöttek lajstromát a szolgabíráknak.⁶

Fischer érsek nyomdokain haladva, Egerben 1823. február 18-án kelt körlevél hivatkozott a korábbiakra,⁷ és meghagyta, hogy a lelképásztorok propagálják a szőszékről is a himlő elleni védőoltást.⁸ Egy további, Egerben 1826. október 13-án kiadott körlevél (Nr. 1194.) az 1826. július 4-én kiadott 17186. sz. helytartótanácsi rendeletet közli, amely az oltás előmozdításával, kötelező jelentéstételekkel kapcsolatos.⁹

OLTÁSRA BUZDÍTÓ KÖRLEVELEK, CÉDULÁK

Pyrker János László érsek (1826–1847) is foglalkozott a himlő elleni védekezéssel. 1828. május 29-én, Egerben kelt körlevelében, összhangban az 1827. október 9-én Budán meghozott 26401. sz. helytartótanácsi rendelettel, kiemelte az oltás propagálásának fontosságát.¹⁰ Az egri érsekség területéről Borsod vármegye fentebb már szóba került, azonban az Egri Főegyházmegyei Levéltárban a himlő elleni oltakozással kapcsolatban Szabolcs vármegye területéről maradtak fent részletesebb adataink az 1820-as évek második feléből, valamint az 1831–1839 közötti évekből, így az itteni himlő elleni védekezést tudom főként ismertetni.¹¹ 1827. augusztus 27-én a Szabolcs vármegyei Levelek adminisztrátora, Herman József írja a jelentésében, hogy a helyi plébános az ambóról

4 A pecsét felirata: *Sigillum Deputationis Filialis Vaccinae Inclyti Comitatus Borsodiensis.*

5 Kiss 2014. 119–120. és Kiss 2017. 48–50.

6 *Collectio 1823.* 615–616., 618–619.

7 1809. március 30. (Nr. 474.), 1814. május 7. (Nr. 759.), 1815. július 1. (Nr. 1121.), 1817. augusztus 10. (Nr. 1353.), 1820. március 15. (Nr. 645.).

8 *Collectio 1830.* 36–37.: „*Resolutionum R. e S. ambone fidelibus suis utilitatem vaccinae commendaverint, eosque ad saluberrimum hoc contra lethiferum variolarum virus respectu prolium suarum adhibendum pro pastoralis sua obligatione et diligenter et fructuose exstimulaverint.*”

9 Uo. 86–91.

10 Uo. 144.: „... *fideles suos tum privatim, tum ex ambone frequentius exhortentur*”

11 EFL AN 3135. Vaccinatio

igen üdvös módon, gyakran ajánlotta a híveknek az oltakozást, amelyet orvos hatékonyan végez.¹²

A prédikáció mellett a meggyőzés másik eszközének az ismertető kiadványok, buzdító cédulák kibocsátása és osztogatása számított. Az 1831. február 15-én kelt 4718. sz. helytartótanácsi rendelet kimondta, hogy keresztelesek alkalmával a keresztszülőknek és egyéb jelenlévőknek himlő elleni oltást propagáló cédulákat osszanak. Ezeket a cédulákat honi nyelveken, azaz magyarul, szlovákul (szláv) és német nyelven nyomtatták ki. A buzdító cédulák osztogatása néhol megtörtént az egri egyházmegyében, azonban a többi helységben is ajánlatos lenne. Ezzel kapcsolatban érkezett levél Pyrkerhez. 1835-ből van adatunk a protocollumból arra, hogy Rajner Károly érseki helyettes november 9-én kérte a cédulák osztását.¹³

AZ OLTAKOZÁS SZABOLCS VÁRMEGYÉBEN

Az oltakozás menetéről Szabolcs vármegyében különböző, egyházi személyek által készített jelentésekből tájékozódhatunk. Fillér Jánosnak, Pócspetri plébánosának 1829. április 29-i jelentése szerint a helységben Durst Ferenc orvos az előző években szorgalmasan oltotta a lakosságot.¹⁴ Ugyanezzel a dátummal kelt a nyíradonyi tudósítás is, amelyben Jaritz György plébános arról adott tájékoztatást, hogy Bayler János kerületi orvos eredményesen oltott a településen.¹⁵ 1831-ben, bár kolerajárvány is sújtotta az országot, voltak olyan települések (pl. Rácújfehértó),¹⁶ ahol ez nem akasztotta meg az oltakozást. Nyírbátorban az 1831. november 1-én kelt jelentés szerint Durst János és Touson Simon János orvosok a Helytartótanács kívánalmának megfelelő ütemben oltottak (*ad mentem Excelsi Consilii optato cum progressu*). Bubják Ignác leveleki kurátor 1831. november 7-i jelentése szerint Leveleken szintén megfelelő hatékonysággal (*cum optato effectu*) oltott Durst János. A következő évektől több községből (pl. Napkor, Geszteréd, Levelek, Nyíradony, Pócspetri, Szentgyörgyábrány) is vannak jelentések, amelyek szerint a védőoltások beadása a kívánt ütemben haladt.¹⁷

12 „saluberrime vaccinatio [...] populo e sacro ambone per parochum localem saepius commendata [...] per [...] chyrurgum effective instituta ac optimo cum fructu promota sit”

13 EFL AN Protocollum 1835. Nr. 2019.

14 „... verum annis superioribus eadem semper cum fructu ac diligenter peregrisse hisce conscientiose testor” (EFL AN 3135. Vaccinatio)

15 Uo.

16 1831. október 31-i jelentés.

17 A forrásanyagban az alábbiak utalnak erre: *vaccinatio [...] desiderato cum effectu peracta fuerit* (1835, Pócspetri), *assidue peracta [...] cum multo meliore successu facta est* (1836, Oros), *optato cum successu* (1836, Levelek), *prout prioribus annis, ita anno quoque currente [...] cum fructu* (1836, Nagyálló-Kállósemjén).

A BEADOTT OLTÁSOK SZÁMA

Néhány település esetében pontos számadatokkal is rendelkezünk, ezeket az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Időszak	Helység	Az oltó orvos neve	Beoltott római katolikus gyermekek száma	Beoltott református gyermekek száma	Oltások száma összesen
1832	Pócspetri ¹⁸	Durst Ferenc	nincs adat	nincs adat	40
1832. ápr.15–aug. 27.	Nyírbátor ¹⁹	nincs adat	6	24	30
1835	Nyírbátor ²⁰	nincs adat	15	37	52
1836	Oros ²¹	nincs adat	nincs adat	nincs adat	40 <
1836	Pócspetri ²²	nincs adat	nincs adat	nincs adat	34
1836	Nyírbátor ²³	nincs adat	nincs adat	nincs adat	30 <
1839	Pócspetri ²⁴	Durst Ferenc	-	-	39

Az oltakozás előmozdításáért feltehetően némi fizetést is kaptak a lelkipásztorok és a tanítók. Erre az 1838. évből vannak forrásaink Szabolcs megyéből: a kántortanítók és a nagykállói kerület kurátorai Homonnay András plébánostól 20–100 forintig terjedő „segedelem pénzt” kaptak, akik közül négy személy említette, hogy Fuchs Xavér Ferenc érsek alapítványától kapta az összeget. Eger első érseke ugyanis végrendeletében a főegyházmege szegény plébánosait és tanítóit tette meg általános örököséivé.²⁵

AZ OLTÁSI PROGRAM SIKERÉT GÁTLÓ TÉNYEZŐK: ORVOSHIÁNY,
EMBERI HANYAGSÁG, ELLENÁLLÁS

Nem meglepő módon, már a 19. század elején sem működött az oltási program mindig olyan ütemben, ahogyan ezt elvárták a hatóságok. Pócspetriben 1827-ben és 1829-ben, Leveleken és Oroson 1839-ben nem oltottak. Az egyik gátló tényező az orvoshiány volt, amelyet az 1831. évi kolerajárvány néhány helységben tovább súlyosbított: az 1831. október 8-i jelentés szerint Szentgyörgyábrányban azért nem volt oltás, mert kolerát kezelt az orvos. Nyíradonyból november 6-án azt jelentette Jaritza plébános, hogy a helységben és filiáiban, Gelsén és Mihálydin Bayler János orvos a kolera miatt nem tudott ebben az évben oltani. A Szabolcs vármegyei Oros községből Bednárík Ferenc orosi kurátor 1832. augusztus 27-én azt jelentette, hogy előző évben elhunyt az orvos, a

18 Fillér János pócspetri plébános 1832. augusztus 27-i jelentése alapján. Fillér maga is jelen volt az oltások beadásánál (*me praesente ... ipse vidi*) (EFL AN 3135. Vaccinatio)

19 Zboray Hilarius nyírbátori adminisztrátor 1832. augusztus 27-i jelentése alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

20 Zboray Hilarius nyírbátori adminisztrátor kimutatása alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

21 Hubery (?) József orosi kurátor 1836. augusztus 22-i jelentése alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

22 Fillér János pócspetri kurátor 1836. augusztus 22-i jelentése alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

23 Zboray Hilarius nyírbátori adminisztrátor 1836. augusztus 22-i jelentése alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

24 Fillér János pócspetri kurátor 1839. augusztus 24-i jelentése alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

25 MÉSZÁROS 1807.

szomszédos Kemece településen működő kollégájának lett volna feladata az oltások beadása, ám az nem oltott, viszont a nádudvari orvos néhány oltást beadott az orosiaknak. Egy 1833. május 10-én kelt levél szerint a Tizsántúli kerület községeiben (Dévaványa, Kenderes, Kőtelki, Nagykőrű, Tizsapüspöki, Tizszasalóki, Törökszentmiklós) a járásbéli seborvos minden igyekezete mellett sem tudja gyors ütemben beadni a himlő elleni védőoltást a járás nagy kiterjedése miatt. A levélíró nem kapta meg a védőoltást, és méltányosságot kér, tudniillik a Helytartótanács 1832. december 20-án kelt rendelete szerint a céhekbe csak meglévő himlőoltásról szóló hiteles orvosi igazolással nyerhet felvételt a jelölt.

Az oltás menetét lassító másik tényezőnek az emberi hanyagságot tekinthetjük. Több esetben találkozhatunk a forrásokban azzal a megjegyzéssel, hogy az orvos nem oltott, illetve hanyagul végezte a munkáját. Ribáry János napkori plébános 1827-ben küldött jelentésében írja, hogy Napkorban 1824-ben a helyi orvos hanyagsága miatt néhány, 1825–26-ban 38 gyermek halt meg himlőben, viszont 1829. április 29-i jelentésében hírrül adja, hogy az előző évben, 1828-ban Napkoron, illetve Sényő és Apagy filiákban sikeresen zajlott az oltakozás, ahogyan 1832-ben is.²⁶ Fillér János pócspetri plébános 1829. április 29-i jelentése szerint Durst Ferenc abban az évben egy oltást sem adott be a településen.²⁷ Jaritza György nyíradonyi plébános szintén Durstra panaszkodott 1829. április 29-i jelentésében, miszerint Nyíradony Lugos filiájában lomhán, hanyagul végezte a feladatát. Jaritza 1831. november 6-án kelt jelentésében Bayler János orvostól tett hasonló megállapítást, akit Lugoson és Szalmadon értek hanyagságon. A következő évben, 1832. augusztus 27-én pedig Durst János szalmadi és lugosi munkájáról volt ugyanilyen véleménnyel.²⁸

Elhagyva Szabolcs vármegyéjét, egy érdekes esetet szeretnék ismertetni az alsó-hevesi esperesi kerületből. Rajner Károly érseki helyettes 1834. június 6-án Egerben kelt, Pyrkerhez írt levelében írja: az alsó-hevesi esperesi kerület kurátorai a kerületi ülésen panaszt tettek, miszerint a kerület orvosai a Helytartótanács által kiosztott, a gyermekek védőoltásáról szóló kiadvány hátoldalára feljegyezték, hogy beadták az oltásokat, azonban hanyagul látták el feladatukat. Az alsóbb rendű személyek ismét kimaradtak, ezért arra kéri Pyrker, hogy szólítsák fel az illetékes orvosokat, hogy végezzék feladatukat. Dapsy Ráfael másodalispánt is megszólítják az ügyben, jelezve, hogy tarthatatlan a helyzet, mivel a céhekbe a tanoncok addig nem nyerhetnek felvételt, míg nem igazolják, hogy megkapták a himlő elleni védőoltást – ahogyan azt, mint láthattuk, a Helytartótanács 1832. évi rendelete szabályozta. Ezért kérik, hogy az alispán szólítsa fel „a megye seb orvosait a himlő oltásnak szorgalmatos és minden ki telhető igyekezettel való folytatására.” Pyrker 1834. június 11-én Pozsonyban kelt levele szerint az alispántól értesült a helyzetről.²⁹

²⁶ *anno proxime praeterlapso vaccinationem ... institutam fuisse optimo cum successu.* 1832-ben *cum successu peracta* (Ribáry János napkori plébános 1832. augusztus 21-i jelentése alapján. EFL AN 3135. Vaccinatio)

²⁷ *Processualem D. Chyrurgum Franciscum Durst hoc anno vaccinationem quidem hucdum nullam instituisse in pago Póts-Petri.* (Fillér János pócspetri kurátor 1829. április 29-i jelentése alapján. EFL AN 3135. Vaccinatio)

²⁸ Jaritza György nyíradonyi plébános 1829. április 29-i, 1831. november 6-i és 1832. augusztus 27-i jelentései alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

²⁹ Rajner Károly érseki helyettes 1834. június 6-án kelt levele és Pyrker János László egri érsek 1834. június 11-én kelt levele alapján. (EFL AN 3135. Vaccinatio)

Végül gyakran előfordult, hogy a szülők ellenállása miatt nem oltották be a gyermekeket a himlő ellen. Mint például 1820-ban a mátrai és tarnai járások esetében, ahol a szülők ellenállása miatt nem sikerült hatékony eredményt elérni.³⁰ A meggyőzésre, mint láthattuk, ismertető anyagokat, buzdító cédulákat nyomtattak ki és osztogattak, továbbá évente többször prédikáltak. Szabolcs vármegyéből arra vonatkozóan van három adatunk, hogy 1829-ben Rácújfehértón, 1831-ben Kallósemjénben, 1832-ben pedig ugyanitt és Nagykállóban nem volt semmiféle szülői ellenállás.³¹

ÖSSZEGZÉS

Amint az a fentiekből látható, a himlő ellen a 19. század első felében több–kevesebb sikerrel az egri főegyházmegyében is felvették a harcot. Buzdítócédulákkal, ismertető kiadványokkal és prédikációkkal igyekeztek minél több embert meggyőzni a védőoltás hatékonyságáról. Igyekeztek gyorsítani az oltások beadását, felszólítani a hanyag orvosokat feladatuk végzésére. Szabolcs vármegyében 1827 és 1839 között egy-két év kivételével minden esztendőben adtak be oltásokat. A nehézségek ellenére (orvoshiány, emberi hanyagság) is igyekeztek megfékezni a pusztító járványt. A himlő elleni, mai értelemben kötelező védőoltás bevezetésére néhány évtized múlva, 1876-ban került sor.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Collectio 1823 = *Collectio Pastoralium, et Circularium Litterarum Ab Excellentissimo, Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Stephano e Liberis Baronibus Fischer de Nagy Szalatnya, Perpetuo in Batskó, miseratione divina Metropolitanae Ecclesiae Agriensis Archi-episcopo [...]* ad Venerabilem Clerum Dioecesis suae Agriensis Ab anno 1808. usque 1822. dimissarum, denuo recusa Tomus unicus. Agriae, Typis Lycei Archi-episcopalis Agriensis, 1823.

Collectio 1830 = *Collectio Pastoralium et Circularium Litterarum vacante sede ab anno 1822 usque 1827. Item ab Excellentissimo Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Joanne Bapt. Ladislao Pyrker de Felső-Eőr miseratione divina Metropolitan. Ecclesiae Agriensis Patriarcha Archi-episcopo [...]* ad Venerabilem Clerum suae Dioecesis Agriensis ab anno 1827. usque 1830. dimissarum. Tomus unicus. Agriae, Typis Lycei Archi-episcopalis Agriensis, 1830.

EFL AN = Egri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Novum

30 *Collectio 1823*. 615.: „Minek utána Fő Orvosunknak, úgy a Tarnai, és Mátrai Járásainkban lévő Seborvosainknak hivatalos Tudósításaik Szerint a köznép a maga gyermekeiben a Himlőt oltatni majd nem megátalkodva ellenzené, s jelentő Seborvosainknak ezen már a Nagy Méltóságú Királyi Helytartó Magyar Tanács által is sok ízben sürgetett Himlő oltásnak hasznos voltárul előtök tett magyarázásait is meg vetni tapasztaltatna ...”

31 1829. április 29-i jelentés: *non reluctantibus parentibus*; 1831. október 31-én Zbiskó Imre nagykállói plébános és Kallósemjéni adminisztrátor jelenti: *parentes ipsi insitionem variolarum importune etiam adurgere soleant: nec ulla proles maneat absque beneficio*; 1832. augusztus 27-én szintén ő: *Fideles sponte proles suas fine instituendae vaccinationis ad Phys. deferre solent ...* (EFL AN 3135. Vaccinatio)

- Kiss 2014 = Kiss László: *A védhimlőoltás hatósági megszervezése Magyarországon a 19. század első felében – A megyék viszonyulása a közegészségügyi kérdések megoldásához a vakináció tükrében*. Orvostörténeti Közlemények – Communicationes de Historia Artis Medicinae. Szerk. Kapronczay Károly, Bp., 2014. 109–126.
- Kiss 2015 = Kiss László: *A magyar közegészségügy fejlődése a közegészségügyi gondolkodás kialakulásától az állami közegészségügyi rendszer kiépítéséig*. (Doktori disszertáció), ELTE Bp., 2015.
- Kiss 2017 = Kiss László: *Égnek legszebb ajándéka – Barangolás a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében*. Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet, Bp., 2017. (Kiss László orvostörténeti kötetei)
- MÉSZÁROS 1807 = MÉSZÁROS György: *Halotti ditséret, mellyben ... Fuksz Xavér Ferentznek, egri első érseknek ... érdemeit, midőn 1807dik esztendőben ... gyászszos egyházi pompával tiszteltette, az érseki templomban hirdette Mészáros György*. Eger, 1807.

BERNADETT BENEI

PROTECTION AGAINST SMALLPOX DURING THE ARCHBISHOPRIC
OF JÁNOS LÁSZLÓ PYRKER

In the first half of the 19th century, the fight against smallpox was also waged with more or less success in the Archdiocese of Eger. They tried to convince as many people as possible of the effectiveness of vaccination with leaflets, informative publications and sermons. They also tried to speed up the administration of vaccinations and to call on negligent doctors to do their job. In Szabolcs County, vaccinations were administered every year between 1827 and 1839, with the exception of one or two years. Despite the difficulties (lack of doctors, human negligence), they tried to curb the devastating epidemic.

ADRIÁNYI GÁBOR

A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR A KOMMUNISTA
ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLAT SZORÍTÁSÁBAN

A vatikáni Ostpolitik árnyoldala (1946–1989)¹

A közelmúltban elhunyt Adriányi Gábor (1935–2024) bonni professzorra is emlékezve a METEM közlésteszi egyik utolsó tanulmányát, ahogy maga írta – mintegy hatyúdálát – amelyben a vatikáni Ostpolitik és a magyar püspöki kar témáját tárgyalta.

Adriányi Gábor munkája a magyar katolikus püspöki kar 1946 és 1989 közötti történetét a kommunista állambiztonság szorításában vizsgálja, különös tekintettel a Vatikán keleti politikájának (Ostpolitik) következményeire. Elemzésének egyik alapvető állítása, hogy a magyar egyház mozgásteret rendkívül szűk volt: a püspökök döntéseit folyamatos megfigyelés, zsarolás és politikai kényszerhelyzetek alakították. Ebben a közegben a túlélés gyakran kompromisszumokat követelt, amelyek erkölcsi megítélése utólag nehéz és sokszor ellentmondásos.

A hazai megszólalásokban e kérdéskör érzékenysége mindmáig tapintható. A megfogalmazás gyakran óvatos, árnyaló: hangsúlyozza a történelmi kényszereket, az egyház intézményi fennmaradásának szempontját, és kerüli az egyértelmű ítéleteket. Ez részben a szereplők közelségéből, részben a múlt feldolgozásának befejezetlenségéből fakad.

A nyugati szabadságban dolgozó Adriányi Gábor hangvétele kritikus. Nagyobb súlyllyal jelenik meg nála a Vatikán Ostpolitikjának árnyoldala: az a törekvés, hogy a párbeszéd és a részleges engedmények révén biztosítsák az egyház minimális működési feltételeit, szerinte időnként túlzott alkalmazkodáshoz és a helyi egyház érdekeinek háttérbe szorulásához vezetett. Adriányi nézőpontjában erősebben kirajzolódik a morális mérlegelés igénye, és kevésbé köti a megszólalást az a történelmi és közösségi érzékenység, amely a hazai diskurzust jellemzi.

A kétféle megközelítés közti különbség így nem pusztán értelmezési eltérés, hanem helyzetből fakadó látásmód: az egyik inkább belülről, a túlélés tapasztalatából beszél, a másik kívülről, nagyobb szabadsággal és kritikai távolsággal.

1.) Adriányi Gábor munkája német nyelven jelent meg: Gabriel Adriányi: *Der ungarische katholische Episkopat im Würgegriff des kommunistischen Staatssicherheitsdienstes – Die Kehrseite der vatikanischen Ostpolitik (1946–1989)*. In: Ungarn Jahrbuch – Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Band 37 Jahrgang 2021. Verlag Friedrich Pustet Regensburg 2022. 217–244. Az eredeti német nyelvű közleményből magyarra fordította és további jegyzetekkel ellátta: Krajsovsky Gábor https://www.eucharisztikuskongresszus.hu/pdf/KG_szemin_137.pdf

1 Gabriel ADRIÁNYI: *Der ungarische katholische Episkopat im Würgegriff des kommunistischen Staatssicherheitsdienstes – Die Kehrseite der vatikanischen Ostpolitik (1946–1989)*. In: Ungarn Jahrbuch – Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Band 37 Jahrgang 2021. Verlag Friedrich Pustet Regensburg 2022. 217–244. Az eredeti német nyelvű közleményből magyarra fordította és további jegyzetekkel ellátta: Krajsovsky Gábor https://www.eucharisztikuskongresszus.hu/pdf/KG_szemin_137.pdf

sicherheitsdienstes – Die Kehrseite der vatikanischen Ostpolitik (1946 1989). In: Ungarn Jahrbuch – Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Band 37 Jahrgang 2021. Verlag Friedrich Pustet Regensburg 2022. 217 244.

2.) Az eredeti német nyelvű közleményből magyarra fordította és további jegyzetekkel ellátta: Krajsovszky Gábor. http://www.eucharisztikuskongresszus.hu/pdf/KG_szemin_137.pdf

Adriányai Gábor levelét a fentiekre lásd a tanulmány végén

Pannonhalma, 2026 május 14.

Várszegi Asztrik

„A Kádár-korszak utolsó éve (..) már az erőviszonyok megváltozására és az Egyház nagyobb mozgásszabadságára utalnak. De mindezek a pozitív jelek (...) a magyar katolicizmuson belül nem tudták elfeledtetni, hogy a katolikus Egyház talajt veszített a társadalomban, és egyre gyorsabban, erőteljesebben zsugorodott. Úton volt afelé, hogy az egykor imponáló nagyságából kisegyházzá váljék. A Kádár-korszak végén el is érkezett ide.”²

I.

Az 1944 végétől tartó katonai megszállással a Szovjetunió megkezdte Magyarország kommunista állammá való átalakítását. Az 1944. december 21-i, 1945. november 4-i és 1947. augusztus 31-i nemzetgyűlési választásokat azonban még mindig a polgári-demokrata erők nyerték. A kommunista párt csak az 1949. május 15-i manipulált parlamenti választásokon biztosította az abszolút diktatúrát.

A szovjet hadsereg a kommunista párt specialistáit is behozta az országba, akik felvették a kapcsolatot azokkal a magyar szimpatizánsokkal, akik a magyar tanácsköztársaság 1919-es bukása után a Szovjetunióba menekültek, és most visszatértek Magyarországra. Ezek közé tartoztak a szovjet titkosszolgálat különleges egységei is, amelyek a vallási ügyekkel és az egyházakkal foglalkoztak. Letartóztatásokkal, kínzásokkal és zsarolással próbáltak kollaboránsokat, besúgókat és ügynököket toborozni. Ezzel kapcsolatban csak egy név kerüljön megemlítésre, Nyisztor Zoltán prelátus.³ 1945. április 3-án Budapesten letartóztatták, majd szabadon engedték.

Miután nem sikerült Ausztriába szöknie, a már baloldali magyar igazságügyi hatóságok átadták a szovjet államvédelemnek, és december 25-ig a legmostohább körülmények között, állandó kihallgatáson egy budapesti villában tartották fogva. A túlélés érdekében Nyisztor prelátus beleegyezett, hogy információkat szolgáltatson magyar intézményekről, mozgalmakról és személyiségekről és így ismét szabadon engedték. Mivel azonban

2 ADRIÁNYI Gábor: *A Katolikus Egyház története a 20. században Kelet-, Közép-kelet és Dél-Európában*. Kairosz Kiadó, 2005. 197–198. Lásd ehhez még: ELMER István: *A magyar egyház a második világháború végén – előzmények és következmények. Beszélgetés Adriányi Gábor történésszel*. Új Ember Hetilap, 2015. szeptember 13. <http://ujember.hu/a-magyar-egyhaz-a-masodik-vilaghaboru-vegen-elozmenyek-es-kovetkezmények/>

3 Nyisztor Zoltán (1895–1979) újságíró, író, szerkesztő. A római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult, 1917-ben pappá szentelték, 1919-ben püspöki titkár, a szatmárnémeti (Satu Mare, Szatmárnémeti) teológia professzora. 1924-ben Romániából Magyarországra kiutasították, íróként tevékenykedett, 1945/1946-ban szovjet fogságba került, 1946-ban Rómába menekült, 1947-ben Dél-Amerikába emigrált, 1961-ben visszatért Rómába. Borbándi Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest 1992, 276.

Mindszenty bíborosról is bizalmasan kellett volna jelentenie, így 1946 áprilisában nyoma veszett. Júliusban sikerült Ausztrián keresztül Rómába menekülnie.⁴

Michael Belkin⁵ vezetésével a szovjet titkosszolgálat is együttműködött az új magyar honvédséggel. A szovjet megszálló hatalom árnyékában a Magyar Kommunista Párt 1950-ig fokozatosan kiiktatta a katolikus egyházat a közéletből.⁶ A szovjet megszálló hatalom már 1946-ban arra kényszerítette a polgári kormányt, hogy adja át a Belügyminisztériumot a Magyar Kommunista Pártnak. A Rajk László⁷ által vezetett Belügyminisztérium a szovjet mintát követve politikai rendőrséget hozott létre, amelynek fő célja a kommunista rendszer védelme és a rendszer ellenfeleinek üldözése volt.

Az Államvédelmi Osztály (ÁVO), 1948-tól Államvédelmi Hatóság (ÁVH) 13 alosztállyal rendelkező terrorszervezet lett. Az 1949-ben már 8760 alkalmazottja volt. Kínzási módszereit az egyház számtalan tagja, köztük Mindszenty bíboros is elszenvedte. Az ÁVH-t, amelynek rémuralma még a kommunista párt számára is túl sok lett, 1956-ban feloszlatták. A Magyar Állambiztonsági Szolgálat 1963 után főként belső ügynöki rendszer formájában létezett.⁸

Miután a kommunista párt 1949-ben egyeduralomra került, a kormány 1951-ben (május 15-i keltezéssel) az első törvénycikkelyben létrehozta az Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH), a Nagy Péter cár által 1721-ben létrehozott Szent Zsinat mintájára. Hivatalos feladata a vallási közösségek által időközben érvényre juttatott – a reformátusokkal 1948. október 7-én, az evangélikusokkal 1948. december 14-én, a katolikus egyházzal 1950. augusztus 30-án kötött – megállapodások ellenőrzése és az egyházi ügyekben szükséges államigazgatási intézkedések végrehajtása volt. A hivatal tényleges feladata a magyarországi vallási közösségek elnyomása és végső soron felszámolása volt.⁹

Az Egyházügyi Hivatal, amelynek élén egy elnök állt, a minisztertanács közvetlen felügyelete alatt állt. Elnökei – 1989-es feloszlataáig öt személy – magas párt- és kormányzati pozíciókat töltöttek be. Az utolsó közülük, Miklós Imre¹⁰ államtitkár, a Kommunista Párt Központi Bizottságának tagja és az állambiztonság titkos ezredese volt. Az Egyházügyi Hivatal minden felekezet számára fenntartott egy-egy osztályt. Szervezetét, hatáskörét és tevékenységét a Minisztertanács törvényerejű rendeletekkel szabályozta, a személyi és igazgatási költségeket pedig az állami költségvetésből fedezte.¹¹

4 NYISZTOR Zoltán: *Vallomás magamról és kortársaimról*. München 1974, 195–285.

5 Mihail Iljics Belkin (1901–1996?), a szovjet titkosszolgálat altábornagya, 1945–1947 a Szovjet Ellenőrző Bizottság magyarországi vizsgálati osztályának vezetője. Vö.: *Noel Field ügye*. Ed. Bernd Rainer BARTH. Bern 2005, 403.

6 Gabriel ADRIÁNYI: *Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert*. Paderborn 1992, 99–123; G. ADRIÁNYI: *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*. Köln 2004, 282–284, további irodalmakkal.

7 Rajk László (1909–1949), 1931 az illegális Magyar Kommunista Párt tagja, 1937–1939 komisszár a spanyol polgárháborúban, 1946 Magyarország belügyminisztere, 1949 politikai kirakatperben halálra ítélték és kivégezték. Új magyar életrajzi lexikon [a továbbiakban: ÚMÉL] V. Kiadó: Markó László. Budapest 2004, 574–576.

8 KISZELY Gábor: *ÁVH. Egy terrorszervezet története*. Budapest 2000; MOLDOVA György: *Az elbocsátott légió*. Budapest 1989.

9 KÖPECZI BÓCZ Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége. Haszonélvezők és kárvallottak*. Budapest 2004, 13. (a továbbiakban: KÖPECZI BÓCZ 2004)

10 Miklós Imre (1927–2003), 1946 kalauz, 1949 kommunista párttag, 1951 az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársa, 1955 osztályvezető, elnök és államtitkár (1971–1989). MIKÓ Zsuzsa: *Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei és püspöki megbízottainak tevékenysége Heves megyében az 1950-es években*. In: *Egyháztörténeti Szemle* 18 (2017) (a továbbiakban: MIKÓ 2017) 99–110, itt 105, 25. jegyzet.

11 Az 1951 és 1971 közötti időszak törvényerejű rendeletei német fordításban: Emmerich ANDRÁS – Julius MOREL: *Bilanz des ungarischen Katholizismus. Kirche und Gesellschaft in Dokumenten, Zahlen und*

1951-ben az Egyházügyi Hivatal hét osztályból állt. A csúcson az Elnökség állt négy fővel, a második osztály négy fővel ellenőrző feladatokat látott el, a harmadik, a személyzeti osztály szintén négy főből állt, a negyedik, az egyházpolitikai osztály 17 főből állt, az ötödik, az állami biztosok osztálya 14 főből, a hatodik, a pénzügyi és számviteli osztály kilenc főből, végül az adminisztratív osztály 13 főből állt.

1972-től 1989-es feloszlatásáig a hivatal két fő osztályra oszlott: a katolikus osztály élén maga Miklós elnök állt, míg a protestáns egyházakért és más vallási közösségekért felelős osztály élén az elnökhelyettes állt. A főosztály 1972-ben kiegészült egy tájékoztatói főosztállyal.¹²

Az Egyházügyi Hivatal legfontosabb és legjelentősebb intézkedése a miniszteri rangú állami biztosok kinevezése volt – későbbi nevükön miniszteri biztosok –, akik az összes püspöki székhelyen, valamint az összes megyei és járási közigazgatásban átvették az egyházi ügyek irányítását.

Az Állami Egyházügyi Hivatal 1951. november 24-én a következőket adta ki alkalmazottai számára: „Irányelvek a püspökségi és megyei megbízottak feladataihoz és tevékenységéhez” a vallási közösségeknek az állammal kötött megállapodásainak ellenőrzésére és az egyházi tevékenységek felügyeletére minden területen. A dokumentum meghatározta a megbízottak tevékenységi körét a püspöki székhelyeken, ahol a megbízottak székhelyüket és irodájukat rendezték be, valamint ellátást is kaptak. A biztosoknak napi jelentéseket kellett készíteniük és azokat szigorúan elzárva tartaniuk, valamint el kellett olvasniuk és jóvá kellett hagyniuk az püspökségekre beérkező és onnan kimenő összes levelet. A püspöki pecsétet használták. Különösen a püspöki hírleveleket, levelezést és határozatokat ellenőrizték, amelyek tartalmát még az állami egyházügyi hivattal és a megyei kommunista pártbizottsággal is egyeztetniük kellett. Kötelesek voltak továbbá beszámolni a püspök minden tevékenységéről és utazásairól, különösen a bérma-utakról. A püspök semmilyen döntést nem hozhatott a biztos jóváhagyása nélkül; az egész egyházmegyei adminisztráció, beleértve a papok áthelyezését is, a biztos engedélyétől függött. A biztosnak azt is ellenőriznie kellett, hogy a püspök eleget tesz-e az 1950-es megállapodásban vállalt kötelezettségének, miszerint az állammal szemben ellenséges papokkal szemben egyházi büntetéseket szab ki.

A biztosoknak kellett ellenőrizniük a szemináriumot, beleértve a felügyelőket, a professzorokat és a hallgatókat. Kötelességük volt kapcsolatot tartani a segítőkész békepapokkal, együttműködni velük, és értékelni az eseményekről vagy a békebizottságok üléseiről szóló jelentéseiket. A biztosoknak különös figyelmet kellett fordítaniuk a zarándokhelyekre és a zarándoklatokra, valamint minden lehetséges információt be kellett szerezniük az egyházmegye teljes papságáról, elsősorban annak lelkipásztori tevékenységéről.

A papok, mint állami ügynökök – a békepapok – beszivárgásával a püspöki ordináriátusokba a biztosok amúgy is mindent átfogó tevékenysége kiegészült a kollaboránsok jelentéseivel. Így 1951-ben a katolikus egyház teljes közigazgatása teljesen a kommunista államapparátus irányítása és ellenőrzése alá került.¹³

Analysen – Egyház és társadalom dokumentumokban, számokban és elemzésekben. München 1969 (a továbbiakban ANDRÁS–MOREL 1969), 85–92. (Bécs 1984, 231–240).

12 KÖPECZI BÓCZ 2004, 21–24.

13 MIKÓ 2017, 101–103; SZÁNTÓ Konrád: *Az Egyházügyi Hivatal titkai*. Budapest 1990; TOMKA Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk*. Budapest 2005 (a továbbiakban: TOMKA 2005), 96–99.

II.

1950. június 14-én a Kommunista Párt Központi Bizottsága titkos döntést hozott a katolikus papság megosztásáról és megnyeréséről a kommunista állam megeremtése, illetve a papok szervezetének megalapítása érdekében. „Mozgalom a világbékéért” fedőnéven Kádár János belügyminiszter¹⁴ a püspökök tiltása ellenére 1950. augusztus 1-jén megszervezte a katolikus papok nagyszabású gyűlését, és elhatározta a „Katolikus Papok a Békéért Mozgalom” megalakítását. Bár a mozgalom vezetőit a Szentszék név szerint kiközösítette, sajtóorgánumukat, a Keresztet pedig indexre tették, az államilag támogatott szervezet erőteljesen fejlődött, és végül a papság nagy részét, köztük néhány püspököt is magába foglalt. A békepapokat – akár kényszerből, akár önként – aztán a kommunista egyházpolitika készséges munkatársaiként vezető pozíciókba juttatták.

1957. október 15-én az Egyházügyi Hivatal elnöke az egyházpolitika legfontosabb feladatát a következőképpen jellemezte: 1. a püspöki kar megerősítése a Vatikánnal szembeni politikai ellenállás érdekében, 2. a korábbi gyakorlat folytatása, miszerint az 1956-os felkelés idején a püspökök által kinevezett reakciós személyeket ki kell szorítani a hivatalukból, és helyükre haladó szellemű papokat kell kinevezni, 3. annak biztosítása, hogy az egyházi békebizottságok mindenütt hatékonyan működjenek.¹⁵ Az Állami Egyházügyi Hivatal 1958. június 14-i dokumentumában ez áll: „Összesen 606 katolikus kulcspozíciót – püspökök, általános helynökök, kancellárok, püspöki titkárok, kanonokok, apátok, főapátok, fődiakónusok, esperesek és az egyes egyházmegyék tíz legnagyobb plébániájának lelképásztorai – tartunk nyilván. Ezek közül 257 tisztséget haladó papok töltenek be az 1956-os felkelés előtt. Jelenleg 22 állást még mindig reakciós papok töltenek be, 19 állás betöltetlen, és 8 állást ismét progresszív papok töltenek be.”¹⁶ 1957 májusában a püspöki kar kénytelen volt megalapítani saját szervezetét, az „Opus Pacis”-t és a „Nemzeti Béketanács Katolikus Bizottságát”; mindkettő azonban beolvadt a békepapok mozgalmába. A Katolikus Püspöki Konferencia csak 1989. november 20-án oszlatta fel a békepapok mozgalmát, amely annyi bajt okozott az egyházban.¹⁷

Mint kifejtettük, 1950-ben a teljes egyházi adminisztráció a kommunista állam teljes ellenőrzése és irányítása alá került.¹⁸ Ezt a folyamatot egyházellenes intézkedések előzték meg: az egyházi tulajdon államosítása, az összes egyházi intézmény, az összes katolikus iskola megszüntetése, számos szerzetes vagy szerzetesnővér letartóztatása, hosszú börtönbüntetésre ítéltése, az összes egyházi szerzetesrend megszüntetése, az összes kolostor kisajátítása és férfi és női lakóinak deportálása. 1949-ben és 1951-ben Mindszenty József bíboros (1892–1975) és Grósz József érsek (1887–1961) ellen indított kirakatperek célja a papság és a hívek megfélemlítése volt.¹⁹ Ehhez jött még az állam és az

14 Kádár János (eredetileg Csermanek, 1912–1989), 1930-ban belépett az illegális kommunista pártba, 1948–1950 belügyminiszter, 1956 miniszterelnök, 1957–1989 a kommunista párt főtitkára. ÚMÉL III (2002) 660–663.

15 KÖPECZI BÓCZ 2004, 79–80.

16 TOMKA 2005, 103.

17 ORBÁN József Gyula: *Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956 – A katolikus papi békemozgalom, 1950–1956*. Budapest 1996.

18 KISZELY 2000, 141, 153.

19 A két perről: BALOGH Margit – SZABÓ Csaba: *A Grósz-per*. Budapest 2002; KAHLER Frigyes: *A főcsapás iránya Esztergom*. A Grósz-perhez kapcsolódóan további nyolc tárgyalást tartottak, összesen 76 vádlottal. Tizenöt személyt halálbüntetéssel sújtottak és kivégeztek. A többiek börtönbüntetést kaptak – összesen több száz évet. KISZELY 2000, 141, 153, 177. jegyzet.

egyház közötti 1950. augusztus 30-i²⁰ megállapodás, amelyet a püspöki karon keresztül hajtottak végre, valamint az állambiztonsági ügynökök kinevezése az egyházmegyei vezetésbe.²¹

A legfontosabb, 1957. évi 22. számú rendelet az egyház évszázados legfőbb patronátusi jogáról való lemondást írta elő, és elrendelte, hogy az egyházi hatóságoknak a kinevezésekhez, áthelyezésekhez és elbocsátásokhoz a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulását kell beszerezniük. A rendelet azt is előírta, hogy az egyházmegyei püspöktől függő tisztségek, így a főhelyeken a generális vikáriusok, kanonokok, dékánok és plébánosok, valamint a teológiai főiskolák valamennyi vezető személyisége, így a rektorok, igazgatók és professzorok kinevezéséhez, áthelyezéséhez vagy felmentéséhez a kultuszminiszter előzetes jóváhagyása szükséges.²²

Ezt a rendeletet 1959. április 6-án módosították és szigorították.²³ Ettől kezdve ez a rendelet előírta, hogy még az 1957-es rendeletben megnevezett álláshelyet sem lehet előzetes hozzájárulás nélkül meghirdetni. Az illetékes állami szerv átvette a jogot, hogy az egyházi állások megüresedése esetén intézkedéseket tegyen. Az 1957-es rendeletben megnevezett egyházi személyek számára 1950-ben előírt eskütételt is pontosította. Az 1971. évi 23. számú kormányrendelet csak annyiban módosította a korábbi rendelkezést, hogy az említett esetekben nem a kultuszminiszter, hanem az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének előzetes hozzájárulását kellett beszerezni.²⁴

A veszprémi egyházmegyei levéltáros 1957-ből származó esettanulmánya mutatja be, hogyan állt egy egyházmegye az állambiztonság egyházi ügynökeinek megfigyelése és ellenőrzése alatt.²⁵ Ebben az időben Badalik Bertalan OP²⁶ volt az egyházmegye püspöke. A kommunizmus kérelhetetlen ellenzőjeként szembeszállt az Állami Egyházügyi Hivatal számos utasításával, sőt a püspöki konferencián is határozottan lojális magatartást tanúsított az egyház iránt. Cserébe az Egyházügyi Hivatal megfigyeltette őt a helyi megbízottal és számos egyházi ügynökkel. Többek között ezek a jelentések is oda vezettek, hogy 1957. augusztus 15-én letartóztatták Badalik püspököt, és Hejcére – egy távoli

20 A Grösz érsek által aláírt megállapodás a Szentszék figyelmeztetési és tiltásai ellenére garantálta a katolikus egyház korlátlan lojalitását a kommunista államhoz; a rendszerrel szemben ellenséges papokat az egyház is megrovásban részesítette. Az egyház visszakapott nyolc katolikus iskolát, amelyeket korábban államosítottak. A megállapodással párhuzamosan az egyháznak el kellett fogadnia az összes egyházi rend feloszlását. Német nyelvű dokumentumok a megállapodásról és a vallási rendek feloszlásáról: ANDRÁS – MOREL 1969, 81–85. Egyháztörténeti besoroláshoz lásd: GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Budapest 1985.

21 1951. június 23-án az ÁVH Pétery, Shvoy és Hamvas püspököket házi őrizetbe helyezte, és arra kényszerítette őket, hogy az egyházügyi hivatal által javasolt kollaboránsokat alkalmazzanak általános helyenként és kancelláriaigazgatóként. KISZELY 2000, 141.

22 Német nyelvű megfogalmazás: ANDRÁS – MOREL 1969, 89–90.

23 Uo. 91–92.

24 Uo. (Wien 1984), 237.

25 KARLINSZKY Balázs: *Nyilvánartva. A veszprémi püspöki palota munkatársai a jelentések tükrében 1957 tavaszán*. In: Egyháztörténeti Szemle 18 (2017) (a továbbiakban: KARLINSZKY 2017), 4, 81–98.

26 Badalik Bertalan OP (1890–1965), 1908 belépés a domonkos rendbe, tanulmányok Grazban, 1918 felszentelés, 1925 plébános Budapesten, 1929 plébános Steinamangerben (Szombathely), 1934–1958 az Osztrák-Magyar Domonkos Tartomány provinciálisa Bécsben, 1938–1949 az önálló magyar tartomány provinciálisa, 1949 veszprémi püspök, 1957 internálás Hejcén, házi őrizet, 1964 szabadulás Budapestre. KARLINSZKY 2017, 83, 3. jegyzet; *Magyar katolikus lexikon*. I. szerk. Diós István, VICZIÁN János. Budapest 1993, 510.

északkelet-magyarországi nyugdíjas otthonba – deportálták, és házi őrizetbe helyezték. A püspöki tevékenység engedélyétől haláláig megfosztották.

Elvitele előtt Badalik püspöknek ki kellett neveznie általános helynökévé kancelláriaigazgatóját, O. Praem. Klempa Sándor Károlyt.²⁷ Mint ma már tudjuk, Klempa – fogása idején (1954. augusztus – 1955. február) – László fedőnéven az állambiztonság beszerezett ügynöke lett. Badalik 1956 nyarán nevezte ki kancelláriaigazgatónak, valószínűleg az Egyházügyi Hivatal nyomására. Klempának sikerült enyhítenie a püspök kezdeti tartózkodását és gyanakvását. Ennek eredményeként Badalik püspök letartóztatásakor általános helynökké nevezte ki. A Szentszéknek csak 1972-ben sikerült őt az egyházmegye vezetéséből eltávolítania azzal, hogy címzetes (tituláris) püspökké nevezte ki.²⁸ Klempa Sándor veszprémi egyházmegye vezetésével a püspöki ordinariátusban ügynöki és békepapok számára nyitott karrierutat. Csak az 1951 és 1958 közötti időszakra vonatkozóan a püspöki palotából tizenkét ügynök jelentett.²⁹

Az Állami Egyházügyi Hivatal több évtizedes fojtogatását bizonyítja Szendi József veszprémi püspök bátor felszólalása³⁰ 1988. március 14-én³¹ Grósz Károly miniszterelnök³² azzal a kéréssel hívta meg a püspököket és a vallási közösségek vezetőit a budapesti parlamentbe, hogy tegyenek javaslatot az állam és az egyház kapcsolatának újjászervezésére. A folyamatról Szendi püspök később részletesen tájékoztatta e sorok íróját. Szendi beszédében radikális reformokat sürgetett, például egy új, nemzetközi normákon alapuló vallásügyi törvényt, az egyház szabad tevékenységét a lelkipásztorkodásban, a tanításban és a médiában, a vallási rendek újraengedélyezését és a békepapi mozgalom megszüntetését.³³

27 Klempa Sándor Károly O. Praem. (1898–1995), 1916 belépett a premontrei rendbe, 1921 gimnáziumi tanár, a rendek feloszlata után plébános a veszprémi egyházmegyében, 1954–1955 börtönben, ügynöki tevékenységet vállalt, 1956 veszprémi kancelláriaigazgató, 1957 általános helynök, 1959–1972 apostoli adminisztrátor, 1972 címzetes püspök. KARLINSZKY 2017, 86, 93, 97.

28 Uo. 86, 93.

29 Uo. 82–84, 86, 93–95, 97.

30 Szendi József (1921–2017) teológiai doktorátust szerzett Budapesten, 1944-ben szentelték pappá, 1945-től 1969-ig lelkipásztor, a stuhlweissenburgi (székesfehérvári) egyházmegye különböző helyein lelkipásztor, lelkivezető, szeminárium tanár. Gran (Esztergom) 1969-től 1980-ig. 1982 címzetes püspök és apostoli ügyintéző Veszprémben, 1983–1993 egyházmegyes püspök, 1993–1996 érsek ott, 1996-ban vonult nyugdíjba. Emlékeit lásd: SZENDI J.: *Számvetés*. Veszprém 2003. (a továbbiakban: SZENDI 2003)

31 Németül is megjelent: *L'Osservatore Romano* 1988. június 24.

32 Grósz Károly (1930–1996), 1945-ben csatlakozott a kommunista párthoz, 1951-ben a Magyar Honvédség politikai tisztje, 1954-től számos pártintézmény vezető munkatársa, 1987/1988-ban miniszterelnök. *ÚMÉL* II (2001) 1115–1116.

33 Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Köszönöm meghívását a találkozóra. Bizalmával tisztelt meg minket, püspököket, hogy megossza velünk gondjait, és lehetőséget biztosítson gyümölcsöző együttműködésünkhöz.

Ahhoz azonban, hogy soha vissza ne térhessenek a most már mindenki által sajnálatosnak tartott múltbeli események, tisztelettel kérném egy olyan új megegyezésnek az Alkotmányba vételét és törvényerőre emelését az egyház és az állam viszonyáról, amit a katolikus egyház részéről nem egy megfélemlített kalocsai érsek ír alá, hanem ami méltó egy huszadik századi demokratikus államhoz, amely az Egyesült Nemzetek tagja. Szeretném kihangsúlyozni, hogy ezzel az egyház nem kiváltságokat kér, hanem olyan emberi jogok törvényerőre emelését, amelyek biztosítják biztonságát és békéjét ahhoz, hogy minden akadálytól mentesen hatékony partnere lehessen az állami szerveknek hazánk és magyar népünk felemelésének és gyarapodásának szolgálatában.

Tudjuk, hogy nagy gond a betegek, testi és szellemi fogyatékosok, az ifjúság, az alkoholizmus, a kábítószer-élvezet, az öngyilkosságok, a széthullott házasságok országos problémája. Szabadjon ehhez

Amikor Szendi elindult a találkozóra, elbúcsúzott a háztartását vezető apácáktól, mivel arra számított, hogy beszéde után letartóztatják. Beszédének szövege a világsajtóba

felkínálnunk szerzetesrendjeink szolgálatát, akik több évszázados tapasztalattal bizonyítják, hogy ezen problémák megoldásában mennyire hatékony és áldásos működésük. Ha manapság a peresztrojka, a glasznosztj és a desztalinizáció idején annyian részesülnek rehabilitációban, miért nem lehetne rehabilitálni az 1950-ben megszüntetett magyar szerzetesrendeket? Ma már a rádió és televízió is beismeri, mennyire szegényes és embertelen volt a szerzetesrendek szétszórása, miért kell megállni ennek a ténynek a beismerésénél, de semmit sem tenni annak orvoslására? Ha ui. ez elmarad, az annyit jelent, hogy a sajnálkozás csak kényszerű képmutatás. Ha ma hazánkban lehetőség van arra, hogy akár a homoszexuálisok egyesületi engedélyért folyamodjanak természetellenes hajlamaik csoportos kiélésére, miért kell nemzetközi ügyet csinálni abból, hogy néhány vallásos férfi vagy nő szerzetesi közösségben élje meg vallásos igényét imádságban, tisztaságban, igénytelen szegénységben, hogy természetes családi életükről lemondva a magyar nép nagy családjának szentelje tehetségét és munkáját. A fent jelzett országos problémák elleni eredményes küzdelemre a plébániák területéhez kötött világi papság képtelen. De a szerzetesrendek még ma, 38 évvel a feloszlásuk után is, sok jó szolgálatra lennének képesek, ha ezt számukra lehetővé tennék szerzetesrendjük helyreállításával.

Kérem, tessék odahatni, hogy az egyházak szabad működése ne csak a templom falain belül, hanem azokon kívül is biztosított legyen. Ne féljenek tőlünk: mi nem fegyverekkel és erőszakkal, hanem a szellem és szeretet erejével szeretnénk népünk javát előmozdítani. Szabadjon kérni, hogy az Egyház szabad kezét kapjon az ifjúsággal való foglalkozásra. Kérjük, hogy minden beiratkozási procedúra nélkül hitoktathassunk, és ahhoz tetszés szerint használhassunk szemléltető eszközöket. Szabadjon vallásos ifjúsági egyesületeket alakítanunk folyóiratokkal és összejöveteli lehetőségekkel. Kérjük, hogy senkit se érjen hátrányos megkülönböztetés azért, mert gyermekét hittanra járattja. Fájdalmas dolog, hogy intézményeink csak akkor adnak anyagi támogatást a lakodalomhoz vagy a temetéshez, és csak akkor tekintik magukénak a megholtat, ha nem kérnek számára egyházi szertartást. Kérjük annak is lehetővé tételét, hogy egyházi középiskoláink annyi osztályban taníthassanak, ahányra beiratkozzuk van.

Kérjük, hogy a sajtó, rádió és a televízió a vallásos lakosság arányának és igényének megfelelő műsorokat adjon, és hogy nyilvánvalóan, téves vagy rosszindulatú tömegkommunikációs megnyilvánulások megcáfolására vagy az ellenük való védekezésre az egyházak is megfelelő nyilvánosságot és lehetőséget kapjanak. Kérem, szüntessék be a papi békemozgalom tájékoztató jellegű, úgynevezett békegyűléseinek szorgalmazását, mivel azokon semmi több nem hallható, mint amiről már a sajtóból, a rádióból vagy a televízióból értesültünk.

Megalázó annak még a látszata is, hogy amit egy segéd munkás a három hírközlő forrásból megérthet, azt a főiskolát végzett papoknak még egyszer meg kell magyarázni, időt és pénzt pocskolva. Pedig most mindkettővel meg kell tanulnunk takarékoskodni.

Ezzel szemben kérem, hogy hívjanak meg minket minden olyan megbeszélésre, ahol megtárgyalhatjuk, mit tehetnénk a szegényekért, a munkanélküliekért, az elhagyatottakért, a rászorulókéért, mert szerintem ez az igazán papoknak való, és nem mondvaszínált békemunka. Ehhez viszont tessenek megengedni, hogy szabadon járassunk be a kórházakba, szociális otthonokba, nevelőintézetekbe, fegyházakba, hogy lelki beszélgetéseinkkel, valamint diszkrét szentség-kiszolgáltatásainkkal segítsük elő az emberek megbé-kelését Istennel és egymással.

Tisztelt Miniszterelnök Úr!

Meghívójában véleményemet és javaslataimat tetszett kérni. Én őszintén és félelem nélkül mondtam el azokat, mert tömegkommunikációs megnyilvánulásaival rokonszenvet és bizalmat keltett bennem.

Ezért remélem, hogy szavaimat nem negatív kritikának, hanem építő szellemű, segíteni akaró javaslatoknak veszi, amiket bizalommal terjeszték elő, alkalmas intézkedések meghozatalához magyar hazánk és népünk javára.

Öszinte tisztelettel:

Dr. Szendi József

veszprémi megyéspüspök

Budapest, Parlament. 1988. március 14.

is bekerült – soha nem tudta meg, hogyan –, és óriási visszhangot keltett. Nem ok nélkül: amit mondott, az 1989/1990-es politikai fordulat után a hivatalos egyházpolitika tárgyává vált.

Szendí püspök bizalmasan közölte a szerzővel, hogy a jelenlévők, köztük a püspökök között halálos csend uralkodott, miután beszédét felolvasta. Egyedül Gyulay Endre³⁴ püspök azonosította magát előadásával, amikor felszólalt. Utána még a parlament épületében több püspök megvádolta Szendit, hogy felháborító módon a figyelem középpontjába került, és túlzó követeléseivel megzavarta az egyház és állam „jó” viszonyát. Szendí püspök 2003-ban megjelent emlékirataiban hozzátette: „A püspökök pedig azt kifogásolták, hogy miért nem közöltem előbb velük, hogy mit akarok mondani. Azt választottam az akkor még többségben levő békepüspököknek, azért, mert ha ezt előre nektek elmondom, akkor másnap nem tudom elmondani, mert besúgásokatokra jön az ÁVO és elveszi a szöveget, ahogyan besúgásokatokra Udvardy püspök úr mondanivalóját is elvette, amikor ő az iskolai hitoktatás mellett a plébániai és templomi hitoktatás engedélyezését akarta kérni. Nem tudtak mit szólni.”³⁵

Kik voltak azok a békepüspökök, akik „még mindig többséget alkottak” a püspökségben? Szendí püspök soha nem nevezte meg őket sem írásban, sem szóban. Abból a ma dokumentált tényből lehet következtetéseket levonni, hogy 1988-ban a Püspöki Konferencia tizenkét ordináriusa közül nyolc ismert fedőnevű ügynök volt, három pedig az állambiztonsági szolgálat legmagasabb titkos alkalmazotti címével is rendelkezett.³⁶

Szendí püspök 1993. szeptember 8-án a többi püspökkel való feszült kapcsolatáról is beszámolt a szerzőnek a püspöki konferencián, amikor egy kilenc dokumentumot tartalmazó borítékot adott át neki későbbi publikálás céljából. Nyílt levele is volt Paskai László bíboros prímás felé³⁷ azzal a kéréssel, hogy azt továbbítsák az 1989. május 26-i Püspökkari Konferenciának. Ebben a levélben Szendí püspök 13 óháját fejezte ki, illetve sürgető egyházi problémák megoldását kérte. A fő témakörök az előkészített vallástörvény pontosítása, a szerzetesrendek átszervezéséről szóló döntés, a békepapi mozgalom felozlatása, Mindszenty bíboros prímás rehabilitációja, a hozzá nem értők eltávolítása kulcsfontosságú egyházi pozíciókból, illetve a Püspökkari Konferencia titkárságának felállítása és egy új lelkipásztori koncepció kidolgozása.³⁸

34 Gyulay Endre (1930-), a római Collegium Germanicum et Hungaricumban tanult, 1972-ben a szegedi szeminárium spirituális és tanára, 1987-ben szeged-csanádi püspök, 2006-ban nyugdíjba vonult. SZABÓ Gyula: *A Pápai Magyar Intézet, mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája (1963–1989)*. Budapest 2011 (a továbbiakban: SZABÓ 2011), 161.

35 SZENDI 2003, 97.

36 Név szerint felsorolva fedőnévvel és a felvétel időpontjával: Tabajdi Gábor: A III/III. krónikája. Budapest 2013, 224–225. Az Állambiztonsági Szolgálat III/III. osztálya volt felelős az egyházi elhárításért. SZABÓ 2011, 95, 97.

37 Paskai László OFM (1927–2015), 1965–1969 spirituális a Budapesti Központi Szemináriumban, 1967–1978 ottani professzor, 1973 rektor, 1978 címzetes püspök, apostoli adminisztrátor, majd veszprémi püspök, 1982-ben Kalocsa koadjutor érseke, 1987-ben esztergomi érsek, 1988 bíboros, 2002-től nyugdíjas. Uo. 166.

38 SZENDI 2003, 102–104. Részlet a levélből: „Eminenciás Bíboros, Érsek-Prímás Úr!

Magyar papi egység: Eminenciád már korábban meghirdette a magyar papi egység helyreállításának és megszervezésének szükségességét. Ennek legfőbb akadálya, a párt által létrehívott békepapi mozgalom, mely egyrészt azt sejtette joggal, hogy az a pap, aki nem tagja mozgalomnak, az nem híve a békének, másrészt megosztotta a papságot, ahogy arra a múlt évi vatikáni *ad limina* látogatásunkkor hivatalos helyről figyelmeztetést kaptunk. Ez a mozgalom sem az Isten, sem a magyar Egyház, hanem csak a párt érdekeit szolgálta annyira, hogy még az előadók tiszteletdíját és a résztvevők útiköltségeit is

A levél széleskörű visszhangot váltott ki a magyar katolikus közvéleményben, a papság jelentős része üdvözölte a javaslatokat. De a püspökök egy része, különösen Paskai bíboros érintettnek érezte magát. Az 1989. június 6-i püspökkari konferencián a püspökök szenvedélyesen és összehangoltan támadták Szendi püspököt. A jegyzőkönyv szerint Paskai elnök határozottan elutasította Szendi püspök fellépését. Paskai László szerint Szendi püspök levele valótlanságokat és bizonyítatlan vádakat tartalmaz, stílusa méltatlan a püspöki konferenciához és nem illik a katolikus egyház felelős testületéhez. Az elnök jelentené az ügyet a Püspöki Kongregációnak.³⁹ Szendi püspök 1989. június 12-én négyoldalas levelet intézett Paskai bíboroshoz, amelyben megindokolta június 26-i reformjavaslatait és eljárását.⁴⁰

III.

Hogyan viselkedett az Apostoli Szentszék a katolikus egyházzal Magyarországon a kommunista diktatúra idején? Hogyan próbált segíteni az állambiztonság által fojtogató-vá váló egyházigazgatáson és lelkipásztorkodáson?

Mint ismeretes, XII. Pius pápaságát a kommunizmus következetes elutasítása jellemezte. Utóda, XXIII. János pápa egyházpolitikájában rugalmasabb magatartást tanúsított: új „keleti politikát” kezdeményezett.⁴¹ Ez VI. Pál pápa pápasága alatt (1963–1978) valósult meg, Monsignore Agostino Casaroli⁴² segítségével. Ezt a célt szolgálta a folyamatos kapcsolattartás, a kommunista uralkodókkal folytatott párbeszéd, az újabb

a párt, illetve az általa irányított Hazafias Népfront fedezte. Kérem, hogy a magyar katolikus püspöki kar hozzon döntést arról, hogy erre a békepapi mozgalomra nincs szüksége, és mert megosztja a papságunkat, szólítsuk fel papjainkat, hogy lépjenek ki belőle. Minden katolikus pap Krisztustól kapott küldetése miatt a béke papja – természetesen nem azé a békéé, amit a világ ad, hanem az Úr Jézus békéjéé (Jn 14,27). Tegyük meg ezt annál is inkább, mert (...) ezeknek a gyűléseknek a kiadásai ablakon kidobott pénznek. Együttal azt is javaslom, hogy a püspöki kar is azonnal szüntesse meg Opus Pacis mozgalmának működését is, mert arra ugyanis csak látszateltetés miatt volt szükség.

Mindszenty-ügyről: Eminenciád legutóbbi televíziós riportjában úgy nyilatkozott, hogy a katolikus ember nem áll ki becsületének megvédésére és ezért nekünk, katolikusoknak semmit sem kell tennünk Mindszenty József bíboros úr ügyében. Szabadjon ezzel kapcsolatban az Úr Jézus példájára hivatkoznom, hogy mikor kihallgatása alkalmával az egyik poroszló arcul ütötte, azt kikérte magának és nem fogadta bambán, bárgyú alázattal (Jn 18,21–24). Szerintem a püspöki karnak igenis kérnie kellene a magyar kormánytól Mindszenty bíboros úr ártatlanságának hivatalos elismerését, hisz a kormány megígérte a koncepciós perek felülvizsgálatát és a rádióban újra közölt 1956 novemberében elmondott beszéde fényes cáfolata volt az öt ért rágalomnak. Tegyük ezt meg annál is inkább, mert ő már nem tudja megvédeni magát, és mert hite mellett tanúságot tevő hősiessé vértanúsága miatt ő a magyar katolikus egyház büszkesége.”

39 Az 1989. június 6-i püspöki konferencia jegyzőkönyve a szerző birtokában.

40 SZENDI 2003, 105–107.

41 ADRIÁNYI Gábor: Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn – A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1958–1978. Mindszenty bíboros ügye. Herne 2003, (a továbbiakban ADRIÁNYI 2003) különösen a 19–30.

42 Agostino Casaroli (1914–1998), 1940-tól a pápai államtitkárság alkalmazottja, 1967-ben címzetes érsek, 1979-ben államtitkár, bíboros. SZABÓ Csaba – Soós Viktor Attila: »Világosság.« Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Budapest 2006 (a továbbiakban: SZABÓ–Soós 2006), 14.

püspöki kinevezések és a tárgyalások eredménye: a magyar kormánnyal 1964-ben megkötött részleges megállapodás, az Agrément.⁴³

A részleges megállapodás 1964. szeptember 15-én született meg a magyarországi kommunista rezsimmel való kétéves tárgyalás után.⁴⁴ Hamar kiderült, hogy ez a Vatikán keleti politikájának legsúlyosabb hibája: megszilárdította az egyház teljes függőségét az állammal szemben a *status quo* elismerése által, anélkül, hogy ez bármilyen pozitív hatást is eredményezett volna a magyarországi egyház számára. Maga a Szentszék 1972-ben elismerte, hogy a Magyarországgal kötött megállapodást nem tekinti mintának a keleti blokk többi államával folytatott tárgyalásokhoz.⁴⁵

A megállapodásban tett szóbeli ígéreteket soha nem hajtották végre. Míg a Szentszék további tárgyalásokat remélt, a magyar kormány lezártnak nyilvánította az ügyet.⁴⁶ Az egyház továbbra is a kommunista állam szorításában maradt. A kívánt enyhülés vagy a remélt fokozatos normalizálódás helyett az egyházüldözés folytatódott. A püspöki kar egyre inkább az állambiztonságtól függött. 1965-ben, 1966-ban, 1967-ben, 1970-ben és 1972-ben letartóztatták és hosszú börtönbüntetésre ítélték azokat a papokat, vallásosokat és laikusokat, akik elsősorban az ifjúsági pasztorációnak szentelték magukat.⁴⁷

Casaroli bíboros emlékirataiban felhívja a figyelmet arra, hogy a Szentszéknek a részleges megállapodás értelmében sikerült a püspöki rezidenciákról eltávolítani a megbízottakat.⁴⁸ Azt azonban elhallgatja, hogy a biztosok csak a hivatalaikat költöztették át. Valamennyi püspöki városban és megyeközpontban kialakították munkahelyüket, és a fent felsorolt tevékenységeket korlátozás nélkül végezték. Az állam annál is könnyebben járult hozzá a biztosok kivonulásához a püspöki rezidenciákról, mert az oda bejuttatott kollaboránsok, például irodaiagazgatók vagy fővikáriusok most ott dolgoztak.

Casaroli bíboros emlékirataiban „fontos eredményként” méltatja a római Pápai Magyar Intézet (PMI) magyar püspöki kar hatáskörébe kerülését is.⁴⁹ Az egyház számára azonban fontos eredmény volt az új pozíció. Az intézet nem a magyar emigrációs papság kezében van, hanem a magyar állambiztonságéban. Amint azt az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának terjedelmes dokumentumgyűjteménye a közelmúltban kimutatta, a római Pápai Magyar Intézet „a magyar hírszerzés előretolt bástyájaként” működött 1963 és 1989 között.⁵⁰

Az intézetet 1964-től az 1989-es magyarországi politikai fordulatig hat rektor vezette; Mindannyian a Magyar Állambiztonsági Szolgálat ügynökei voltak, fedőnevekkel és

43 ADRIÁNYI 2003, 43–100.

44 A megállapodás szövegét soha nem tették közzé, csak sajtóközlemény jelent meg (L'Osservatore Romano 1964. szeptember 17. és 19.). Ismertté vált azonban, hogy a szöveg két részből állt: egy megállapodás öt püspök kinevezéséről és a Pápai Magyar Intézetnek a Magyar Püspöki Konferencia hatáskörébe történő felvételéről, valamint egy jegyzőkönyvből, amelyben a tárgyalópartnerek egyéb megtárgyalandó ügyeiket rögzítették. A Szentszék 1998-ban arra kérte a magyar kormányt, hogy további 75 évre zárolja le a meg egyezés aktáit.

45 Frankfurter Allgemeine Zeitung 1972. november 7. Részletesen: ADRIÁNYI 2003, 43–151.

46 Carlo NAVALIS (alias FÁBIÁN Károly): *Béke a békepapokon keresztül?* Würzburg 1972, 105.

47 ADRIÁNYI 2003, 55.

48 Agostino CASAROLI: *Il martirio della pazienza. La Santa Sede e i paesi comunisti (1963–1989)*. Torino 2000. Magyar kiadás: CASAROLI A.: *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok (1963–1989)*. Budapest 2001, 138.

49 Uo.

50 Szabó címében: A Pápai Magyar Intézet: »a magyar hírszerzés előretolt bástyája«.

részletes utasításokkal.⁵¹ Feladataik a következők voltak: 1. Minden olyan vatikáni szervezet, iroda és intézmény feltárása, amely Magyarország és a többi szocialista állam ellen tevékenykedett; tevékenységük, céljaik, terveik, kapcsolataik, információs hálózataik és pénzügyi forrásaik felderítése. 2. Információk gyűjtése a magyar papi emigrációról, annak kapcsolatairól és tevékenységéről. 3. Ismeretek szerzése az egyházi szervezetek vezetőinek politikai és erkölcsi magatartásáról. 4. A tartótiszt tájékoztatása a Vatikánnak a magyarországi egyházi ügyekkel kapcsolatos szándékairól és terveiről. 5. Írásos dokumentumok beszerzése az egyházi emigráció és a Vatikán kapcsolatáról. 6. Az Intézet tagjainak megfigyelése és beszámoló készítése tevékenységükről. 7. Kapcsolattartás a tartótiszttel. Cserébe az ügynöknek – itt Zemplén György⁵², mint Karl Wittmann, a többi egyházi titkosszolgálati alkalmazott képviselőjében – titoktartást, a fenti feladatokkal kapcsolatos anyagi költségek megtérítését és Magyarországra való visszatérése után egyházi karrierjének előmozdítását ajánlották fel.⁵³

Valójában az intézet hat rektora közül három később egyházmegyes püspök és két segédpüspök lett. Bagi István rektor⁵⁴ csak 1972-ben 25 jelentést készített tartótisztjének, amelyek összesen több kötetet tettek ki.⁵⁵ Fábíán Árpád rektor titkosszolgálati tevékenységével⁵⁶ – „Beron” fedőnévvel⁵⁷ – a megbízó annyira elégedett volt, hogy az intézet rektoraként távozva és szombathelyi püspökké történt kinevezésekor arany karórárt kapott.⁵⁸ Fábíán nemcsak a vatikáni tárgyalópartner, Giovanni Cheli érsek⁵⁹ hivatalos magyarországi tárgyalásain vett részt, hanem Cheli és a magyar papok közötti egyéb találkozó alkalmával is bekapcsolta a titkosszolgálati felettesétől ilyen alkalmakra kapott lehallgató készüléket.⁶⁰

Az intézet ösztöndíjként megnevezett tagjait az Állami Egyházügyi Hivatal és az Állambiztonsági Szolgálat nemcsak Rómába engedte ki tanulmányokra, hanem gyakran kifejezetten Magyarországról küldték oda őket, mint beszervezett ügynököket. Részletes feladatokkal is megbízták őket, és kötelesek voltak szabadságuk alatt megfigyelni a többi munkatársat és jelentéseket készíteni róluk. 1965-től 1970-ig összesen 29 ösztöndí-

51 Nevek, életrajzok, fényképek és titkosszolgálati szerződések uo. 71–103 és 247–311, 54., 55., 60., 72., 87. sz.

52 Zemplén György OCist (1905–1973), 1921-ben belépett a Ciszterci Rendbe, 1965–1968 a Római Pápai Magyar Intézet rektora, 1968–1973 a budapesti Központi Papnevelő Intézet rektora, 1969-ben arénai címzetes püspök és esztergomi szentelőpüspök. Biographia Cisterciensis. Online ciszterci életrajzi szótár. http://www.zisterzienserlexikon.de/wiki/Zemplén,_György (2022. május 3.).

53 Zemplén György Karl Wittmannként történő megbízása alapján összefoglalva: SZABÓ 2011, 254–257, 55. sz. Lásd az 1. számú mellékletet.

54 Bagi István (1931–1986), 1968-ban teológiaprofesszor Esztergomban, 1972–1979-ben a Római Pápai Magyar Intézet rektora, 1979-ben esztergomi segédpüspök, 1972-től a Magyar Állambiztonsági Szolgálat ügynöke. Uo. 88–94.

55 Uo. 287.

56 Fábíán Árpád (1926–1986), 1951-ben pappá szentelik, premontrei szerzetes, 1965–1969-ben a Római Pápai Magyar Intézet rektora, 1972-ben olimpiai címzetes püspök és a szombathelyi egyházmegye apostoli adminisztrátora, 1975-től ugyanitt az egyházmegye püspöke. Uo. 80–88.

57 A Magyar Állambiztonsági Szolgálatnak végzett munkájáról válogatott akták a 2–5. szám alatti mellékletben található.

58 SZABÓ 2011, 279–280, 70. sz. Lásd az 5. számú mellékletet.

59 Giovanni Cheli (1918–2013), vatikáni diplomata, 1971-től többször Magyarországon is, 1973-ban érsek, New York-i nuncius, 1986-ban a Rendkívüli Egyházügyi Kongregáció titkára, 1998-ban bíboros. SZABÓ–Soós 2006, 31–32.

60 SZABÓ 2011, 280, 70. sz. Lásd az 5. számú mellékletet.

jas tartózkodott az intézetben, akik közül 17-en bizonyítottan a Magyar Állambiztonsági Szolgálatok III/III. főosztály (egyházi elhárítás) megbízottjai voltak. Az ösztöndíjasok száma 1971 és 1980 között 28 fő volt; közülük 14 személy bizonyítottan kapcsolatban állt az Állambiztonsági Szolgálatokkal. Összességében az ösztöndíjasok 64 százaléka a magyar titkosszolgálat munkatársa volt.⁶¹

A Vatikán és a Pápai Államtitkárság semmit sem tudott a rektorok és ösztöndíjasok kémtevékenységéről? Fogalmuk sem volt az ügynökök információ iránti igényéről? VI. Pál pápa és Casaroli titkár egyáltalán nem voltak ilyen naivak. Mert pontos információkat kaptak a nyugati elhárító hatóságoktól, főleg az olasztól. Ezen túlmenően már számos jól értesült magyar pap is volt, akik ismereteiket a Szentszéknek tovább adták. De a Vatikán ezt semmibe vette azért, hogy ne veszélyeztesse a magyar kormánnyal fennálló kapcsolatokat.

Abból a téves meggyőződésből kiindulva, hogy Kelet-Európában még nagyon sokáig fennmarad a kommunista, egyházüldöző, ateista rendszer, a vatikáni keleti politika tervezői és támogatói a hierarchia fenntartásával próbálták lehetővé tenni az egyház túlélését. Éppen ezért a püspöki kinevezések voltak a keleti politika legjellemzőbb vonásai. A titkos püspökök kinevezése Romániában és Csehszlovákiában megghiúsult, mert az ottani titkosszolgálat leleplezte és likvidálta őket.⁶² A magyarországi vatikáni tisztviselők tehát a kommunista állammal való bizonyos kiegyezés útját választották. Következésképpen az 1950 és 1989 közötti püspöki kinevezéseket hónapokig tartó tárgyalások előzték meg az.

A *modus procedendi* (eljárásmód) szerint egy-egy egyházmegye megüresedése vagy új kinevezés esetén a magyar kormány – konkrétan az Állami Egyházügyi Hivatal – javasolta a megfelelő személyeket, akiknek többségéről végül a Szentszék magyarországi küldöttségével egyeztettek Magyarországon. A Szentszék ezután felhatalmazást kapott arra, hogy egy listát átadjon magának a magyar kormánynak. Természetesen a listán szereplő valamennyi személyt a kormány már jóváhagyta, így a kormány végső döntése csupán formalitás volt. Közismert volt Miklós Imre, az Állami Egyházhivatal elnökének dokumentált mondása: „Ha a Szentszék azt akarja, hogy 27 püspökjelöltet állítsunk, az rendben van, de a 27. is a mi emberünk lesz.”⁶³ Így 1964 és 1987 között a rendszernek sikerült elérnie, hogy a püspökké kinevezett 52 papból (címetes püspök, segédpüspök, egyházmegyes püspök, érsek) 35-öt az állambiztonsági szolgálat ügynökeiként, álnéven juttattak a püspöki székbe.⁶⁴ Hivatalukban ezek az Állami Egyházügyi Hivatal készséges végrehajtóinak bizonyultak.

61 Uo. 69–70.

62 ADRIÁNYI: *A kelet-európai egyház története*, 88, 133–134.

63 ADRIÁNYI 2003, 52.

64 Tabajdi lista: A III/III. krónikája, 224–225, dátummal, a kinevezettek és ügynökök számával, fedőnévvel. 1964-ben az öt kinevezettből három ügynök: Bánk József, Brezanóczy Pál, Ijjas József; 1969-ben tíz kinevezettből hat ügynök: Bánk, Brezanóczy, Ijjas, Kisberk Imre, Kacziba József, Zemplén György; 1972-ben négy kinevezettből három ügynök: Fábian Árpád, Kádár László, Klempa Sándor; 1974-ben négy kinevezettből két ügynök: Kádár, Kisberk; 1975-ben a kinevezett tízből hét ügynök: Fábian, Kacziba, Kádár, Keresztes Szilárd, Pataky Kornél, Pálos Iván, Timkó Imre; 1978-ban a három kinevezettből két ügynök: Kádár, Paskai László; 1979-ben négy kinevezettből három ügynök: Bagi István, Paskai, Szakos Gyula; 1981-ben négy kinevezettből három ügynök: Dankó László, Konkoly István, Seregély István; 1982-ben öt kinevezettből három ügynök: Paskai, Póka György, Szakos Gyula; 1987-ben három kinevezettből mindhárom ügynök: Dankó, Paskai, Seregély. – Az ismételt említések címetes püspöki, egyházmegyes püspöki és érseki kinevezésekre utalnak. Lásd *Magyar Katolikus Almanach. II: A magyar katolikus egyház élete 1945–1985*. Ed. TURÁNYI László. Budapest 1988, 42–62.

A Szentszék nem tudott vagy nem gyanított semmit erről? De igen, tudott a helyzetről. De annak érdekében, hogy az egyházmegyék igazgatását lehetőség szerint felszentelt püspökökkel (mint egyházmegyés püspökök vagy apostoli adminisztrátorok) biztosítsák, VI. Pál pápa és Casaroli bíboros elfogadta a püspökök összefonódását az Állami Egyháziügyi Hivatallal, bár erre nemcsak kívülről állók, hanem néha maguk az érintettek is felhívták a figyelmet.

Ebben az összefüggésben csak két fontos dokumentumot kell megemlíteni. Az első Mester Istvánnak, a Püspöki Kongregáció munkatársának⁶⁵ Jean-Marie Villot bíboros államtitkárhoz intézett, 1974. február 9-i beadványa.⁶⁶ Ebben a prelátus Mindszenty bíborosnak, mint esztergomi érseknek az 1974-es, érseki tisztségéből való felmentésével foglalkozott; leveléhez három mellékletet csatolt: az első és a második a bíboros kirakatperét és a jelenlegi magyarországi püspöki hatásköröket elemezte, a harmadik pedig rendkívül éles kritikát fogalmazott meg az 1964 után a Szentszék által végrehajtott püspöki kinevezésekkel kapcsolatban. Ezek presztízsvesztést okoztak a Szentszék számára, és a püspöki méltóság lebecsüléséhez vezettek.

Mester prelátus négy pontban foglalta össze kritikáját: 1. Egyes kinevezések, mint például Hamvas püspök kalocsai érsekké és Brezanóczy püspök egri érsekké történő kinevezése politikai érdek alapján történt. 2. Püspököket erkölcsi vétségek ellenére neveztek ki, mint például Brezanóczy, Ijjas és Kacziba. Felmerül a kérdés, hogy ezekben az esetekben hogyan zajlott a *processus informativus*, és miért nem tudtak a pápai tárgyalók semmit a vétségekről, holott azok az adott egyházközségekben jól ismertek voltak. 3. Mentálisan terhelte személyeket neveztek ki, mint például a súlyos beteg Fábíán püspököt és a komplexusokkal terhes Bánk érseket. 4. Érdemeik jutalmaként tiszteletbeli püspöki kinevezések történtek, mint Klempa Sándor és Zemplén György címzetes püspökök esetében.

Mester prelátus nem kapott választ Villot bíborostól. Ugyanezt tapasztalta Mindszenty bíboros is, amikor két hónappal száműzetése után (1971. szeptember 28-án) elküldte „Az Apostoli Szentszék és a magyar kommunista rendszer kapcsolatairól”⁶⁷ című memorandumát a vatikáni államtitkárnak és a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja bíborosainak 1971. november 24-én. E levél 4. pontjában a bíboros élesen bírálta a Vatikán püspöki kinevezését. Ezek a nyilatkozatok teljes fényt vetnek a helyzetre, és ezért megérdemlik, hogy szó szerint idézzük őket:

»[...] 4. Úgy tűnik, hogy a szentszéki diplomácia főcélja a hierarchia életben tartása, a püspöki székek betöltése, minél több segédpüspök kinevezése. Távol áll tőlem, hogy a hierarchia jelentőségét lebecsüljem, sőt: éppen a püspök jelentősége készlet arra, hogy a szentszéki diplomáciát a kellő óvatosságra kérjem a kinevezések terén.

Püspöki kinevezésnek csak akkor van értelme, ha vagy már biztosítva vannak működésének lehetőségei; vagy olyan kiváló egyéniségről van szó, aki kedvezőtlen körülmények között is érvényt tud szerezni a püspöki méltósággal egybekötött elveknek.

Magyarországon a 22/1957. számú törvényerejű rendelet előzetes állami consensushoz köti a püspökök kinevezését. Ez lehetetlenné teszi a Szentszék számára, hogy saját kritériumai szerint nevezzen ki püspököket. A rendszer által prezentált vagy

65 Mester István (1917–1984), 1936-ban Budapesten tanult és teológiai doktorátust szerzett, 1947-ben Rómában tanult jogot, majd a Püspöki Kongregációnál dolgozott. SZABÓ – SOÓS 2006, 146.

66 Német fordítás: ADRIÁNYI 2003, 126–132. Olasz eredeti példány ott, 178–185.

67 Az eredeti példány másolata a szerző birtokában. Német fordítás: ADRIÁNYI 2003, 93–99.

elfogadott jelöltek, amint a gyakorlat mutatja, egész kevés kivétellel, nem válnak az Egyház javára.

Égetően szükséges, hogy a Szentszék alaposabb vizsgálatnak vesse alá a kandidátusokat. Ha a legkisebb erkölcsi vagy jellembeli defectus mutatkozik, a Szentszék óvakodjék őt kinevezni. Nagyobb súlyt kell helyezni a jelöltek természetes jellemvonásaira. A mai Egyháznak férfiakra van szüksége, nem effeminált (elnőiesedett), félénk megalkuvókra, alkalmazkodókra.

Elengedhetetlenül szükségesnek tartom, hogy a *Szentszék a püspöki kinevezés terén hagyjon fel a kompromisszumos politikával* (azaz egy jó püspök kinevezéséért a kommunisták is kapjanak jutalmat egy kevésbé alkalmas egyén promóciójával). Ne szolgáltassunk ki egy püspököt a kommunisták gúnyjának, akik szívesen kihasználják jelöltjük emberi gyengeségeit, de megvetik, mint embert és mint püspököt! Máris túlságosan lejáratottuk a püspöki tekintélyt a papság és a nép előtt.

A püspökök szaporításánál fontosabb, hogy a Szentszék igyekezzék előbb az egyház-kormányzat szabadságát biztosítani. A mai körülmények között, körülvéve az állam által ráerőszakolt munkatársakkal, a püspök nemcsak tehetetlen, hanem olyan intézkedéseket kell tennie, melyek ellenkeznek az Egyház jól felfogott érdekeivel.

Ha nem sikerül ezeket a személyi és tárgyi előfeltételeket biztosítani, a Szentszék elégedjék meg apostoli adminisztrátorok kinevezésével, püspöki jelleg nélkül. [...]»⁶⁸

IV.

1949–1989 között a magyarországi kommunista egyházpolitika a katolikus egyházat szervei (Állami Egyházügyi Hivatal, Állambiztonsági Szolgálat, III/III. egyházi elhárítás) és engedelmes egyházi kollaboránsok (békepapok, békepüspökök) segítségével teljes mértékben irányítása és ellenőrzése alá vonta. A Szentszék belenyugodott ebbe a helyzetbe, hogy elérje fő célját, a hierarchia fenntartását az egyházmegegyék igazgatásában. A Vatikán a Magyarországgal 1964-ben kötött részleges megállapodásban elismerte a *status quo*-t, sőt vállalta, hogy nem tiltakozik a hatalmon lévők korlátozó intézkedései – azaz az egyházüldözés – ellen. Agostino Casaroli, a Vatikán keleti politikájának építőmestere emlékiratainak főcímében „a türelem vértanúságának” nevezte ezt a diplomáciát.⁶⁹

Szabó Ferenc jezsuita pap, a Vatikáni Rádió munkatársa, aki 1964 és 1984 között tomácsként működött közre a Magyarország és a Vatikán képviselői – köztük VI. Pál pápa, II. János Pál pápa és Casaroli bíboros államtitkár – közötti tárgyalásokon, és aki ennek következtében belülről ismerte meg a Vatikán keleti politikáját, Casaroli emlékiratainak egyik méltatásában tömören így foglalta össze azt: „Az 1989-es váratlan fordulat néhány hónap alatt több eredményt hozott, mint a negyedszázados keleti politikai kísérletek.”⁷⁰

68 Uo. 95–96. Kiemelés az eredetiben. Mindszenty bíboros helyzetértékelése 1971 őszén. Távlatok 1995/23–24, 404–411. <https://www.tavlatok.hu/38elottiek/tavlatok23-24.htm>

69 CASAROLI: *Il martirio*. Ehhez kritika: SZABÓ Ferenc: *A Vatikán keleti politikája közéről. Az Ostpolitik színe és visszája*. Budapest 2012.

70 SZABÓ Ferenc: *Az Ostpolitik – Casaroli bíboros szemszögéből. Szélgjegyzetek Casaroli bíboros emlékirataihoz*. In: Távlatok 2000/49, 436–442, itt 442.

FÜGGELÉK⁷¹

1.

**Dr. Zemplén György – „Wittmann Karl” fn. ü. és a BM. III/I.
Csfség közötti megállapodás⁷²**MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG
BELÜGYMINISZTERIUMA

SZIGORÚAN TITKOS!

MEGBÍZÁS

Ön, Dr. Zemplén György a Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumával 1962. május óta áll titkos kapcsolatban. Az eltelt időszakban munkájával hozzájárult a Magyar Népköztársaság ellen irányuló illegációk felszámolásához, jelentéseivel lehetővé tette egyes személyek és csoportok ellenséges tevékenységének dokumentálását.

A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma állambiztonsági szervei tevékenységének elismerésen túlmenően alkalmasnak tartják Önt felelősségteljesebb feladatok elvégzésére, ezért külföldön végzendő munkával bízzák meg.

Figyelembe véve, hogy római viszonylatban Ön az egyetlen olyan személy, akit e fontos és felelősségteljes feladattal bízunk meg, e nagyfokú bizalom ellenében elvárjuk, hogy a szervünkkel folytatott további együttműködés során teljes odaadással végezze munkáját, kapcsolattartójával minden esetben legyen őszinte, soha ne feledkezzen meg a Magyar Népköztársasággal és szervünkkel szemben fennálló kötelezettségéről.

A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériuma az Ön kinevezését támogatva, előzetes megbeszélések alapján vállalt kötelezettségei ellenében engedélyezi külföldre utazását és ott tartózkodását.

Feladatai meghatározásánál figyelembe vettük, hogy Önt az alábbi témákról tájékoztattuk:

- Olaszország társadalmi, politikai, gazdasági, operatív helyzete;
- a Vatikán politikai tevékenysége;
- a magyar papi emigráció és a PMI helyzete;
- információszerző munkájának iránya és módszerei;
- az ellenséges elhárítás módszerei, az ellene való védekezés;
- az összeköttetés formái.

Ennek megfelelően feladatait az alábbiakban határozzuk meg:

- A hivatala átvétele után eleget kell tennie a szokásos formai előírásoknak. Tájékoztódnia kell a helyzetről, fel kell mérnie az Intézet beindításával, rendeltetésének megfelelő működtetésével kapcsolatos teendőket.
- A kezdeti időszakban hivatali munkáján keresztül el kell nyernie a vatikáni illetékesek teljes bizalmát és támogatását. Tevékenységével, magatartásával el kell érnie, hogy a magyar papi emigráció nem ellenséges beállítottságú tagjai közeledjenek a PMI-hez, a cisztercita szerzetesrend vezetői pedig támogassák Önt munkájában.

71 Az itt közölt dokumentumok az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Budapesti Történeti Levéltárából valók. SZABÓ 2011.

72 ÁBTL 3.2.1. Bt–741 55–58. Uo. 254–257, 55. sz.

- Legális lehetőségeit kezdettől fogva fel kell használnia széles ismeretségi kör kialakítására, a megismert személyek, az operatív lehetőségek és a saját biztonsági helyzetének tanulmányozására. Kapcsolatot kell létesítenie az illetékes vatikáni hivatalokkal, a PMI-hez hasonló intézményekkel, és mindazon tanintézetekkel, ahol a hallgatók tanulnak.
- Mindezek után a kiépített kapcsolatokból és az Intézetben folytatott legális tevékenységből adódó lehetőségeket hasznosítania kell az információszerző munka érdekében.
- Fel kell derítenie azokat a vatikáni hivatalokat és intézményeket, melyek hazánk és a szocialista tábor országai ellen tevékenykednek. Meg kell ismernie azok
 - politikai es illegális tevékenységét,
 - konkrét célkitűzéseit, terveit,
 - illegális csatornáit, kapcsolatait,
 - állományát es információs hálózatát,
 - anyagi forrásait és eszközeit.
- Információkat kell szereznie a magyar papi emigráció és a cisztercita szerzetesrend római központjának hazánk ellen irányuló illegális tevékenységéről, anyagi eszközzeiről, Magyarország felé kiépített kapcsolatairól, az emigrációban élő személyek tevékenységéről, szándékáról, tartózkodási helyükről.
- Adatokat kell gyűjtenie politikai szempontból fontos egyházi objektumok vezetőiről, befolyásos tagjairól, tanulmányozni kell tevékenységüket, politikai, erkölcsi beállítottságukat, jellemüket, szokásaikat.
- Kapcsolattartóját folyamatosan tájékoztatnia kell a Vatikán hazánkkal kapcsolatos egyházpolitikai, politikai terveiről, várható állásfoglalásairól, a függőben levő problémák megoldását – a magyar egyházi kérdéseket, a papi utánpótlást, az egyházi kinevezéseket, a vallásoktatást, a szerzetesrendek visszaállítását, a Mindszenty-kérdést, a PMI további helyzetét, stb. – illetően.
- Törekednie kell olyan fontos dokumentumok (jegyzőkönyvek, jelentések, határozatok, stb.) megszerzésére, melyek a Vatikán es az ellenséges papi emigráció titkos tevékenységét tartalmazzak.
- Biztosítania kell az Intézetben lakó hallgatók zavartalan továbbtanulását, az Intézet alapszabályaiban foglaltak megtartását, gondoskodnia kell hazafias nevelésükről. Figyelemmel kell kísérnie a hallgatók tevékenységét, kapcsolataikat, tanulmányi eredményeiket, es vélemény-nyilvánításait.
- A találkozókön megbízottunknak részletesen be kell számolnia végzett munkájáról, tapasztalatairól, problémáiról, az általa meghatározott feladatokat fenntartás nélkül végre kell hajtania. A hivatali hatáskörével összefüggő fontosabb kérdéseket – még a szükséges intézkedések megtétele előtt – meg kell beszélnie kapcsolattartójával.

Magatartási vonalát az alábbiak szerint javasoljuk kialakítani:

Az eddig követett magatartásán nem szabad változtatnia, számolnia kell azzal, hogy itthoni magatartását, egyházi tevékenységét mind vatikáni, mind emigráns papi körökben jól ismerik. Az ÁEH felé tanúsított lojalitást „taktikai” okokkal magyarázza. A magyar követség es az Akadémia dolgozóival a hivatalos teendőin túlmenően ne érintkezzen, velük szemben a papi funkciójának megfelelő magatartást tanúsítson.

A vatikáni körökben kialakult ideológiai, politikai nézetekkel mindig a szükséges mértékben azonosítsa véleményét. A magyar egyház helyzetéről, saját hazai tevékeny-

ségéről, politikai, gazdasági kérdésekről a valóságnak megfelelő és ellenőrzést is kibíró tájékoztatást kell adnia, vélemény-nyilvánításai alkalmával azonban tartózkodjon a túlzásoktól.

Mivel a Vatikán varhatóan az Ön teljes megnyerésére és érdekeinek megfelelő használására fog törekedni, megnyilvánulásaiban, intézkedéseiben ne szerepeljenek olyan kérdések, melyek Önt hazájával szemben kompromittálnák, vagy a Magyar Népköztársaság törvényeivel szembeállítanák, mivel Önre az MNK törvényei vonatkoznak. Az emigrációval és azok vezetőivel való érintkezésnél beosztásának és méltóságának megfelelő magatartást tanúsítson, közeledésük elől ne térjen ki. rendtársaival és a rend vezetőivel való érintkezésnél juttassa kifejezésre a renchez való hűségét és jóindulatát.

A hallgatókkal szemben ne legyen elnéző, de túlságosan szigorú sem. Magatartásából a feljebbvaló szigorán túlmenően érezzék az Ön atyai gondoskodását és emberségét.

Gondosan leplezzen minden olyan körülményt, tájékozottságot, ami a Belügyminisztériummal való titkos együttműködésre utalhat. Ha provokációs céllal a velünk való kapcsolattal gyanúsítanak meg, a gyanúsítást, mint durva sértést, határozottan utasítsa vissza.

Az ellenséges elhárítás részéről személyével szemben tapasztalt érdeklődés felfedését ne árulja el, nyugodtságot, közömbösséget tanúsítson, majd a legrövidebb időn belül számoljon be kapcsolattartójának tapasztalatairól.

Magatartásának, tevékenységének tükröznie kell az Ön valóságos hivatás-szeretetét és azon törekvését, hogy munkájával a magyar állam, a magyar római katolikus egyház, valamint a Vatikán közötti kapcsolatok fejlesztését igyekszik előmozdítani és azt a látszatot, hogy egyházi hivatásán kívül más megbízatása nincs.

Kapcsolattartás: Önnek Rómában megbízottunk útján rendszeres találkozók keretében személyes összeköttetést tartunk fenn.

A kapcsolatfelvétel az Ön megérkezése után bármely helyen és időpontban megbízottunk kezdeményezésére az alábbi jelszó alkalmazásával jöhet létre.

Jelszó: Budapesten úgy hallottam, hogy Ön a csillagászat és a matematika professzora.

Válasz: Az erkölcsstan tanára vagyok, de szívesen és sokat foglalkozom a természet-tudományokkal is.

A beszélgetés magyar nyelven történik.

Az összeköttetés további módjára, a találkozók rendszerére, helyére és idejére vonatkozóan megbízottunk a helyszínen részletes tájékoztatást fog adni.

A Magyar Népköztársaság Belügyminisztériumának Önnel szemben vállalt kötelezettsége:

Vállaljuk, hogy szervünkkel fennálló kapcsolatát szigorú államtitokként kezeljük, gondoskodunk teljes biztonságáról, és szükség szerint erkölcsi támogatásban részesítjük.

Külföldi tartózkodása idején operatív feladatai végrehajtásával járó indokolt kiadásait teljes mértékben fedezzük.

Megbízatásának eredményes teljesítése és hazatérése után gondoskodunk arról, hogy továbbra is, megfelelő egyházi beosztást kapjon, ezen kívül elősegítjük a tudományos munkájának folytatásához szükséges feltételek biztosítását.

Amikor Önt útjára bocsátjuk, bízunk abban, hogy velünk szemben vállalt kötelezettségeiről soha nem feledkezik meg, és küldetése idején is hazája érdekében fogja gyümölcsozdtetni elismert képességeit.

Dátum: Budapest, 1965. I. hó 23. nap.

Fenti megbízatást áttanulmányoztam, a benne foglaltakkal egyetérték, és a végrehajtást vállalom.

Dr. Zemplén György

2. „Beron” fn. ü. jelentéseiből⁷³

[...] 5/9. D. sz. jelentés
Mell: 2 old. fotó

Szigorúan titkos!
Palotás elvtársnak
Budapest
Tárgy: Beron ügye

JELENTÉS Róma, 1967. április 10.

[...]

Itt kell felvetnünk a vatikáni hivatalok felmérésének kérdését, mely munkatervi feladatunk is. Beron lehetőségei e tekintetben egyre szélesednek, hivatalos megbízatásai alapján is mind több alkalommal keresheti fel a Vatikánt, így nem látjuk akadályát annak, hogy Beron megkezdje az általa látogatott hivatalok pontos feltérképezését, a hivatal pontos elhelyezkedése, elnevezése, rendeltetése, hivatali órák, eljárási rend, vezetők, beosztottak, stb. személyét illetően.

3. „Beron” fn. ügynök lehallgatja Giovanni Chelit⁷⁴

BM III/I Csfség
4 Osztály
Engedélyezem:
Rácz Sándor r. vezérőrnagy

Szigorúan titkos!
Különösen fontos!

Tárgy: „Beron” fn. ügynök
3/e labdarendszabállyal
történő ellátására

JAVASLAT Budapest, 1969. november 9.

Giovanni Cheli a Vatikán Államtitkárságának magyar ügyekkel foglalkozó tanácsosa 1969. november 11-én Magyarországra érkezik. Cheli a magyar püspökök magánjellegű

⁷³ ÁBTL 3.2.1 Bt–1307/1 98–101, 129–130. Uo. 269–272, 64. sz., itt 272. „Ludwig Beron” vagy „Alfonz” volt Fábian Árpád fedőneve. Róla lásd a jelen dolgozatban szereplő 56-os lábjegyzetet.

⁷⁴ ÁBTL 3.2.1 Bt–1307/1 238–239, 254–255, 261, 264. Uo. 272–275, 65 sz., itt 272–273.

meghívására tett látogatását saját kérésére egybeköti vizitáció folytatásával, így tárgyalásokat kíván folytatni számos püspökkel és más egyházi személyiségekkel.

Magyarországi útjának célja – eddig szerzett ismereteink szerint – esetleges újabb püspöki kinevezésekhez jelöltek kiválasztása és a kinevezések előkészítése, a pápai dekretummal sújtott egyházi személyiségek ügyének, valamint a papi békemozgalom helyzetének megvilágítása.

Cheli „Beron” fn. ügynökünket – a római Pápai Magyar Intézet rektorát – választotta kísérőjének és tolmácsának. Az ügynököt több éve ismeri és bizalommal van irányában.

Javasoljuk „Beron” fn. ügynököt Cheli magyarországi tartózkodásának idejére 3/e labdarendszabállyal ellátni, mert így közvetlen és ellenőrzött információkat szerezhetünk Chelinek a nem állami szervezetekkel vagy személyekkel folytatott tárgyalásairól, konkrét érdeklődési köréről, a püspökjelöltként felmerülő személyekről, véleményéről, állásfoglalásairól, az állami szervek felé általa felvetni szándékozott témákról. A rendszabály segítségével lehetőség nyílik arra, hogy „Beron” naponta meghatározott időben – személyes találkozók lefolytatása nélkül – tájékoztatást nyújtson Cheli tárgyalásairól és személyes tapasztalatairól.

„Beron” fn. ügynök 1964-ben hazafias alapon lett beszervezve és a római főrezidentúra 1965. őszre óta foglalkoztatja. Az ügynök az eltelt időszakban számos értékes információt szerzett és több jelentős, operatív értékkel bíró kapcsolatra tett szert. Szervünkhöz való viszonya kifogástalan, ügynöki munkáját lelkesen, odaadással végzi, az nem okoz lelkiismereti problémát számára. Tisztában van azzal, hogy további egyházi előrelépése tőlünk függ és ezért is igyekszik minél hasznosabbá válni számunkra. Rendszerünkhöz lojális, a modernista egyházi irányvonal híve. Vatikáni és egyházi körökben megbecsülésnek örvend. Biztonsági helyzete jó, dekonspirálódására utaló körülményekről nincs tudomásunk.

„Beron”-t – aki már Budapesten tartózkodik – Cheli megérkezése előtt fogjuk feladataira részletesen eligazítani és a rendszabállyal ellátni.

A fentiek alapján kérem a javaslat jóváhagyását.

Földes György r. alezr.
osztályvezető

Egyetérték:

Rajnai Sándor r. vör. gy.
főcsoportfőnökhelyettes

Geréb Sándor r. alezr.
osztályvezető

Baranyai György r. ezr.
főcsoportfőnökhelyettes

4. Jelentés „Beron” ügyében⁷⁵

[...]11–4/69. sz. utasítás
4-től
Mell: 1 boríték /pol-ban/

Szigorúan titkos!

KÉSMÁRKI ELVTÁRSNAK!

RÓMA

1969. december 1.

Tárgy: Beron ügye

Amint arról már táviratban röviden tájékoztattuk az elvtársakat, Beron Cheli magyarországi útja során rendkívül hasznos és eredményes munkát végzett. A rezidenturától kapott utasítás szerint megérkezése után jelentkezett és fenntartás nélkül vállalta, hogy Cheli útjáról, tárgyalásairól, egész tevékenységéről részletesen tájékoztat bennünket akkor is, ha Cheli megesketi. Felvetésünkre azonnal vállalta 3/e „labda” rendszabály átvételét is, majd a szükséges ismeretre kioktattuk és feladatait meghatároztuk.

Beron a feladatokat jól, nagy lelkiismeretességgel, operativitással és nem egyszer bátorságot igénylő leleményességgel hajtotta végre.

Elutazása előtt 100 dollár jutalomban akartuk részesíteni, de azt udvariasan visszautasította, kijelentvén, hogy a számunkra végzett munkáját meggyőződésből végzi. Ekkor megjegyeztük, hogy azért nem ajándékot, hanem pénzt akartunk átadni, mert Chelivel együtt utazik, és az ajándékhoz magyarázatot kellene fűznie, de megtaláljuk a módját, hogy valamilyen formában kifejezzük figyelmességünket áldozatkész, eredményes munkájáért. Javasoljuk az elvtársaknak, hogy karácsonyra ajándékozzák meg egy Ronzon öngyújtóval, 10 karton jó minőségű cigarettával és néhány üveg általa kedvelt itallal.

Beronnak sikerült Cheli szimpátiáját és bizalmát meg jobban megnyerni, amit bizonyít az a körülmény is, hogy Beron is szerepel a püspökjelöltek között. Chelivel kialakult jó kapcsolatát a jövőben is kamatoztatni kell és törekedni annak elérésére, hogy a magyar vonatkozású ügyekben Beron legyen a konzultánusa.

A most lezárult akció bizonyította, hogy az ügynök teljes odaadással, nagy akarattal, és egyre nagyobb operativitással végzi munkáját. Javasoljuk, hogy az akcióban végzett eredményeiért és magatartásáért az elvtársak is dicsérik meg Beront.

Pusztai
Tarnai h

⁷⁵ Uo. 272–275, 65 sz., itt 274–275.

5.
„Beron” fn. ü. megjutalmazásának oka⁷⁶

3/45/4672.

Szigorúan titkos!
PALOTÁS ELVTÁRSNAK!

Budapest

Tárgy: BERONNAL FOLYTA TOTT TALÁLKOZÓRÓL

JELENTÉS

Róma, 1972. február 19.

Jelentem, hogy Beron ügyében kapott futárutasításnak megfelelően Jávor elvtárrsal együtt 100,000 Lira /kb. 35%-os árengedménnyel/ megvásároltunk egy LONGINES gyártmányú, négyszögletes, automata, naptáros arany karórát, amit ugyanezen a napon egy ebéd keretében adtam át Beronnak.

Az ajándék átadását megfelelő bevezetővel készítettem elő. Beron az ajándékot a szó szoros értelmében a meghatottságtól könnyezve vette át. Kihangsúlyoztam, hogy mindaz, ami most vele történik, kinevezése több lépcsőben, egy évek óta tartó következetes és sikerrel kivitelezett kombinációsorozat, amit a hírszerző szerv igen gondos előkészítő munkával, más szervek /ÁÉH/ felhasználásával munkált ki.

[...] Beron azt mondta, hogy püspöki funkciója alkalmas terület lesz, hogy méginkább bebizonyítsa a hozzánk való feltétlen hűségét, készségét, és mindent, amit a jövőben tesz, érdekeink és céljaink szerint teszi, méginkább, mint eddig.

Ilyen őszintének, meghatottnak es készségesnek Beront meg soha nem láttam.

/Dét/

[...] Beron nagyszámú és közöttük sok értékes, felhasználásra került operatív /objektumokat és személyeket tanulmányozó, feldolgozó/ és egyházpolitikai információt adott a vatikáni hivatalokról, kongregációkról és ott dolgozó személyekről, a magyar papi emigrációról, a Vatikáni Rádió magyar szekciójának tevékenységéről, melyek tanárai közül sokkal épített ki hasznos, jó kapcsolatot. Eredményesen működött közre több célszemély tanulmányozásában és feldolgozásában. Kiemelkedő eredményei köze tartozik Giovanni Chelivel, a Vatikán Államtitkársága magyar ügyekkel foglalkozó tanácsosával kialakított bizalmas kapcsolata, mely operatív nagyon hasznos volt számunkra. Több esetben volt Cheli kísérője, annak magyarországi útjai során és ilyenkor azt is vállalta, hogy operatív technikai eszközzel lássuk el.

⁷⁶ ÁBTL 3.2.1. Bt–1307/2 125–126, 141. Uo. 279–280, 70 sz.

Budapest, 2022. augusztus 7

Kedves Anik!

Engedd meg, hogy mellékelt "hattyudalomat", utolsó tanulmányomat Neked elküldjem. Mint a német nyelv tanára, bizonyosan érted is a szöveget.

Amikor megjelentek Magyarországon a volt kommunista levéltárakból megrendesítő dokumentumok a katolikus egyházat illetően /pl. Szabó Gyula, A Pápai Magyar Egyházi Intézet.../, úgy éreztem, kötelességem a nyugati szakembereket, közvéleményt felvilágosítani, milyen állapotot teremtett, illetve tolerált a Vatikán keleti politikája a magyar katolikus egyházban.

Öt évvel ezelőtt elküldtem dokumentumokkal illusztrált elkészült tanulmányomat a "Zeitschrift für Kirchengeschichte" folyóiratnak, hogy a témának nagyobb elterjedést biztosítsak. Az illetékes mainzi evangélikus professzor elragadtatva válaszolt, de előírás szerint a névtelen kiadói bizottsághoz továbbította irásom. Ez csak másfél év múlva válaszolt: kéziratomat rövidítsem le és irjam át. Nyilvánvalóan azt szerették volna, ha a Vatikán politikájáról jót is írok. Erre természetesen nem vállalkoztam, hanem az Ungarn Jahrbuchhoz fordultam. Ez persze csak most csaknem két év múlva közölte és nemzetközi elterjedése is korlátozott.

Sajnos vannak a Vatikánban és Magyarországon még ma is egyesek, akik állítják, a vatikáni keleti politika segítette az egyházat a túlélésben. Pedig az ellenkezője az igaz. Így látja ezt Benedek pápa is: "Ma már világos, hogy Casaroli keleti politikája megbukott... Heute ist es klar, dass die Politik des Kardinal Casaroli gescheitert ist... Papst Johannes Paul II. war der Überzeugung, man kann die kommunistische Kirchenpolitik mit Zugeständnissen und Entgegenkommen nicht ändern. Man muss dem System energisch widerstehen. Diese Meinung teilte ich auch." /"Letzte Gespräche". Ed. Peter Seewald, 2016/

Életedre, munkásságodra a legfőbb Pásztor áldását kérve szeretettel, tisztelettel köszönt

in x to: Gyölv

LAKATOS ADÉL

CSILLAG MARGIT ÖTVÖSMŰVÉSZ
(1908–1967 körül)

BEVEZETÉS

Csillag Margit anyai nagymamám, Várhelyi Antalné szül. Csillag Klára (1912–1978) nővére volt. A családi hagyomány szerint tehetséges, életvidám művész pályafutására hamar árnyékot vetett a két világháború közti nehéz gazdasági helyzet, majd az újabb világégés. A háború éveiben nemcsak vele élő szeretteit, Terézia nővérét és szüleit vesztette el, hanem Budapest ostroma idején otthonát és műhelyét is. A háború után már nem tudott ötvösként dolgozni.

Kevés emlék maradt tőle. A család őriz néhány darabot művei közül. Gyerekkoromban így „találkoztam” vele én is először. Édesanyámnak (Kiss Árpádné, szül. Várhelyi Mária 1942–2010) volt néhány darabja tőle és amikor készítőjük felől kérdezősködtem, mesélt nekem Csillag Margitról, az ő nehéz sorsáról. Sok mindent gyerekfejjel persze nem is értettem és csak emlékfoszlányok maradtak meg ezekből a történetekből.

Édesanyámat már nem tudom ezekről megkérdezni, mivel 2010-ben elhunyt. Édesanyám bátyja, Várhelyi András, aki szintén ismerte Csillag Margitot, 2025 nyarán tért haza a Mennyei Atyához. Halála előtt néhány hónappal még beszélgettem vele Csillag Margitról. A rokonságból anyai nagymamám másik nővérének, Csillag-Meijer Adélnak lánya, Margit Zinnemers él még, aki megosztotta emlékeit velem. Úgy gondoltam, a begyűjtött családi történetek és némi kutatás alapján összeállítok egy Csillag Margit életét-munkásságát ismertető cikket. A családi emlékeket tehát levéltári kutatással egészítettem ki. A cikk megírására ösztönözött továbbá az is, hogy az Iparművészeti Múzeum Ötvösosztályának munkatársai, dr. Pandur Ildikó és dr. Terdik Szilveszter megkerestek Csillag Margittal kapcsolatban. Ennek köszönhetően két általa készített ékszer kerülhetett a múzeum gyűjteményébe.

Csillag Margit liturgikus tárgyakat is készített. Ezekkel a darabokkal magyarországi templomokban találkozhatunk. Kelyhei, cibórumai és úrmutatói tanúskodnak megélt hitéről. Az Eucharisziát hordozó liturgikus tárgyak az Örökkévaló fényét tükrözik a hívők felé. Az ötvös az, aki közreműködik az üzenet továbbításában azzal, hogy megformálja ezeket a darabokat. Csillag Margit ötvösként eltöltött, aktív időszaka egybeesett a hazai szakrális művészet 1930-as évekbeli megújulásával. Ebben az időszakban a liturgikus tárgyak készítésénél új formákat kerestek a művészek, olyanokat, melyek a teológiai igazságtartalmak megmutatásán túl képesek voltak az I. világháború borzalmaival és az azt követő válságokat átélte híveket új párbeszédre hívni a Teremtővel.

Köszönöm, hogy rokonaim megosztották velem emlékeiket. Köszönöm unokatestvéreimnek, Ilonka Zinnemersnek és Várhelyi Klárának (Várhelyi András leánya), hogy segítettek a családban őrzött történetek, levelezés és fotóanyag összegyűjtésében.

SZÁRMAZÁS

Csillag Margit 1908. június 3-án született az akkor még Budapesttől különálló Soroksáron Csillag Ignác és Sipos Rozália harmadik gyermekeként.

Csillag Ignác a pesti izraelita hitközség tagja volt, ahogy édesanyja, Schwarz Adél (1850–1899) és annak felmenői is. Schwarz Adél szülei, Schwarz Vilmos és Mühlhofer Terézia 1849-ben kötöttek házasságot Pesten. A házassági bejegyzés szerint a férj árva volt, feleségét, Teréziát pedig nevelőapja, dr. Mühlhofer (keresztneve nem szerepelt az anyakönyvben) nevelte fel.

A pesti zsidóság a városfalon kívül, az akkor még külvárosnak számító belső-Erzsébetvárosban, főleg a Károly körút és a Király utca környékén telepedett meg, mivel Pest városfalon belüli részén nem élhettek. Itt laktak Schwarz Adél szülei is. Adél és József nevű gyermekeik születése idején a Király utca 13. szám alatt éltek. Schwarz Vilhelmina születése idején 1860-ban a Nagymező utca 22. sz. alatt laktak. Majd visszaköltöztek a Király utcába, a 24. sz. alá. Schwarz Sándor és Rozália születésének anyakönyvi bejegyzésénél már ezt a címet olvashatjuk.

Az 1840. évi XXIX. törvénycikk sokat könnyített a hazai zsidóság helyzetén. Engedélyezte számukra a szabad iparűzés (gyáralapítás), kereskedelem és letelepedés jogát. Bár ez még korántsem jelentett teljes egyenjogúságot a számukra. A törvény kedvezői hatásai Schwarz Vilmos életében is mutatkoztak. Így lehetett szabóként saját műhelye. Schwarz Vilmos a pesti zsidóság azon szűkebb rétegéhez tartozott tehát, akik jellemzően városi keresletre termelő szakmákat űztek. A legnépesebb csoport ezen belül a szabóké volt. A pesti zsidóság nagyobb része azonban kereskedelemből élt. A kézműves mesterségek már csak azért sem voltak olyan népszerűek körükben, mert a vallásuk miatt nem léphettek be a céhekbe.¹

Csillag Ignác édesapja, Sámuel és nagyapja, Stern Ignác Pápán születtek. Sámuel édesanyja N. Annaként szerepelt az anyakönyvi bejegyzésekben. Vezetéknévét nem sikerült kideríteni. Sámuel 1884-ben kérvényezte a Belügyminisztériumtól, hogy Stern vezetéknéve helyett a Csillagot használhassa. Csillag Sámuel gyermekeinek születésénél időnként a neve mellett az anyakönyvekben Telekit (Kerékteleki) adták meg születési helyeként. A névmódosítást engedélyező belügyminiszteri iraton viszont egyértelműen Pápát tüntették fel. Valószínűleg a Pápától nem is olyan távol eső település, Teleki is egy állomás volt Sámuel életében, aki zenészként kereste meg a kenyérré való. Időnként népzeneesként is szerepelt az anyakönyvi bejegyzésekben. Ez utóbbi pedig arra utal, hogy vándorzenészként járta az országot. A társadalom peremére szorult zsidó népcsoportból, a cigánysághoz hasonlóan már a 18. század derekán kivált egy réteg, mely az országot járva új hangzású szórakoztató zenével, a divatos európai táncok repertoárjával szórakoztatta a nagyközönséget. Valószínűleg ez a „családi hagyomány”, életmodell öröklődött generációkon keresztül a Stern/Csillag-családban.²

1 BÁCSKAI Vera: *A pesti zsidóság a 19. század első felében*. In: Budapesti Negyed 3/8 (1995. nyár). 5–21.

2 GALAVICS Géza: *Képtörténet és társadalomtörténet. Kora újkori nézőpontváltások az európai és magyarországi cigányábrázolásokon*. Székhelyelőadások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA, 2024. 32–33. Köszönet dr. Terdik Szilveszternek, hogy felhívta figyelmemet a rimaszombati festményre és Galavics Géza tanulmányára. A rimaszombati, nagyméretű (170 cm) festmény szabadtéri táncmulatságot ábrázol az 1760-as évekből, ahol a magyar huszárok és leányok számára a zenét cigány- és zsidó zenészek együttese szolgáltatták. Rimaszombat, Gemersko-Malohontské Múzeum.

Csillag Sámuel és Schwarz Adél házasságkötésének időpontját nem ismerjük. Feltehetően Pesten találkozhattak. Itt születtek gyermekeik, Vilmos (1871–1904), Matild (1872–1904 előtt), Róza (1874–1913), Ignác (1876–1944) Rezső/ Rudolf (1878–1915), József (1881–1938) és Sándor (1893-?). A 19. század derekát jellemző módon a Csillag-fiúk köztisztviselői, ill. értelmiségi pályán helyezkedtek el. 1867 után a gyorsan fejlődő, modernizálódó országban ugyanis hiány volt képzett és tehetséges fiatalokban. Így szinte korlátozás nélkül érvényesülhettek a megfelelő végzettséggel, érettségivel vagy diplomával rendelkezők. Ez a zsidóság körében nagyfokú asszimilációval járt együtt. A válásukról ugyan eleinte nem kellett lemondaniuk, de később bizonyos pozícióknál előnyt jelentett a kikeresztelkedés, ill. a vegyes házasság. A legidősebb fiú, Csillag Vilmos a Királyi József Műegyetem matematika és ábrázoló geometria szakára járt, majd az egyetem Konstruktív Rajz Tanszékén dolgozott tanársegédként. Vilmosnak gyorsan a saját lábára kellett állnia, mert apja súlyos beteg lett. Gyakorlatilag ő lett a család fenntartója. Nemesak szüleit támogatta, hanem testvéreinek taníttatását is ő fizette. Az iskolai tanítás mellett magánórákat adott, ezzel teremtette elő a szükséges anyagiakat. A főváros több reáliskolájában is tanított óraadóként. 1901-től pedig a Toldy Ferenc Állami Főreáiskola tanára volt. 1903. februárjától azonban helyettesíteni kellett. Ekkor már súlyos szívbeteg volt és a következő évben meg is halt.³ Csillag Rezső vasúti mérnöki pályára lépett. Csillag József építési rajzolóként, majd építészként dolgozott. Csillag Sándor orvosi pályára lépett. Ő 1923-ban emigrált Amerikába. Csillag Ignác pedig bankhivatalnokként tevékenykedett. A testvérek közül ő volt az egyetlen, aki vegyes házasságot kötött. Nővére, Róza 1903-ban ment férjhez az izraelita Moller Rezső gózmalmi könyvelőhöz. Öccse, József 1905-ben vette nőül az izraelita Karczagi Szidóniát. Csillag Sándor 1920-ban házasodott össze a szintén izraelita Berger Irénnel. Csillag Rezső a breznóbányai születésű Braun Irént vette feleségül. Csillag Rezső valószínűleg a vasútépítés millenniumi újabb fellendülése idején került Breznóbányára, ahonnan több szárnyvonalat is ekkoriban ill. a századelőn építettek ki. Itt ismerkedett meg az izraelita Braun Irénnel, akit feleségül vett később. Csillag Ignác a testvérei közül egyedüliként, 1925-ben katolizált. Keresztelője a budavári Mátyás-templomban volt. Ekkor vette fel az Ignác mellé az Aladár keresztnévet.⁴

Csillag Margit édesanyja, Sipos Rozália 1875-ben született Budapesten a római katolikus Sipos András és Kovács Terézia ötödik gyermekeként. Sipos Rozália testvérei a következők voltak: Gyula (1865 körül–1902), Mária (1867–1942 után), Rezső András (1869–1899), Imre (1871–1936), Hermina (1872-?) és Ferenc (1879-?). Az apa, Sipos András révkomáromi születésű volt és előbb hentesként, majd ácsként dolgozott. A család Budapest Országútnak nevezett városrészében (II. kerület) élt. A Sipos-fiúk közül itt telepedett meg. Gyula és Ferenc, míg Rezső András a IX. kerületben, Imre pedig az ekkor még Budapesttől független Újpesten. Sipos Mária a porubai születésű (Árva-vármegye. Ma Szlovákia, Oravská Poruba) evangélikus Sopuch János áccsal (időnként esz-

3 Csillag Vilmos tagja volt a Matematikai és Fizikai Társulatnak. Előadásokat is tartott a tagságnak, melyek a Társulat lapjában, a Matematikai és Fizikai Lapokban meg is jelentek. Pl. 1897. március 4-ént *Lineár egyenletrendszer grafikai megoldásai* címmel tartott előadása 1898-ban jelent meg a lapban. *Matematikai és Fizikai Lapok*. 7/4 (1898). 157–170. *Budapest – II. kerület. Toldy Ferenc Állami Főreáliskola értesítője*. 1904. III–VIII.

4 Csillag Rezső és Braun Irén fia, Csillag Vilmos 1944-ben a református vallást vette fel. Ő is vasútépítő mérnök lett. Később emigrált. A dátum nem ismert. Lehetséges, hogy még a II. világháború végén hagyta el Magyarországot. Uruguay fővárosában, Montevideóban telepedett le. 1958-ból fennmaradt egy személyi igazolványa. Itt Csillag Braun Vilmos néven szerepel. Foglalkozás mérnök volt.

tergályosként szerepelt az anyakönyvi bejegyzésekben) kötött házasságot. Rozália 1903-ban ment feleségül az izraelita Csillag Ignáchoz. Az esküvőn a férj tanúja bátyja, Csillag Vilmos, a feleség tanúja pedig nővérének, Máriának a férje, Sopuch János volt.

CSALÁD, GYERMEKKOR, TANULMÁNYOK

Csillag Ignác Aladárnak és Sipos Rozáliának négy gyermeke született: Adél Mária (1904–1994), Terézia Franciska (1906–1942), Margit Lujza (1908–196?) és Klára Róza (1912–1978). A család először az V. kerületben élt, a Kádár utca 10. sz. alatt. Ideszületett Adél és Terézia lányuk. Terézia csecsemőkorában vírusos agyhártyagyulladásra kapott és csak édesanyja gondos ápolásának köszönhető, hogy életben maradt. A betegség miatt értelmi képességei sérültek. A Csillag-szülők úgy döntöttek, hogy egészségesebb környezetet keresnek gyermekeik számára. Ekkor költöztek ki Soroksárra, ahol Sipos Rozáliának a testvére, Mária és férje, Sopuch János éltek. Sopuch János ugyanis a soroksári Parkettagyárban dolgozott. A soroksári időszak mindössze néhány évet jelentett a Csillag-család életében. Csillag Ignácnak ugyanis hiányzott az a városi környezet, amelyben addig élt. Gondot okozott az is, hogy a közlekedési nehézségek miatt körülményes volt számára a munkába járás. Ekkoriban MÁV-tisztviselőként dolgozott. Így visszaköltöztek Budapestre. Először az Attila u. 73. sz. alá, majd a krisztinavárosi Roham u. 5. sz. alá.

A Csillag-lányok a budai Várban, a Tárnok utcában lévő elemi leányiskolába jártak. Az elemi elvégzése után a Krisztinavárosban, a Koronaőr utca 11. sz. alatti polgári iskolában folytatták tanulmányaikat. Csillag Adél 1915–1918 között járt ide. Majd 1918–1922 között a Várbeli Községi Leánygimnázium (1922-től Szilágyi Erzsébet Leánygimnázium) tanulója lett. Itt érettségizett 1922-ben. Csillag Margit szintén a krisztinavárosi, Koronaőr utcában lévő polgári leányiskolába járt. Majd az 1923–1924-es tanévben a Székesfővárosi Iparrajziskola előkészítő női tanfolyamát látogatta. Erről tanúskodik az iskola anyakönyvében található bejegyzés, valamint a nevére kiállított Magyar Rajztanárok Egyesülete Ifjúsági igazolványa⁵, mellyel a múzeumi tárlatokat látogathatta díjtalanul. Az előkészítő tanfolyamon fizetős diákként vett részt. Itt lényegében rajztudását fejleszthette tovább, valamint művelődéstörténetet tanult.⁶ A Székesfővárosi Iparrajziskola ötvös szakára 1929-ben iratkozott be. A 20. század elején az iskola profilbővítése során bevezették a műhely-oktatást, a szakosztályokhoz kapcsolódóan iparművészeti műhelyek létesültek. Ilyen volt pl. az ötvösműhely is. Csillag Margit tanárai Tóth Gyula és Bentheim Artúr, szakoktatója pedig Gábrys György ötvösmester volt. Az 1932–1933-as tanévben, tanulmányainak utolsó évében, a mesterképzőben egyik munkájáért 10 pengős jutalomdíjat kapott.⁷ A mesterképző befejezésével, 1933-ban ötvösmesterként végzett.⁸ Ebben az évben az Iparrajziskola

5 Az igazolványt Margit Zinnemers őrizte meg Hollandiában.

6 *A Székesfővárosi Községi Iparrajziskola előkészítő női rajztanfolyama I. A. osztályának anyakönyve. 1923–1924.* Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, MKE – Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium.

7 *Budapest székesfővárosi községi Iparrajziskolájának és Ipari Szakiskoláinak évkönyve az 1932/33-ik tanévre.* Budapest, 1933. 95.

8 *Budapest székesfővárosi községi Iparrajziskolájának és Ipari Szakiskoláinak évkönyve az 1932/33-ik tanévre.* Budapest, 1933. 77., 93. *A Székesfővárosi Községi ötvös Ipari Szakiskola szakosztálya mesterképző tanulmányának anyakönyve. 1932–1933.* Schola Graphidis Művészeti Gyűjtemény, MKE – Képző- és Iparművészeti Szakgimnázium és Kollégium.

végzett növendékeinek egyesületét vezető választmány tagjainak sorába is bekerült.⁹ A Budapesti Fővárosi Levéltárban található Budapesti aranyművesek nyilvántartása szerint munkakönyvét 1934-ben állították ki Csillag Margit „ötvössegéd” megjelöléssel.¹⁰ Ahhoz, hogy az ötvösmesteri címet használhassa néhány évet el kellett tölteni a szakmában. Az ötvös szakma választásánál minden bizonnyal motiválták Margitot és szüleit az 1920-as évek nehézségei. A családi hagyomány szerint a tehetséges, művészi vénával megáldott lánynak azontúl, hogy tehetségét kibontakoztatta, fontos volt, hogy kenyérkereső szakma legyen a kezében. A munkanélküliség, a magas infláció és megélhetési költségek mellett a Csillag-családnak egyébként szüksége volt erre a bevételre is. Az édesanya, Sipos Rozália háztartásbeli volt. Margit édesapja már nyugállományban volt. Csillag Adél ekkoriban már Hollandiában élt, de húgai, Terézia, Margit és Klára még otthon voltak. Adél ugyanis hitoktatónőként katolikus gyerekcsoportokat kísért Hollandiába, akik egészségi állapotuk javítása érdekében, a *Magyar-Holland Katolikus Gyermeksegélyező Bizottság* szervezésében néhány hónapot nevelőszülőknél töltöttek ott. Adél 1922–1927 között háromszor utazott ki Rotterdamba és Arnhembe csoportkísérőként. Így ismerte meg Arnhemben későbbi férjét, a dohánykereskedelemmel foglalkozó, református Jan Mattheus Eldert Meijert. 1927-ben kötöttek Budapesten házasságot. A férj esküvői tanúja Adél édesanyjának, Sipos Rozáliának a bátyja, Imre volt. Csillag Klára 1930-ban érettségizett a Szilágyi Erzsébet Leánygimnáziumban. Majd a Zeneakadémián folytatta tanulmányait, ahol ének-zene tanári diplomát szerzett. A Mátyás templom énekkarának szopránzólistája lett. 1938-ban férjhez ment Várhelyi Antal orgonaművészhez, a budavári Mátyás-templom karnagyához.¹¹

Csillag Margit „első szarnypróbálgatásaira” az Iparrajziskola előkészítő női tanfolyamának befejezése után került sor. Nővérét, Adélt az esküvője alkalmából egy festett, porcelán étkészlettel ajándékozta meg. A csehszlovákiai gyártású fehér porcelánt Margit látta el díszítéssel. Valószínűleg ebből a készletből maradt fenn két teáscsésze, melyet Adél leánya, Margit Zinnemers őrzött meg Hollandiában. Rajtuk CSM monogram és 1927-es évszám látható. Csillag Ignác Apeldoornban élő lányának, Adélnak, 1927-ben kelt levelében a következőket írta: „*Margit gőzerővel dolgozik a Jungerhansék részére rendelt dolgokon, amelyeket Luso visz magával a 12-én induló gyerekvonattal, magával hozza majd a Krisztus-képet is és több semmit... Arról, hogy Luso mikor érkezik Apeldoornba, lehetőleg adunk még értesítést, egyelőre ő maga sem tudja még, hogy Belgiumban melyik állomáson tesz ki le.*”¹² A Jungerhans-család Rotterdam tekintélyes kereskedőcsaládjai közé tartozott. A Heemraadssingel 295. sz. alatt épült villájuk mind a mai napig áll. Csillag Adél csoportkísérőként rotterdami tartózkodása idején náluk lakott és ekkor került velük közeli kapcsolatba. Margit Zinnemers több fotót is megőrzött róluk, ahol Adél és a család látható a heemraadssingeli házuk teraszán, ill. a scheveningeni tengerparton.

9 Budapest székesfővárosi közszéki Iparrajziskolájának és Ipari Szakiskolájának évkönyve az 1932/33-ik tanévre. Budapest, 1933. 100.

10 BFL. IX.211.c. Budapesti Arany- és Ezüstművesek, Ékszerészek, Aranyverők és Ötvösök Ipartestületének iratai. 38. kötet Munkakönyvek lajstroma (7847–9520. sz.) (1930.08–1949.03.). Csillag Margit munkakönyvét 1934. szeptember 21-én állították ki.

11 GÖBLYÖS Péter: *Várhelyi Antal*. 174. In: Magyar Egyházzene 24/2. 2017–2018. 169–184.

12 Csillag Ignác Aladár levele Csillag-Meijer Adélnak. Budapest, 1927. december 4. Luso kiletéről nincsenek információim. A Csillag-család közeli barátja lehetett. A levél egy kézzel írt receptes füzetben őrződött meg, melybe Sipos Rozália jegyezte fel különféle recepteket leánya, Adél számára. Később Adél holland ételek hollandul leírt készítési módjával egészítette ki a gyűjteményt. Ebben a füzetben több családi levél is fennmaradt. A receptes füzetet unokatestvérem, Ilonka Zinnemers küldte el édesanyámnak, Várhelyi Máriának. Ld. továbbiakban *Adél néni recepteskönyve*.

Egy következő levélben pedig arról olvashatunk, hogy elkészült Csillag Margit műhelye, melyet a család akkori lakóhelyén, az Attila u. 73. sz. alatti ház pincéjében rendeztek be: „Az iparművészeti műhely berendezése és munkába fogása mindkettőnket igen, igen érdekel. Nem mintha az előkészületek kevésbé érdekeltek volna, de megértjük, hogy a gép és a különböző beszerzéshez egyéb erőnek befektetése sem a legkellemesebb oldala a dolognak, s ezért sem beszélünk róla, ellenben csöndes együttérzéssel gondoltunk rátok.” A datálatlan levelet Adél férje, a magyarul tanuló Jan Meijer valószínűleg 1928 karácsonyán írta. 1928 nyarán ugyanis, ahogy a levélből is kiderül, Sipos Rozália néhány hónapot Hollandiában töltött lányánál. Margit Zinnemers megőrizte Csillag Margit névjegyjét, melyen ötvösmesterként szerepelt. Lakcímeként pedig a fentebb már említett Attila u. 73. látható. A Csillag-család 1935 körül a Krisztinavárosba, a Roham u. 5. sz. alá költözött. Margit műhelye ekkortól itt működött.

A család beosztóan élt és minden bizonnyal jól jött neki az a kis bevétel, melyet Margit keresett meg. Ez derül ki többek között azokból a receptekből is, melyeket Sipos Rozália küldött Hollandiában élő leányának, Adélnak. Gyakori, visszatérő szófordulatai ezeknek a leveleknek az „igen jó és nem drága s ami fő, gyorsan lehet elkészíteni” és hasonló mondatok. „Megjegyzem, hogy ez a torta sokkal finomabb, ha 4 tojás van benne, de én takarékoságból tejet teszlek bele tojás helyett” – írta Sipos Rozália 1930. augusztus. 8-án az Új torta receptjénél.¹³ A családban csak Adél néni recepteskönyvéként emlegetett füzetben a főzés tudományán túl több családi levél is fennmaradt. Ezekből érezhető az a meghitt és szoros kapcsolat, amely a szülőket és leányaikat egymáshoz fűzte. A családi kapocs azután is szoros maradt, hogy Adél Hollandiába költözött. Gyakran látogatott haza leányával és édesanyja és testvérei, Margit és Klára is többször megfordultak nála. Levelet is sűrűn váltottak egymással. Az a szokás alakult ki, hogy mindig más válaszolt a Hollandiából érkező levelekre. Csillag Klára 1929. február 3-án nővérének írt levelét így kezdte: „Oly rég beígért levelem most végre elkészül, ne húzd föl az orrocskádat, hogy ilyen soká nem írtam, de már egy előző levelemben leírtam, hogy milyen gondterhes egy 7-dik gymnazista élete”. Majd a levél végén megjegyezte: „Zanyádnak címzett leveledet megkaptuk és jól mulattunk rajta, különösen zanyád, aki azt mondta: „drága pofikám.” Na ugye ráismersz anyádra! Erre a leveledre Margit fog válaszolni”.¹⁴

ÖTVÖS MUNKÁSSÁGÁNAK EMLÍTÉSEI ÉS TÁRGYI EMLÉKEI

Csillag Margit fennmaradt műveinek egy része liturgikus rendeltetésű tárgy. Templomi célra készített kelyhei, cibóriumai és úrmutatója a hazai, két világháború közötti egyházművészeti megújulás szép emlékei.¹⁵

Kriegs-Au Emil városmajori plébános (1881–1957) megrendelésére Csillag Margit több liturgikus tárgyat is készített a városmajori Jézus Szíve templom számára. A csa-

¹³ Adél néni recepteskönyve.

¹⁴ Adél néni recepteskönyve.

¹⁵ A fejezet összeállításához sok segítséget kaptam dr. Nagy Veronika igazgatótól és Horváthné Szukop Andrea múzeumpedagógustól, a Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény munkatársaitól, Kárai-Köves Petra művészettörténésztől, az egri Érseki Vagyongazdálkodási Központ Múzeumának munkatársától, dr. Koltai Andrásztól, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára vezetőjétől, Mózesy Gergelytől, a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár vezetőjétől és Nobilis Barbara művészettörténésztől, az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ munkatársától. Önzetlen segítségüket ezúton is köszönöm!

ládi hagyomány szerint a plébános jó kapcsolatban volt Csillag Margittal és támogatta öt pályája kezdetén. Csillag Margit először 1933-ban kapott felkérést a plébánostól egy kehely elkészítésére. Ez nagy bizalom volt Kriegs-Au Emil részéről, hogy a frissen végzett Margitot megbízta a feladattal. Ez az év nemcsak Csillag Margit, hanem a plébános számára is jelentős volt, hiszen 1933. június 4-én szentelte fel Serédi Jusztinián hercegprímás az Árkay Aladár és fia, Bertalan tervei alapján épült városmajori Jézus Szíve templomot. Csillag Margit kelyhe a templom első liturgikus tárgyai közé tartozott. 1937. május 23-án nyitotta meg ünnepélyesen a Magyar Katolikus Püspöki Kar azt a szentévet, mely a budapesti Eucharisztikus Kongresszust és a Szent István jubileumi évet (halálának 900. évfordulóját) foglalta magába. 1937. novemberében a jubileumi évre készülési jegyében három napos lelki gyakorlatot szervezett a városmajori egyházközség. A lelki programok mellett művészeti élményekről is gondoskodott a plébánia. A budai Szent Cecília Kórus énekkíséretével Dienes Valéria Orkesztikai Iskolájának előadását nézték meg a hívek és megcsodálhatták Csillag Margit szentévre készített úrmutatóját: „*A Triduumra készült el az egyházközség híveinek adományából Csillag Margit ötvösművész által készített gyönyörű Monstrancia, mely a szentév emlékét fogja hirdetni a városmajori templomban*”.¹⁶ 1938-ban és 1940-ben Csillag Margit cibóriumokat készített a templom számára. A városmajori templomban őrzött liturgikus tárgyain, ahogy későbbi darabjain is, látható CSM szignója.

A Budapesten 1938-ban rendezett, 34. Eucharisztikus Kongresszus szentmiséin a százezres tömegek áldoztatásához nagyszámú cibóriumra és kehelyre volt szükség. A tervezők között úgy, mint pl. Barth Ferenc, Bittner Lajos, Ledo Béla és Tögl Istvánné, Csillag Margit nevével is találkozhatunk. A nagy számú liturgikus tárgy elkészítésében több hazai egyházi kegysergyártó cég is részt vett, mint pl. az Eklézsia és az Oberbauer A Utóda, és készültek ilyen darabok a Cserkész Műtövös Műhelyben is.¹⁷ A kongresszus után a Központi Oltáregyesület, a Cserkészszövetség és más katolikus szervezetek közvetítésével számos templom jutott hozzá az itt használt kehelyekhez, cibóriumokhoz, miseruhákhoz és zászlókhoz. Így a Csillag Margit által tervezett cibórium több példánya is megőrződött az ország különböző templomaiban.

Szintén az 1930-as években készítette azt a két modern „hangvételű” liturgikus tárgyat, egy kehelyt és egy cibóriumot, melyek jelenleg a veszprémi Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjteményben találhatóak. Azt nem tudni egyelőre, pontosan hova is készültek ezek a darabok, ill. ki lehetett a megrendelőjük. A modern formavilággal megalkotott kehely és a cibórium felépítése és arányaik a középkori kehelyeket idézik. Azonban hiányzik róluk a középkori darabokat díszítő, színes zománcos vagy filigrános díszítmény, ehelyett sima felületű, geometrikus alapformákat láthatunk rajtuk. Egyedül a kehely talpán tűnik föl a gótika motívumvilágát idéző, stilizált, íves, kettős vonalrajzú vésett díszítmény. A cibórium kupperásze a szentségtartók korai típusának, a pyxisnek a formáját mutatja.

Csillag Margit több alkotását is őrzi a család. Ilyenek találhatóak Hollandiában, Csillag-Meijer Adél lányának, Margit Zinnemersnek tulajdonában. Fentebb már említettem az esküvői porcelánkészlet fennmaradt csészéit. Ezenkívül Csillag Margit néhány kisebb dísztárgya és ékszere található még Hollandiában. Húgának, Csillag Klárának ké-

¹⁶ A monstrancia elkészüléséről hírt adott a Nemzeti Újság. *Nemzeti Újság* 19/268 (1937. november. 25.) 10.

¹⁷ *Nemzeti Újság* 20/119. (1938. május 28.) 16.

szített darabjait pedig lánya, Várhelyi Mária örizte meg. Majd halála után a szecessziós ihletésű, geometrikus, zománcozott motívumokkal ellátott karkötő, mellkereszt és nyakláncfüggő hozzám került. Ebből a nyakláncfüggő és a karkötő jelenleg már a Magyar Iparművészeti Múzeumban található.

Csillag Margit munkáival a hazai kiállításokon is találkozhatott a nagyközönség. Ezekben a tárlatokon rendszerint vásárolni is lehetett a bemutatott művekből. Így elképzelhető, hogy másutt is lappang néhány alkotása.

A Székesfővárosi Iparrajziskola, melynek ő is diákja volt, rendszeresen szervezett olyan tárlatokat, ahol növendékeinek munkáit mutatta be. Minden bizonnyal Csillag Margit művei is láthatóak voltak néhány ilyen tárlaton. Az iskola jogutódjaként működő Kisképző Művészeti Gyűjteménye több, tanulói által készített darabot őriz. Készítőjüket azonban gyakran nem lehet beazonosítani, mivel diákként nem szignózták az egyes darabokat. 1930-ban az iskola karácsonyi vásárt rendezett, melyről több újság is hírt adott. A *Budapesti Hírlap* egyik cikkének írója megjegyezte pl., hogy „*Különösen a kerámiai-, az ötvös-, könyvkötő és faipari műhely eredményei érdemelnek dicséretet*”. A karácsonyi vásárt Izabella hercegné is megtekintette leányaival és több kerámiát ill. ötvöstárgyat is vásárolt.¹⁸ 1931. októberében az iskola textil-, kerámia-, könyvkötészeti- és ötvös tanműhelye állított ki a Nemzeti Szalonban. A tárlat vitrinjei az iskola faipari műhelyében készültek.¹⁹ 1932-ben ismét karácsonyi kiállítás keretében mutatta be az iskola a diákjai által készített szőnyeget, gobelineket, kerámiákat, ötvös- és lakberendezési tárgyakat.²⁰

Csillag Margit tagja volt a Magyar Iparművészek Országos Egyesületének. 1931-ben részt vett az egyesület karácsonyi kiállításán.²¹ 1932. júliusában az egyesület pesti Vigadóban rendezett nyári kiállításán, a mintegy 80 kiállító iparművész között Csillag Margit munkái is szerepeltek. A nyári tárlat rendezésének célja volt, hogy az idegenforgalmi szezonban a fővárosba látogatók megismerhessék a kortárs magyar iparművészet termékeit.²²

1935-ben ünnepelte a Magyar Iparművészeti Társulat alapításának 50. évfordulóját. *Szép otthon-Boldog élet* c. lakás-és iparművészeti jubileumi kiállításuknak az Iparművészeti Múzeum adott otthont. A kiállító ötvösök névjegyzékében Csillag Margit nevével is találkozhatunk.²³

1941. február 15.–1941. március 9. között az Országos Egyházművészeti Tanács és a Központi Egyházművészeti Hivatal a Nemzeti Szalon termeiben a szakrális művészetnek szentelt kiállítást szervezett. A tárlaton négy hazai ötvösmester szerepelt, Megyer Meyer Antal, Sz. Molnár Mária, Okrutzky Erzsébet és Csillag Margit. Továbbá ötvöstárgyakat küldtek a kiállításra az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola ötvösszakosztályának növendékei.²⁴

Csillag Margit fennmaradt munkáit a tanulmány végén található jegyzékben összegeztem.

18 *Budapesti Hírlap* 50/286. (1930. december 16.) 14.

19 ÁGOTAI Lajos: *A Székesfővárosi Iparrajziskola kiállítása a Nemzeti Szalonban*. Magyar Iparművészet. 34. évf. 1931. 186–188.

20 *Friss Újság* 37/284. (1932. december 18.) *Három kiállítás*. 9.

21 *A LXXIV. csoportkiállítás katalógusa. A Magyar Iparművészek Orsz. Egyesületének karácsonyi kiállítása*. 1931. 5.

22 *Magyar Iparművészet*. 35/7–8. (1932) 149–151.

23 *Magyar Iparművészet*. 38/9–10. (1935) 261–266.

24 *Magyar Iparművészet*. 44. (1941) 29–31.

FEDÉL ÉS MŰHELY NÉLKÜL

A II. világháború kitörése után, 1941-ben Csillag Margitnak még sikerült Hollandiába utaznia és meglátogatnia Adél nővérét és családját. Lányuknak, Margitnak ő volt a keresztanyja.

A háború évei aztán nagy nélkülözést és létbizonytalanságot hoztak a Csillag-család számára. 1942-ben, hosszú betegeskedés után meghalt Csillag Terézia. 1944 végén súlyos harcok kezdődtek Budapesten a főváros megszerzésért-megtartásáért a szovjet és román, ill. a német és magyar csapatok között. A civil lakosság kitelepítésére nem került sor, emiatt sokan estek áldozatul a hadműveleteknek, vagy váltak földönfutóvá. Az ostrom idején Csillag Margit sok más fővárosihoz hasonlóan, pincékben bujkált szüleiével, akik ekkor már nem voltak jó egészségi állapotban. Margitnak orvost sem sikerült keríteni a számukra. Előbb édesapját vesztette el 1944. novemberében, majd 1945. márciusában édesanyja is elhunyt. A szovjet ostromgyűrű 1944 karácsonyán bezárult a város körül. Megkezdődött az ellenállás felszámolása a pesti, majd a budai oldalon. Ekkor indult meg a budai Vár ostroma is, ami nemcsak ott, hanem a környéken is hatalmas pusztításokat okozott. Bombatalálat érte többek között a Roham utca 5. sz. alatti házat is. Csillag Margit egyszerre vesztette el otthonát és műhelyét is.

Csillag Margit háború utáni éveit nehéz rekonstruálni. A családi emlékezet több, egymásnak ellentmondó információt őrzött meg életének e korszakával kapcsolatban.

1945 után Csillag Margit képeslapok rajzolásával próbált egy kis bevételhez jutni. Nehéz anyagi helyzete a következő, Hollandiában élő keresztlányának küldött levélből is kiérezhető: „Édes Margitkám! Elközélgő Névnepodra fogadd „kódis” keresztmamádtól ezt a kedves kis csipkés díszszekendőt, olyan szeretettel és örömmel, mint amilyen nagy örömmel és szeretettel küldöm én Neked kis szívem, Margitkám; gondolván, hogy ennek te kis cica örülni is fogsz. A jó Istenke és Szűz Mária oltalmazzon meg minden baj és szomorúságtól s nyújtszon neked még sok, sok éven át nagyon boldog és szerencsés Névnepokat! Egy közeli viszontlátás reményében édes jó Szüleiddel együtt sok milliószor ölel és csókol nagy szeretettel szerető Margit nénid, Klári nénid és a három édes kis Várhelyi csemete”.²⁵

Az egyik, Hollandiában fennmaradt kézzel rajzolt és színezett képeslapon olvasható: „Készítő: Csillag Margit ötvösmester, iparművész. Budapest, XII. Bors u. 10. I. 7.” Alul egy háromszögben CSM monogram is látható, körülötte pedig a következő felirat: „Védjegy. 1947. X. 10.” Csillag Margit ekkoriban tehát a XII. kerületben, a Bors utca (ma Hajnóczy József utca) 10. sz. alatti házban élt. Ez a kerület szomszédos az I. kerülettel, ahol húga, Klára és családja lakott. Klaráék korábbi, Fiáth utcai lakását 1944. december 23-án érte bombatalálat. Ezután vidékre menekültek, és Csupakon vészték át a budapesti ostrom időszakát. Csak 1945 áprilisában tudtak visszatérni a fővárosba és költöztek az I. kerületbe, az Attila út 21. sz. alatti ház egyik lakásába. Az 1954. évi választói névjegyzékben azonban Csillag Margit neve már nem szerepelt a Bors u. 10. sz. alatti lakók névsorában. Valószínűleg ekkoriban költözhetett nagynénjéhez, Sopuch Jánosnéhoz, szül. Sipos Máriához. A családi emlékezetben úgy maradt meg ez az időszak, hogy Csillag Margit „Mária nénivel” élt. Sipos Mária ekkoriban Újpesten lakott. Férje, Sopuch János 1942-ben hunyt el. Az ekkor már 80-as éveiben járó nagynénjének valószínűleg jól is jött a támogatás. Csillag Margit édesanyja és nagynénje egyébként mindig is közel

²⁵ A levelet Margit Zinnemers őrizte meg Hollandiában.

áltak egymáshoz. Sopuch János és Mária elsőszülött gyermekének, Róza Erzsébetnek Csillag Margit édesanyja, Sipos Rozália volt a keresztanyja. Valószínűleg a keresztanya kiválasztásában és a Róza névadás háttérében is a testvérek közötti szorosabb kapcsolat állt. A keresztapa egyébként a másik testvér, Sipos Imre lett. Később, amikor Csillag Terézia betegsége után a Csillag-család Soroksárra költözött, a helyválasztásban szerepet játszott, hogy Sopuch János és Mária itt éltek. A kapcsolat Sipos Mária és Rozália között azután is szoros maradt, miután a Csillag-család visszaköltözött Budapestre. Nagybátyám, Várhelyi András visszaemlékezései szerint Csillag Margit „Erzsébeten” lakott. Ez valószínűleg Pestszenterzsébetet jelentette, ahova nagynénje halála után költözött. Erre vonatkozóan nincsenek biztos információim.

A II. világháború utáni nehéz időszak, szeretteinek gyors és hirtelen elvesztése, a budapesti ostrom eseményei és a háború utáni kilátástalanság megviselték Csillag Margit egészségét. Nővére, Adél minden követ megmozgatott, hogy testvére kiutazási engedélyt kapjon Hollandiába, ahol a poszttraumás stressz szindrómában szenvedő Margit megfelelő gyógykezelését tudta volna segíteni. Erre azonban nem nyílt lehetősége, mivel Margit nem kapott kiutazási vízumot.

Csillag Margit egy budapesti kórházban halt meg. Pontos halálozási adatait nem ismerjük. Több dátum és lehetséges helyszín maradt meg a családi emlékezetben. Várhelyi András szerint 1957–1958 környékén halhatott meg. Ez az adat azonban valószínűleg nem állja meg a helyét. Margit Zinnemers úgy emlékszik, hogy édesanyja, Adél, aki a II. világháború után 1967 körül utazhatott haza először, még meglátogatta kórházban lévő testvérét. Adél rajztömböt és ceruzákat vitt Margitnak, hogy ezzel is segítse állapotának javulását. Ezeket azonban elvették Margittól a kórházban. Várhelyi András szerint Csillag Margit a Korányi Frigyes Kórházban feküdt, ahova őt időnként édesanyja, Klára beküldte, hogy meglátogassa beteg nagynénjét. Az 1960-as években azonban két kórház is viselte a Korányi Frigyes nevet: a XII. kerületi Korányi Pulmonológiai Intézet és a VII. kerületi, ma Péterfy Sándor nevet viselő kórház. A két intézménynek pedig alig maradt levéltári iratanyaga, mely segítség lehetne abban, hogy kiderüljön, valóban itt halt-e meg Csillag Margit.

Csillag Margitot valószínűleg a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomba, ahol nővére, Terézia és szülei nyugodtak. Egyikük sírja sincs már meg. A Farkasréti temetőben az 1980-as években több sír illegális felszámolására is sor került.

FENNMARADT MŰVEI

Liturgikus tárgyai

- Kehely. 1933. Jézus Szíve templom, Budapest-Városmajor. Felirat: Fecit Csillag M. 1940. Talpbetétén: CSM monogram.
- Úrmutató. 1937. Jézus Szíve templom, Budapest-Városmajor. Felirat: Fecit Csillag M. 1937.
- Cibórium. 1938. Jézus Szíve templom, Budapest-Városmajor. Talpon belül felirat: Fecit Margit Csillag.
- Cibórium. 1940. Jézus Szíve templom, Budapest-Városmajor. Felirat: Fecit Csillag M. 1940.
- Kehely. Veszprém, Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény. Talpában beütve: Terv Csillag M. Jelzet: 1989.1.110.Ve.

- Cibórium. Veszprém, Boldog Gizella Főegyházmezei Gyűjtemény. Talpában és a kupa peremén pajzsban szárnyas madár (Csillag Margit mesterjegye). 1989.1.111.Ve.
- Eucharisztikus Kongresszusra tervezett kelyhe az alábbi helyeken:
 - Szent Ágoston kápolnaigazgatóság, Budapest
 - Urunk Mennybemenetele templom, Emőd
 - Szemináriumi kápolna, Esztergom
 - Szent István kápolna, Esztergom
 - Piarista kápolna, Mosonmagyaróvár
 - Szentháromság templom, Putnok
 - Plébánia, Vál

Iparművészeti Múzeumban lévő tárgyai

- Nyakláncfüggő zománcozott díszítéssel.
- Karkötő zománcozott díszítéssel.

Egyéb magántulajdonban lévő tárgyai

- Díszdoboz. Zománcozott.
- Hamutál. Véssett díszítés.
- Karkötő brossal. Zománcozott.
- Kerek tálka. Fémdomborított.
- Mellkereszt sárga kővel.
- Pillangót ábrázoló bross.
- Tálka. Zománcozott.
- Teáscsészék. 1927. Valószínűleg a Csillag-Meijer Adélnak ajándékozott esküvői készlet megmaradt darabjai. Felirat: CSM.
- Trombitáló angyal. Zománcozott.

ADÉL LAKATOS

MARGIT CSILLAG GOLDSMITH (1908- around 1967)

Margit Csillag, a goldsmith, was the sister of my maternal grandmother, Klára Csillag. Her name is likely unfamiliar to the general public. Through her works, she was a participant in the revival of ecclesiastical art between the two world wars. At exhibitions in the capital showcasing the finest of Hungarian metalwork, she exhibited alongside such renowned artists as Antal Megyer Meyer, Mária Sz. Molnár, and Erzsébet Okrutzky. Despite her talent and a career that began with great promise, Margit Csillag was granted only a brief creative period. In 1933, she graduated as a master goldsmith from the metalwork department of the Budapest School of Applied Drawing. In 1941, her works were still featured in an exhibition dedicated to sacred art held at the National Salon. However, during the increasingly difficult years of World War II, she was no longer able to work in her profession. On Christmas Eve 1944, a bomb strike destroyed not only her home but also her workshop. In 2024, several of Margit Csillag's works were acquired by the Museum of Applied Arts. This was when I began to research her career; thanks to my family ties, I was familiar with various facts and stories that I wished to preserve for posterity. I supplemented these with archival research, which culminated in this article.

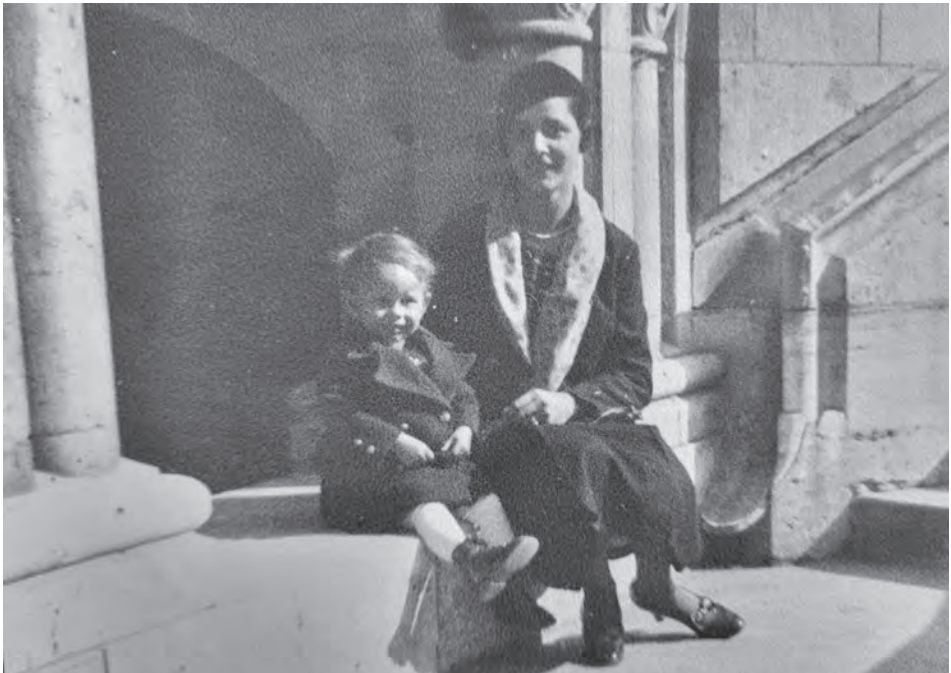
Csillag Adél és Terézia az újszülött Margittal. 1908.

Csillag Adél, Margit és Terézia. 1914 körül.

A Csillag-család (balról-jobbra): Csillag Adél, Margit, Terézia, Sipos Rozália, Csillag Klára és Csillag Ignác Aladár. 1926 körül.

Csillag Margit keresztlányával, Margit Meijerrel a Halászbástyán. 1934.

Csillag Margit keresztlányával, Margit Meijerrel. 1937 körül.

*Csillag Margit a Palota téren
(ma Dózsa György tér)*

Kehely. 1933. Jézus Szíve templom, Budapest-Városmajor. Felirat: Fecit Csillag M. 1940. Talpbetéten: CSM monogram. 2001.1.3573.E. Fotó: Lakatos Adél.

*Úrmutató. 1937. Jézus Szíve templom, Budapest-Városmajor. Felirat: Fecit Csillag M. 1937. 2001.1.348.E. Fotó: Lakatos Adél
Kehely. Veszprém, Boldog Gizella*

*Főegyházmegyei Gyűjtemény. Talpában
beütve: Terv Csillag M. Jelzet: 1989.1.110.Ve.
Fotó: Mudrák Attila.*

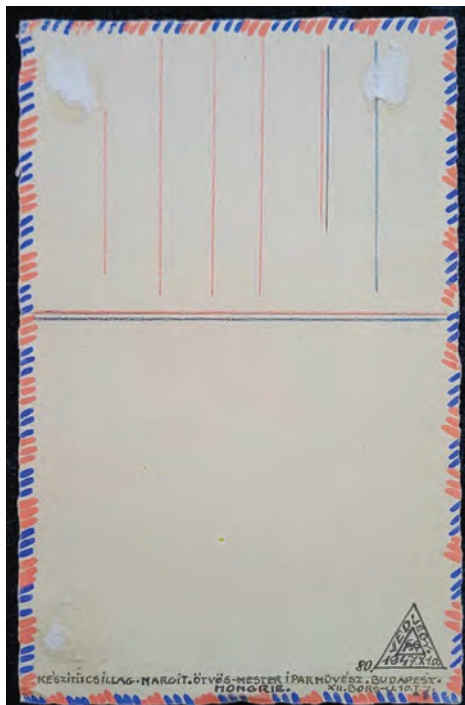

*Cibórium. Veszprém, Boldog Gizella
Főegyházmegyei Gyűjtemény. Talpában és
a kupa peremén pajzsban szárnyas madár
(Csillag Margit mesterjegye). 1989.1.111.Ve.
Fotó: Mudrák Attila.*

*Eucharisztikus Kongresszusra készült
kehely. Emőd, Urunk Mennybemenetele
templom. 2005.1.993. Eg.*

Csillag Margit rajzai

VÁLASZ SOMORJAI ÁDÁMNAK

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban (2025/3–4. sz. 154–158.) Somorjai Ádám OSB, teológus rövid cikket írt arról, hogy iktatószám alapján hogyan lehet(ne) megtalálni például egy nunciaturai jelentés mellékletét. Azt nem árulja el, hogy ha valóban léteznek a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában iktató- és mutatókönyvek – mint állítja – akkor ő keresgélés helyett a megfelelő köteteket miért nem kérte ki.

Amikor 2023 őszén Klebelsberg Ösztöndíjjal néhány hónapig kutathattam a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában, dr. Tóth Krisztina, aki a Szentszéki Magyar Nagykövetségen 2022 márciusában alakult Vatikáni Magyar Levéltáros Kirendeltség vezetője már kiutazásom előtt részletes levélben tájékoztatott, hogy az Államtitkárság Levéltárában nincs iktató- és mutatókönyv. Egy római munkabéd alkalmával dr. Johan Ickx úr, a Levéltár vezetője megerősítette, hogy náluk nincs, soha nem is volt sem iktatókönyv, sem mutatókönyv.

Somorjai OSB sejteni véli, hogy az általa – eredménytelenül – keresett budapesti nuncius, Angelo Rotta jelentésének melléklete esetleg a Jezsuita Rend Római Levéltárában lehet. Most már tudja, mert 2025. áprilisában publikáltam,¹ hogy a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában, a Razzismo- (rasszizmus) sorozatban van, amelyet ő hajdan azért nem nézett át, mert úgy gondolta – ahogy a hivatkozott cikkében írja – hogy ennek „nagy része nem történelem, hanem személyes levelek.” Ilyet történész nem írna le, két okból: ha egy vaskos, több száz oldalas anyagban csak néhány fontos történelmi dokumentum van, azt az anyagot már akkor érdemes végignézni. Másrészt a személyes levelek is nagyon fontos történeti dokumentumok lehetnek. A Razzismo-sorozatban sorjázna a rendkívül értékes vatikáni államtitkári dokumentumok, diplomáciai jegyzékek, viszont a holokauszt idején üldözött és a Vatikánhoz segítségért forduló zsidók leveleinek egy részét az Ebrei-(zsidók) sorozatban tették fel a netre.

Somorjai OSB, amikor magyarul kiadta Angelo Rotta jelentéseit, sajnos alaposabb levéltári kutatómunka helyett csak lefordította/lefordíttatta azokat a Rottadokumentumokat, amelyeket az Actes et Documents du Saint-Sièges relatifs à la Seconde Guerre mondiale c. dokumentum-sorozatban a vatikáni illetékesek az 1960–1980-as években már publikáltak.

Budapest, 2025. december 29.

Karsai László, DSc
professor emeritus

¹ <https://mozgovilag.hu/2025/04/04/karsai-laszlo-uj-dokumentumok-a-magyar-holokausztrol-a-vatikani-allamtitkarsag-torteneti-leveltarabol/>

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

JEZSUITÁK MAGYARORSZÁGON. A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

Szerkesztette Szokol Réka és Szőnyi Szilárd.

Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya – Jezsuita Kiadó, Budapest, 2021. 635 old.

2021-ben kettős emlékévvél ünnepelték meg Loyolai Szent Ignác megtérésének öt-századik és szentté avatásának négy századik évfordulóját. Ebből az alkalomból jelent meg az a reprezentatív, huszonnyolc szerző – köztük jezsuiták és világi kutatók – rész-vételével elkészült kötet, amely a Jézus Társasága magyarországi történetét mutatja be Szent Ignác fellépésétől egészen napjainkig.

A kiadvány célja a szerkesztői előszó szerint az volt, hogy egyetlen kötetben foglalja össze a rendtörténettel kapcsolatos ismereteket, a téma enciklopédikus jellegű, tudomá-nyos igényű, ugyanakkor a laikus érdeklődők számára is jól követhető és élvezhető for-mában történő feldolgozását adva. Ennek legfőbb eszközét a kötet rendkívül alaposan átgondolt szerkezete jelenti. A rend történetét – a bevezető, az előszó és a Szent Ignác életét és a társaság alapítását bemutató fejezet után – hét nagy kronologikus egység dol-gozza fel. Ezek a következők: I. Megtelepedés Magyarországon (vezető szerző: Molnár Antal), II. A hőskor (Kádár Zsófia), III. A virágkor (Siptár Dániel), IV. A betiltástól az önálló rendtartományig (Mihalik Béla Vilmos), V. Önálló provinciában (Klestenitz Ti-bor), VI. A diktatúra és a szétszórás évtizedei (Bánkuti Gábor), VII. Az újraegyesü-léstől napjainkig (Koroknai Zoltán). Az egyes fejezetek ugyanakkor számos rövid, jól áttekinthető kisebb egységből állnak, és a rend történetének legfőbb mozzanataira össz-pontosító elbeszélést folyamatosan rövidebb, különféle részproblémákat, érdekes törté-neti epizódokat alaposabban megvilágító szövegek kísérik és gazdagítják.

A szerkesztők több eszközt állítottak a tudásátadás szolgálatába: az egyes részek ké-ppekkel gazdagon illusztrált időszalaggal kezdődnek, amelyek az adatokat vizualizálva összefoglalják a legfontosabb eseményeket, dátumokat. Ezt követően átfogó bevezető mutatja be a kérdéses korszak köztörténeti és egyháztörténeti viszonyait, majd ezután kerülnek sorra a részletes rendtörténeti ismeretek. Ezek nem mindig kötődnek szorosan az előre megadott kronológiai keretekhez, hiszen előfordul, hogy az egyes részfejeze-tek szerzői – a minél átfogóbb tematikai elrendezés igényeire tekintettel – előre-hátra mozognak az időben, ami azonban a legtöbb esetben egyáltalán nem válik zavaróvá. Az olvasó számára számos információforrás segíti az eligazodást, így például a fontosabb szereplők életrajzai; történelmi forrásokból származó szemelvények; egyes részkérdések kapcsán belső utalások kalauzolnak a kötetben belül bővebb olvasnivalóhoz; a kevésbé közismert szakkifejezéseket oldalszéli, kapcsos zárójelek közé került fogalommagyará-zatok világítják meg; továbbá látványos, figyelemfelkeltő táblázatok, grafikonok, (sok

esetben grafikákkal is ellátott) térképek változatos formában jelenítik meg az ismereteket. Külön kiemelendő a rendkívül gazdag és sokrétű (egyebek mellett képzőművészeti alkotások reprodukcióit, portrékat, műtárgyakat, sajtófotókat, karikatúrákat magába foglaló) képanyag, amely összesen hatvanként – magyar és külföldi, állami és egyházi – közgyűjtemény, valamint magánszemélyek közreműködésével kerülhetett a kötetbe, illetve egy mai fiatal jezsuita, Mihalkov Ferenc karikatúraszertű, ám az adott témához mindig jól kapcsolódó rajzai, amelyek tovább színesítik az illusztrációs anyagot.

A kiadvány egyik fő erénye a folyamatos reflektáltság: a szerzők saját korszakuk tárgyalása során gyakran utalnak a későbbi történeti fejlődésre, illetve a jelenben érvényes rendi gyakorlatra. A különböző korszakok egybevetése izgalmas diakrón dimenziót kölcsönöz a kötetnek, hiszen a vizsgálódás középpontjába gyakran állítja a folyamatos változás tényét. A 39. oldalon például a főszöveg a 16. századi kezdetek kapcsán a jezsuiták és a protestantizmus kapcsolatát tárgyalja, míg az oldal alján egy rövid keretes írás a rendnek a 20. századi ökumenikus mozgalom életre hívásában játszott szerepére utal. A 44. oldalon egy képes infografika azt jeleníti meg, hogy a jezsuita rend belső működése milyen újdonságokat jelentett a saját korában a megszokott szerzetesi hagyományokhoz képest. Az 59. oldalon a főszöveg a hitújítás korabeli Magyarország felekezeti viszonyait mutatja be, míg a keretes rész a 16. századi licenciátusok és a mai lelkipásztori kisegítők intézményeinek párhuzamosságaira hívja fel a figyelmet.

A szerzők számára jól érzékelhetően fontos célkitűzést jelentett továbbá a jezsuitákhoz kapcsolódó – gyakran évszázados múlttal rendelkező – sztereotípiák vizsgálata és értékelése. A 23. oldalon például azt tisztázzák, hogy a rendfőnök „generális” megnevezése nem a katonai rendfokozatból, hanem a praepostius generalis latin kifejezésből származik; a 77. oldalon azt a 20. századi történészi vélekedést cáfolják, miszerint Báthory István fejedelem jezsuita egyetemet alapított Kolozsváron; a 150. oldal a Káldi György bibliafordításának eredetiségével kapcsolatos kérdéseket világítja meg; a 226. oldal II. Rákóczi Ferenc jezsuita kötődéseinek és a rend ellenében hozott intézkedéseinek kettőségét értékeli; a 228. oldal a társaság Habsburgok iránti lojalitásának korlátaira mutat rá; a 247. oldal pedig „a cél szentesíti az eszközt” legendájának keletkezéstörténetét járja körül.

Ugyanakkor a szerzők indokolt esetben azokra a rendi folyamatokra is rámutatnak, amelyeknek a mából visszanevezve inkább már negatív a megítélésük. Jó példa erre a 19. század elejének jezsuitaellenes közhangulata által meghatározott rendi identitásformálódás elemzése, amely az üldözöttség-tudat miatt egyfajta fekete-fehér szemlélet általánossá válásához vezetett. Ennek jegyében pedig a korszakban bekövetkezett az eredeti, szent ignáci „Két Zászló” elmélkedés torzulása, „amelynek következményeként már nem annyira Jézussal, hanem a Jézus Társaságával szembeni állásfoglalás osztotta két táborra az embereket a rendi tudatban. Bár Rothaan [rendfőnök] időként maga is felismerte e szemlélet fonákságát és veszélyeit, alapjában véve nem tudott tőle távolságot venni, mint ahogy utódai sem.” (317. oldal).

A kötet másik fő jellemzője – a jezsuiták tevékenységének sokszínűségét visszatükrözve – a rendkívüli tematikai sokszínűség. A szöveg törzse minden nagy fejezet esetében a társaság működési körülményeit, belső viszonyait, fejlődési folyamatait, az egyetemes egyháztörténeti összefüggéseket, valamint a lelkiségtörténeti vonatkozásokat mutatja be. Igen tanulságos ezeket a fejezeteket közvetlenül egymás után elolvasni, hiszen így számos részprobléma azonnal láthatóvá válik: például az önálló magyarországi rendtartomány létrehozásának kérdése, amely már a 17. század végén tartósan foglal-

koztatta a rendi stratégiaalkotókat; a belső problémák, illetve a magyar rendtagok állítólagos „nacionalizmusára” vonatkozó előljárói aggodalmak miatt azonban a kérdés évszázadokra megrekedt a tervezettség szintjén. A terv csak a dualizmus korában került a megvalósulás útjára, amikor – a modern magyar politikai rendszer kiépülésével párhuzamosan – a hazai közvélemény egyre nagyobb bizalmatlansággal tekintett az osztrákokkal azonos szervezeti egységben működő „közös jezsuitákra”. Az önálló magyar rendtartomány létrejöttéig egészen 1909-ig kellett várni. Újabban egyre nagyobb érdeklődést kelt a válságtörténet, azaz az egyes közösségek és intézmények krízisekhez való alkalmazkodását vizsgáló kutatási irányzat. A számos üldöztetést megélő, a Török Hódoltság vagy a protestáns fejedelmek által vezetett Erdélyi Fejedelemség viszonyai között is működni képes, majd a 18. században betiltott társaság története ehhez a kérdéskörhöz is számos adalékkal szolgál. De az 1950 után, az üldöztetéshez alkalmazkodva életbe léptetett szervezeti megoldás is egyháztörténeti kuriózumot jelent, hiszen a rendfőnök döntése nyomán, a Sectio I. (a magyarországi rendtartomány) és a Sectio II. (a külföldön élő magyar jezsuiták közössége) létrehozásával ugyanaz a provincia kétféle formában, két külön előljárával létezett egyidejűleg.

Az alapvető rendtörténeti információkat számos más, az adott korszakra jellemző elem is kiegészíti. Ide tartozik természetesen az egyes kiemelkedő rendtagok portréinak megrajzolása – Pázmány Pétertől Nemes Ödönig –, illetve a tudományos kutatásokat folytató jezsuiták életművének elemzése. Bizonyos részkérdések komoly társadalomtörténeti jelentőséggel bírnak: több korszak esetében is visszatér például a rend által vezetett vallásos társulatok, főleg a Mária-kongregációk korabeli működésének, célkitűzéseinek és tagsági körének elemzése, ami sokat elárul az adott periódus hitéletének jellegzetességeiről. Szintén igen tanulságos a lelkipásztorkodás módszereiben végbemenő változások folyamata a 16. századi hitvitáktól és az egyes szentelmények – mint az Ignác-víz és a foy-i kő – babonáság elleni felhasználásától, a népmisziók 18. századi felvirágzásán át egészen a 20. század elején fellendülő sajtóapostolságig és a Manréza lelkigyakorlatos ház átadásáig, majd az 1950 után illegalitásba szorított jezsuiták közösségépítő próbálkozásainak történetéig. Hasonlóan érdekesítő a rend tanítói munkájának története, annak a nyomon követése, hogy a közép- és felsőfokú oktatás mindennapi gyakorlata, formái, módszerei, anyagi keretei és tartalmi, illetve az ezekkel kapcsolatos társadalmi és állami elvárások hogyan változtak az évszázadok során: az egyes részfejezetekből kibontakozó kép művelődés- és mikrotörténeti szempontból egyaránt sok izgalmas adalékot tartogat. Egyetemes történeti összefüggéseik miatt külön kiemelendők továbbá a 18. századi magyar jezsuiták dél-amerikai missziós tevékenységéről, a 20. század elejének törökországi terveiről, valamint az 1924 és 1954 között fennálló kínai misszió történetéről szóló alfejezetek.

Elmondhatjuk, hogy a kötetben a forma illeszkedik a tartalomhoz, hiszen a kiadvány a Jézus Társasága magyarországi történetét sokszínű és változatos módon mutatja be. Összességében tehát sikeresnek tűnik a szerkesztők célkitűzése, akik, azért hogy a kötet sorsa „– egyszeri belelapozás után – ne a könyvespolcon porosodva teljesedjen be –”, arra törekedtek, hogy „bárhol üsse is fel az olvasó a kötetet, mindenhol találjon olyan kapcsolódási pontot, ahonnan kiindulva tovább barangolhat a magyar jezsuiták múltjában” (12. oldal).

A METABYZANTINA SOROZAT LEGÚJABB KÖTETEI

A Bizantinológiai Intézeti Alapítvány 2021-ben kezdte meg a Metabyzantina könyvsorozat kiadását, mely sorozat már csak abból a szempontból is figyelemre méltó vállalkozás, hogy egy görög ortodox és egy görögkatolikus pap, Nacsinák Gergely és Baán István közösen szerkesztik.¹ Az eddig megjelent kötetek mind a keleti keresztény lelkiséghez, illetve a bizánci teológiához kötődnek. Az első, 2021-ben megjelent mű Khrisztosz Jannaras² görög filozófus és teológus *Az ortodox keresztény hit alapjai* című munkája volt, a második kötet egy évvel később jelent meg, és John Meyendorf³ *Palamasz Szent Gergely és az ortodox lelkiség* című munkáját, illetve Kallistos Ware⁴ *A név ereje. A Jézus-ima az ortodox lelkiségben* című írását tartalmazta. Ezt 2023-ban egy újabb, Anthony Bloom⁵ angliai ortodox püspök írásaiból, illetve beszédeiből összeállított kötet követte *Ortodoxként a nyugati világban I.* címmel, mely után egy három éves szünet következett, az alapítvány nem adott ki több könyvet egészen mostanáig. Idén azonban – mintegy pótolva a kimaradást – egyből három kötetet is megjelentetett: az *Ortodoxként a nyugati világban II.* kötetet, mely szintén Anthony Bloom írásaiból, előadásaiból, interjúiból tartalmaz igen izgalmas válogatást, valamint a Romániában nem rég szentté avatott Dumitru Stăniloae⁶ *Ortodox dogmatikus teológiájának* I. és II. kötetét. Ebben a rövid írásban erről a három, idén megjelent kötetéről lesz szó.

A könyvek megvásárolhatóak az alapítvány honlapján.⁷

ANTHONY BLOOM

ORTODOXKÉNT A NYUGATI VILÁGBAN II.

Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2026. 197 old.

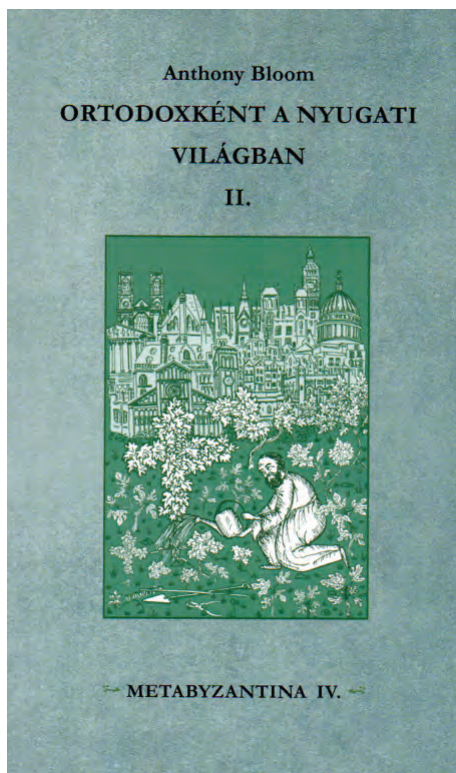
A könyv – bár címében folytatása a 2023-ban megjelent első kötetnek – önállóan is olvasható. Annál is inkább, mert míg az első kötetben közölt írások inkább az Isten és az ember kapcsolatáról, illetve ennek közvetítőjéről, az imádságról szóltak, addig ebben a második kötetben elsősorban Bloom lelkipásztori szolgálatával ismerkedhet meg az ol-

-
- 1 Nem szabad megfeledkezni Tóth-Kormos Julianna emberfeletti munkájáról sem, mellyel lehetővé tette és teszi mind az alapítvány működését, mind a könyvek megjelentét.
 - 2 A XX. századi ortodox teológia kiemelkedő gondolkodója. Írásait számos nyelvre lefordították, hatása meghatározó a jelenkori keresztény gondolkodásra. 2024-en hunyt el.
 - 3 Neves ortodox teológus, a párizsi Szent Szerгий, majd a new-yorki Szent Vlagyimir Ortodox Teológiai Intézet tanára. Hatását jól mutatja, hogy munkássága katolikus körökben is ismert és elismert. 1992-ben hunyt el.
 - 4 A Konstantinápolyi Egyetemes Patriarchátus angliai püspöke, az Oxfordi Egyetem oktatója, számos keleti lelkiségi könyv szerzője. 2022-ben hunyt el.
 - 5 Orvos, szerzetes, püspök, 1966-tól a Nagy-Britannia területére újonnan alapított Szurozs egyházmegye metropolitája. A rádióban és a televízióban elmondott beszédeinek az egész világon nagy hatása volt. 2003-ban hunyt el.
 - 6 A XX. század egyik legnagyobb ortodox teológusa, pap és lelkiatya. Nagy összefoglaló munkája szintézisben tárgyalja a görög és bizánci egyházatyák szemléletmódját, az imádság másfél évezredes útját bemutató Filokália lelki hagyományát és a modern kor által felvetett alapvető kérdéseket. 1993-ban hunyt el, a Román Ortodox Egyház 2024-ben avatta szentté.
 - 7 <https://bizantinologia.webnode.page/> [2026. 04. 15.]

vasó. Épp ez teszi kiemelkedően fontossá a könyvet: kevés olyan írás elérhető magyar nyelven, ahol egy lelkiatya a 'lelkiatyaságról' mesél, tanít, példát ad. Bloom intézményi keretek között sosem tanult teológiát, így mindent, amit az Istenről, illetve az emberek közti szeretetről tanított, azt a saját, illetve a szentek és az egyházatyák életéből merítette. Talán ebből is következik, hogy a kötet összesen kilenc, egymástól független fejezetének mindegyike rövid, jól érthető (mind nyelvezetében, mind témájában), sőt izgalmas. Nem csak az ortodox (és esetleg a görögkatolikus) híveknek, hanem mindenkinek, akit érdekel, mit jelent kereszténynek lenni a XX. századi Nyugat-Európában.

Meglepő – és sajnos egyáltalán nem minden ortodox szerzőre jellemző – nyitottság jellemzi Bloomot, amikor a többi keresztény egyházzal beszél: sokszor hivatkozik például katolikus szentek példájára, akiket láthatólag nem csak jól ismer, hanem valóban követendő példának is tart. Bloom orvosként dolgozott mielőtt szerzetespap lett, így egészen izgalmas az a tapasztalat, ahogy a betegek és a haldoklók lelkigondozásáról beszél. Hihetetlen nyitottságát jól bizonyítja, amikor Sergei Hackel⁸ orosz ortodox pappal folytatott beszélgetésben kijelenti, hogy ha egy haldokló, akinek nincs lehetősége a saját egyházában szentségekre járulni, kérné tőle, akár meg is áldoztatná.

Nem csak a más egyházhoz tartozókkal volt különösen nyitott, hanem az ateistákkal is. Ezt mutatja a kötetben olvasható beszélgetés Marghanita Laskival.⁹ A párbeszédben két világ találkozik: az ateizmus a hittel, a bevallott bizonytalanság a Krisztusba vetett bizonyossággal. Az eredetileg 1970-ben elhangzott beszélgetés gyönyörű példája annak, hogyan peregnék le az ateizmus (sokszor jogosnak tűnő) kérdései és ellenvetései egy lelki emberről. De a kötet tartalmaz tanítást a gyermekek vallásos neveléséről, a lelki atyaság szerepéről a modern korban, valamint fontos gondolatokat a hitről, Krisztus keresztútjáról és feltámadásáról. A Bloom szövegeiből összeállított könyv olvasása elsősorban lelki élmény és táplálék, nem szoros értelemben vett szakteológia. Olvasását mindenkinek szeretettel ajánlom.

⁸ Angliában működő orosz ortodox pap, teológus, akadémikus, rádiós műsorvezető. 2005-ben hunyt el.

⁹ Ismert angol újságíró, aki vállaltan ateista nézeteket vallott. 1988-ban hunyt el.

SZENT DUMITRU STĂNILOAE

ORTODOX DOGMATIKUS TEOLÓGIA I.-II.

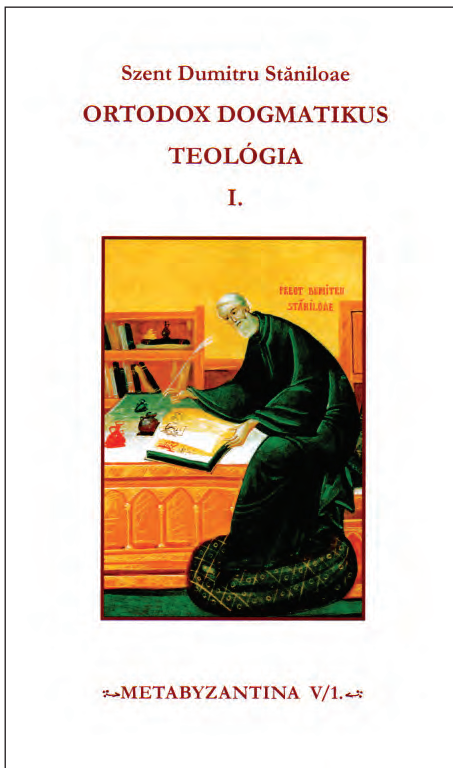
Budapest, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2026. 171 és 316 old.

Szent Dumitru Stăniloae ortodox pap, odaadó férj és édesapa volt, emellett rendkívül termékeny szakfordítóként (ő ültette át román nyelvre a Filokáliát), újságíróként, egyetemi oktatóként is maradandót alkotott. Különlegessé elsősorban még is az teszi, hogy a személyes hitének küzdelmes útját – koncepciók perben elítélték, majd négy évet töltött a rettegett nagyenyedi börtönben, szabadulása után nyomorúságos körülmények között kényszerült élni, ráadásul három gyermekéből kettő is még gyerekként meghalt – végigjárva művelte a szent teológiát. Több, mint hatszáz cikket publikált kulturális és szakteológiai folyóiratokban, főművének mégis az eredetileg 1978-ban megjelent *Ortodox dogmatikus teológiát* szokás tartani.

Ennek a nagy, többkötetes műnek első és második kötete jelent meg most Jakab Krisztina Franciska¹⁰ értő fordításában. Külön emeli a fordítás értékét, hogy a fordító erdélyi származású magyarként anyanyelvi szinten beszél mind a magyar, mind a román nyelvet. A nyitó kötetek a kinyilatkoztatás, a Szentírás, a Szent Hagymány és az Egy-

ház összefüggéseit, illetve az Istenről szóló ortodox keresztény tanítást tárgyalják, éppen ezért az *Isten megtapasztalása* alcímet kapták. „És valóban, a keleti apofatikus teológiai hagyománynak egy kiegyensúlyozott, az általános emberi tapasztalathoz vissza-visszatérő értelmezésével van dolgunk, amely nem mond le az ember intellektuális életének lehetőségeiről” – fogalmaz a fordító a könyv előszavában. Ugyanakkor a szerző tudatosan mellőzi a dogmáknak mint absztrakt kijelentések tárgyalásának skolasztikus módszerét, mely kizárólag elméleti és nagyrészt túlhaladott beállítottságról árulkodik. Ehelyett – bevallottan – arra törekszik, hogy úgy értelmezze őket, mint ahogyan azt az egyházatyák tennék: „arra törekedtünk, hogy az Atyák szellemében fogjuk fel az Egyház tanítását, ugyanakkor azonban arra is, hogy úgy értelmezzük, ahogyan ők most értelmeznék. Mert nem tévesztették volna szemük elől a jelen időt, amint saját jelenüktől sem vonatkoztattak el”.

Kallistos Ware ortodox püspök a mű kapcsán négy kulcsfontosságú szempontot

10 A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karán szerzett diplomát. Teológusként és szakfordítóként dolgozik, emellett verseket ír és publikál.

emel ki: a *személyes szeretetet és kommuniót*, mint leglényegesebb valóságot, Stăniloae atya azon törekvését, hogy minden résztémát *szentháromságos* távlatban mutasson be, végül a teljes teremtés *átistenülése*nek vízióját. Ehhez a négy kulcsfogalomhoz teszi hozzá a fordító a *kenóizist*, melyet az előbbi teológiai terminus technicusokhoz hasonlóan szintén analóg fogalomként használ a szerző: nem csak krisztológiai kontextusban, hanem a teljes istentan területén. Ez a hozzáállás eredményezi, hogy az egész műben a dogmatikus teológia lelki jelentősége kerül középpontba. Egyáltalán nem magától értetődő dolog ez. Talán éppen ezért válik Szent Dumitru Stăniloae *Ortodox dogmatikus teológiája* minden teológia iránt érdeklődő olvasó számára megkerülhetetlenül fontos művé.

Czétényi Gellért

VÁRSZEGI ASZTRIK OSB

„AZ ÉN FELADATOM AZ, HOGY ÁTVEZESSEM A RENDET A VÖRÖS-TENGEREN”. LEGÁNYI NORBERT PANNONHALMI FŐAPÁT KÜZDELME
A KOMMUNISTA ÁLLAMHATALOMMAL (1958–1969).

Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2025. 319 old.

Vannak könyvek, amelyek mélyebb rétegei már-már csontig hatolnak. Meggyőződésem, hogy sokat veszítünk vele, ha csak a felszínen maradvá olvassuk, vagy méltatjuk őket. Várszegi Asztrik Legányi Norbertről írt monográfiája kétségkívül ilyen mű.

I.

Természetesen nagyon könnyen írható ismertetés egy élvezetes stílusú, jól felépített történettudományi kötetről, amelynek arányai pontosan követik a címadásban kijelölteket. A mű hangsúlyai ugyanis Legányi Norbert főapáti éveinek bemutatására esnek mintegy 200 oldalon.

Ezt megelőzően a szerző – a forrásadottságok és kutatási előzmények korrekt bemutatása után – az életút korai éveit lényegre törő tömörséggel, alig 10 oldalban vázolja fel; a főapátság előszobájának tekinthető főmonostori perjelség 6 esztendejét 16 oldalon tárgyalja. A történet lekerekítéseként a lemondás utáni szűk két évtized eseményeit alig 8 oldalban ismerteti. E törzsszöveget 12, jól megválogatott forrás teljes terjedelmű közlése, 2 grafikon, a kötetben említett személyek – kissé szűkszavú és egyenetlen mélységű – életrajzai, 20 forrásértékű fénykép, egy rendkívül alapos forrás- és irodalomjegyzék, valamint egy angol nyelvű rezümé teszi impozáns kiadvánnyá.

A lényegi mondandó vezérfonala a főpát hivatali naplóján alapszik. Az alapvetően szubjektív forrástípus esetünkben – Legányi Norbert egyéniségéből következően – kifejezetten tárgyilagosnak tekinthető; de természetesen a szerző összeveti azt más, renden belüli és állami szerveknél keletkezett forrásokkal és visszaemlékezésekkel egyaránt. A tárgyalás logikus, kronologikus – az egyes kérdéskörök rendtörténeti előzményeit vagy hátterét megvilágító kitekintések lényeglátóak, jól elhelyezettek, nem bontják meg a kötet ívét.

A forrásokból kibontakozó kép 1958–1960 közt még egy lendületes, elszánt vezetőt mutat, aki a szűkebb közösség mellett kellő figyelemmel van a kereten kívülre került rendtársakra (magyaros szóviccel: kincésekre), ápolja a kapcsolatot a hivatalosan a győri egyházmegyéhez csatolt egykori bencés plébániák papjaival, s még a felvidéki rendtársakat is felkeresi. 1961-től sokasodnak meg problémái – részben az államhatalom által kreált ügyek és támadások, részben pedig a közösség belső elégedetlenségei miatt. 1963-ban már felmerült benne a lemondás gondolata, de bizonytalan volt abban, hogy mi történne a közösséggel távozása után. 1964-ben nagy töltekezést és életre szóló élményt jelentett számára a II. Vatikáni Zsinat harmadik ülészakáján való részvétel (előtte-utána akadályozta a hatalom kijutását). 1966 őszén már határozott szándéka volt megválni hivatalától. Ez sokáig húzódott, hiszen a váltáshoz a Szentszéknek és az állami szerveknek is hozzá kellett járulnia, miközben az utódválasztás szabadságára is garanciákat kellett szereznie.

II.

Hosszú ideig érlelődött ez a kötet. Régi terve volt a szerzőnek, de elkészítésének folyamata – érthető módon – csak a főapáti megbízatástól való 2018-as megválása után gyorsult fel.

Mindenképp megköszönendő azonban, hogy általánosan tudott volt, hogy e munka készül. Az elmúlt bő két évtizedben annak megannyi szeletét megosztotta már a szakmai közönséggel. S nemcsak a mű bibliográfiájában feltüntetett résztanulmányokra kell gondolnunk e téren, hanem megannyi konferencia lényeglátó és szemléletformáló felvezető (vagy épp átkötő) szövegére is. Miként megköszönendő az is, hogy pannonhalmi főapátként igyekezett a közelmúlt feltárásának kutatását előmozdítani, és lehetőséget biztosítani megannyi fiatal, civil kutatónak a rendtörténet különösen fájdalmas részterületeinek feldolgozására.¹ Eredményeikre maga is bőségesen támaszkodhatott munkájában.

(Miként egyébként mások is az Ó segítségére. A közelmúltban Várszegi Asztrik 80. születésnapja alkalmából sokan osztották meg a pannonhalmi főapát meghökkentő közvetlenségéről szóló történeteiket.² Nekem is van ilyen, e kötet kérdésköréhez kötődő emlékem. 2005 novemberében az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában egyetlen dosszié várt – volna. Ám a kutatóterem felügyelője azzal fogadott, hogy azt épp nem tudja odaadni. Egy felettese hozhatta helyzetbe, gesztusaiból látszott zavartottsága. Oldalra sandítva annyit suttogott: „Neki kellett odaadnunk.” A jelzett helyen Asztrik atya ült. Elmélyedt egy dossziében, az asztalon négy további várta a sorát. A hölgy bocsánatkérést is mormolt hiábavaló utazásomért, de megnyugtattam. Odaléptem Asztrik atyához. „Bocsásson meg, Főapát úr, de »Vári Béla« munkadossziéjának második kötetét tudná nélkülözni a következő két órában?” Szeretettel üdvözölt, és már nyújtotta is, mondván: ellesz ő a többivel, bőven van mit tanulmányoznia. Fogalmam sincs, hogy az egyébként katonás fegyelmű levéltár hogyan papírozta le ezt a „kettős kutatást” végül.)

1 Vö. pl.: *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején I–III*. Szerk. DÉNESI Tamás–BOROS Zoltán. Pannonhalma, 2017–2018.

2 Pl.: BALOGH Margit: „Imre, a párt könyvet iszik!” A 80 éves Várszegi Asztrik köszöntése. In: *Vigilia*, XCI. évf. (2026) 1. sz. 1–6.

III.

Hiba lenne azonban a művet pusztán egy igazgatástörténeti kérdéskör tudományos feldolgozásának tekintenünk. Több ennél, és sok tekintetben indít elgondolkodásra.

a./ Egyetemes probléma,³ de Magyarországon a historiográfiai előzmények (a hivatalos egyháztörténet-írást évtizedekig uraló marxista szellem, illetve a kényszerű silentiumra ítélt egyházi szerzők sora) miatt sokáig megosztónak is számított az a kérdés, hogy az egyháztörténet-írás voltaképp a történelem vagy a teológia részdiszciplínája-e. E vita mára tán lecsendesedett – elfogadva azt, hogy mindkettőé. Tanulmányokat inkább a civil szerzők számára vontak le a vita során: legyenek hívők, ne feledjék az üdvösségtörténeti szempontokat, ismerjék a tanítást és a szervezetet, utóbbinak ne csak emberi oldalát nézzék, hanem a megértés szándékával és működésének sajátos logikáját elfogadva tekintsenek az egyházra.⁴

A papszerzők fogyatkozó száma miatt egyre ritkábban szembesülünk azzal, hogy mennyire más az, ha egy teológus műveli a szakmát. Várszegi Asztrik műve az egyházon – sőt: *az érintett szerzetesközösségen – belül megszülető szöveg*. Így egyszerűen jóval több, mint amit egy külső szemlélő írhatna a kérdésről. Más az alapállása: minden során átszeng az a szeretet, amivel közösségét látja. Más a látásmódja: témája számára nem pusztán egy vizsgálat tárgya, hanem átélt valóság. Átérzi a rendtagok belső életét: a kereten kívül rekedtek vonzódását a közösséghez, a belső megosztottság lelkiismereti vetületeit is fel tudja vázolni az olvasó számára. Egy-egy lemorzsolódás nem pusztán statisztikai adat, hanem olyan életút-törés, ami fájdalmat és gyászt jelent a közösség számára. Mélyen megérintő, ahogy a közösségen kívülre kerülő döntések eredendő tragikumáról szól. Sajátos szemszögből, a regula alapján kritizálja a kor egyes szereplőinek individualizmusát. És megdöbbenően pontos látéleletet tud megfogalmazni: „*Egy tájékozódni nem tudó közösség várta a belső változást*”.

A szerző helyzete azonban még ennél az eredendő belső látásmódnál is sajátosabb. Egyfelől személyes tanú, hiszen Legányi Norbert főapátsága alatt már a rend novíciusa volt – a szereplőkre vonatkozó jellemzése így árnyaltak, empátiáról tanuskodnak. Másfelől a témául választott főapát második hivatali utóda. Így Legányi Norbert vezetői helyzetéből fakadó feladatainak nehézségeit testközelből ismeri. Maga is megélte, hogy a közösség vezetése, terelgetése, nevelése, egységben tartása, stratégiai döntések meghozatala milyen kihívást jelent. Ezek mibenléte, súlya, felelőssége számára nem pusztán téma, hanem tapasztalat. Így, amikor a rendi nevelés dilemmáiról, a főapát „türelemvesztéséről”, a vezető tudatos kapcsolatépítő és -megtartó készségéről, a regulából táplálkozó apátképp megvalósulásának kereséséről szól, támadhat olyan érzésünk, hogy nem egyszerűen csak a múltat szemléli és elemzi, hanem mintegy önmagának is tükröt tart. A figyelmes olvasót ezáltal egy nagyon személyes terepre engedi be.

3 Vö.: *Teológia és történettudomány. Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről*. Ford.: GÖRFÖL Balázs, GÖRFÖL Tibor. Pécs, 2018.

4 Jó példa Katus László állásfoglalása. Vö.: [SOMOGYI Balázs:] *Rendhagyó interjú Katus Lászlóval hitről, egyházzal, történelemről*. In: *Ecclesia semper reformanda et renovanda*. Katus László egyháztörténeti tanulmányai és cikkei. Szerk. Gözsy Zoltán, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis IV*. Pécs, 2007. 21. (A kötetben nem jelölt az interjú készítője, személye az alábbi netes közlésből következtethető ki: <https://adoc.pub/interju-katus-laszlo-tanar-urral-80-szletesnapjalkalmabol.html> – letöltés 2026. május 21.)

b./ Az egyháztörténetírás gyakran aulikus hangvételű. „Lényegében udvari történetírók vagyunk” – fogalmazta meg egyszer találóan egy egyházmegyei levéltár igazgatója. Mivel sok igaztalan támadás éri az egyházat, valahol még érthető is az az eredendően védekező alapállás, amely arra indít sokszor, hogy a szépet és jót tárgyaljuk, a sikereket domborítsuk ki, a jó példákat állítsuk előtérbe – a hibákat homályban hagyva. S ha már letagadhatatlan valami negatívum, ha már muszáj szólni róla – akkor keressük a mentő körülményeket és a külső felelősöket.

Várszegi Asztrik műve azonban nem ilyen. *Keresetlen őszinteségű*. Visszatérően – s nem csak forrásokot idézve, hanem személyes értékelésként is – objektíven szól a főapát kudarcairól. Legányi Norbert sikertelenségei mögött a feladatkörből fakadó vezetői szándék megkérdőjelezhetetlenül pozitív – csak az adott viszonyok között fáradozásai nem vezettek kellő eredményre. A szerző azonban nem elégszik meg azzal, hogy az „adott viszonyokat” pusztán a kommunista államhatalom szorításából vezesse le, hanem rámutat a szerzetesi közösség mélyebb problémáira, főleg belső megosztottságára. A hatalom beépített emberei segítségével megismerte a törésvonalakat, és a belső elégedetlenséget kihasználta: arra építve manipulálta a közösséget, és érte el céljait.

A történettudományt az élet tanítómesterének csak akkor tekinthetjük, ha azt az árnyoldalakkal való szembenézés képességével és őszinteségével műveljük. Lénárd Ödön annak idején azért készített egyfajta katalógust a hatalommal együttműködők jellemhibáiról,⁵ hogy figyelmeztessen: milyen magatartásminták vezethetnek oda, hogy elveszítve belső szabadságunkat egy hatalmi rendszer kiszolgálóivá váljunk. Csak ilyen, a bűnökkel is számot vetni kész műből lehet levonni hasonló fontos, alapvető tanulságokat. (S ezek a következtetések már kortalanok, az adott politikai környezettől függetlenek.)

c./ Megdöbbentő a kontraszt azok között a kötetben közölt fényképek között, amelyek Legányi Norbert főapátról saját, illetve utódja, Szennay András beiktatáskor készültek. Alig több, mint 10 év telt el a két esemény közt, mialatt a lendületes és mosolygó szerzetesből megtört öregember lett. Az arcvonásain mintha nem 10, hanem legalább 30 év küzdelmei hagytak volna nyomot, véstek árkokat.

A két fénykép önmagában nagy tanúja annak, hogy *milyen mértékben volt képes felőrölni ez a korszak* egy embert. A felelősségérzet, a kilátástalan és kíméletlen tárgyalások, a nagyobb jóért meghozott fájdalmas döntések terhe, a hatalom szüntelen nyomásgyakorlása, a folyamatos fenyegetettség, a megfigyeltség-tudat és a helyi közösségben kialakuló bizalmatlanság fizikálisan is tönkretette.

Egy-egy ember sorsán könnyebb lemérni azt, hogy egy olyan ellenséges kor, mint amilyennek az államszocializmust tekinthetjük, mit is tett velünk. De hogy egy-egy közösség, vagy épp az egyház egészével mit is tett, azt miként örölte fel, miként csempészett mérget belső viszonyaiba, miként élnek romboló hatásai bűvópatakként velünk tovább: már sokkal nehezebb felmérni. Nagy kár, hogy a rendszerváltás után elindult múltfeltárás hamar megrekedt, s csak olyan kis műhelyekben folytatódott, mint a bencések közössége.

Példaértékű és elgondolkodtató mű született. Köszönet érte!

Mózessy Gergely

5 LÉNÁRD ÖDÖN: *Erő az erőtlenségben*. Budapest, 1996. 47–79.